Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 4

Дніпропетровськ
2012

УДК
ББК

Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
згідно з планом видань на 2012 р.

Розглядаються актуальні проблеми філософії, соціології та політології. Проаналізовані деякі онтологічні, метафізичні, етичні, математичні аспекти західноєвропейської, російської та української філософії, а також фундаментальні аспекти становлення соціології і політології у сучасній культурі.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів гуманітарних факультетів.

Рассматриваются актуальные проблемы философии, социологии и политологии. Проанализированы некоторые онтологические, метафизические, этические, математические аспекты западноевропейской, русской и украинской философии, а также фундаментальные аспекты становления социологии и политологии в современной культуре.

Для научных работников, преподавателей высших учебных заведений, а также аспирантов и студентов гуманитарных факультетов.

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко** (відп. редактор); д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р політ. наук, проф. **А. Б. Карімова** (Росія); д-р філос. наук, проф. **В. М. Рамішвілі** (Грузія); д-р іст. наук, проф. **В. Г. Городяненко**; д-р філос. наук, проф. **С. В. Шевцов**; д-р філос. наук, проф. **В. О. Панфілов**; д-р. філос. наук, проф. **В. І. Пронякін**; д-р іст. наук, проф. **В. І. Іваненко**, д-р філос. наук, проф. **О. О. Осетрова**; д-р політ. наук, проф. **О. Л. Тупиця**; д-р політ. наук, проф. **В. В. Кривошеїн,** д-р політ. наук, проф. **М. А. Шепелєв;** д-р політ. наук, проф. **І. Г. Алексєєнко**; д-р політ. наук, проф. **Г. П. Щедрова** (м. Луганськ); д-р соціол. наук, проф. **А. С. Лобанова** (м. Кривий Ріг); д-р соціол. наук, проф. **С. Л. Катаєв** (м. Київ); д-р соціол. наук, проф. **Н. М. Лисиця** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **В. П. Горбатенко** (м. Київ); д-р. соціол. наук, проф. **Л. М. Хижняк** (м. Харків); д-р політ. наук, проф. **С. П. Наумкіна** (м.Одеса); д-р філос. наук, проф. **Ф. М. Кирилюк** (м. Київ); докт. філос. наук, проф. **В. Б. Окороков;** к-т політ. наук, доц. **В. І. Пащенко** (відп. секретар).

Р е ц е н з е н т и :

д-р політ. наук, проф. **І. А. Побочій,** д-р політ. наук, проф. **Ф. В. Барановський,** д-р політ. наук, доц. **О. Ю. Висоцький,** д-р політ. наук, проф. **М. С. Іванов,** д-р політ. наук, проф. **І. В. Алексєєнко,** д-р політ. наук, доц. **О. Г. Михайловська,** д-р політ. наук, доц. **В. С. Сергєєв,** д-р політ. наук, доц. **О. А. Третяк.**

© Дніпропетровський національний університет, 2012

Редакція не завжди поділяє думки авторів та не відповідає за фактичні помилки, яких вони припустилися

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 328.17

З. Бялоблоцький

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАНЬ І ВІДСТАВОК УРЯДІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ГРУЗІЇ ПІСЛЯ «РЕВОЛЮЦІЇ ТРОЯНД» (2004-2012 рр.)

Означено конституційні й політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті становлення та розвитку політичної системи Грузії після « революції троянд». Визначено особливості фаз грузинського напівпрезиденталізму – до та після 2012 р. Виявлено атрибути систем уніфікованої і розділеної більшості в Грузії. Розкрито типи урядових кабінетів та їх місце у різних фазах напівпрезиденталізму. Окреслено перспективи реформування політичної системи Грузії.

Ключові слова: урядовий кабінет, президент, парламент, політична система, напівпрезиденталізм, система уніфікованої і розділеної більшості, когабітація.

Определены конституционные и политические особенности формирований и отставок правительств в контексте становления-развития политической системы Грузии после «революции роз». Определены главные особенности фаз грузинского полупрезидентализма – до и после 2012 г. Выявлены важные атрибуты систем унифицированного и разделенного большинства. Раскрыто типы правительственных кабинетов и их место в разных фазах полупрезидентализма. Очерчены перспективы реформирования политической системы Грузии.

Ключевые слова: кабинет, президент, полупрезидентализм, политическая система, парламент, унифицированное и разделенное большинство, когабитация.

The article is dedicated to analyzing constitutional and political characteristics of cabinets' formations and dismissals in the context of construction and development of Georgian political system of after "The Revolution of Roses". The purpose of article is to produce conceptual vision of different structures of post-Soviet Georgian political impact on nature, purpose and role of cabinets on structuring of political process, on determining attributes of cabinet formations and dismissals through the prism of interpretation of executive systems. The author termed features of Georgian semi-presidentialism phases – before and after 2012; discovered attributes of unified majority and divided majority systems in Georgia; opened out types of cabinets and their place in different phases of semi-presidentialism; outlined the prospects of Georgian political system reforming.

Keywords: cabinet, president, parliament, political system, semi-presidentialism, unified majority system, divided majority system, cohabitation.

Об'єктом статті є політична система Грузії у період 2004-2012 рр., а предметом – виступають конституційні й політичні особливості формувань та відставок урядів у контексті політичної системи, що встановлена після «революції троянд». Мета дослідження полягає у вироблені концептуального бачення впливу різних фаз напівпрезиденталізму на суть, призначення та роль урядових кабінетів у структуруванні політичного процесу, у визначенні атрибутів процесів формувань і відставок урядів крізь призму тлумачення системи виконавчої влади у Грузії (при цьому потрібно розуміти, що окремого аналізу потребує політична система Грузії у 1991-2003 рр., оскільки внаслідок її інституціоналізації відбулось врахування тих патернів, які вплинули на становлення сучасної моделі розподілу влади).

Дослідження конституційних і політичних особливостей формувань й відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після «революції троянд" (тобто у період 2004-2012 рр.) здійснено із огляду на теоретико-методологічні, а також емпіричні наукові напрацювання наступних зарубіжних і українських дослідників: В. Литвин [1], А. Романюк і В. Мельник [2], І. Арашидзе [3], А. Деметрашвілі й інші [4], Р. Елгі [5], Й. Елстер, К. Оффе та У. Преусс [6, 16],

© Бялоблоцький З., 2012

М. Галлахер, М. Лейвер та П. Мейр [7], А. Капанадзе [9], М. Лінкольн [11], Г. Ман'явідзе [13], Г. Нодіа та А. Пінто Шольтбах [15], Д. Самуельс та М. Шугарт [17], Дж. Сарторі [18] тощо.

Говорячи про систему розподілу виконавчих повноважень (або повноважень у сфері виконавчої влади) у новітній історії Грузії (після розпаду Радянського Союзу), необхідно звернути увагу на те, що її механізм було в різні часи по-різному втілено на практиці. В основу вирізнення різних форматів співіснування урядів (а не на всіх етапах сучасного політичного розвитку Грузії чітке місце було відведено поняттю й місцю «уряду» і «прем'єр-міністра» у політичному процесі) та глав держав лягла практика застосування у країні різних форматів/типів політичних/конституційних систем. Звертаючи увагу на особливість, яку запропонували Дж. Елстер, К. Оффе та У. Преусс, і яка полягає у тому, що на хід розробки конституцій варто дивитись як на вираження двох складових – «суперечок і торгу» [6, с. 77], можемо сказати, що досвід Грузії становить у цьому плані яскраве підтвердження. В цілому ж, практика цієї країни відповідає наступній інтерпретації У. Преусса: «Нові конституції емпірично інституціоналізуються на руїнах порядку, котрий зазнав колапсу після революції, програної війни або аналогічних катастрофічних подій» [16, с. 143].

З огляду на це, потрібно зазначити, що Грузія пройшла дуже складний шлях у процесі формування в ній сучасної політичної системи. Зокрема, з моменту колапсу СРСР і до 1995 рр., коли не функціонувала нова конституція[1], а політичний процес у значній мірі визначався неформальними атрибутами та каталізаторами військового характеру, політична система (або ж система правління) країни наближалась до моделі прем'єр-президентського зразку напівпрезиденталізму. Внаслідок посилення влади (спочатку через персоналізацію посади спікера парламенту, а потім на основі персоналізації посади президента) Е. Шеварднадзе в Грузії у період 1995-2003 рр. фактично було реалізовано президентський республіканізм. У 2004 р. з наслідків «революції троянд» (вона безпосередньо у дослідженні не аналізується) країна перейшла до моделі президент-парламентського напівпрезиденталізму. Це означає, що початок кожному інституціоналізаційному та конституційному процесу давали саме критичні події. Саме на розвитку політичної системи Грузії після останнього періоду «руїни порядку» (з вираження У. Преусса), а теж на місці у цій конструкції урядів і буде зосереджено увагу у цій статті.

Конституційна причинність зміни системи і моделі співвідношення політичних інститутів на користь напівпрезиденталізму у Грузії зумовлена двома каталізаторами: 1). необхідність трансформації тієї системи, котра існувала за часів Е. Шеварднадзе (президенталізму, який на практиці позиціонувався персоналізацією влади); 2). зростаюча популярність лідера «трояндової революції» М. Саакашвілі, що у 2004 р. був обраний президентом Грузії (96 відсотків виборців віддали свій голос за дану кандидатуру)[2]. Як наслідок цього глава держави отримав колосальну персональну владу та легітимність. Він вважався «лідером нації», а його впливова позиція постала детермінуючим фактором у процесі прийняття змін до конституції[3].

Необхідність запровадження президент-парламентського типу напівпрезиденталізму була визначена потребою вирішення низки проблем, із якими зіткнулась країна. А для цього і було вирішено запровадити посаду сильного президента (при умові, що він опирається на підтримку більшості у парламенті, бо від цього залежить політична позиція уряду)[4].

Позитивний наслідок конституційних змін полягає й у тому, що в Грузії було відновлено посаду прем'єр-міністра, який позиціонується сьогодні як глава уряду (в період президенталізму Е. Шеварднадзе цього не було). Формально президент не є главою виконавчої влади. Внаслідок цього отримано дуалістичну/подвійну систему виконавчої влади. Але особливість грузинського випадку полягає у факті, що тут на конституційному рівні визначено, хто домінуючий у конструкції, яка сформована. При цьому, функції двох центрів виконавчої влади у Грузії розподілені так, що вони поміж собою не перетинаються (а лиш залежать від політичного фактору – тобто композиції парламенту). Чітко означено, що президент є первинною фігурою, хоч прем'єр і контролює діяльність уряду.

У. Преусс зауважує, що відносини «між революцією й конституцією є вкрай амбівалентними»

1 Натомість, із листопада 1992 р. до серпня 1995 р. функціонував Декрет про державну владу, який позиціонувався як тимчасовий Основний закон. Він в значній мірі був сконструйований на основі Конституції Грузії від 1921 р. Лише в серпні 1995 р. було прийнято Конституцію Грузії у повноцінному вигляді [20].

2 Вибори президента відбулись 4 січня 2004 р. [3].

3 Зміни до конституції прийнято в лютому 2004 р.

4 В цьому плані система у Грузії нагадує практику, яка свого часу (у 1958 р.) була використана в Франції.

– провідні сили революції прагнуть «нового розподілу політичної влади» [16, с. 144]. У випадку Грузії після «революції троянд» було ясно, хто є провідною фігурою у державі. Крім того, як вказує В. Мерфі, революція лише тоді стає «законним правом», якщо після її здійснення вдається «перетворити колишніх революціонерів на тих, хто в нових умовах стають творцями» [14, с. 9]. Ця ситуація відразу проявилась у Грузії, бо М. Саакашвілі не хотів бути слабким президентом, Н. Бурджанадзе не хотіла стати спікером слабкого парламенту, а З. Жванія хотів, щоб майбутній уряд мав право розпуску парламенту. Попри бажання «трьох» (всі були лідерами революції), воно не могло реалізовуватись самостійно, тому найкращою формою розвитку (в силу ролі у революції та популярності в електораті) поставав президент-парламентський напівпрезиденталізм «грузинської модальності».

У заданому плані вагоме значення має факторний аналіз політичної системи, котра сьогодні репрезентована у Грузії (особливо, у площині оцінювання позицій урядових кабінетів). Річ у тому, що у відповідності до принципу розподілу влади, остання має бути розосереджена в її окремих гілках – законодавчій, виконавчій та судовій. Поділ повноважень потрібний для забезпечення розвитку демократизаційних процесів, захисту прав та свобод людини, а також задля стабільного і ефективного функціонування країни та її інститутів. Проте це не означає, що гілки влади мають бути повністю відокремлені чи не пов'язані одна з одною. Для цього існує система стримувань-противаг, котра контролює те, як кожна гілка влади впливає на кожну наступну/суміжну, про що свого часу вказували Дж. Медісон [12] і М. Файл [21, с. 13].

При цьому, виконавча влада є однією з «найсильніших» гілок влади, оскільки вона виконує й здійснює нагляд за виконанням законів, прийнятих законодавчими органами; бере участь у законотворчому процесі; має надзвичайні, а теж військові повноваження, охоплює величезний персонал, який допомагає центральному уряду (в даному випадку розуміється урядовий кабінет) виконувати обов'язки, покладені на нього. Таким чином, концентрація певних гілок влади у руках виконавчої може бути неминучою, особливо в умовах, коли мова йде про військові і соціально-економічні потреби сучасного суспільства. Проте, повинні існувати механізми, які дозволяють забезпечувати баланс поміж гілками влади. Ситуація найбільшого значення отримує у напівпрезидентських системах, оскільки останні теоретично проводять механізми «дуалізму виконавчої влади». Менше це притаманно для президентських систем, у яких виконавча влада зосереджена винятково в руках президента (для цих систем у більшій мірі властиві «механізми противаг і взаємних стримувань»). Проте, найменше це детермінує парламентські системи (зокрема, монархічні, а теж республіканські – проте тут існують певні застереження, адже мова, переважно, йде про демократичні режими[5]). Грузія становить собою випадок напівпрезиденталізму, тому оцінювання того, як відбуваються урядові формування та відставки у даній країні позиціонується як таке, що може дати відповіді на низку питань інституційного розвитку країни.

Одночасно в даному аналізі ми пропонуємо розглядати виконавчу владу як «кореляцію наступних інституцій»: президент, прем'єр-міністр, урядовий кабінет, члени кабінету (міністри), державні службовці, військові посадові особи і старші відомчі чиновники. В. Баджехот визначає «кабінет» як «найстарший конституційний орган, який політично відповідальний (парламенту або ж президенту) за діяльність державної бюрократії»[6]. У даному сенсі простежуємо взаємозв'язок між діяльністю кабінету та його наслідками, та все ж при цьому не тільки політичними – проте й ефективністю кабінету в різних її інтерпретаціях (а це служить однією із причин довголіття/стабільності урядових кабінетів).

Всі урядові кабінети звідкись «черпають свою фундаментальну легітимність». І в більшості випадків (а тим більше сучасних) варто говорити про конституційну ресурсність легітимності [7, с. 177-178]. У виконавчій владі завжди є інститут, як правило, глава держави, що вкладає своєрідні політичні інвестиції у роботу кожного нового уряду, виходячи із своєї формальної конституційної влади. Така фігура, як позначає інституційне середовище і досвід країн Східної Європи, може бути дуже потужною (Азербайджан, Росія, Білорусь), достатньо потужною (Вірменія, Україна) або формально зовсім не потужною (Молдова після запровадження парламентської системи). Проте у всіх випадках формування й припинення державного управління (функцій виконавчої влади, котрі формально зосередженні в урядовому кабінеті),

5 Парламентська демократія – це один з різновидів демократії, котрий по суті характеризується тим, що вища влада «вирішувати, діяти й призначати тощо лежить на парламенті». Парламентська система характеризується як відносини між виконавчою і законодавчою гілками влади на основі поділу влади між парламентом і урядом. З цього випливає, що парламентське правління (парламентську політичну систему) можна розглядати умовою режиму демократичного правління, де співпраця поміж представниками (партіями) у парламенті і урядом є обов'язковою [22, с. 3-4].

6 Цитовано з [8, с. 40-41].

дуже значною постає (теж формально) роль парламенту (законодавчої влади), яка іноді (фактично) вирішально впливає на політичний процес. Тому оцінювання досвіду Грузії з приводу процедур формувань та відставок урядових кабінетів, починаючи із 2004 р., повинне бути комплексним та різностороннім.

Первинне значення у даній конструкції отримує процедура формування уряду, котра нерозривна від факту призначення прем'єр-міністра (а інколи як політичний факт їх навіть розглядають разом). Ми не будемо вдаватись в особливості процесу формування урядів в інших країнах – тобто не будемо здійснювати порівняльний аналізу, – а зосередимось винятково на досвіді Грузії.

Конституція Грузії (в «постреволюційній» редакції від 2004 р.) реалізує посаду сильного президента, який є главою держави. Відповідно ст. 78 Основного закону, уряд несе відповідальність перед президентом і парламентом, президент має право скликати засідання уряду і головувати на них (ст. 80) [10]. Роль президента у виборі і призначенні прем'єр-міністра та формуванні уряду є досить значною. Відповідно до ст. 73 Конституції, президент призначає прем'єр-міністра, дає останньому згоду стосовно призначення інших членів уряду. Процедура відбору кандидата на посаду прем'єр-міністра визначена статтею 80 – президент призначає кандидата у прем'єри після консультацій з парламентськими фракціями. Але навіть у відборі кандидата в прем'єр-міністри роль президента має вирішальне значення – кандидат може бути обраний президентом за його власною волею, не зважаючи на політичні (партійні) преференції у парламенті. Та попри це, композиція уряду і його програма повинні бути затверджені парламентом внаслідок вотуму довіри – на основі голосування за уряд та його програму більшістю голосів від повного складу парламенту [9].

Тим не менше, якщо парламент не виражає вотуму довіри уряду, заперечення інвеститури може бути проігноване президентом. Останній має право ігнорувати «заперечення довіри» тільки два рази. Коли парламент не дає згоди на формування конкретного кабінету, тоді президент має можливість висунути нового кандидата у прем'єр-міністри чи призначити прем'єр-міністра без згоди парламенту, розпустити останній і призначити позачергові вибори (ст. 80) [10]. Ст. 51 Конституції встановлює обмеження повноважень президента стосовно можливості розпуску парламенту. І тим не менше, якщо задані обставини існують, але президент не має права розпуску парламенту, то, відповідно до ст. 73, він має право призначити прем'єр-міністра, дати останньому згоду на призначення інших членів урядового кабінету без схвалення цього процесу парламентом. Після закінчення даних процедур президент повторно представляє склад уряду на предмет довіри від парламенту. Формально складається ситуація, коли президент має конституційне право призначити прем'єр-міністром особу, яка ніколи не була затверджена в своїй інвеститурі парламентом. У такому випадку президент не вдається до можливості формування тимчасового уряду (з попереднього чи нового складу), а теж до дострокових виборів парламенту [13].

Це породжує дві гіпотетичні конструкції урядових кабінетів. Якщо президент формує уряд без згоди парламенту, доводиться говорити про «уряд, сформований президентом» або ж про президентську модель формування урядових кабінетів (на зразок президентських систем). В інших випадках доводиться говорити про змішану (традиційну для напівпрезидентських систем) модель формування урядів. В аналізі типів урядових кабінетів у Грузії, ми виходимо з тієї ситуації, котра складається на момент формування кожного нового уряду. З огляду на це стає очевидно, що досвід Грузії демонструє формування урядів за традиційною моделлю, оскільки жодного уряду не було створено за наслідками одностороннього впливу президента.

Тим не менше, ми також прийшли до висновку про те, що в Грузії вибір та призначення прем'єр-міністра і формування урядового кабінету в цілому в значній мірі визначаються президентом. В цьому помітне зближення з напівпрезидентською системою у Франції (та низці країн, котрі також визначені як напівпрезидентські). Але у Франції потрібно, щоб прем'єр-міністр, обраний президентом, а також уряд, сформований прем'єр-міністром чи главою держави, отримали довіру парламенту. А в Грузії ж глава держави має право двічі ігнорувати вотум довіри й розпустити парламент, а також призначити свого кандидата в якості прем'єр-міністра у випадку третьої відмови у вотумі довіри.

Наступна процедура, котра здатна описувати політичну систему Грузії, у плані того, як ведеться баланс між гілками влади, стосується процесу відставки прем'єр-міністра, розпуску кабінету та дострокових виборів до парламенту. Повноваження президента і парламенту звільняти з посад глав урядів і уряди в цілому ми в цьому дослідженні обговорюємо разом з владою глави держави розпускати парламент, бо «повноваження законодавчого органу припиняти існування уряду врівноважені ... силою уряду припиняти існування законодавчого органу». А тому «законодавча та виконавча гілки влади тримають пістолети біля голови одна

одної» [7, с. 22].

Термін повноважень парламенту (в Грузії він становить чотири роки), звично, вважається фіксованим, а рішення про проведення дострокових виборів, тобто право розпуску парламенту, отримує важливе значення у зв'язку з тривалістю урядового кабінету [22, с. 44] (слід зауважити, що це не властиво деяким напівпрезидентським системам, наприклад Азербайджану, бо тут уряд залежить у формуванні і відставці від терміну повноважень президента). Такі рішення регулюються конституційним чином, і в більшості випадків доводиться говорити, що існує необхідність реалізації співпраці між главою держави (після консультацій) з урядом (в більшості випадків прем'єр-міністром) і парламентом. Таким чином президент знову може втрутитись у процес формування уряду та розпустити парламент. Це передбачає, що практика напівпрезидентських систем повинна означати, що глава держави має вирішальне значення у встановленні балансу у діяльності парламенту і уряду. Фундаментальним принципом парламентської демократії (хоч Грузія не становить повноцінного зразку такої) є момент, що урядовий кабінет у діяльності підпорядкований (відповідальний) винятково (переважно) перед президентом. А головним політичним інструментом, через який відбувається реалізація цього принципу, стає «законодавче голосування вотуму довіри уряду. Це дозволяє законодавчому органу усунути виконавчий орган, коли цього вимагає більшість законодавців» [7, с. 175].

Президент Грузії, згідно зі ст. 73 конституції, має дискреційні повноваження відправляти уряд у відставку, і, відповідно, – прем'єр-міністра (припинення функцій прем'єр-міністра автоматично має наслідком відставку уряду), – на основі власної ініціативи. Більше того, згідно зі ст. 78 (2) і 80 (1), уряд, а теж прем'єр-міністр свої повноваження складають перед президентом, а теж формуються після інавгурації нового президента. Відповідно до ст. 73, президент приймає відставку уряду. Стає очевидно, що роль президента у ході звільнення прем'єр-міністра і розпуску уряду має абсолютне значення [13].

При цьому, відповідно до ст. 73 конституції, президент має конституційне право розпустити парламент лиш в односторонньому порядку. Таким чином, може відбутись втручання президента у процес розпуску уряду парламентом. Обставини процедури розпуску парламенту в Грузії на підставі рішення президента багато в чому відрізняються від практик напівпрезиденталізму, хоча б у країнах Центральної Європи. Відповідно зі ст. 51 конституції, президент може розпустити парламент тільки у випадках, які передбачені конституцією. Стаття передбачає й обставини, за яких президент не має права розпуску парламенту: 1). протягом шести місяців з дня проведення виборів парламенту; 2). коли парламент вимагає акту імпічменту президента; 3). в умовах надзвичайного чи воєнного стану; 4). протягом останніх 6 місяців терміну повноважень президента.

Існує два випадки, котрі встановлені конституцією, коли президент має право втручатися у процес відставки уряду через відставку парламенту: коли, відповідно до ст. 81 (1), парламент висловлює більшістю голосів вотум недовіри уряду двічі, президент може вирішувати – відправити у відставку прем'єр-міністра (що несе за собою розпуск уряду) або розпустити парламент і призначити позачергові вибори; коли парламент нездатний прийняти бюджет, який затверджений урядом впродовж трьох місяців, президент, у відповідності з ст. 93 (6) [10], має право або розпустити урядовий кабінет, або розпустити парламент та призначити дострокові вибори. В цьому процесі є один суттєвий виняток, що проявляється наступним чином: якщо, відповідно з ст. 81 (2), парламент Грузії оголошує «безумовну недовіру» до уряду, що означена необхідністю голосування за це кваліфікованої більшості голосів (а це становить 3/5 повного складу парламенту), то президент не має права втручатися у даний процес і не може відправити парламент у відставку. Після відставки цього уряду/прем'єр-міністра через процедуру «безумовної недовіри», президент не має права призначити колишнього прем'єр-міністра як кандидата на «нового» главу в урядовому кабінеті. Як бачимо, «безумовний» (кваліфікований) вотум недовіри – єдиний дієвий інструмент політичного впливу парламенту на урядовий кабінет [13] (у цьому випадку ми говоримо винятково про формально-інституційні важелі, але не апелюємо до партійно-політичної конфігурації розстановки сил у парламенті та розподілу політичних преференцій виборців – це буде зроблено в другій частині нашого дослідження).

Не менше цікаве місце у цій ситуації займає момент, що глава держави на власний розсуд вирішує конфлікти, які можуть виникати у системі взаємозв'язків між урядовим кабінетом і парламентом. Що найважливіше, так це те, що у випадку розпуску парламенту урядовий кабінет залишається при владі до моменту, коли буде сформовано новий парламент. Крім того, президент не зобов'язаний визнати кандидатуру прем'єр-міністра, яка запропонована від парламенту (оскільки це може бути й опозиційна кандидатура, якщо в парламенті сформована більшість, котра є опозиційною до президента). В цьому випадку, фактично, єдиним актором

з впливом на урядовий кабінет стає саме президент, позиція якого прямим чином впливає на стабільність й ефективність урядових кабінетів.

Додаткова процедура, що описує політичну систему в цьому вимірі, стосується того, яким чином відбувається призначення й відставка міністрів й інших посадових осіб у структурі виконавчої влади. Це має важливе значення, адже після президента і прем'єр-міністра, міністри, наприклад, виконують найбільш важливі політичні і/чи адміністративні функції. Крім того, це особливо посилюється у випадку систем, які оцінені як парламентські або прямують щодо парламентаризму (а в Грузії, про що мова піде згодом, в 2010 р. прийнято поправки до конституції, які мають вступити в дію в 2013 р., і означати зміщення президент-парламентського напівпрезиденталізму до прем'єр-президентського напівпрезиденталізму, що юридично свідчить про процес конституційної парламентаризації/прем'єризації), оскільки міністри можуть стати старшими партійними законодавцями тоді, коли «лідер партії зможе перетворити колегу в високопоставленого політика, успішно провівши його/її як члена кабінету міністрів» [7, с. 179].

Після того, як призначений (й/або проголосований) прем'єр-міністр, завдання зводиться до формування складу урядового кабінету. В заданому випадку маємо досить суттєву різницю між напівпрезидентськими та парламентськими моделями. Парламентські системи, у більшості їх випадків, визначають урядові кабінети як «набори старших політиків, формально призначених главою держави, проте практично вибраних, на підставі рішення прем'єр-міністра, через консультації із лідерами інших урядових партій». У напівпрезидентських системах міністри найчастіше формуються через погодження позицій між прем'єр-міністром і президентом. Проте, в двох випадках міністри індивідуально відповідальні перед парламентом, проте, також колективно відповідальні за уряд [22, с. 4]. При цьому виявляється, що парламенту стає важче висунути недовіру конкретному міністру, ніж цілому кабінету. Причиною є те, що «мотивом відставки певного міністра, звичайно, стають політичні скандали та адміністративні промахи» [7, с. 27-28].

У Грузії міністрів, формально, обирає прем'єр-міністр – за згодою президента. Але дані міністри можуть бути звільнені з посади лиш на основі рішення прем'єр-міністра (ст. 73 та 79). Президент має право на відставку лише міністрів зовнішніх справ та оборони (при цьому глава держави не виконує специфічної ролі у процесі їхнього призначення). Але, як показує політична практика Грузії (в силу підтримки у парламенті), президент часто має право на призначення і/чи звільнення з посади міністрів внутрішніх справ, оборони, закордонних справ. Ці повноваження президент Грузії, за фактом, інтерпретує з наслідків конституційних положень про те, що глава держави: за ст. 69 (3), є «вищим представником Грузії у зовнішніх відносинах»; за ст. 69 (2) забезпечує «єдність й цілісність країни»; за ст. 73 (1) укладає міжнародні договори і угоди, веде переговори з іноземними державами, призначає та звільняє з посад послів і інших дипломатичних представників Грузії за згодою парламенту; за ст. 73 (4) постає як «верховний головнокомандувач Збройних сил Грузії .. призначає на посаду та звільняє з посади начальника Генерального штабу Збройних сил [10]. Тому стає очевидно, що президент контролює силових міністрів і відповідальний за внутрішню політику та зовнішні відносини. Прем'єр-міністр же відповідальний за економічну діяльність, а також контроль діяльності різних міністерств. При цьому, парламент також має деякий контроль діяльності урядових міністрів. Відповідно з ст. 59 (3), парламент має право підняти питання про відповідальність конкретного члена уряду перед прем'єр-міністром; а за ст. 64 (1) парламент має право звільняти міністрів у процедурі імпічменту [13]. Що досить вагомо у цьому випадку, так це те, що у Грузії акти президента не повинні бути контрасигновані прем'єр-міністром чи окремим міністром. Цікаво й те, що прем'єр-міністр позиціонується як посада, яка розташована над міністрами (прем'єр не є «першим серед рівних», а, як наголошує Дж. Сарторі, «primus among unequals» [18, с. 153]). Фактично першим над міністрами часто є саме президент. А частота цього явища є винятково політичним наслідком – вона залежить від підтримки президента у суспільстві та парламенті. Саме через це пропонуємо корелювати конституційні повноваження президента й парламенту у контексті формувань і відставок урядів фактичними реаліями політичного життя у Грузії в проміжку 2004-2012 рр.

Це особливо актуально з огляну на те, що підтримка президента у грузинському суспільстві і політикумі виявилась, як демонструє практика, явищем не постійним і неоднозначним. З огляду на це, президент у період 2004-2012 рр. користувався різною мірою «довіри» парламенту. За методологією С. Скач, це може стати однією із причин виокремлення у межах напівпрезиденталізму (будь-якого зразку – чи то президент-парламентського, чи то прем'єр-президентського, якщо застосовувати традиційну й базову класифікацію) різних фаз – систем уніфікованої та розділеної більшості, розділеної меншості [19] (які конструюються

на основі співвідношення рівнів політичної підтримки у парламенті президента та уряду/прем'єр-міністра). В цьому ракурсі слід зазначити, що попри конституційну передбаченість можливості унілатерального впливу президента на процес формування уряду, традиційно Грузія не вважається прикладом заданого сценарію: у ній прем'єр-міністр призначається, а уряд формується за поданням президента й згодою парламенту. Внаслідок цього очевидно, що коли популярність президента зменшується (в силу результатів його діяльності, а також частково і діяльності урядів, які конституційно підзвітні перед президентом), особливо коли він не може отримати більшості у парламенті (у плані підтримки партій, які позиціонуються як пропрезидентські), тоді він стає обмеженим у виборі кандидата на посаду прем'єр-міністра. Передумова цього прямо викладена у конституції, бо президент обирається на п'ять років, а парламент формується на чотири роки.

Після революційних подій, а точніше у проміжку першої «постреволюційної каденції» президента та парламенту в проміжку 2004-2008 рр., досить складно було уявити, що популярність та, відповідно, повноваження президента будуть обмежені. Перспектива цього почала розглядатись у 2008 р., коли на президентських виборах М. Саакашвілі отримав 53,47 відсотка голосів виборців, що значно менше, а ніж на виборах у 2004 р., коли його підтримали 96 відсотків виборців. Але, з іншого боку, популярність пропрезидентських партій у парламенті від березня 2004 р. до жовтня 2012 р. (коли відбулись останні на момент аналізу парламентські вибори) понижена не була. Більше того, вона навіть зросла у своєму відсотковому наповненні (про це мова піде нижче). Це, за методологією С. Скач, свідчить про те, що для Грузії у 2004-2012 рр. була властива система консолідованої більшості, коли уряд й президент опирались на однакову парламентську більшість, а фактичним «інтерпретатором» преференцій політичного розвитку виступав саме конституційно більше впливовий інститут глави держави. Підстав говорити про ймовірність когабітації до жовтня 2012 р. фактично не існувало. Проте, зменшення популярності президента змусило політичні еліти Грузії приступити до роздумів про можливість переінтерпретації політичної системи. Це знайшло відображення у поправках до конституції, які були прийняті в 2010 р. (про що зазначено вище), а юридичне значення ж набудуть після чергових президентських виборів у 2013 р.

Ситуація суттєво змінилась після парламентських виборів 25 жовтня 2012 р., коли перемогу отримали опозиційні сили. Внаслідок цього (а також слідуючи тим традиціям формування урядів, які діяли досі – починаючи з 2004 р.) було створено опозиційний президенту уряд: прем'єр-міністр і президент опираються на підтримку різних частин/партій парламенту. Це, зі слів С. Скач, служить причиною когабітації і переходу напівпрезиденталізму у систему розділеної більшості: із однієї сторони, президент (на основі всезагальних виборів) опирається на більшість електорату, а прем'єр-міністр – на більшість у всенародно обраному парламенті, яка опозиційна до президента. Тому очевидно, що в заданих фазах одного типу напівпрезиденталізму урядові кабінети функціонують відмінно: 1). в умовах системи уніфікованої більшості (від прийняття у 2004 р. поправок до Конституції Грузії і до жовтня 2012 р., коли вперше за цей період було створено уряд силами опозиційної до президента партії) кабінети залежали переважно від повноважень/популярності президента; 2). в умовах системи розділеної більшості (від жовтня 2012 р., коли в країні мала місце перша у існуючій конституційній моделі когабітація, до президентських виборів, які повинні відбутись у жовтні 2013 р., оскільки саме після них країна має перейти до прем'єр-президентського зразку напівпрезиденталізму) кабінети залежать від домовленостей між главою держави і парламентом, особливо в контексті протистояння опозиційних одна до одної частин політикуму. Для того, щоб зрозуміти специфіку й детермінацію функціонування урядів, необхідно поетапно розглянути фази/підтипи президент-парламентського напівпрезиденталізму у Грузії в 2004-2012 рр. у контексті процесів формувань і відставок перших.

Ми здійснюватимемо це поступово, опираючись на історію розвитку політичної системи Грузії та функціонування в ній урядових кабінетів. Спочатку зосередимось на особливостях системи уніфікованої більшості. Один із принципів, котрий у лютому 2004 – жовтні 2012 рр. унеможливлював когабітацію, походить від моменту, що у Грузії президенти завжди були інтегровані у партійну політику. Тому їх (президентів) популярність становила принциповий фактор впливу на те, що провладна (урядово-формотворча) партія зможе виграти парламентські вибори. Це у проміжку 2004-2012 рр. відбувалось двічі.

Спочатку у січні 2004 р., як зауважено, президентом вибрано М. Саакашвілі, який позиціонувався (й навіть виступав як засновник) із Об'єднаним національним рухом (ENM) – правоцентристською ліберального консерватизму та ліберального націоналізму партією проєвропейської орієнтації, яка була заснована у 2001 р. [11, 15]. А незабаром (у березні 2004 р.) проведено дострокові парламентські вибори, завданням яких став відхід від тих ідей, які репрезентував попередній політичний режим Е. Шеварднадзе. Цікаво те, що дані вибори слід

оцінювати як додаткові до виборів, які мали місце у листопаді 2003 р., проте були визнані як нелегітимні. Річ у тому, що в 2004 р. відбулось формування лише частини складу парламенту (хоч більшої) за пропорційною системою списків – так було обрано 150 депутатів. Ще 75 депутатів становили ті кандидати, котрі перемогли в одномандатних округах за наслідками виборів у листопаді 2003 р. Формально ми розраховуємо цих депутатів як непартійних. У результаті виборів сформовано наступну композицію парламенту:

Таблиця 1

Результати парламентських виборів у Грузії, від 28 березня 2004 р.

Партія/блок	Відсоток голосів, %	Кількість мандатів	Відсоток мандатів, %
Національний рух – Демократи (NM-D)*	67,75	135	57,4
Права опозиція (МО)**	7,74	15	6,4
Непартійні (листопад 2003 р.)	-	75	31,9
Представники сепаратистської Абхазії	-	10	4,3
Разом	75,49	235	100,0

* Формально мова йде про виборчу коаліцію, яка була сформована 5 лютого 2004 р. у складі двох політичних партій: пропрезидентського Об'єднаного національного руху й партії «Об'єднаних демократів». Після отримання перемоги Об'єднаний національний рух зберіг свою назву, проте об'єднана (через виборчу коаліцію) фракція отримала назву «Національний рух – Демократи». Формально це була пропрезидентська фракція [15].

** Права опозиція (МО) – об'єднаний список двох партій: 1. партія «Нові праві» (АМ або Нова консервативна партія – ліберально-консервативна політична сила, асоційований член Міжнародного демократичного союзу, а теж спостерігач Європейської народної партії); 2. «Промисловість врятує Грузію» (MGS, котра позиціонується як ліберальна).

Як бачимо, відбулось консолідування більшості у посаді президента і в складі парламенту. Тому систему можна розраховувати як систему уніфікованої більшості у межах президент-парламентської моделі напівпрезиденталізму. Крім того, як це стає відомо з деяких джерел[7], серед 85 мандатів, котрі були сформовані в округах одномандатного характеру (разом із 10 депутатами, які становлять сепаратистську Абхазію), 23 депутати були асоційовані (або ж були навіть членами) з Об'єднаним національним рухом, а 15 депутатів становили опозицію (інші були непартійні).

Схожа ситуація склалась з наслідків виборів президента у січні 2008 р., коли Саакашвілі отримав 53,47 відсотка голосів виборців, а теж виборів парламенту, котрі відбулись у травні 2008 р. Внаслідок виборів законодавчого органу ситуація склалась наступним чином (було обмежено склад парламенту, але виборчу систему трансформовано в паралельну змішану систему – 75 депутатів у пропорційній і 75 депутатів у мажоритарній частинах системи; знижено прохідний бар'єр до 5 відсотків у межах пропорційної частини системи; скасовано мандати для Абхазії)[8]:

7 За даними сайту http://www.civil.ge/

8 Восени 2007 р. в Грузії відбулись демонстрації, які були спрямовані на критику президентського режиму та урядового кабінету З. Ногаіделі. Внаслідок цього була запропонована ідея про достроковість чергових президентських і парламентських виборів. Для вирішення ситуації запропоновано проведення національного референдуму щодо визначення дати парламентських виборів, який відбувався паралельно з виборами президента 5 січня 2008 р. Пропонувалось перенести парламентські вибори із жовтня 2007 р. (тоді вони не відбулись) на квітень-травень 2008 р. Цю ініціативу підтримали 79,17 відсотка голосів виборців. Розрахунок для терміну каденції парламенту у чотири років ведеться від дати проведення парламентських виборів у листопаді 2003 р., оскільки, як зазначено вище, парламентські вибори у березні 2004 р. мали значення додаткових (або ж перевиборів). Також 5 січня 2008 р. громадяни визначались щодо можливого членства в НАТО – 77 відсотків громадян підтримали цю ідею.

Таблиця 2

Результати парламентських виборів у Грузії, на 21 травня 2008 р.

Партія/блок	Мандати у мажоритарній системі, №	Відсоток голосів у пропорційній системі, %	Мандати у пропорційній системі, №	Повна кількість мандатів
Об'єднаний національний рух – «За переможну Грузію» (ENM)	71	59,18	48	119
«Об'єднана опозиція» *	2	17,73	15	17
Партія Георгія Таргамадзе – Християнсько-демократичний рух (KDM) **	-	8,66	6	6
Партія Шалви Нателашвілі – Грузинська лейбористська партія (SLP)***	-	7,44	6	6
РПГ (SRP)****	2	-	-	2
Разом	75	93,01	75	150

* Виборчий блок «Об'єднана опозиція» складався з партій «Рух за свободу» (Tav), Консервативна партія Грузії (Sakartvelos Konservatiuli Partia, SKoP), Національний форум (Erovnuli Porumi, EP).

** Християнсько-демократичний рух (KDM) – політична партія Грузії, заснована напередодні парламентських виборів – у лютому 2008 р. Позиціонується як релігійна, соціал-консервативна, християнсько-демократична, консервативна.

*** Соціалістична партія, яка заснована у 1995 р. Головною ціллю партії є членство в ЄС.

**** Республіканська партія (Республіканці) (SRP) – опозиційна щодо М. Саакашвілі партія консервативного лібералізму правоцентристського спрямування. Націоналістична сила.

В цілому, як бачимо, позиції М. Саакашвілі й його прихильників залишались на досить високому рівні – особливо в плані парламентської репрезентації. Тому в цей період також доводилось говорити про систему уніфікованої більшості, котра проявляла себе в аналогічному плані як в проміжку 2004-2007 рр. В даний період у Грузії склалась практика однопартійного (одноблокового) домінування, коли базовим типом урядових кабінетів були технократичні (а однопартійність ж проявлялася у тому моменті, що NM-D й ENM становили більшість у плані підтримки урядового кабінету та президента).

На основі аналізу детермінант політичної системи у проміжку лютого 2004 – жовтня 2012 рр. ми виокремлюємо сім урядових кабінетів на чолі із наступними прем'єрами – З. Жванія, З. Ногаіделі, В. Гургенідзе (двічі), Г. Мгалоблішвілі, Н. Гілаурі і В. Мерабішвілі. Поміж прем'єр-міністрів більшість непартійні. Крім того, варто говорити і про технократичну композицію більшості урядових кабінетів Грузії (хоч окремі міністри й розраховувались саме як партійні – вони були асоційовані з владною пропрезидентською партією – спочатку із NM-D (Національним рухом – Демократами), а згодом з ENM (Об'єднаним національним рухом)). Єдиним урядом, який за своєю композицією нагадував партійний (точніше однопартійний більшості) кабінет, був перший уряд часів президентства М. Саакашвілі – на чолі із прем'єр-міністром З. Жванією (проіснував менше року).

Таблиця 3

Урядові кабінети в Грузії, у проміжку 2004-2012 рр.[9]

Президент	Прем'єр	Перебування при владі	Партія прем'єра	Конструкція міністерських посад
М. Саакашвілі 1 (2004-2007 рр.) (NM-D)	З. Жванія 2	28.03.2004 – 03.02.2005	NM-D	NM-D
	З. Ногаіделі	17.02.2005 – 16.11.2007	н/п	н/п + NM-D
Н. Бурджанадзе (в.о.) (2007 р.)	В. Гургенідзе 1	22.11.2007 – 20.01.2008	н/п	н/п + NM-D
М. Саакашвілі 2 (2008р. – діючий на 2012 р.) (ENM)	В. Гургенідзе 2	20.01.2008 – 01.11.2008	н/п	н/п + NM-D
	Г. Мгалоблішвілі	01.11.2008 – 30.01.2009	н/п	н/п + ENM
	Н. Гілаурі	06.02.2009 – 04.07.2012	н/п	н/п + ENM
	В. Мерабішвілі	04.07.2012 – 25.10.2012	ENM	н/п + ENM
	Б. Іванішвілі	25.10.2012 – діючий	КО	КО + н/п

Класичним прикладом урядів даного періоду в Грузії був кабінет на чолі із З. Ногаіделі, який було сформовано 17 лютого 2005 р. Формально прем'єр-міністр не був членом жодної партії, хоч разом з цим позиціонувався з Національним рухом – Демократами. Тим не менш, це дає підстави розраховувати посаду прем'єр-міністра як технократичну, тим паче з огляду на завдання які були поставлені перед урядом – мова йшла про жорсткий підхід до боротьби із корупцією, яка вразила всі сфери економіки. Крім того, решта складу уряду також була підібрана під реформування країни – тому й в цілому майже весь склад уряду був непартійним. В 2007 р. главу уряду оцінено як «кращого реформатора» року. Цей період визначено найбільшими показниками ефективності урядів та урядування в Грузії. Як наслідок проведення реформ, за показниками Світового банку з приводу ступеня сприяння розвитку умов ведення бізнесу, країна перемістилась за рік з 112 на 37 позицію[10].

Схожим вважався й подвійний (формально) термін повноважень на посаді прем'єр-міністра В. Гургенідзе, що визначено показниками значної ефективності урядів[11]. Наступний непартійний

9 Запропоновані всі урядові кабінети, які місце мали у проміжку 2004-2012 рр., тобто ті, що існували й системі уніфікованої більшості, й в системі розділеної більшості. Проте що даних кабінетів, як зазначено вище, запропоновано послідовний політологічний аналіз – спочатку до уваги беруться уряди в системі уніфікованої більшості, а потім – розділеної більшості.

10 16 листопада 2007 р. З. Ногаіделі оголосив про свою відставку з посади прем'єр-міністра за станом здоров'я. Після грузинсько-російської війни у вересні 2008 р. З. Ногаіделі виступив із різкою критикою внутрішньої та зовнішньої політики М. Саакашвілі. Вже 3 грудня 2008 р. він створив нову опозиційну партію «Рух за справедливу Грузію». Проте фактично він зблизився із російською владою.

11 Цей уряд продовжив програму на проведення реформ у Грузії. Під час свого короткого перебування на посаді прем'єра В. Гургенідзе ініціював суттєві зміни у фіскальній/монетарній політиці Грузії, котрі проклали шлях Грузії стати регіональним торговим і фінансовим центром. Прем'єр-міністр спричинив зміни у грузинському секторі фінансових послуг та покращив закон про промислові зони. Після збройного конфлікту поміж Росією та Грузією, у серпні 2008 р., політика уряду відіграла важливу роль у стабілізації економіки та сектору фінансів Грузії. Він отримав (у вересні 2008 р.) 750 млн. дол. США резервного кредиту від Міжнародного валютного фонду і 4,5 млрд. дол. США донорської допомоги. У результаті таких зусиль, грузинська економіка стабілізувалася після збройного конфлікту із Росією.

прем'єр, Г. Мгалоблішвілі, та його уряд демонструють єдиний зразок (у проміжку до виборів у жовтні 2012 р., коли в країні існувала система уніфікованої більшості) розвитку конфлікту в системі виконавчої влади Грузії. Але, як показала практика, президент інтерпретував конфлікт на свою користь[12]. Кабінети на чолі із Н. Гілаурі (2009-2012 рр.) і В. Мерабішвілі (2012 р.) теж сформовано як технократичні. Все це свідчить на користь фактичного зосередження всієї повноти виконавчої влади саме в руках президента – в умовах формальної дуальності виконавчої влади у Грузії в проміжку до жовтня 2012 р. не було зафіксовано жодного випадку когабітації.

У цілому ми формуємо висновок, що, на підставі поправок до конституції у 2004 р., а теж з огляду на одностороннє домінування в політичному процесі у 2004-2012 рр. тих партій, які асоціюються з президентом, в Грузії створено й апробовано сильну посаду президента, а теж інститут надзвичайно слабкого парламенту в умовах формального дуалізму виконавчої влади. Позиція прем'єр-міністра у цій ситуації, як показує досвід, була визначена як відносно слабка, адже на практиці президент мав майже необмежені повноваження у процесі формування, а також припинення повноважень виконавчих органів влади (ця система в значній мірі нагадує модель, яка сьогодні реалізується у Росії). Формально в Грузії втілено систему президент-парламентського напівпрезиденталізму. За методологією М. Шугарта, доводиться говорити про фактичне превалювання модифікованого зразку президент-подібного напівпрезиденталізму. Річ у тому, що напівпрезиденталізм на практиці корелював поміж напівпрезиденталізмом як таким й президенталізмом. У плані провадження більшості президента й «урядової/парламентської» більшості доводиться говорити при систему уніфікованої більшості (за методикою С. Скач). При цьому цікавим видається той момент, що ще на початку 2004 р. М. Саакашвілі говорив про те, що в Грузії «буде створено найсильніший у світі парламент, а президент же виявиться слабшим, ніж був до прийняття поправок» (мова мала йти, за словами І. Арешідзе, про «квазіпарламентську» систему – на практиці реалізовано «квазіпрезидентську» систему [3]). Цікаве і наступне: система, що почала діяти у 2004 р., свого часу була запропонована у проекті поправок до конституції Е. Шеварднадзе (в 2001 р.).

Тим не менш, як демонструють результати чергових парламентських виборів у жовтні 2012 р., про що зазначено вище, існуюча «рівновага» у системі виконавчої влади в Грузії виявилась хиткою із огляду на поєднання конституційних приписів й фактичного розвитку подій. Річ у тому, що перемогу на виборах отримав опозиційний до президента електоральний блок «Грузинська мрія» (КО). У парламенті склалась біполярна структура позиціонування фракцій – із однієї сторони, нова більшість у складі партій, які перед виборами увійшли в електоральний блок (їх було шість), а з іншої сторони, пропрезидентська партія, яка в проміжку останніх восьми років була у статусі парламентської більшості, а сьогодні стала парламентською опозицією. Разом із тим, до парламенту не потрапили інші політичні партії. А все це свідчить, що партійна система Грузії прийшла до двоблокової конструкції:

Таблиця 4

Результати парламентських виборів у Грузії, від 1 жовтня 2012 р.[13]

Партія/блок	Мандати у мажоритарній системі, №	Відсоток голосів у пропорційній системі, %	Мандати у пропорційній системі, №	Повна кількість мандатів
«Грузинська мрія» (КО)*	41	54,97	44	85
Об'єднаний національний рух (ENM) **	32	40,34	33	65
Разом	73	95,31	77	150

12 В грудні 2008 р. поміж прем'єр-міністром та президентом стався інцидент, після якого Г. Мгалоблішвілі хотів піти у відставку. Проте М. Саакашвілі відставки не прийняв. Після цього прем'єр-міністр поїхав на клінічні обстеження до Німеччини і, повернувшись, знову оголосив про відставку за станом здоров'я. Президент підписав її 30 січня 2009 р.

13 Парламентські вибори приводились за змішаною пропорційно-мажоритарною системою. Але вона дещо модифікована від моделі, яка задіяна у 2008 р. Тоді використано «чисту» паралельну змішану систему, а тепер – незначну перевагу було зроблено на користь пропорційної складової щодо мажоритарної (77 мандатів щодо 73 мандатів, відповідно).

* Електоральна коаліція «Грузинська мрія» (KO) складається зі шести партій: 1). «Грузинська мрія – Демократична Грузія» (KO-DS); 2). Консервативна партія Грузії (SKP) – націоналістична і соціал-консервативна правоцентристська партія; 3). «Промисловість врятує Грузію» (MGS) – консервативна правоцентристська партія; 4). Республіканська партія Грузії (SRP) – ліберальна правоцентристська партія; 5). «Наша Грузія – Вільні демократи» (OGFD) – ліберальна партія; 6). Національний форум (EP) – націоналістична партія. Ідеологічне спрямування електоральної коаліції не є одновекторним. Одна частина партій позиціонується як проринкова та прозахідна ліберальна, а інша – як радикально націоналістична із елементами ксенофобської риторики. Крім того, в коаліцію входить частина адміністрації Е. Шеварднадзе, яка була усунута від влади в 2003 р. [15, с. 123].

** Партія ідеологічно сьогодні позиціонується як консервативна правоцентристська партія «всіх виборців» (англ. «catch-all party») [15, с. 123].

В цих умовах глава держави не скористався своїм конституційним правом на очікування чергових президентських виборів, які досі служили основою формування нового складу уряду, а вдався до практики застосування поправок до конституції, які були прийняті у 2010 р.[14], але в повній мірі мають вступити в дію у 2013 р. Це означає, що президент Грузії винятково пішов за логікою прем'єр-президентського зразку напівпрезиденталізму, коли ключовим формотворчим фактором нового уряду є композиція кожного чергового/позачергового «нового» складу парламенту. На цій основі було сформовано кабінет Б. Іванішвілі, котрий відразу опинився у ситуації когабітації до глави держави[15]. А з огляду на це, політична система Грузії фактично почала апробувати модель розділеної більшості. В зазначеній ситуації показово, що поточний уряд створено як партійний (за винятком незначної кількості міністрів, які лишаються непартійними[16]). Ще цікавіше, що формально мова йде про однопартійний уряд більшості, хоча фактично він сформований декількома партіями, які входять у електоральну коаліцію «Грузинська мрія». Загалом же композиція міжпартійного розподілу в урядовому кабінеті Б. Іванішвілі виглядає наступним чином:

Таблиця 5

Композиція урядового кабінету Б. Іванішвілі, станом на 25 жовтня 2012 р.

Політична партія	Кількість міністерських посад	Відсоток міністерських посад
«Грузинська мрія – Демократична Грузія» (KO-DS)	8	40,0
«Наша Грузія – Вільні демократи» (OGFD)	4	20,0
Національний форум (EP)	1	5,0

14 Із методологічного ракурсу слід наголосити, що в Грузії після демонстрацій у 2007 р., військового конфлікту із Росією у 2008 р., а теж політичної кризи у 2009 р. почалась робота над розробкою нової конституції (поправок). Було створено Національну конституційну комісію (8 червня 2009 р.), яка поділена на дев'ять напрямів діяльності. В процесі діяльності було запропоновано декілька проектів. Проте проголосовано було за так званий «перший проект» (конституціоналіста А. Демерашвілі) – тобто «гібридну модель», за якою пропонувалось запровадження напівпрезиденталізму з превалюванням елементів парламентаризму (формально мова йде пре прем'єр-президентську ідею у форматі напівпрезиденталізму) [4].

15 Під когабітацією, за визначенням Д. Самуельса та М. Шугарта [17], Р. Елгі [5] та за уточненням В. Литвина [1], А. Романюка і В. Мельника [2], ми розуміємо ситуації, коли президент і прем'єр-міністр репрезентують протилежні партії і президентська партія не входить в уряд у системах, які розраховані як напівпрезидентські.

16 Непартійні міністри навіть не заміщені не за квотою президента, як це відбувалось раніше у випадку міністрів оборони, внутрішніх справ і закордонних справ. Кількість непартійних міністрів становить 30 відсотків. Проте із огляду на те, що формування уряду відбувалось за ініціативою розстановки партій у парламенті після чергових виборів, а також на те, що посада прем'єр-міністра заміщена лідером політичної партії та електоральної коаліції, є всі підстави називати цей уряд партійним (принаймні напівпартійним) – але аж ніяк не технократичним. На користь цього також свідчить той факт, що всі міністерські посади, зайняті непартійними міністрами, позиціонуються з квотою урядової партії.

Республіканська партія Грузії (SRP)	1	5,0
Консервативна партія Грузії (SKP)	0	0,0
«Промисловість врятує Грузію» (MGS)	0	0,0
Непартійні	6	30,0
Разом	20	100,0

Як наслідок такого розвитку подій, можна сформувати висновок, що політичні реалії в Грузії випереджують інституційний розвиток країни. Вперше з 2004 р. було сформовано уряд на партійній основі, при цьому ключовим агентом його формування був новообраний парламент. Вперше з 2004 р. президент опинився в ситуації прямої залежності від інверсної опозиційної більшості у парламенті, що стало основою для початку першого досвіду когабітації в постреволюційній історії Грузії. З огляду на це слід відмітити два моменти: позитивний полягає у тому, що політична система Грузії в більшій мірі відповідає патернам парламентських демократій, які властиві для країн Західної і Центральної Європи; негативний зводиться до того, що моделі прем'єр-президенталізму передує саме досвід системи розділеної меншості.

Підводячи підсумок із приводу особливостей функціонування урядів у різних фазах президент-парламентського напівпрезиденталізму в Грузії, хочемо зазначити, що задля більшості із них (кількісно) властива посада прем'єр-міністра, яка майже завжди, починаючи із 2004 р. та до 2012 р., є аполітичною. Така кореляція в своїй основі побудована, здебільш, на атрибутах домінування президента в політичному процесі в умовах президент-парламентського напівпрезиденталізму за системою уніфікованої більшості. Це відображалось у тому, що прем'єр-міністр, в принципі, не мав підтримки електорату, а тому «ставився на посаду» як технічний службовець (в дечому це було успадковано від системи державних міністрів, які були нормою у період президентських повноважень Е. Шеварднадзе). Це своїм наслідком мало президенціалізацію політичної системи Грузії: прем'єр-міністр хоч й був визначений як друга за політичними функціями посада в країні, та все ж вона не мала, зазвичай в силу наслідків електоральних преференцій, достатньої персональної популярності для просування власних (зокрема, політичних) програм. Це є підставою формування висновку, що традиційно в Грузії прем'єр-міністр позиціонується як адміністратор, який абсолютно субординований перед президентом. А це знову ж таки зумовлено одностороннім впливом на політичний процес президента і пропрезидентської партії у парламенті. З огляду на це, із березня 2004 р. (від прем'єр-міністра З. Жванії) й до жовтня 2012 р. (до закінчення повноважень прем'єра В. Мерабішвілі) формувались переважно технократичні і/чи напівтехнократичні кабінети. Виняток може становити лиш перший уряд, створено у даний період, – кабінет на чолі із З. Жванією, – який сформовано фракцією пропрезидентської партії «Національний рух – Демократи» (NM-D). На відміну, інша конструкція формування і призначення урядів (яка також передбачена конституційно) стала властивою Грузії в умовах системи розділеної більшості: посада прем'єр-міністра стала політичною, а уряд було сформовано як партійний. А це означає, що стримування президенціалізації політичної системи в умовах президент-парламентського напівпрезиденталізму можливе лише на основі зміни електоральних преференцій на користь опозиційних партій. Це доводить, що когабітація може мати як позитивні, так і негативні політичні наслідки. Позитивні, коли вона на основі конфлікту у системі виконавчої влади сприяє демократизації (на основі перемоги демократичної опозиції) політичного режиму. Негативні, коли когабітація відбувається в середовищі усталених (консолідованих) демократичних цінностей, що загрожує втратою вертикальної і горизонтальної підзвітності влади.

Бібліографічні посилання

1. Литвин В. Теорія та практика когабітації в напівпрезидентських системах Європи / Віталій Литвин // Освіта регіону : політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 140-149.
2. Романюк А. Інститут когабітації та політичні наслідки його реалізації в Україні / Анатолій Романюк, Володимир Мельник // Сучасна українська політика : Політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 17. – С. 69-73.
3. Areshidze I. An Opportunity Lost? Constitutional Changes in Georgia at the Start of the Saakashvili Presidency / Irakly Areshidze // Center for International Private Enterprise. – 2004. – 6 p.

4. Demetrashvili A. Government of Georgia on the Central Level : The Balance between its Branches / Avtandil Demetrashvili, Zurab Jibgashvili, Vakhtang Khmaladze, Alexander Nalbandov, Levan Ramishvili, Davit Usupashvili // Arakelian A. Constitutional/Political Reform Process in Georgia, in Armenia and Azerbaijan : Political Elite and Voices of the People / Armineh Arakelian, Gliia Xodia. – Tbilisi, 2005. – P. 6-23.
5. Elgie E. Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies / Robert Elgie // Taiwan Journal of Democracy. – 2007. – Vol. 3. – No. 2. – P. 53-71.
6. Elster J. Institutional Design in Post-communist Societies – Rebuilding the Ship at Sea / Jon Elster, Claus Offe, Ulrich Preuss. – Cambridge University Press, 1998. – 364 p.
7. Gallaher M. Representative Government in Western Europe / Michael Gallagher, Michael Laver, Peter Mair. – McGraw-Hill Education, 1992. – 330 p.
8. Hayward J. Governing Europe / Jack Hayward, Anand Menon. – Oxford University Press, 2003. – 516 p.
9. Kapanadze A. The Constitution-making Politics in Georgia / Anna Kapanadze // Budapest, Central European University : Department of Political Science, 2010. – 48 p.
10. Kimber R. Constitutions, treaties, and official declarations around the world [Електронний ресурс] / Richard Kimber. – PS Resources. – Режим доступу : http://www.politicsresources.net/const.htm
11. Lincoln M. Uncertain Democracy: U.S. Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution / Mitchell Lincoln. – University of Pennsylvania Press, 2009. – 180 p.
12. Madison J. The Federalist Papers : No. 48 / James Madison // The Avalon Project at Yale Law School. – February 1, 1788.
13. Manjavidze G. Comparison of Appointment and Dismissal Powers of the Executive Branch in Germany, France and Georgia / Giorgi Manjavidze // Budapest, Central European University : Department of Legal Studies. – 2009. – 50 p.
14. Murphy W. Constitutions, Constitutionalism, and Democracy / Walter Murphy // Greenberg D. Constitutionalism and Democracy Transitions in the Contemporary World / Douglas Greenberg. – Oxford University Press, 1993. – 391 p.
15. Nodia G. The Political Landscape of Georgia : Political Parties : Achievements, Challenges and Prospects / Ghia Nodia, Álvaro Pinto Scholtbach. – Eburon, Delft, 2006. – 268 p.
16. Preuss U. Constitutional Power-making for the New Polity : Some Deliberations on the Relations Between Constituent Power and the Constitution / Ulrich Preuss // Rosenfeld M. Constitutionalism, Identity, Difference and Legitimacy / Michel Rosenfeld. – Durham and London : Duke University Press, 1994. – P. 143-164.
17. Samuels D. Presidents, Parties, and Prime Ministers : How the Separation of Powers Affects Party Organization and Behavior / David Samuels, Matthew Shugart. – Cambridge University Press, 2010. – 310 p.
18. Sartori G. Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. – Houndmills : Macmillan Press, 1994. – 219 p.
19. Skach C. Borrowing Constitutional Designs : Constitutional Law in Weimar Germany and the French Fifth Republic / Cindy Skach. – New Jersey : Princeton University Press, 2005. – 151 p.
20. Slider D. The Constitution / Darrell Slider // Curtis G. Georgia : A country study / Glenn E. Curtis. – Library of Congress Federal Research Division, 2010. – 166 p.
21. Vile M. Constitutionalism and the Separation of Powers / M. J. C. Vile. – Oxford : Clarendon Press, 1967. – 455 p.
22. Woldendorp Jaap. Party Government in 48 Democracies (1945-1998) : composition, duration, personnel / Jaap Woldendorp, Hans Keman, Ian Budge. – London : Kluwer Academic Publishers, 2000. – 580 p.

УДК 94(47)"19"

И. Е. Барыкина
Санкт-Петербургский Институт истории РАН

ВСЕМИЛОСТИВЕЙШИЕ МАНИФЕСТЫ XIX СТОЛЕТИЯ КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ

Всемилостиві маніфести були одним із механізмів здійснення самодержавного права помилування і милостей. Ця політична технологія дозволяла владі регулювати взаємини із суспільством, корегуючи оголошення найвищих милостей; силу з якою «натягувалося» кермо влади. Порівняльний огляд Всемилостивого маніфесту, підготовлений Канцелярією Комітету

міністрів містить велику кількість інформації довідкового характеру, доповнюючу уявлення про різні аспекти внутрішньої політики російського уряду впродовж XIX в.

Ключові слова: самодержавство, внутрішня політика, механізми влади, політичні технології, Всемилостивого маніфесту, право помилування, політичні злочини, бюрократія, паспортний збір, переселенська політика, Комітет міністрів, Рада міністрів.

Всемилостивейшие манифесты являлись одним из механизмов осуществления самодержавного права помилования и милостей. Эта политическая технология позволяла власти регулировать взаимоотношения с обществом, корректируя объявлением высочайших милостей силу, с которой «натягивались» бразды правления. Сравнительные обозрения Всемилостивейших манифестов, подготовленные Канцелярией Комитета министров содержат обширную информацию справочного характера, дополняющую представления о различных аспектах внутренней политики российского правительства на протяжении XIX в.

Ключевые слова: самодержавие, внутренняя политика, механизмы власти, политические технологии, Всемилостивейшие манифесты, право помилования, политические преступления, бюрократия, паспортный сбор, переселенческая политика, Комитет министров, Совет министров.

The most gracious manifestos were one of mechanisms of implementation of the autocratic right of pardon and favor. This political technology allowed the power to regulate relationship with society, correcting the announcement of the highest favor force with which reins of government «stretched». Emergence of the first similar acts belongs to the XVII century. In the XIX century the circle of the highest favor was expanded, they were granted by also mercy decrees, the royal diplomas, the commands most royal approved by regulations and rules, published at the same time with the Most gracious manifestos. The power repeatedly resorted to the edition during the period between manifestos of other mercy acts to weaken intensity in society. The question of publication of the mercy manifesto was started in the first and the second State a thought, however the mercy acts proceeding from the monarch at the beginning of the XX century didn't follow. Nevertheless, on October 21, 1905. The council of ministers issued the decree about amnesty of the political criminals who have made criminal acts before publication of the Manifesto on October 17, 1905. Thus, the highest right of pardon expressed in manifestos, having reached at the end of the XIX century of the apogee, at the beginning of the XX century it was transformed from the personified decision of the governor who was above the law, to the subordinate governmental act.

The comparative reviews of the Most gracious manifestos prepared by Office of Committee of ministers contain the extensive information of help character supplementing ideas of various aspects of domestic policy of the Russian government throughout the XIX century. The analysis of these sources which so far haven't been introduced into scientific circulation, allows to expand idea of mercy acts of the XIX century, their structure, «set» of the highest favor, width of coverage of the various parties of the state life.

Keywords: autocracy, domestic policy, power mechanisms, political technologies, the Most gracious manifestos, right of pardon, political crimes, bureaucracy, passport collecting, resettlement policy, Committee of ministers, Council of ministers.

На рубеже XX – XXI вв. история государственного управления стала рассматриваться под новым углом зрения. Сегодня большое внимание уделяется политическим технологиям, моделям коммуникации монарха и высшей бюрократии, правительства и общества, символике этих отношений и ее восприятию современниками. Немаловажное значение при изучении механизмов управления придается такому «неотъемлемому атрибуту» [21, с. 255] власти всероссийского императора как право помилования и милостей. Оформившись в российской системе управления в XVI в., к концу XIX столетия оно, с одной стороны, составляло в сознании подданных «понятие о самодержавном русском царе <…> как о покровителе-печальнике русского народа, защитнике русского народа, защитнике слабых» [11, с. 414] с другой – позволяло власти скорректировать силу, с которой «натягивались» бразды правления, «сглаживать те шероховатости, которые могут вызываться строгим применением права» [16, с. 182].

Область применения этого права, закрепленного в ст. 23 Свода законов Российской империи, оказалась в начале XX в. в центре внимания правоведов, предпринимавших попытки определить юридические основы самодержавия [16, с. 182 – 194, 15, 21]. Юристы выделяли групповые милости, объявлявшиеся манифестами, и частные, оказывавшиеся по ходатайству отдельных

© И. Е. Барыкина, 2012

лиц [16, с. 185]. Для рассмотрения этих ходатайств в аппарате управления существовало специальное учреждение – Канцелярия по принятии прошений, на высочайшее имя приносимых.

В конце XX в. к истории Канцелярии, ее функциям и месту в механизмах власти обратились несколько российских исследователей. Г.В. Лобачева рассмотрела прошения, поступавшие в это учреждение как источник монархических настроений населения Российской империи. Эту тему историк заявила сначала в статье [18], а затем в отдельной монографии [19]. Исследователь проанализировала дела, сохранившиеся в архивном фонде Канцелярии по принятии прошений [1]. Выводы, основанные на обработке архивных дел, приведены в статистических таблицах Приложения книги [19, с. 271 – 285]. Они позволяют составить целостное представление о количестве и содержании просьб, результатах рассмотрения прошений, распределении просителей по сословиям, подарках и приветственных адресах, поднесенных императорам, составе дарителей и отправителей верноподданнической корреспонденции. Анализ этих данных позволил автору выдвинуть тезис о высокой степени мифологизации массового сознания и сильных монархических чувствах российского народа на рубеже XIX –XX вв.

Одновременно с публикациями Г.В. Лобачевой в «Историческом ежегоднике» появилась статья А.В. Ремнева, в которой рассматривались коллизии реорганизации Комиссии прошений в 1883 – 1895 гг. и преобразования ее в Канцелярию прошений, на высочайшее имя приносимых [20]. Анализируя правительственную полемику по вопросу определения дальнейшей судьбы этого учреждения, А.В. Ремнев подчеркнул, что одним из аргументов его существования служила необходимость поддержания непосредственной связи между монархом и народом, действенного проявления «народного самодержавия», «незамутненного» вмешательством бюрократии.

Параллельно с исследованиями российских историков был опубликован объемный труд Р.С. Уортмана «Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии [22, 23]. Автор руководствовался стремлением выявить причины устойчивости российского самодержавия, изучить «способы, какими возбуждались и поддерживались» верноподданнические чувства [22, с. 18]. Рассматривая манифесты, Р.С. Уортман проанализировал символику их языка, во многом оставив в стороне содержательную сторону документов, что и определило задачу настоящей статьи.

Всемилостивейшие манифесты давали власти возможность пойти на некоторые административные послабления, приурочивая высочайшие милости к торжественным событиям в жизни государства и августейшей фамилии. Появление первых подобных актов относится к XVII веку. В XVIII столетии устанавливается обычай миловать преступников по случаю торжественных дат. К милостивым актам этого времени относятся не только манифесты, но именные и сенатские указы, изданные по разным случаям, среди которых болезнь или кончина императора, окончание войн и заключение мира, открытие памятников [9, с. 390 – 391].

В XIX в. круг высочайших милостей был расширен, они даровались также милостивыми указами, высочайшими грамотами, повелениями, Высочайше утвержденными положениями и правилами, издававшимися одновременно с Всемилостивейшими манифестами. В начале XIX в. манифесты издавались по двум случаям: восшествия на престол нового монарха и его коронации. В царствование императора Николая I власти необходимо было сгладить последствия неурожая 1840 г., и милостивый манифест 16 апреля 1841 г. был приурочен к бракосочетанию наследника престола. Был создан правовой прецедент, и в царствования императоров Александра II и Александра III издание манифестов по случаю этого знаменательного события стало регулярным. Во второй половине XIX столетия власть неоднократно прибегает к изданию в период между манифестами иных милостивых актов с тем, чтобы ослабить напряженность в обществе. В начале 1870-х гг., когда активизировалось народническое движение, налоговое бремя и участь политических преступников облегчаются двумя положениями Комитета министров: 13 мая 1871 г. в ознаменование дня рождения вел. кн. Георгия Александровича и 9 января 1874 г. по случаю бракосочетания вел. кн. Марии Александровны. В 1880 г., в период правительственного кризиса, была предпринята очередная попытка урегулировать отношения самодержавной монархии и подданных милостями, объявленными в высочайшем указе 19 февраля 1880 г. по случаю 25-летия царствования императора Александра II. Посещение Сибири цесаревичем Николаем Александровичем дало повод к изданию именного указа 17 апреля 1891 г. о даровании милостей ссыльным.

Все эти документы разрабатывались в недрах Канцелярии Комитета министров, которая постепенно выработала общий шаблон составления подобных актов. Во второй половине XIX в. Канцелярия готовила специальные справки – сравнительные обозрения этих документов. Несколько справок хранятся в Коллекции печатных записок РГИА под общим названием «Справки (сравнительные обозрения) о манифестах, указах и повелениях, изданных в

царствование Александров I, II и III и Николаев I и II» [2]. Анализ этих источников, до настоящего времени не введенных в научный оборот, позволяет расширить представление о милостивых актах XIX столетия, их структуре, «наборе» высочайших милостей, широте охвата различных сторон государственной жизни.

Печатная записка включает в себя 8 документов: выписку из журнала Комитета министров, направленную министру императорского двора и уделов, и справки – I (в одном экземпляре), II (в двух экземплярах) и III (в четырех экземплярах). Милостивые акты были сгруппированы Канцелярией Комитета министров по следующим основаниям:

1) коронационные манифесты императоров от Александра I до Александра III и манифест по случаю бракосочетания императора Николая II (Справка I);

2) Всемилостивейшие манифесты и указы, изданные в эти царствования по иным поводам (рождение ребенка в императорской семье или бракосочетание наследника престола) (Справки II);

3) акты, изданные одновременно с Всемилостивейшими манифестами, разъяснявшие или дополнявшие их (Справки III). Среди них выделяется манифест о назначении нового размера ссудам из кредитных установлений под залог населенных помещичьих имений, вышедший вместе с манифестом 16 апреля 1841 г. Его появлению предшествовало обсуждение этого вопроса на заседании Государственного совета, мнение которого и было опубликовано манифестом [7, с. 3].

Экземпляры справок составлены в разное время. В левом нижнем углу каждого экземпляра имеется порядковый номер. Крайние даты более раннего экземпляра Справки II (№ 282,2) – 15 сентября 1801 г. и 28 октября 1866 г.; более поздний экземпляр этой же справки (№ 1034,2) открывается манифестом 1 января 1826 г. и заканчивается манифестом 15 мая 1883 г.

В Справку II (№ 282,2) вошли милостивые акты, изданные в царствование императора Александра II:

1) коронационные манифесты императоров Александра I (15 сентября 1801 г.), Николая I (22 августа 1826 г.); Александра II (26 августа 1856 г.);

2) манифесты по случаю восшествия на престол императоров Николая I (1 января 1826 г.), Александра II (27 марта 1855 г.);

3) Высочайше утвержденные положения Комитета министров 13 мая 1871 г. по случаю рождения сына императора Александра III вел. кн. Георгия Александровича и в ознаменование дня бракосочетания дочери императора Александра II вел. кн. Марии Александровны 9 января 1874 г.

4) Высочайший указ 19.02.1880 г. по случаю 25-летия царствования Александра II.

Справка II (№ 1034,2) относится к царствованию императора Александра III и содержит дополнения:

1) манифесты по случаю бракосочетаний наследников престола цесаревича Александра Николаевича (16 апреля 1841 г.) и цесаревича Александра Александровича (28 октября 1866 г.)

2) указ Правительствующему Сенату от 17 апреля 1891 г. по случаю посещения Сибири наследником престола вел. кн. Николаем Александровичем.

Канцелярия Комитета министров систематически проделывала работу по составлению подобных обозрений. Это предположение подтверждается выпиской из журнала Комитета министров, где говорится о «предъявлении» трех справок «по бывшим примерам» [7, с. 1]. Очевидно, в печатную записку вошли документы, относящиеся к разным комплектам справок, которые рассылались главам ведомств – «министрам и главноуправляющим отдельными частями» [7, с. 1]. Справки, подготовленные Канцелярией Комитета министров, представляют собой сравнительные таблицы статей и постановлений милостивых актов. Они открываются перечнем содержавшихся в этих документах постановлений с указанием страниц, на которых находятся означенные статьи [4, с. 1, 5, с. 1, 6, с. 1]. Это своеобразное оглавление показывает, на какие сферы государственной жизни и в каком объеме простирались «Высочайшие милости».

Каждый манифест начинался преамбулой, представляющей обращение монарха к своим поданным, объясняющее причины и цель раздачи милостей.

Помимо введения и заключения, манифесты состояли из четырех отделов:

I. Льготы по рекрутской повинности

II. Облегчения в уплате разных казенных взысканий

III. Смягчение участи или совершенное прощение лиц, виновных в разных преступлениях и проступках

IV. Порядок применения Манифеста и особые милости.

Облегчение рекрутской повинности было актуально в первые три царствования XIX столетия. По случаю «Священного коронования» императора Александра II не только прощались недоимки

по рекрутским деньгам [4, с. 12], но и отменялись рекрутские наборы в 1856 г. и в течение трех следующих лет, правда, с оговоркой, если война или иные «чрезвычайные обстоятельства не сделают набора необходимым» [4, с. 13]. Шеф жандармов Л.В. Дубельт отметил в своем дневнике, что «статья о рекрутстве родила всеобщее чувство невыразимой благодарности, и между читающими были слышны следующие выражения: «Вот Манифест доброй; честной, великой души, искренно, непритворно любящей своих подданных!»» [13, с. 335].

Сравнительные обозрения манифестов позволяют составить представление о системе налогообложения и сопоставить размеры налоговых льгот в XIX столетии. Помимо прямых налогов (различных податей и взысканий за нарушение постановлений устава о ревизии, а также налогов с торговли и промышленности), взималось большое количество косвенных: акцизные сборы, таможенные пошлины, гербовый сбор, пошлины судебные, крепостные и с межевых планов и книг, сбор за повышение чинами и пожалование орденами, почтовый и паспортный сборы, пошлины за постройку судов из казенного леса, пошлины по ведомству путей сообщения, платежи по пользованию казенными оброчными статьями и имениями.

Однако эти налоговые льготы, раздаваемые милостивыми манифестами и ожидаемые населением Российской империи, не вызывали восторга у чиновников Министерства финансов. Сотрудник этого ведомства Ю.А. Гагемейстер, оценивая в середине 1850-х гг. финансовое положение страны, с одной стороны, соглашался с необходимостью облегчения налогового бремени, поскольку «несмотря на постоянные понуждения, жители не уплачивают текущих сборов. Впрочем, они и не будут стараться об уплате их, пока не сложат со счетов недоборы прошлых лет, которые ныне висят над ними дамокловым мечом». С другой стороны, «милостивые манифесты, по временам издаваемые, увеличивают также недоборы. Они служат единственно в пользу неисправных плательщиков, которые нарочно медлят [с] взносами, когда предвидят появление манифеста» [14, с. 52]. По мнению сенатора К.Н. Лебедева, лишь пополнение бюджета делает возможным раздачу высочайших милостей. Анализируя манифест 26 августа 1856 г., К.Н. Лебедев отмечал, что «выгодные торги на откупа и богатые таможенные сборы дали возможность простить много взысканий и начетов» [17, с. 355].

Сравнительные обозрения манифестов расширяют представления о чиновничьем мире Российской империи XIX в., касаясь различных сторон служебной деятельности бюрократии. Часть статей манифестов относилась к сложению взысканий за «разные по службе упущения, ущербы и траты» [5, с. 40 – 48, 6, с. 30 – 38]. Этот раздел содержит перечень служебных нарушений, за которые чиновники несли материальную ответственность. Так, чиновники ведомства путей сообщения за непредставление в назначенный срок денежных и рабочих отчетов наказывались штрафом; взыскания полагались по всем ведомствам за выдачу «без разрешения высшего начальства наград из остатков штатных или конфискационных сумм». Прощение за эти «упущения» даровалось коронационным манифестом императора Николая I [5, с. 44].

Вторая часть всех милостивых актов содержала прощение преступников.

Манифесты 27 марта 1855 г. (о восшествии на престол императора Александра II) и 26 августа 1856 г. (по случаю его коронации) не только оказались самыми обширными по объему «излитых» на население Российской империи милостей, но и вызвавшим самый большой резонанс. К.Н. Лебедев перечислил наиболее значимые для общества статьи манифеста 26 августа 1856 г.: «прощение взысканий и начетов», «прощение преступников <…> в размере манифеста 27 марта». Однако самыми важными, по оценке сенатора, были «статьи о новой ревизии, о кантонистах, об уравнении Западных губерний в порядке службы, евреев в рекрутстве, об отмене наборов на три года, о зачете всех убылых ополченцев, о медалях на трех лентах. Все это прекрасно; особенно приятно читать о наборах, о кантонистах и о Западных губерниях. Но еще приятнее прощение декабристов с возвращением им прав состояния, а некоторым и титулов» [17, с. 355].

Однако, прощены были лишь те, кто участвовал в восстании 14 декабря 1825 г. Участники кружков 1840-х гг., осужденные по делу петрашевцев, не получили снисхождения, несмотря на то, что в обществе ожидали их прощения. К.Н. Лебедев записал: «Все жалуют, что ничего нет о шалунах 1849 г., которых постигла такая тяжкая участь от того, что министр вн. дел говорил, что дело важно, а жандармы, что оно ничтожно. Кашкин, Головинский, Европеус – это дети, забывшиеся до наступления своего совершеннолетия» [17, с. 355].

Статья о проведении новой «общей народной переписи на основании особых, данных для сего Министерству финансов правил» была следствием «убыли в людях» из-за войны и эпидемий. При этом всякая переплата подушной подати до объявления результатов переписи засчитывалась в данные следующей ревизии [4, с. 13 – 15].

Сенатскими указами, «распубликованными» вместе с манифестом, на уроженцев Западных губерний распространялись общие правила приема на гражданскую службу и «перемещения из одного места в другое», отменялся временный порядок, установленный в 1852 г., для определения

на службу и увольнения потомственных дворян этих губерний, евреям «даровались» облегчения «по исполнению рекрутской повинности» [7, с. 4 – 5]. Кроме того, одновременно с коронационным манифестом был издан манифест, который К.Н. Лебедев оставил без комментариев – о милостях и облегчениях жителям Царства Польского [7, с. 4].

Еще одна особенность милостивых манифестов императора Александра II состоит в появлении новой статьи – о сборах с паспортов. Ограничение свободы передвижения и эволюция паспорта были детально рассмотрены в исследовании В.Г. Чернухи [24]. Статьи милостивых манифестов расширяют представление об этом направлении внутренней политики самодержавия в XIX в. В милостивых актах первой половины столетия свободы передвижения касаются положения о наказаниях за «удаление без установленных видов» [5, с. 74], т.е. паспортов и свидетельств. Коронационный манифест императора Александра I разрешал вернуться всем беглым в течение двух лет, николаевский манифест по такому же случаю сокращал срок возвращения для находившихся внутри страны до полугода, а для тех, кто покинул пределы России – до одного года [5, с. 74]. Манифесты 27 марта 1855 г. и 26 августа 1856 г. продолжают эту традицию. В.Г. Чернуха приводит данные, свидетельствующие, что паспортный сбор, являвшейся одной из важных статей дохода российского бюджета, неуклонно рос в первой половине XIX в. [24, с. 196 – 201]. Однако власть в особых случаях шла на снижение пошлин. В качестве примера историк ссылается на статьи коронационного манифеста Николая I о сложении недоимок, в том числе снижении сбора с крестьян и мещан [5, с. 200]. Эти льготы были объявлены отдельным указом, сопровождавшим издание манифеста [7, с. 2].

В царствование Николая I был введен сбор за заграничные паспорта, который также неуклонно рос [24, с. 253]. Особые статьи о паспортном сборе первых милостивых манифестов императора Александра II прощают пошлины за просроченные или неоплаченные заграничные паспорта и недоимки, следующие из-за превышения срока пребывания за границей. Также прощались недоимки за паспорта «по взысканиям на судорабочих из государственных крестьян» [5, с. 29]. Прослеживая историю заграничного паспорта, В.Г. Чернуха приводит положения манифеста 26 июля 1856 г., объявлявшего о завершении войны и подтверждавшего «принцип свободного выезда из России» [24, с. 256]. Коронация Александра II расширяла эту свободу: сенатским указом, изданным вместе с манифестом 26 августа 1856 г. отменялась особая пошлина за заграничные паспорта [7, с. 5]. Бракосочетание наследника престола вел. кн. Александра Александровича предоставило власти очередную возможность простить пошлины за заграничные паспорта, просроченные до издания по этому случаю манифеста [6, С. 17].

В милостивых актах второй половины XIX в. постепенно расширяется статья, появившаяся в коронационном манифесте Николая I − ссуды на устройство переселенцев. Это положение иллюстрирует эволюцию переселенческой политики российского правительства. Манифест 28 октября 1866 г. прощает ссуды, выданные малоимущим дворянам на переселение на казенные земли в Самарской и Тобольской губернии и суммы, выданные сибирским поселенцам на обзаведение хозяйством по случаю вступления в брак с поселенками, а также ссуды земледельцам из числа еврейского населения, выделенные из специального капитала Государственного казначейства на устройство евреев. Указ 19 февраля 1880 г. объявляет очередное прощение ссуд по случаю вступления в брак поселенцев в Сибири [6, с. 25]. Коронационный манифест Александра III прощает долги по ссудам, выданным, помимо сибирских поселенцев, ямщикам, перешедшим в слой крестьян-собственников и поселившихся в Московской, Новгородской, Санкт-Петербургской и Тверской губерниях, бывшим колонистам Екатеринославской губернии, эстонцам, переселившимся в 1862 – 1866 гг. в Крым. [6, с. 35]. Таким образом, статьи, касающихся переселенцев, иллюстрируют также географию переселенческой политики и ее национальный аспект. Этим же актом объявлялось о сложении недоимок с тех, кто «принял оседлость на Мурманском берегу» [4, с. 37]. К этому положению возвращается и манифест по случаю бракосочетания Николая II 14 ноября 1894 г. Освоение Мурманского побережья во второй половине XIX в. стало одной из насущных задач российской внутренней политики. При обсуждении вопроса о направлении будущих путей сообщения в специально созданной в 1894 г. Комиссии по проведению железных дорог на Севере России в Департаменте железных дорог выяснилось, что Мурманский берег мало заселен. По сведениям архангельского губернатора А.П. Энгельгардта на побережье находилось 45 населенных пунктов с постоянным населением: город Кола, в котором проживало 740 человек, и 44 колонии с населением в 2 021 человек (707 финляндцев, 679 русских, 454 лопаря и 188 норвежцев). Наиболее крупными колониями были Ура, Печенга и Земляная. Помимо этих населенных пунктов на Мурманском берегу находились также 12 становищ, обитатели которых появлялись только в летнее время (от 3 000 до 4 000 выходцев Кемского и Онежского уездов, занимавшихся промыслами), увеличивая население побережья до 6 000 [8, с. 8]. Развернулась дискуссия о том, что является причиной сложившейся

ситуации, а что – следствием. Мнения разделились: одни настаивали на том, чтобы сначала заселить побережье, а затем строить железные дороги в этом направлении, другие члены комиссии утверждали, что без строительства железных дорог переселение в эту местность лишено особого смысла. Как следует из манифестов, правительство изыскивало разнообразные способы привлечения переселенцев на Мурманский берег.

Посещение Сибири вел. кн. Николаем Александровичем в 1891 г. не могло оставить без последствий участь ссыльно-каторжных и состоящих на поселении. По всем статьям, касающимся этого слоя населения, даровались милости [6, с. 55 – 59]. В начале XX в. право помилования оказалось предметом полемики правоведов, обсуждавших, «может ли быть освобожден прощеный от политических последствий понесенного наказания» [16, с. 186]. Мнения юристов разделились, поскольку закон прямо не говорил об амнистии или аболиции. Дискуссия была вызвана началом деятельности Государственной думы и Положением о выборах, ограничивающим политические права осужденных за преступления [16, с. 186 – 187].

Несмотря на споры правоведов, общество надеялось, что император Николай II воспользуется правом помилования, дав амнистию осужденным за религиозные, политические или аграрные преступления. Этот вопрос возбуждался в первой и второй Государственной думах [16, с. 189], однако милостивых манифестов монарха в начале XX в. не последовало. Тем не менее, 21 октября 1905 г. Советом министров был издан указ «Об облегчении участи лиц, впавших до воспоследования высочайшего манифеста 17 октября 1905 г. в преступные деяния государственные». Амнистии подлежали все политические преступники, совершившие деяния, подпадавшие под статьи, определенные в указе, и лица, принимавшие участие в стачках. Смягчалась участь тех, кто отбывал наказания за перечисленные в указе преступления, совершенные более 10 лет назад [10, с. 619 – 620]. С.Ю. Витте описал в воспоминаниях события, предшествующие разработке указа и дал оценку его значению в политической жизни России начала XX в. Председатель Совета министров связал этот «акт забвения» с усовершенствованием государственного устройства, объявленным 17 октября 1905 г. Решение об издании милостивого акта было принято коллегиально на заседании Совета министров, а затем утверждено императором, т.е. была нарушена монополия монарха на право помилования. «Это была первая широкая политическая амнистия в России, связанная с <…> переходом от империи полицейской к империи правовой, которая немыслима без известного подразделения власти между монархом и народным представительством…» [12, с. 125]. Таким образом, высочайшее право помилования, выраженное в Высочайших манифестах, достигнув в конце XIX столетия своего апогея, в начале XX века трансформировалось из персонифицированного решения правителя, стоявшего над законом, в подзаконный правительственный акт.

Сравнительные обозрения Всемилостивейших манифестов, подготовленные Канцелярией Комитета министров содержат обширную информацию справочного характера, дополняющую представления о различных аспектах внутренней политики российского правительства на протяжении XIX в. Вместе с тем эти источники требуют пристального изучения с целью детального сравнения объема высочайших «милостей» по каждой статье манифеста, исследования процесса подготовки как самих манифестов, так и сравнительных обзоров, а также процесса осуществления дарованных льгот. Отдельного внимания заслуживает обсуждение указа Совета министров от 21 октября 1905 г. в сравнении с подготовкой манифеста о назначении нового размера ссудам из кредитных установлений под залог населенных помещичьих имений, на заседании Государственного совета, мнение которого и было опубликовано 16 апреля 1841 г.

Библиографические ссылки

1. РГИА, ф. 1412.
2. РГИА. Коллекция печатных записок. П/з № 6.
3. Выписка из журнала Комитета министров 20 февраля 1896 г. № 600 // РГИА, п/з № 6.
4. Справка I // РГИА. П/з № 6.
5. Справка II (№ 282,2) // РГИА. П/з № 6.
6. Справка II (№ 1034,2) // РГИА. П/з № 6.
7. Справка III // РГИА. П/з № 6.
8. Журнал Комиссии по проведению железных дорог на Севере России // О разрешении Обществу Шуйско-Ивановской железной дороги сооружения и эксплуатации Тейковского пути. СПб., 1894.
9. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. СПб., 1892. С. 390 – 391.
10. Бестужев И.В., Емец В.А. Комментарии к воспоминаниям С.Ю. Витте // Витте С.Ю. Воспоминания в 3-х тт. Т.3. М., 1960.

11. Витте С.Ю. Воспоминания. Т. 1. М., 1960.
12. Витте С.Ю. Воспоминания. Т. 3. М., 1960.
13. Дубельт Л.В. Дневник. Запись 28 августа 1856 г. // Российский архив (История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.). Вып. VI. М., 1995.
14. Гагемейстер Ю.А. О финансах России // Судьбы России. Проблемы экономического развития страны в XIX – начале XX вв. / Документы и мемуары государственных деятелей. СПб., 2007.
15. Захаров Н.А. Система русской государственной власти. Новочеркасск, 1912.
16. Казанский П.Е. Власть Всероссийского Императора. М., 2007.
17. Лебедев К.Н. Из записок сенатора К.Н. Лебедева. Первые месяцы 1856 г. // Русский архив, 1893, № 4 (апрель).
18. Лобачева Г.В. Прошения «на высочайшее имя приносимые» как источник изучения монархических настроений россиян // Дом Романовых в истории России : Материалы к докл. конф., 19-22 июня 1995 г. СПб., 1995.
19. Лобачева Г.В. Самодержец и Россия: Образ царя в массовом сознании россиян (конец XIX – начало XX веков. Саратов, 1999.
20. Ремнев А.В. Канцелярия прошений в самодержавной системе правления конца XIX столетия // Исторический ежегодник. 1997. С. 17 – 35.
21. Романович-Славатинский А.В. Система русского государственного права. Ч. I. Киев, 1886.
22. Уортман Р.С. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии. Т. 1: От Петра Великого до смерти Николая I. М., 2002. Авторизованный пер. С.В. Житомирской.
23. Уортман Р.С. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии. Т. 2: От Александра II до отречения Николая II. М., 2004. Пер. И.А. Пильщикова.
24. Чернуха В.Г. Паспорт в России. 1719 – 1917 гг. СПб., 2007.

УДК 316.444

О. О. Безрук

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК ПРЯМОГО КАНАЛУ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В умовах соціально-політичних змін актуальності набуває проблема політичної мобільності, як процесу що характеризує стан політичної системи. На рівні взаємодії політично активних індивідів і груп цей процес проявляється у вигляді конкурентної боротьби за політичну владу та зміну політичного статусу. Інституціоналізацію політичної мобільності забезпечують певні політичні структури. В Україні серед них особливе місце займає державна адміністрація, як орган виконавчої влади.
Ключові слова: політична мобільність, державна адміністрація, канали мобільності, політична структура.

В условиях социально-политических изменений актуальность приобретает проблема политической мобильности, как процесса характеризующего состояние политической системы. На уровне взаимодействия активных индивидов и групп этот процесс проявляется в виде конкурентной борьбы за политическую власть и изменение политического статуса. Институционализацию политической мобильности обеспечивают определенные политические структуры. В Украине среди них особое место занимает государственная администрация, как орган исполнительной власти.
Ключевые слова: политическая мобильность, государственная администрация, каналы мобильности, политическая структура.

In conditions of social and political change is the problem of the political relevance of mobility, as the process of characterizing the state of the political system. At the level of interaction of active individuals and groups, this process appears in the form of competition for political power and change in political status. Institutionalization of political mobility provides certain political structures. In Ukraine, among them is the state administration, as an executive power.

The aim of the article is to determine the functioning of public administrations as channels of political mobility in Ukrainian reality.

© О. О. Безрук, 2012

Conclusions and recommendations for further research. Characteristics of public authorities, including administrations, as channels of political mobility in Ukraine are as follows:

-location in the state administration apparatus (between the top executive and society) promotes the use of it (Administration) as a springboard for building a political career potential actors;

-at the same time, a specific feature in this structure is that, in practice, there are virtually no legitimate criteria for selecting candidates for public office, as triggered by factors such as corruption, bureaucracy, family ties, love and so on;

- the factors form another feature - corporatism, which means a certain degree of closeness of the «outsiders» and to use efficiently resources (allocation of land controlled territory, creating communal enterprises for economic activity (formally these companies based on the property of the local community, and actually controlled by some of the representatives of local authorities and community unaccountable) diversion of budgetary funds) for «its». It also promotes renewal rate;

-administration often associated with businesses. Their interaction is similar to the process of cooperation. Sometimes it harms the interests of the state and reinforces corruption, but in such cases the business structure can act as a channel of political mobility. (There are instances when the business went into politics, held public office, while actually ran their own business);

-governments formally governed by the existing laws, regulations, instructions, but still is crucial interpersonal relationships, a code of unwritten rules, a clear imitation of actor who can provide career growth. At the same time providing the benefits of legal actions contrary to the opinion of colleagues would have the opposite result.

Keywords: political mobility, public administration, the channels of mobility, political structure.

Постановка проблеми. Перманентні трансформації соціального та політичного просторів, на сучасному етапі розвитку суспільств, актуалізують проблематику вивчення політичної мобільності як комплексного та багатовимірного процесу, оскільки він проявляється в таких явищах, як зміна політичних еліт, створення чи руйнації певних політичних інститутів, перерозподілу владних ресурсів тощо. Політична мобільність характеризує стан політичної системи суспільства і особливості політичного процесу в цілому, а також дії політичних акторів, що викликані боротьбою за політичну владу. Саме ці дії є проявом політичної мобільності на рівні індивідів та груп. На цьому рівні процеси політичної мобільності забезпечуються певними структурами, які в науковій літературі мають назву «каналів мобільності». Прямими канали політичної мобільності є структури, які мають безпосереднє відношення до формулювання, виконання та контролю політичних рішень і, взагалі, функціонують суто в політичному полі. Крім того, вони мають певну систему ієрархії політичних статусів, яка дозволяє акторам вибудовувати саме політичну кар'єру. До такого контуру належать політичні партії, зокрема ті, що представлені в органах законодавчої влади та мають вплив на політичний процес та державний апарат (а в якості інституції можуть виступати державні адміністрації різних рівнів чи будь-які інші органи державної влади).

Аналіз наукової літератури, що спеціалізується на розгляді проблемного поля різних видів соціальної мобільності, зокрема політичної, свідчить, що, ні у засновника концепції соціальної мобільності (П. Сорокіна), ні у його провідних послідовників, державна адміністрація (або інший державний орган політичної влади) не розглядалися, як її так званий «ліфт» або канал, але проблематиці формування, структурування та функціонування державних адміністрацій присвячені дослідження П. Мюллера, І. Сурeля, С. Тарроу, Дж. П. Вормса, К. Колліарда, Г. Німзета, І. Мена, К. Шарлота, С. Казесса, Р. Роуза, Д. Андерхілла, С. Баррета, В. Желтова, А. Щербініна, І. Гомерова, О. Омелічкіна, Г. Голосова, І. Василенка та інших.

Метою статті є визначення особливостей функціонування державних адміністрацій як каналів політичної мобільності в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Вибір державної адміністрації у якості прикладу каналу мобільності пов'язаний з такими нюансами, як:

1) державні адміністрації є структурами виконуючими функції державного управління в регіонах;

2) в їхню компетенцію входить рішення важливих практичних питань, що забезпечує кадровому складу можливість використання достатньо серйозного політичного ресурсу;

3) держадміністрації є певною ланкою між вищими органами влади (урядом, президентом) та суспільством, це означає, що адміністрації здатні отримувати оперативну інформацію про економічну, політичну ситуацію безпосередньо на місцях, та використовувати її зберігаючи баланс між вищими інстанціями та населенням.

Британські політологи Д. Андерхілл та С. Баррет визначають державну адміністрацію, як «публічні, демократичні інститути в межах держави: організаційні структури, які складають

основу прийняття та виконання рішень в державі, а також установи, що надають громадські послуги» [1, с. 124].

Спеціаліст в галузі державного управління І. Василенко вказує, що «в ідеалі державна адміністрація – це раціональна система або організована структура, яка призначена для кваліфікованого ефективного виконання громадської політики» [2].

Також в деяких визначеннях державну адміністрацію ототожнюють з категорією «бюрократія» [Там же].

Практичне відображення державно-владні повноваження знаходять: у виданні державними органами від імені держави обов'язкових нормативних і індивідуальних актів, приписів; у здійсненні державними органами нагляду за точним і неухильним виконанням вимог, передбачених цими актами; у забезпеченні й захисті цих вимог від порушень шляхом застосування засобів виховання, переконання, стимулювання, а в необхідних випадках — державного примусу.

Хоча органи держави є складовими частинами одного й того самого державного апарату, вони різняться між собою за місцем у цій системі, за змістом діяльності, способом створення, часом функціонування, складом, масштабом (територією) діяльності й іншими критеріями, за якими вони поділяються на певні види.

Тлумачення механізму держави як системи всіх державних організацій, що здійснюють не тільки управління суспільними справами, а й забезпечують життєдіяльність усього суспільства, переносить акцент з політичного характеру діяльності держави на її соціальну спрямованість, де політика є важливим, але не єдиним аспектом цієї діяльності.

Отже, державні адміністрації є структурним елементом державного апарату. Можна стверджувати, що оскільки адміністрація є вагомим елементом (органом) апарату державної машини, тому інкорпорування в адміністративні структури є значним кроком для здобувача, що здійснює кар'єрний політичний зріст. Оскільки у функціональному відношенні адмінапарат є диференційованим, то залежно від приналежності до тієї або іншої служби політичний вплив і політична вага актора буде варіюватися в досить широких межах. Для з'ясування цього необхідно виявити особливості й структури державної адміністрації.

Сучасні дослідники (В. Желтов, А. Щербінін та ін.) відзначають той факт, що за останнє сторіччя кількісний зріст працівників державного апарату різко збільшився, і пов'язують дану тенденцію зі значним розширенням діапазону функцій, які виконують адмінструктури.

Так, згідно з даними Держкомстату України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України за станом на 01.01.2011 р. загальна чисельність державних службовців складала 292516 чоловік, а посадовців органів місцевого самоврядування – 99783 особи [3]. При цьому, слід відзначити, що вісім років назад (тобто, у 2004 році), їх було – 251471 осіб та 89588 осіб відповідно [Там же]. (Динаміка чисельності загальної кількості держслужбовців та співробітників держадміністрацій наведено в Табл. 1.)

Поряд з кількісним ростом співробітників, відзначається тенденція до роздроблення єдиного апарату адміністрації, що призводить до збільшення кількості автономних департаментів і нерівномірному розподілу владних повноважень. Так, відповідно до звіту про діяльність Головного управління державної служби України за 2009 рік, упродовж всього звітного періоду згідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.07 № 657-р «Про затвердження плану заходів по реалізації Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» на період до 2011 року» було завершено проведення комплексного горизонтального функціонального огляду, за результатами якого був сформований реєстр державних функцій центральних органів виконавчої влади, який налічує 9472 позицій, і постійно оновлюється [3]. При цьому, вважається за доцільне, насамперед, сформувати та уточнити відповідні реєстрам структури.

Загальновідомо, що фінансові структури адміністрації мають куди більший вплив ніж інші служби. Рівень значущості інших служб визначається кон'юнктурними аспектами й особливостями соціально-політичного розвитку. У низці держав роль підвищеної важливості грають підрозділу військового відомства, міністерства закордонних справ, податкові підструктури адміністрації.

Рівень значущості інших служб визначається кон'юнктурними аспектами й особливостями соціально-політичного розвитку. В ряді держав роль підвищеної важливості грають підрозділи військового відомства, міністерства закордонних справ, податкові підструктури адміністрації.

Табл. 1.

Динаміка загальної чисельності державних службовців та співробітників держадміністрацій за період 1995-2010 роки (за даними Національного агентства з питань державної служби України)

РІК	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всього державних службовців	172346	188626	190710	183224	187379	192409	208992	226985	240528	251471	257112	265703	276559	290765	296461	292516
Місцеві державні адміністрації (всього)	68611	84699	69835	68208	64881	63874	64651	64716	65131	68626	68995	70226	73243	75340	73438	72511
% щодо загальної кількості держслужбовців	39,8	44,9	36,6	37,2	34,6	33,2	30,9	28,5	27,1	27,3	26,8	26,4	26,5	25,9	24,8	24,8

Ще однією особливістю адміністрації є роль, що вона виконує в області здійснення публічної політики. Номінально, адміністрація покликана здійснювати рішення, які приймаються політичною владою. Реально ж вона залучається до участі на всіх стадіях публічної політики, тобто «бере участь у виробленні рішень і визначенню засобів їхнього здійснення на місцях» [4, с. 341].

У реальних умовах здійснення ухвалених рішень являє собою прийняття низки рішень, відповідно рівням служб адміністрації, таким чином, виходить, що виконання вказівок являє собою додавання або видозміну інших вказівок. Оскільки ця трансформація може мати неформальний характер, те відповідно результат ухвалених рішень може мати прямо протилежний характер поставленим завданням.

Адміністрації, по суті, є реалізаторами, у деякому змісті – оформлювачами, виразниками політики держави як такої. У цьому досить хвилястому й багатоходовому процесі бере участь цілий ряд елементів адміністративних апаратів – статусні гарантії персоналу, сховане суперництво між підрозділами, специфічна діяльність груп інтересів і т. ін.

Адміністрації мають виконувати обслуговуючу функцію в державі, але недооцінювати їхню самостійність і вплив на прийняття рішень було б невірно. Адміністрації з ресурсу, на практиці, перетворюються в самодостатній політичний суб'єкт, що залежно від ситуації реалізовує, ігнорує або трансформує рішення «зверху», а найчастіше проводить свою «політику». Як і в будь-яких сферах політичної взаємодії, співробітники адміністрацій (чиновники) здатні поєднуватися в потужні угруповання й пручатися рішенням уряду, а також нав'язувати свою точку зору по тих або інших питаннях.

Звичайно ж, всі вищевказані нюанси функціонування адміністрацій залежать від різних факторів, таких як особливості соціально-історичного розвитку держави, типу політичного режиму, ставлення населення до уряду як легітимно діючому суб'єктові, здатності уряду впливати на інститути з реалізації політичних рішень і регулювати взаємини безпосередньо з адміністративним апаратом.

У контексті аналізу політичної мобільності актора через інтеграцію в адміністративні структури, слід розглянути типологію адміністрацій:

1. Центральні адміністрації − це органи керування, які підкоряються безпосередньо певному міністру. Прикладом центральних адміністрацій є міністерства, департаменти, агентства. В. В.Желтов відзначає збільшення кількості деяких квазі-структур, «які виконують у реальності функції властиві міністерствам» [5, с. 104].

Тут важливим аспектом виступає специфіка комунікацій між політичним і адміністративним керівництвом країни. Виділяють два типи комунікації: безпосередню і опосередковану, де у якості посередників можуть виступати так звані кабінети.

У першому випадку, міністр прямо пов'язаний зі службовцями свого відомства. Це сприяє зниженню ступеня зміни вихідної інформації «вниз»; звужує діапазон можливої іррелевантній інтерпретації одержуваних даних; структурна наближеність до керівництва підвищує

ступінь відповідальності підлеглого за реалізовані рішення; керівництво, у свою чергу, може безпосередньо контролювати діяльність підлеглих.

Наявність кабінетів, як посередницьких структур, відповідно, приводить до інших результатів, тобто зміни вступної інформації. Однак, якщо міністерство є великим за своїми розмірами, то наявність посередників і розростання їхньої кількості неминуче.

Призначення й просування політичних акторів у системі міністерств залежить від ряду аспектів, серед яких особливо варто виділити ступінь адміністративних повноважень міністра, тобто можливостей міністра призначати своїх відомчих співробітників. Якщо в міністра таких повноважень немає, то він буде шукати можливості встановлення ділового контакту із чиновником. Якщо ж такі повноваження є, то підбор кадрів здійснюється за критерієм схожості політичних переконань, особистих зв'язків, закулісних домовленостей.

Істотною значущістю володіє статус голови адміністрації міністерства. Це сполучна ланка між міністром і чиновницьким апаратом даного відомства. Посада глави існує, хоча й не завжди, у тих відомствах, де здійснюється посередницький варіант комунікації. Голова адміністрації може мати широкий вплив. По-перше, тому що він підкоряється безпосередньо міністрові, а відповідно обговорює з ним кадрові питання зокрема, користується певним ступенем довіри, координує діяльність структури. По-друге, він перебуває в курсі справ, що відбуваються в самому апарату, настроїв службовців, безпосередньо здійснює контроль над виконанням прийнятих рішень. Якщо буде потреба голова адміністрації вербує інформаторів з персоналу. Крім цього, він може регулювати кількість проходження інформації з лінії «міністр − адміністрація» в обидва кінці, що робить його «гру» досить автономної. Керівник апарата може на практиці мати набагато більший вплив, ніж міністр, що, втім, ставиться й до інституту президентства. Взагалі, у політичній діяльності глав адміністрацій прийнято вважати «сірими кардиналами», що діють автономно від президента або міністра або ж впливають на нього. Досить згадати в цьому аспекті діяльність адміністрації О. С. Волошина в Росії в період президентства Б. Н. Єльцина або В. В. Медведчука в Україні.

2. Периферійні адміністрації. Складність реалізації завдань політичного керування сприяє збільшенню кількості інституцій державної влади. Виникає необхідність координації діяльності між «центром» і регіонами. Місцевими «осередками» центральної влади стають периферійні адміністрації. Організаційно-управлінське питання на периферії зважується на сучасний момент по трьох варіантах:

− периферійна адміністрація ієрархічного типу;
− периферійна адміністрація децентралізованого типу;
− периферійна адміністрація егалітаристського типу[5, с. 115].

Складності, що виникають у процесі керування, призводять до внутрішньої диференціації адміністративного апарата залежно від завдань локальної значущості. А це, у свою чергу, має на увазі створення певних підструктур спеціалізованого призначення. Під спеціалізованим призначенням варто розуміти вузько певний напрямок діяльності органів влади. Крім цього, варто враховувати політичні амбіції місцевої влади і їхнє прагнення максимально реалізувати власні інтереси на підконтрольній території. Формування місцевих спецапаратів і служб вирішує дане завдання.

В. В. Желтов наводить наступну класифікацію таких спеціальних структур:

1. Структури, пов'язані з регламентацією діяльності контролем;
2. Структури, відповідальні за керування публічними службами;
3. Структури, що належать публічним акторам [5, с. 121].

До першого типу структур відносять різні комісії й групи по контролю в галузі науки, торгівлі, транспорту, ресурсів, культури й т.д. Однак, створення таких служб є прерогативою центральних органів влади.

Другий тип спеціальних структур являють собою, як правило, усілякі агентства й служби керування. Вони можуть створюватися не тільки центром, але й місцевою владою. Автономність цих служб залежить від умов створення, джерела ресурсів, виконуваних завдань, особистісних якостей керівника.

До третього типу відносяться фонди й організації публічних персон, торгівельних або фінансово-промислових груп, так чи інакше пов'язаних із владними структурами. Напрямок діяльності цих фондів на практиці може бути абсолютно різним: від добродійності й боротьби зі СНІДом, до ведення великих промислових проектів і забезпечення тіньових банківських операцій.. Створення таких фондів може відбуватися як на федеральному/національному, так і на місцевому рівнях.

У сучасних суспільствах адміністрації концентрують реальну владу. Але якщо в сталих демократичних державах працює система стримування та противаг, влада дослухається

до громадської думки і діють певні етичні норми, то на пострадянському просторі картина абсолютно інша. Місцеві адміністрації беруть на себе функції феодальних власників. Це стосується і відношення щодо громадської власності, до пересічних громадян та інших ресурсів влади. Фактор корупції погіршує ситуацію. Відсутність ефективного громадського контролю та контролю з боку вищих органів влади лише зміцнює політичний статус чиновників.

Дослідник І. Василенко вважає, що чинниками концентрації влади місцевими адміністраціями в Україні є наступні:

- генезис влади, прогресивний розвиток якої йде по шляху поділу, відділення від «єдиної й неподільної» двох інших - законодавчого й судової, зміцнення останніх і розширення їхнього впливу на адміністративну;

− надзвичайні обставини, війни, епідемії, стихійні лиха, технічні, екологічні, економічні катастрофи, масові безладдя, що вимагають установлення надзвичайних режимів, в умовах яких роль і повноваження виконавчої влади різко підсилюються;

− залежність від адміністрації іншої влади;

− сутнісні особливості самої адміністративної влади: її універсальність, величезний апарат, економічна міць, наявність у її безпосереднім веденні численних джерел інформації, великого арсеналу примусових засобів [2].

Влада є центральним стимулом політичної мобільності. Саме владні амбіції спонукають певних людей ставати політичними акторами, вступати у партії, поповнювати клас чиновників. У наш час в Україні статус держслужбовця має суперечливий характер. З одного боку, заробітна платня рядового чиновника є відносно невеликою (див., наприклад, Розділ VII Закону України «Про державну службу» [6]., але з іншого, посада та зв'язки відкривають для особливо ініціативних достатньо широкі можливості. Саме цей момент може провокувати і корупцію, і зрощення бізнесу з владою, що так характерне для нашої країни. Тому кадрова політика та ротація мають відповідати реаліям суспільства і особистісним якостям потенційних чиновників та бюрократів.

У межах розгляду особливостей функціонування держадміністрацій як каналу мобільності стає необхідним розглядання такого феномену, як бюрократизм. Деякі автори, зокрема М.Терен, констатує факт «узурпації влади бюрократією» [7]. Він вважає, що існує декілька шляхів цього процесу. Перший — це соціальна демагогія, яка базується і використовує висока ступінь майнового розшарування суспільства на тлі ослаблення державних інститутів в силу різних причин. Другий шлях вже явно і чітко продемонструвало політичний розвиток сучасної Росії, коли остаточно подолавши всі олігархи (найбільші власники монополісти) через острах втратити сконцентровані у себе багатства йдуть на різке силове обмеження демократичних свобод в суспільстві, попутно давлячи своїх конкурентів, що, до речі, не рятує і самих олігархів від такої ж долі

Окремим чинником політичної мобільності є зрощення бюрократії з владою, звідки можна зробити висновок, що бюрократія і є владою. Тому бюрократія може виступати бар'єром для процесів мобільності. Адже вона формулює правила гри, розробляє критерії відбору кандидатів, виокремлює «своїх» незалежно від їхнього відношення до власних обов'язків, моральних та професійних якостей. По суті, бюрократія виконує функції «агента впливу» на процеси циркуляції кадрів державної служби. Вона стає симулякром влади. Симуляція активної діяльності стає однією з функцій «бюрократичного інтернаціоналу». Цю ситуацію погіршують наступні причини:

- нераціональна побудова державного апарату, в якому чимало дублюючих, паралельних структур;
- відсутнє або слабке правове регулювання процесів відносин влади і управління з точки зору як матеріальних, так і процесуальних норм;
- низький рівень контролю за дотриманням встановлених процедур;
- недостатня професійна підготовка політичних діячів та державних службовців.

Такий стан речей є характерним для української держави. Бюрократія в державних службах направляє ресурси суспільства на збереження влади та особисте збагачення. Отже, значний сегмент влади займає клас бюрократії, але цей факт є лише одним з показників рівня розвитку українського суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Слід відзначити, що особливостями державних органів влади, зокрема, держадміністрацій, у якості каналів політичної мобільності в Україні є наступні:

1. Місцезнаходження держадміністрації в системі держапарату (між вищими органами виконавчої влади та суспільством) сприяє використанню її (держадміністрації) в якості трампліну для вибудовування політичної кар'єри потенційним акторам.

2. В той же момент, специфічною особливістю, притаманною цій структурі є те, що на практиці практично не діють легітимні критерії відбору здобувачів на державні посади, оскільки спрацьовують такі фактори, як корупція, бюрократизм, родинні зв'язки, знайомства тощо.

3. Вищеозначені фактори формують ще одну особливість — корпоративізм, що означає певну ступінь закритості системи від «сторонніх» та можливості максимального використання ресурсів (виділення землі на підконтрольній території, створення підприємств комунальної форми власності для економічної діяльності (формально такі підприємства засновані на майні територіальної громади, а фактично контролюються окремими представниками органів місцевого самоврядування і непідзвітні громаді), нецільове використання бюджетних коштів) для «своїх». Це також не сприяє оновленню кадрів.

4. Адміністрації часто пов'язані з бізнес-структурами. Їхня взаємодія схожа на процеси кооперації. Іноді це шкодить інтересам держави та поглиблює корупцію, але у таких випадках бізнес-структура може виступати у якості каналу політичної мобільності. (Відомі приклади, коли бізнесмени йшли у політику, займали державні посади, при цьому фактично керували власною справою).

5. Державні органи формально керуються нормами чинного законодавства, приписами, інструкціями, але все ж таки визначальними є міжособистісні відносини, своєрідний кодекс неписаних норм, чітке наслідування якому може забезпечити акторові кар'єрний зріст. У той же час надання переваги законним діям всупереч думці колег призведе до протилежного результату.

Бібліографічні посилання

1. Политика. Толковый словарь / сост. Д. Андерхилл, С. Барретт, П. Бернелл, П. Бернем, и др.; под ред. д. э. н. Осадчей И. М. — М. : «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001. — 642 с.
2. Василенко І. Механізм держави [Електронний ресурс] / І. Василенко. — Режим доступу : http://politics.ellib.org.ua/pages-23.html.
3. Результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова [Електронний ресурс] // Український центр економічних та політичних досліджень імені О. Разумкова / Архів соціологічних досліджень УЦПД. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua
4. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / Вейн Парсонс. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія, 2006. — 549 с.
5. Желтов В. В. Администрации. Сравнительная политология / В. В.Желтов. — М. : «Эксмо», 2002. — 276 с.
6. Закон України «Про державну службу» № 2460-XII від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.
7. Терен М. Узурпація влади бюрократією [Електронний варіант] / М. Терен. — Режим доступа : http://www.narodna.pravda.com.ua.

УДК 1 : 303. 4

Т. С. Бердій

Державний економіко-технологічний університет транспорту (м. Київ)

СПІВВІДНОШЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Сучасні державні утворення є соціально-політичними утвореннями, що об'єднані спільною культурною самототожністю. Об'єктивний зміст національного буття виявляється в дискурсах, що свідчить про сконструйований характер національної ідентичності. Відображено сутність співвідношення етнічної та національної ідентичностей.

Ключові слова: держава, ідентичність, етнічна ідентичність, національна ідентичність.

Современные национальные образования представляют собою политически-правовые общности, которые объединены культурной самотождественностью. Объективное содержание национального бытия обнаруживается в универсальном характере дискурсивных практик. Отражена сущность соотношения этнической и национальной идентичностей.

© Т. С. Бердій, 2012

Ключевые слова: государство, идентичность, этническая идентичность, национальная идентичность.

Modern state institutions are political and law societies, which are united by common cultural self-understanding. The objective sense of national life is revealed in discourses and proves that the character of national identity is constructed. It is revealed ethnic and national identity correlation.

Key words: state, identification, ethnic identity, national identity.

В контексті консолідації навколо демократичних цінностей та становлення інститутів громадянського суспільства в Україні велике значення набуває гармонізація співвідношення етнічної та національної ідентичностей. Цій проблематиці присвячені праці О.Донченко, В.Жмиря, О.Нельги, Б.Попова, М.Поповича, М.Степико, В.Храмової, Л.Шкляра та ін. Нині нагальною потребою для соціально-філософської теорії є всебічне висвітлення проблеми співвідношення етнічної та національної ідентичностей.

В умовах глобальних змін і трансформацій сучасна держава повинна бути гарантом етнічного різноманіття і її основне завдання: встановлення моделі взаємодії етнічної і національної ідентичності, яка враховує специфіку і суперечливість сформованого соціокультурного контексту, забезпечує його рівновагу і стабільність. Ця модель приймає до уваги такі ознаки, як мононаціональність чи полінаціональність держави; моноетнічна чи поліетнічна культура. Наприклад, Канада є полінаціональною і поліетнічною країною, так як вона утворювалась як спільна "надбудова" для французької і англійської націокультур, "відштовхуючись" від етнокультурних ідентичностей автохтонного населення; Франція є мононаціональною, поліетнічною державою, яка утворювалась під впливом багатовікових процесів внутрішньої і зовнішньої міграції населення; Південна Корея є мононаціональною і моноетнічною державою.

В кожному із випадків державотворення були задіяні різні засоби етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність для Кореї; бінарна етнічна ідентичність в різновидах конструктивної маргінальності (для франкоканадців, канадських українців, англомовних канадців тощо) і маргінальної етнічної ідентичності (для автохтонного населення Канади); і всі три види ідентичності для Франції. Отже, тип етнічної ідентичності не залежить від типу національної, хоча моноетнічну ідентичність простіше реалізувати в умовах моноетнічної і мононаціональної держави. Очевидно, що із пострадянських країн, остання прийнятна для невеликих державних утворень, якими є Чехія, Словенія, Угорщина. Але моноетнічна модель є найбільш недосконалою, бо не відповідає соціально-історичному контексту таких країн, як Фінляндія, Словаччина, Шрі-Ланка, і навіть дещо обмежена, для Японії.

Одним із основних напрямків «оберненого конструювання» етнічності є досвід соціальної реанімації спільнот корінних жителів Північної Америки в Канаді. Основу її складає розуміння того, що етнічність є специфічною структурою внутрішньої самоорганізації спільноти. Ця самоорганізація базується на системі особистістних відносин, де всі знають один одного.

Етнічна самоорганізація має дві специфічні крепи: в її основі лежать кровно-родинні відносини між членами співтовариства і духовна спорідненність (міфо-ритуальна, конфесіонально-релігійна, релігійно-філософська), яка тримається завдяки структурам соціально-історичної пам'яті спільноти.

Основні тенденції творення української політичної нації, з огляду на впливовість національного чинника, потребують розмежування етнічного аспекту національності і державницько-політичного розуміння нації. На підтримку такого підходу свідчить той факт, що політичні кордони держав, які існують в нинішньому світі, не збігаються із етнічними кордонами. Процес визначення існуючих державних кордонів був драматичним і тривав майже все XX століття.

На початку XX століття у період визвольних рухів українці не знайшли порозуміння навіть у межах того геополітичного простору, в якому існував український етнос. Метафоричні рядки І.Франка про Україну «від Карпат до Кавказу» не мали консолідуючого впливу на українську суспільну еліту. Остання, не знайшовши порозуміння, утворила три українських держави: Україну, яка виникла в межах територіальної цілісності тих земель, що входили до складу Російської імперії і мали історично-політичну назву Малоросії та Новоросії (Північ, Схід, Південні області сучасної України без Криму), Україну, яка виникла на теренах імперії Габсбургів із центром у Львові, Українську козацьку державу на Кубані. Об'єднати простір, населений українцями від Карпат до Кавказу, не вдалося. Дарунком українських політиків доби визвольних рухів став акт Злуки Української народної республіки і Західно-Української народної республіки, який мав суто ідейно-політичні наслідки.

Наступні кроки у формуванні територіальної цілісності сучасної України були зроблені за радянської доби, де УРСР мала статус держави-засновниці, який вона отримала і після

Другої світової війни в числі держав ООН. Позитивним було те, що за Україною були визнані адміністративні кордони, які дозволяли у разі виходу із СРСР перетворити адміністративно-територіальну визначеність на державно-територіальну, що трапилось у серпні 1991 року і визнання її повноцінним суб'єктом міжнародного права. Упродовж 1930 – 1940 років до України були приєднані території Галичини, Волині, Буковини, Закарпаття. Українська адміністрація була запроваджена на більшості територій західноукраїнських земель. Операція «Вісла» з усіма трагічними наслідками позначила західні рубежі української держави. Процес формування територіальної цілісності завершився лише у середині 1950 – х рр., коли до складу України увійшов Крим. Територія сучасної України складається із регіонів з неоднаковим етнічним складом населення, для яких саме українці виступають інтеграційним чинником суспільного життя. Однак це не означає, що український чинник по відношенню до регіонів повинен наслідувати традиції імперського, або ж радянського засобів володарювання. Україна є українською державою не внаслідок Божого промислу і не тому, що українці розбудують «український рай», вона існує внаслідок запровадження норм демократичної організації суспільного простору, ствердження демократичних інституцій і поширення демократичних цінностей. Майбутнє має лише демократична українська держава, лише вона залишатиметься суверенною, цілісною і незалежною. Авторитарна, недемократична влада в Україні буде не здатною організувати національну спільноту, консолідувавши її на основі цінностей соціетальної культури.

Припущення про те, що носієм державницької ідеології завжди є певна етнічна група, яка в результаті стає титульною нацією, змішування титульної нації і етнічної групи, яка була домінуючою в процесі державотворення є не доцільним. Наприклад, назва американці передусім була назвою географічною, а вже внаслідок боротьби за незалежність отримала політичний зміст, відносно якого Декларація незалежності є лише контекстом, а сутнісні риси пов'язані із тривалим процесом виформовування національної ідентичності. Теж саме можна стверджувати про британців, бо вони не є нащадками бритів, французів, не є нащадками Хлодвіга, короля франків, а Декларації прав людини і громадянина. Отже, необхідно зазначити, що існують певні конститутивні елементи, які призводять до виникнення нації. Для української політичної спільноти такі конститутивними елементами є оголошення незалежної України 24 серпня 1991 року, прийняття Конституції України 28 липня 1996 року. Однак стверджувати, що на сучасному етапі державотворення виформувався загальний простір, який має своїм змістом спільну політичну історію української нації ще передчасно. Про це свідчить і наявність таких гострих проблем, як суспільне визнання українського руху за незалежність у 1940 – 1950 роках, невиформованність відносин між політичним центром держави та регіонами. Всі це свідчить про те, що українське суспільство не складається із системи сталих соціальних зв'язків, які породженні патріотичним почуттям. Тому вивчення чинників, які б мали сприяти цьому процесу, закласти принципи усвідомлення своєї спільності не лише трагічними сторінками, а і позитивними моментами, становить одну із актуальніших завдань соціально-філософської рефлексії також визначення тих основ і принципів розуміння, які сприятимуть усвідомленню громадянами України необхідності жити разом.

Кожна держава виникає на етнічних засадах, на завершальному етапі інституціональної розбудови народного буття до «лона» етнічної держави залучаються громади меншин, їх асимілюють. Національна держава утверджує нові форми соціальних зв'язків, що виражаються в політичному житті. Звідси випливає, що державна форма буття кожного народу існує на етнічних засадах; політична форма організації нації повинна відповідати національному ідеалу; національний ідеал виражає дієвість етнополітичних механізмів; останні є відображенням політичних інтересів етносу.

Національне віддзеркалює сутність етнополітичного, яке є органічною природою народного буття в його зовнішній формі, фундамент геополітичного простору сучасної української нації. Наступним кроком є процес організації політичного буття нації з його подальшим виявом діяльності політичних партій. Нарешті, системні зміни повинні призвести до самовизначення політичної еліти, яка повинна свідомо захищати та відстоювати національні інтереси українського народу на конституційних засадах організації суспільства.

Сучасна політична еліта запропонувала українському суспільству багатовекторність, яку розглядають як множинність стратегічних напрямків. У світовій геополітичній думці українську державу розглядали як таку, що перебуває у «сірій смузі» невизначеності, як ту, що знаходиться на місці цивілізаційного зсуву. Мова йде не про розкол країни, а про конкуренцію у політичному просторі двох моделей ідентичності: культурну та політичну. Обидві претендують на те, щоб відображати інтереси української нації і кожна з них відтворює вплив тих чи інших держав. Внаслідок цього в Україні утворилась унікальна морфологія геополітичного простору. Вона

поступово стає державою, де не існує центру. Геополітичний осередок України розпорошено конкуренцією ідентичностей і в такому стані відбувається процес дезінтеграції. Незаперечним залишається те, що в Україні не вдалося навіть за радянської доби виробити універсальну модель культурної ідентичності. Тому, розглядаючи проблему української національної ідентичності необхідно визначити її як кризову ідентичність. Її основні ознаки можуть зазначатися таким чином: трансформаційний стан спільноти; невизначеність культурних кодів, яка переживається як втрата традицій; намагання уніфікувати і законсервувати культурну ідентичність завдяки мові.

Трансформаційними спільнотами є такі, що перебувають у стані змін домінант соціального дискурсу. Політичне життя в нинішній Україні відображає переорієнтацію соціального дискурсу: від ідеї справедливості переходять до ідеї свободи. Найяскравіше це відбиває український політичний популізм з деклараціями необхідності надання Україні справедливої влади, яка є запорукою моральності суспільства, а суспільний стан в даному випадку буде визначатися суверенною волею українського народу. І дійсно моральність і свобода є тотожними поняттями, але кожне з них не є іншим. Між свободою як соціальною цінністю (свобода як така) і свободою волевиявлення (свобода як ідея моральності) може існувати прірва. Соціальний простір свободи є конструктивним, впровадженим інститутами громадянського суспільства, а не онтологічним явищем. Його основи закладаються розвитком вільного ринку і дотриманням прав людини. Свобода волевиявлення громадян є лише першим інститутом, яке конституює можливість громадянського суспільства.

Трансформаційні процеси кінця XX століття поставили проблему подолання кризової ідентичності через визначення культурних кодів. Поняття культурного коду є розмитим, тому його слід визначати лише концептуально, але не категоріально. Культурний код – це певний елемент інформаційно-комунікаційної системи, який сприймається на свідомому чи підсвідомому рівні і надає можливість сприйняти іншого як свого. Ті елементи комунікації, які сприймаються свідомо, можна визначити як емпіричні коди. Наприклад, національні символи є фіксованими і незмінними, або ж сприймаються як незмінні. Їх можна визначити як фікції, так як вони в дійсності нічого не позначають, окрім того, чим вони є. В протилежність до емпіричних кодів існують архетипічні. Вони генеруються в свідомості, як те, що пов'язано із переживаннями фікцій у міфологічному прошарку свідомості. Політичні дискурси виражають їх в образі іншого, який є або чужим-іншим, або іншим як я, або стороннім, ворожим, або несподіваним. Ставлення до іншого є його признанням або знищенням. Основою етнічного конфлікту є відношення однієї спільноти до іншої як до сторонньої. Ворогом є той хто не може стати іншим, тому його існування завжди викликає занепокоєння. Отже, етнічна свідомість є викликом ворожості, що укорінена у неможливості сприйняття чужого. В такому контексті постає питання: чи вона презентувати себе як інтеркультурну «... за зусиллями спрямованими на розуміння Чужого, можна розгледіти тіні політики Чужого, яка у високоіндустріалізованих країнах зумовлена відкриттям державних кордонів, безпосереднім сусідством та широким змішанням культурних форм життя і яка вже належить до політичної повсякденності» [1, с.11]. Кожний політичний порядок вимагає чужості.

Особливістю української культурної ідентичності є можливість сприйняття свого як іншого, іншого як такого, що не існує. Підсвідоме ставлення до України як до втраченої вітчизни характеризує національно-патріотичний дискурс, і те ж саме ставлення до вітчизни як до чужини характеризує його соціальні аспекти. Загалом цей феномен пов'язано із природним нігілізмом до домінантних типів дискурсу, в українській національній свідомості влада зажди повинна говорити іншою мовою, залишаючись зрозумілою. Отже, культурний код консолідує спільноту у свідомому чи несвідомому сприйнятті іншого. І кризовий стан відображається тим, що інший не сприймається як інакший і повинен стати своїм або ж зникнути. Бути українцем тривалий час означало не мати свого і знати тільки «своє чужого».

На цьому і базується нинішня стратегія українського національного популізму, який свідомо використовує етнічні стереотипи та автостереотипи як засоби протистояння владі технократичних та адміністративних еліт. Вони є прямим продовженням радянської номенклатури, основною ознакою якої була нездатність виробити чітку модель бюрократії, тобто раціональний тип володарювання. Український національний простір слід розглядати як протистояння популістсько-харизматичного та традиційно-ідеологічного типів панування. Це підтверджується незбалансованістю системи стримування і противаг інститутів державної влади, відсутністю стабільного державного апарату управління та національно свідомого політичного класу. Етнічне стає засобом протиставлення іншим ідентифікаціям (релігійній, культурній тощо). Титульний етнос в Україні сприймається як субнаціональна одиниця, тому термін «український» позначає домінантну більшість народу і сприймається в етнічному плані. На сучасній геополітичній мапі світу Україна тяжіє до південного постколоніального

простору. Міфи про степову Елладу та слов'янську Італію створюють її культурну ідентичність, породжуючи автостереотипи прабатьківщини та осереддя Європи, яка зникає у хвилях великого переселення постколоніальних народів.

Етнічність завжди окреслює контекст соціальних зв'язків. Процес етнічної ідентичності містить особливий вид соціальних норм, які керують емотивною сферою індивіда. Тому вони не піддаються формально-юридичним визначенням, але регулюються і контролюються на когнітивно-комунікативному рівні соціальних взаємодій.

Етнічна ідентичність виражає внутрішній, онтологічний пласт національного буття. Вона формується за допомогою своєї спрямованості в минуле, на давнину, поверненню до витоків (спільність історичної долі свого народу, історичні корені і ін.). Члени етнічної спільноти об'єднані загальною культурною перспективою, тобто традицією, яка включає в себе комплекс норм, які незалежні від політичного устрою.

Національна ідентичність не повинна будуватися на пріоритетах панування якоїсь етнічної групи, а повинна включати принципи самореалізації кожної спільноти, члени якої усвідомлюють свою відмінність від інших суб'єктів національно-культурного простору. Формування національної ідентичності відбувається «тут» і «тепер» під впливом соціокультурної реальності. Різниця між етносом і нацією на рівні особистості обумовлена різною природою цих феноменів - природною у етносів і, в певному сенсі, штучною у націй.

Обмеження свободи самовизначення на рівні етнічної та національної ідентичності необхідно розглядати як грубе порушення невід'ємних, непорушних прав людини, як таких, що не підлягають відчуженню. Отже, не існує жодних умов, щоб говорити про те, що в інтересах суспільної злагоди і процвітання будь-який етнос може зосередити у себе право будувати національну державу, де всі інші будуть розглядатися відносно його домінуючого стану.

Приймаючи до уваги, що основу національного буття на індивідуальному рівні виформовує національна ідентичність, можна стверджувати, що жоден народ не утворював націю, а нація виникала як один з наслідків існування держави і в цьому сенсі нації є не природно-історичними спільнотами, не онтологічними сутностями, а інтелектуальними конструктами, які репрезентують рівень усвідомлення спільнотою своєї єдності і необхідності залишатися разом.

Етнічна політика в нинішньому світі не може основуватись тільки на принципи толерантності, самозахисту, захисту кожного від іншого на рівні взаємотерпимості, взаємопорозуміння в рамках соціокультурного простору, в який входять ті чи інші етноси. Тільки народи, які знають, хто вони такі, здатні бути толерантними по відношенню до інших. З боку багатонаціональних держав, політика оберігання, зняття конфліктів, розширення прав, при всій своїй значущості стає недостатньою в наші дні. В умовах розгортання інтегративних процесів, появи нових задач (вирішення глобальних проблем) кожний етнос повинен зберігати і отримувати свободу дій в якості реального етносуб'єкта в світовому просторі. Але така свобода передбачує не тільки юридичне оформлення права на неї, але і внутрішнє психологічне осмислення своєї приналежності до загального простору відповідальності. Етнічна ідентичність є важливою зв'язуючою силою співтовариства, яка виконує функцію духовно-культурної основи для освоєння етнофорами загальнолюдських цінностей.

Гармонізацію процесів етнічної й національної ідентифікації можуть зумовити зміни в структуруванні соціального простору, які в сучасному українському суспільстві треба скерувати на творення суверенної державності, політичних інститутів громадянського суспільства. Необхідно принципово нове бачення в розробці етнопроблем, коли предметом обговорення стають не тільки питання розширення толерантності, але і формування глибинної потреби співдружності у рості кожного і всіх разом. Толерантність і співдружність як основа розвитку взаємодії в сучасній історії – історії переходу на новий рівень історичного розвитку всього суспільства – передбачує пошук нових парадигм, нових тем і нових рішень.

Бібліографічні посилання

1. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого. [Текст] / Вальденфельс Б. – Київ: ППС – 2004. – 206с.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. [Текст] / О.Гнатюк. К.: Критика, 2005. – 528с.
3. Дахин А.В.Соотношение этнической и национальной идентичности. Россия, Южная Корея, Канада // Философские науки. [Текст] / А.В.Дахин – 2003. – №9. – с.5-23.
4. Сингер Б.Дж. Демократическое решение проблемы этнического многообразия. //[Текст] / Б.Дж.Сингер. Вопросы философии.- 1994. -№6. - С.89-98.
5. Українська політична нація: Генеза, стан, перспективи. / За редакцією В. Крисаченко, М.

Степико, О. Власик та ін.; Ред. В. Крисаченко. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2003. – 632с.

УДК 352:32

В. П. Березинський
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОЛІТИЧНУ СУТНІСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті визначаються причини, по яких місцевому самоврядуванню надається перевага перед іншими формами організації управління на місцевому рівні: 1) місцеве самоврядування надає певну свободу територіальній громаді; 2) місцеве самоврядування найбільшою мірою гарантує рівність в участі громадян в управлінській діяльності; 3) місцеве самоврядування є більш ефективним за інші форми організації місцевого управління оскільки, з одного боку, забезпечує найвищий ступінь відповідності між реальними потребами й здійснюваною політикою, а з іншого боку – стимулює конкуренцію між різними одиницями місцевого управління, які прагнуть шляхом поліпшення якості надаваних ними послуг залучити нових громадян і додаткові ресурси; 4) місцеве самоврядування створює більш сприятливі за інші типи організації умови для координації інтересів усередині місцевого співтовариства.

Розглядаються підходи до визначення політики: 1) політика як відносини, що ґрунтуються на силі й впливі (згідно з цими уявленнями будь-які силові методи є політичними); 2) політика як особлива форма панування, а саме: панування громадян над такими ж громадянами (згідно з цими уявленнями влада однієї людини над іншою ґрунтується не на якійсь унікальній професійній компетенції, а лише на тому, що на певний час ця людина обрана рівними їй людьми для роботи на посаді, що створена для вирішення суспільних завдань.

Наголошується твердження про те, що політична діяльність відіграє провідну роль у зміні існуючих у суспільстві ситуацій, коли люди самі беруть участь у створенні тих умов, у яких живуть, може привести до формування суто інструментального погляду на політику як на процес, у ході якого суспільства й інститути створюються подібно до того, як будуються мости чи будинки. Проте, інструменталістське прагнення до точних рішень здатне знищити політику, оскільки при наявності точних рішень політика не потрібна.

Політика також має конфліктогенний характер, оскільки не існує суспільств, які повністю позбавлені конфліктів. Не можна знайти формули, за допомогою якої можна було б підрахувати, який з інтересів заслуговує більшої підтримки в порівнянні з іншими й наскільки. І саме це служить найважливішим обґрунтуванням ролі політики в суспільстві.

Стверджується, що політика опікується питаннями, що не мають однозначно правильних рішень, її головне завдання – відшукати рішення проблеми, яке, можливо, не є найкращим, але, у будь-якому разі, прийнятним для більшості. Тому політичним процесам притаманні не тільки «хрестові походи за щиру віру», але й переговори, створення коаліцій, компроміси, умовляння тощо. Усі ці методи використовуються для досягнення певного рівня консенсусу в суспільстві по важливих для громадян питанням. Тобто, політика одночасно вимагає й конфліктів, і консенсусу. Через переговори, торг, компроміси тощо, політичний процес із часом створює консенсус: формує певні загальні норми справедливості і породжує терпимість до людей, чия думка відрізняється від власної.

Вказується, що в політиці цілі рідко є чіткими: вони ґрунтуються на компромісах і мають тенденцію згодом змінюватися. Також для політики притаманний високий ступінь невизначеності свого предмета. У політика, на відміну від експерта, немає спеціальної сфери компетенції. Важко провести межу між тим, що входить у сферу компетенції політики, і тим, що перебуває за її межами, оскільки більшість форм суспільної діяльності може в той чи інший момент стати політичними. Це означає, що, на відміну від експертів-професіоналів, політики не можуть обмежитися розглядом якого-небудь одного аспекту проблеми. Приймаючи рішення, вони повинні врахувати всі сторони питання.

У зв'язку з цим, продуктивним є визначення політики не з позицій інструментальної раціональності, а з погляду вироблення обґрунтувань. У політиці мова йде не про раціональність, а про обґрунтованість (reasonableness).

Обґрунтовувати означатиме, що оцінювати проблему можна з урахуванням думок і почуттів інших членів співтовариства, чим власне і займаються політики. Вони вислуховують і наводять

© В. П. Березинський, 2012

аргументи, одні із яких будуються на розрахунках, а інші – являють собою звичайні думки й суб'єктивні відчуття. Приймаючи рішення, політики повинні публічно його обґрунтувати. Релевантність і силу їх аргументів оцінюють громадяни.

Визначається, що концепція обґрунтованості близька до концепції «логіки відповідності» (logic of appropiateness) американських дослідників Дж. Марча і Дж. Олсена, які використовували її положення при описі організаційних процесів. Проте, «логіка відповідності» більшою мірою стосується засобів, ніж цілей; тоді як «обґрунтованість» має відношення як до засобів, так і до цілей.

Одна з небезпек для політики полягає в тому, що багато політичних діячів, вважаючи своїм обов'язком виконувати рекомендації експертів, намагаються самі стати подібного роду вузькими фахівцями. Отже, політики мають довіряти численним експертам, яких наймають для розробки політичного курсу, однак вони повинні також бути в силах переглянути пропозиції експертів, якщо, проаналізувавши всі супровідні обставини, дійдуть висновку, що їх поради є нездійсненними. Інша небезпека для політиків полягає в тому, що вони нерідко бачать у собі лише делегатів, зобов'язаних додержуватися громадської думки. В обох випадках варто враховувати, що величезна безліч проблем у суспільстві виникає на перетині інтересів, що обумовлений подібними проблемами конфлікт лежить в основі політики, що неможливо задовольнити кожний інтерес і що політик, якщо в чомусь і є експертом, так це в досягненні прийнятних рішень щодо такого роду проблем.

Ключові слова: місцеве самоврядування, політика, інструменталістський підхід, концепція обґрунтованості, концепція «логіки відповідності».

Определяется, что при разработке моделей местного самоуправления необходимо в первую очередь исходить из того, что местное управление входит в сферу политики.

Ключевые слова: местное самоуправление, политика, инструменталистский подход, концепция обоснованности, концепция «логики соответствия».

Determined that the development of models of local government should first come from the fact that local government is the sphere of politics.

Keywords: local government, policy, instrumentalist approach, the concept of reasonableness, the concept of 'the logic of appropiateness'.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У науковому середовищі сформувалася думка, що місцеве самоврядування є скоріше адміністративною формою управління, а політика реалізується лише на вищих рівнях управління. Проте, демократичний розвиток України неможливий без потужного місцевого самоврядування, сила якого визначається спроможністю територіальних громад безпосередньо або через демократично обрані ними органи, вирішувати самостійно і під свою відповідальність місцеві проблеми. Проте, мистецтво управляти власною громадою не є легким і потребує чималих знань як у сфері законодавства, так і в сфері розуміння традицій громади, потреб її мешканців та їх зацікавленості у долі своєї громади.

Місцеве самоврядування являє собою структуру, яка ґрунтується на універсальних одиницях з відносно високим ступенем автономії від центрального уряду, що керуються обраними на місцевому рівні представниками територіальної громади. Останнє саме і робить дану організацію політичною. Якщо прибрати з місцевого управління виборного законодавця, тобто політика, у більшості випадків залишиться лише якийсь різновид адміністративної організації за типом, наприклад, периферійних осередків центральних урядових органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці проблему визначення політичної (громадської) сутності місцевого самоврядування розглядалися такими дослідниками: Ю. Абдурахимов, А. Ант, В. Артеменко, В. Бабаєв, П. Бабич, О. Батанов, А. Гошко, Д. Криворучко, В. Куйбіда, С. Саханенко, Ю. Шаров та ін. Проте все ж такі наголос робився на переважно адміністративні функції місцевого самоврядування.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення політичної сутності місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує декілька причин, по яких місцевому самоврядуванню надається перевага перед іншими формами організації управління на місцевому рівні. По-перше, передбачається, що місцеве самоврядування надає певну свободу територіальній громаді – тут немає різниці чи це свобода індивідів або груп (див.: [6; 8]). По-друге, місцеве самоврядування найбільшою мірою гарантує рівність, тобто створює найкращі умови для участі громадян в управлінській діяльності. По-третє, місцеве самоврядування є більш ефективним за інші форми організації місцевого управління, оскільки, з одного боку, забезпечує найвищий

ступінь відповідності між реальними потребами й здійснюваною політикою, а з іншого боку – стимулює конкуренцію між різними одиницями місцевого управління, які прагнуть шляхом поліпшення якості надаваних ними послуг залучити нових громадян і додаткові ресурси. Крім того, місцеве самоврядування створює більш сприятливі за інші типи організації умови для координації інтересів усередині місцевого співтовариства. Це важливий аргумент на користь самоврядування, яке не обмежене окремими галузями, а є широкий масив, що охоплює різні види діяльності й завдань. Дане міркування поряд з доводом щодо представництва громадян дають також вагомі підстави стосовно твердження, що місцеве самоврядування є тим простором, де громадяни вчаться діяти політично. Саме участь в управлінні (традиція, яке йде ще з Аристотеля) забезпечує реалізацію громадянського потенціалу, без якої неможлива повноцінна особистість.

Більшість дослідників сприймають місцеве самоврядування як структуру поза політикою, що існує або для того, щоб якнайкраще забезпечувати потреби громадян, що проживають у межах місцевого співтовариства, або для того, щоб виконувати вимоги центрального уряду. При цьому, очевидно, вихідним є припущення, що усередині місцевого співтовариства відсутні розходження інтересів, тобто там немає конфліктів, а якщо є, то вони є породженням політики й політиків.

Аналогічні міркування лежать в основі використання понять «місцеве управління» і «місцева адміністрація» як синоніми, хоча насправді вони такими не є. Адміністрація, принаймні теоретично, перебуває поза сферою політики, тоді як управління є політичним й ґрунтується на розмаїтості конфліктуючих інтересів.

Тут варто уточнити значення поняття «політика» і «політичне». Частіше всього під політикою розуміють використання сили й влади, здатність нав'язувати свою волю іншим людям і примушувати їх до її виконання. Наприклад, такі автори, як К. Маркс, М. Вебер, Р. Даль, вважають силу основою політики. Тим самим увага акцентується на її інструментальному аспекті.

Інша лінія тлумачення політики належить американському досліднику Д. Істону, який також розглядає політику, як інструмент, проте робить наголос, перш за все, на її змістовну сторону, розглядаючи її як політичний курс (policy). Політика повинна займатися наступними питаннями: хто, що, коли і як одержує. Встановлюючи зв'язок між політикою й владою, Д. Істон підкреслює легітимність політичного курсу й тим самим фактично, відкриває іншу сторону політики, а саме: політика як самостійна форма діяльності. Тобто увага акцентується на процесуальному аспекті політики, коли вона розуміється як специфічний шлях вирішення певних завдань. По суті, політика – це єдиний спосіб регулювання конфліктів у суспільстві. Як зазначає американський дослідник М. Волзер, «політика є спосіб регулювання конфліктів, властивий демократіям» [7, p. 14].

Коли політика визначається як відносини, що ґрунтуються на силі й впливі, будь-які силові методи є політичними. Наприклад, влада офіцерів над своїми підлеглими, диктаторів над народами, лікарів над пацієнтами й батьків над дітьми – всі ці взаємини виявляються політичними. Абсолютизація силового тлумачення політики може привести до того, що поняття «політика» втрачає свій зміст.

У рамках політичного аналізу сформувалася інша традиція, коли політика розглядається як особлива форма панування (rule), а саме: панування громадян над такими ж громадянами [4, s. 180]. У цьому випадку влада однієї людини над іншою ґрунтується не на якійсь унікальній професійній компетенції, а лише на тому, що на певний час ця людина обрана рівними їй людьми для роботи на посаді, що створена для вирішення суспільних завдань. Подібну посаду може займати, у принципі, будь-який громадянин. У політиці кожний має право на те, щоб його сприймали всерйоз і до його аргументів прислухалися. Якби політика вимагала особливого типу спеціальних знань, то необхідно було б говорити про те, що володарі знають, що є правильним, а підвладні – цього не знають. Але така форма правління не була б демократичною, а політика власно не була б політичною (якщо виходити у тлумаченні політики з попередніх міркувань).

Твердження про те, що політика вимагає спеціальних знань, обумовлене тим, що люди, які беруть участь у політичному процесі, намагаються реформувати, перетворити, створити або спроектувати суспільство, якого не існує. Політична діяльність відіграє провідну роль у зміні існуючих у суспільстві ситуацій. Люди самі беруть участь у створенні тих умов, у яких живуть. Визнання цього факту може, однак, привести до формування суто інструментального погляду на політику як на процес, у ході якого суспільства й інститути створюються подібно до того, як будуються мости чи будинки. А це, у свою чергу, здатне навести на думку про існування точного знання, якоїсь технології конструювання суспільства. Але де є точні знання й технології, там є й люди, які ними володіють – експерти-технологи.

Логічним наслідком такої лінії міркувань, швидше за все, виявиться платонівська держава, де правлять філософи-фахівці. Згідно з цими уявленнями політичні процеси мають бути визнані

застарілими, а самі політики як учасники політичного конфлікту виявляться «п'ятим колесом» в автомобілі чи піском у двигуні. Тобто, інструменталістське прагнення до точних рішень здатне знищити політику, оскільки при наявності точних рішень політика не потрібна.

Другий аспект у тлумаченні політики орієнтований на регулювання конфліктів. Суспільство, яке повністю позбавлене конфліктів, де всі мають однакові інтереси, не існує. Зрозуміло це не свідчить про те, що будь-який конфлікт має бути пов'язаний із принциповими розбіжностями в думках. У місцевих громадах приводи до конфліктів можуть бути дуже прозаїчні: чи варто встановлювати світлофори на маленьких вулицях, щоб убезпечити школярів або чому одній людини, що потребує соціальної допомоги, не надали помічницю по господарству, тоді як іншій людині, що мешкає по сусідству її надали. Суть полягає в тому, що в жодній з подібних проблем немає точного рішення. Не можна знайти формули, за допомогою якої можна було б підрахувати, який з інтересів заслуговує більшої підтримки в порівнянні з іншими й наскільки. І саме це служить найважливішим обґрунтуванням ролі політики в суспільстві.

У політиці громадяни намагаються вирішити проблеми, що не мають точної відповіді. У зв'язку з цим політику можна визначити як «таку практику, відповідно до якої рішень домагаються шляхом створення позицій влади в тих випадках, коли науковим або якимось іншим шляхом знайденого розуміння положення речей виявляється недостатньо, щоб зробити очевидним для всіх зацікавлених, що є правильним» [4, s. 177].

Політика займається питаннями, що не мають однозначно правильних рішень. І тому її головне завдання полягає у пошуку рішення проблеми, яке, можливо, не є найкращим, але, у будь-якому разі, прийнятним для більшості. Тому для політичних процесів притаманні не тільки «хрестові походи за щиру віру», але й переговори, створення коаліцій, компроміси, умовляння тощо. Усі ці методи використовуються для досягнення певного рівня консенсусу в суспільстві по важливих для громадян питанням. Тобто, виникає парадоксальна ситуація – політика одночасно вимагає й конфліктів, і консенсусу. Необхідний певний ступінь духовної близькості між утворююче співтовариство громадянами, бо конфлікти можуть зруйнувати саме співтовариство. Дана ситуація набагато менш парадоксальна, ніж здається, оскільки через переговори, торг, компроміси тощо політичний процес із часом створює консенсус: формує певні загальні норми справедливості (іноді їх називають здоровим глуздом) і породжує терпимість до людей, чия думка відрізняється від власної.

Американський дослідник Бернард Крік вважає, що доля політики залежать не тільки від обставин, але й від волі людей. Майбутнє політики в розвинених країнах буде визначатися вибором, що зробить більшість населення між політикою й технологією. Реальність політики як процесу – це реальність партій і фракцій; реальність політики в структурі – це реальність інститутів, конституцій і законів. Б. Крік категорично відкидає ідею демократичного, конституційного надзакону («режиму») як гаранта політики. «У політиці не може бути гарантій. Жоден закон не може встояти проти такої сили, як нові потреби» [3, p. 147]. Принципи політики – це тільки сума її конкретних сьогоднішніх закономірностей, як її процедури є тільки місцеві й часові звичаї. Але без принципів і без процедури немає політики.

Зрозуміло, що це не означає, що раціональність і інтелект не відіграють жодного значення в політичних процесах. Але політична раціональність відрізняється від технологічної й економічної. Прийнято вважати, що раціональність пов'язана з обчисленим співвідношенням між засобами й цілями. Подібна раціональність – інструментальна. Виходячи із чітко визначеної мети (або сукупності цілей) розглядаються альтернативні засоби її досягнення. Для кожного з варіантів підраховується, наскільки він сприяє реалізації поставленого завдання. Потім вибирається рішення, яке найбільшою мірою забезпечує бажаний результат. Високий рівень реалізації мети означає високий ступінь раціональності процесу.

Численні дослідження процесу проведення в життя політичного курсу показують, однак, що використання аналогічних моделей при ухваленні політичного рішення, приводить, як правило, до невтішних результатів. Відповідальність за такий поворот подій часто покладається на політиків. У політиці цілі рідко є чіткими: вони ґрунтуються на компромісах і мають тенденцію згодом змінюватися. Крім того, у політичному (і соціальному) процесі співвідношення між цілями й засобами не є настільки чітким, як у техніці. Якщо можна гарантувати, що технологічно бездоганно зроблений автомобіль не розвалиться на дорозі, то це неможна сказати про створення соціального об'єкта, наприклад, якої-небудь організації, подібної до школи, з усією системою пов'язаних з нею соціальних відносин або будь-якого іншого суспільного інституту.

Ще одна проблема, що утрудняє використання інструментальної раціональності в політиці, полягає в невизначеності предмета, про який іде мова. У політика, на відміну від експерта, немає спеціальної сфери компетенції. У цьому є його як слабкість, так і сила. Не так просто провести межу між тим, що входить у сферу компетенції політики, і тим, що перебуває за її межами,

оскільки більшість форм суспільної діяльності може в той чи інший момент стати політичними. Це означає, що, на відміну від експертів-професіоналів, політики не можуть обмежитися розглядом якого-небудь одного аспекту проблеми. Приймаючи рішення, вони повинні врахувати всі сторони питання. Як виробляються подібні рішення, щоб врахувати всі сторони питання, не завжди можуть пояснити ні вчені, ні самі політики.

У зв'язку з цим продуктивним є визначення політики не з позицій інструментальної раціональності, а з погляду вироблення обґрунтувань. У політиці мова йде не про раціональність, а про обґрунтованість (reasonableness). Раціональність лише частково передбачає соціальну залежність. При з'ясуванні того, чи є те чи інше рішення раціональним, виходять зі здатності обраних засобів забезпечувати досягнення бажаної мети. Подібні позасоціальні критерії не придатні для визначення ступеня обґрунтованості. Обґрунтовувати означатиме, що оцінювати проблему можна з урахуванням думок і почуттів інших членів співтовариства. Саме цим і займаються політики. Вони вислуховують і наводять аргументи, одні із яких будуються на розрахунках, а інші – являють собою «просто» думки й суб'єктивні відчуття. Приймаючи рішення, політики повинні публічно його обґрунтувати. Релевантність і силу їх аргументів оцінюють громадяни (див.: [1-2]).

Концепція обґрунтованості близька до концепції «логіки відповідності» (logic of appropiateness) американських дослідників Дж. Марча і Дж. Олсена, які використовували її положення при описі організаційних процесів (див.: [5]). Проте «логіка відповідності» більшою мірою стосується засобів, ніж цілей; тоді як «обґрунтованість» має відношення як до засобів, так і до цілей.

Одна з небезпек для політики полягає в тому, що багато політичних діячів, вважаючи своїм обов'язком виконувати рекомендації експертів, намагаються самі стати подібного роду вузькими фахівцями. Отже, політики мають довіряти численним експертам, яких наймають для розробки політичного курсу, однак вони повинні також бути в силах переглянути пропозиції експертів, якщо, проаналізувавши всі супровідні обставини, дійдуть висновку, що їх поради є нездійсненними. Інша небезпека для політиків полягає в тому, що вони нерідко бачать у собі лише делегатів, зобов'язаних додержуватися громадської думки. Але якби справа полягала в цьому, то їх функцію можна було б доручити фірмі, що займається соціологічними опитуваннями, яка вимірить весь спектр думок громадян набагато краще, ніж політики. В обох випадках варто враховувати, що величезна безліч проблем у суспільстві виникає на перетині інтересів, що обумовлений подібними проблемами конфлікт лежить в основі політики, що неможливо задовольнити кожний інтерес і що політик, якщо в чомусь і є експертом, так це в досягненні прийнятних рішень щодо такого роду проблем.

Висновки. З огляду на вищевикладене, при виробленні моделей місцевого самоврядування треба, в першу чергу, виходити з того, що місцеве управління входить у сферу політики. Відповідно, будь-яка модель місцевого самоврядування повинна ґрунтуватися на визнанні значимості політики. Тому, головним для інституційного дизайну органів місцевого управління є питання про забезпечення умов для розвитку процесів, що відкривають нові шляхи пізнання механізмів функціонування організації й способів її зміни, виходячи із цього нового практичного знання.

Бібліографічні посилання

1. Arendt H. The Life of the Mind / H. Arendt. – San Diego: Harcourt Brace & Co, 1978. – 485 p.
2. Beiner R. Political Judgement / R. Beiner. – London: Methuen, 1983. – 398 p.
3. Crick B. In Defence of Politics / B. Crick. – L: Penguin books, 1976. – 199 p.
4. Hennis W. Politik und praktische Philosophie. Schriften zur politischen Theorie / W. Hennis. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1977. – 243 s.
5. March J. Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics / J. March, J.P. Olsen. – N.Y.: The Free Press, 1989. – 227 p.
6. Sharpe L.J. Theories and Values of Local Government / L.J. Sharpe // Political Studies. – 1970. – Vol. 18, № 2. – P. 153-174.
7. Walzer M. Spheres of Justice, a Defense of Pluralism and Equality / M. Walzer. – N.Y.: Basic Books, 1990. – 345 p.
8. Wickwar W.H. The Political Theory of Local Government / W.H. Wickwar. – Columbia: University of South Carolina Press, 1970. – 245 p.

УДК 327(44+6)

Т. Є. Богданова, О. О. Калачова

АФРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розглянуто африканську політику Великобританії за часів уряду Д. Кемерона. Визначено партнерів Великобританії в Африці, окреслено головні напрями співпраці з країнами Північної та Субсахарської Африки.

Ключові слова: африканська політика Великобританії, «Арабська весна», Субсахарська Африка, політика Д. Кемерона.

Рассмотрено африканскую политику Великобритании в период правительства Д. Кэмерона. Определены партнеры Великобритании в Африке, обозначены главные направления сотрудничества со странами Северной и Субсахарской Африки.

Ключевые слова: африканская политика Великобритании, «Арабская весна», Субсахарская Африка, политика Д. Кэмерона

The authors set the goals of the paper to clarify the place of North and Sub-Saharan Africa in the foreign policy of Great Britain during the Cameron's cabinet, to highlight its key aspects and to identify key partners of United Kingdom in Africa.

It is shown that Great Britain does not forget about Africa's problems and makes efforts in solving the problems of poverty, piracy and terrorism. The United Kingdom pays great attention to the various aid and development programs on the continent, especially acting within the G8, the European Union, the Commonwealth of the Nations and other organizations and forums.

Special attention is paid to the fact that Africa is a vast field of opportunities for the UK in its striving to return to the policy of «global engagement» in world affairs. Through eager activity on the continent, Britain confirms its status as a world power with a wide range of interests far beyond its borders.

The number of UK's partners among African countries is not limited to the member countries of the Commonwealth of Nations, but the closest cooperation between countries is presented within this formation. The main partners of Great Britain are South Africa, Nigeria and Egypt. The state has the most strained relations with Zimbabwe, DRC and Eritrea. In 2011 Cameron's cabinet created Arab Partnership and Regional Programme in the Middle East and North Africa 2012-2015. UK support will help extend business services, provide with microloans, create up to 39,000 new jobs, ensure the international financial institutions and the EU provide an effective package of support for countries in transition.

It is concluded that Sub-Saharan Africa occupies a significant place in modern British foreign policy. The United Kingdom has repeatedly placed emphasis on the considerable potential of the continent and the pragmatic interests of current government.

Taking into the consideration the rapid development among African countries and priorities of the British government, it is expected a positive trend in relations between the UK and Africa.

Keywords: African policy of Great Britain, «Arab Spring», Sub-Saharan Africa, D. Cameron's policy.

Африканський континент завжди знаходився в центрі уваги зовнішньої політики Великобританії, хоча на різних етапах це проявлялося з різною інтенсивністю. Об'єднуючим фактором виступало не тільки спільне імперське минуле, а й більш прагматичні інтереси, зокрема у сфері торгівлі. Вчорашні колонії, що стали незалежними державами протягом другої половини XX століття, створили потужну основу для співпраці з колишньою метрополією на рівноправних умовах, до того ж Великобританія прагне поширити свій вплив і серед інших країн континенту (Мозамбік, Руанда, Сенегал). Враховуючи стрімкий розвиток серед африканських країн, як відзначають експерти, а також пріоритети британського уряду, направлені на зростання і процвітання, можна очікувати лише позитивних тенденцій у відносинах Великобританії і країн Африки.

Африканська політика Великобританії привертала увагу переважно зарубіжних дослідників, але, на жаль залишилась поза увагою вітчизняних фахівців. Слід відмітити праці британських науковців Т. Кагілла [8] і Г. Каммінга [9], присвячені аналізу еволюції африканської політики Сполученого Королівства в постбіполярну добу. Звертають на себе увагу праці російських

© Т. Є.Богданова, О.О. Калачова, 2012

дослідниць з Інституту Африки РАН О. Кулькової [2] та Е. Лебєдєвої [3]. М. Мінаєвим [5] та О. Терентєвим [6] здійснений аналіз пріоритетів зовнішньої політики коаліційного кабінету Д. Кемерона. Недостатній рівень дослідженості африканської політики кабінету Д. Кемерона пояснюється ще й процесом її активного розвитку.

Мета нашої роботи полягає у з'ясуванні місця Африки в зовнішній політиці Великобританії за прем'єрства Д. Кемерона, висвітленні ключових аспектів британської політики щодо країн Північної та Субсахарської Африки, визначенні головних партнерів Великобританії в Африці.

З 1997 р. розпочався новий етап у відносинах Великобританії з країнами африканського континенту. Лейбористський уряд Тоні Блера розглядає Африку як один з пріоритетних напрямів зовнішньої політики держави. До цього Лондон цікавили хіба що міжнародні зіткнення із Зімбабве та питання апартеїду в Південно-Африканській Республіці. Пріоритетність африканської політики уряду Т. Блера проявлялася у створенні нових структур, що займалися розв'язанням африканських проблем, зокрема Департаменту міжнародного розвитку, Комісії для Африки, а також у роботі в рамках міжнародних організацій та форумів з метою допомоги Африці. Вагомий внесок у вирішенні конфліктів на теренах Африки зробив створений Т. Блером Пул з попередження конфліктів (Conflict Pool). Важливим елементом африканської політики лейбористського кабінету став її економічний вимір, який набув проявів у збільшенні обсягів допомоги африканським країнам, списанні боргів, створенні сприятливих умов для доступу африканських товарів на міжнародні ринки [1, с.35-36].

Така політика лейбористського уряду створила високу планку для його наступників. Коаліційний уряд Консервативної партії і Партії ліберальних демократів, що прийшов до влади у Великобританії в травні 2010 року, не має права нівелювати досягнення лейбористів, а навпаки, зобов'язаний хоча б підтримувати рівень відносин, що склався. Прем'єр-міністр Девід Кемерон не приховує свого прагнення змінити британський зовнішньополітичний курс відповідно до пріоритетів свого кабінету. В рамках політики «глобального залучення», що ґрунтується на участі у вирішенні глобальних світових проблем, консерватори закликають повернутися до споконвічної британської зовнішньої політики, що виходить далеко за межі Європи [5].

Одним із засобів досягнення цієї мети можна розглядати діяльність у рамках Співдружності націй, що об'єднує колишні британські колонії по всьому світу, серед яких африканські країни посідають не останнє місце. Саме за рахунок активної діяльності в таких міжнародних інститутах як Співдружність націй та зміцнення зв'язків з африканськими державами забезпечується глобальний статус зовнішньої політики Великобританії [3, с.97].

Проте, на відміну від своїх попередників Т. Блера і Г. Брауна, Д. Кемерон не заявляв про конкретні зобов'язання щодо питань розвитку Африки аж до запланованого візиту в ПАР та Нігерію минулого року. Сьогодні відбувається процес становлення головних імперативів британської політики щодо континенту, проте, вже зараз можна сказати, що вона відзначається більшим прагматизмом і орієнтацією на бізнес, розглядаючи Африку як ринок, що швидко розвивається і має великий потенціал [18].

Характерною особливістю сучасної африканської політики Великобританії є те, що за даним напрямом працюють два британських урядових відомства – Форін-офіс (Foreign & Commonwealth Office) та Департамент міжнародного розвитку (Department for International Development). Форін-офіс як відомство, що займається зовнішньою політикою держави, визначає головну лінію розвитку африканської політики в цілому. Діяльність Департаменту міжнародного розвитку втілюється у створенні різноманітних програм допомоги та підтримки континенту в розв'язанні глобальних проблем. Варто зазначити, що сьогодні головну роль у відносинах з континентом відіграє саме Форін-офіс, тоді як за лейбористського уряду 1997 – 2010 рр. ключовою була діяльність Департаменту [2, с.44].

Сучасна африканська політика британського уряду об'єднує два напрями, що зумовлено регіональним поділом континенту, тому можна говорити про британську політику на Близькому Сході та Північній Африці поруч із політикою щодо Субсахарської Африки. Кожен субрегіон, окрім властивих йому цивілізаційних особливостей, має свій власний набір проблем та викликів, що робить такий поділ обґрунтованим.

Інтереси Великобританії на Близькому Сході та в Північній Африці зумовлені рядом факторів, зокрема тим, що торгівля між Великобританією і регіоном перевищила позначку 30 млрд фунтів за 2011 рік, а також тим, що мільйони британських туристів щорічно обирають його для відпочинку [15]. Але, звичайно, найголовнішою подією в Африці останніх років стала «Арабська весна», або «Арабське пробудження», що сколихнула континент наприкінці 2010 – в 2011 р. Деякі експерти відзначають за Д. Кемероном головну роль у організації і проведенні місії НАТО в Лівії й описують її як особистий тріумф політика [6, с.87].

За Великобританією спостерігається велика зацікавленість у справах субрегіону. Урядова

коаліція ставить одним із пріоритетів своєї роботи забезпечення миру і довгострокової безпеки та стабільності на Близькому Сході і в Північній Африці [7, p.3]. Також Британія активно просуває проблеми регіону на самітах Великої вісімки. Зокрема, на травневому саміті 2011 р. в Довілі, Франція, Д. Кемерон наголосив на тому, що Великобританія стане однією з перших країн Великої вісімки, що почне виділяти 0,7 відсотка ВВП як допомогу країнам Близького Сходу та Північної Африки до 2015 р. Велика вісімка також домовилася сприяти розвитку демократії в регіоні [12].

У рамках діяльності Департаменту міжнародного розвитку також здійснюється активна робота із проблем регіону, довгострокове бачення якого ґрунтується на основі відкритого, демократичного суспільства. Департамент ставить перед собою мету допомогти країнам Близького Сходу та Північної Африки в наданні ефективної відповіді на виклики «Арабської весни» в рамках Великої вісімки, Європейського Союзу та інших міжнародних та фінансових інститутів. Для досягнення цієї мети уряд Великобританії виділив 110 млн фунтів програмі «Арабського партнерства» (Arab Partnership), створеній у 2011 р. об'єднаній ініціативі Форін-офісу та Департаменту міжнародного розвитку, що акцентує свою діяльність на таких країнах як Єгипет, Лівія, Марокко та Туніс, і буде підтримувати становлення багатства і стабільності в регіоні [13, p.3]. Також Департаментом запущена Регіональна програма для Близького Сходу і Північної Африки на 2012 – 2015 рр., головними цілями якої є розширення бізнес-послуг, надання мікрокредитів, створення нових робочих місць, забезпечення надання допомоги країнам Африки від міжнародних фінансових інститутів [20, p.1-2].

«Арабська весна», звичайно, є не єдиною важливою сферою британських національних інтересів на континенті. Африка, в цілому, має велике значення для Великобританії, що не раз відзначалося як Д. Кемероном, так і головою Форін-офісу В. Хейгом. Підтвердженням цьому став запланований візит прем'єр-міністра Великобританії до країн Субсахарської Африки, зокрема, ПАР та Нігерії, в липні 2011 року. У ПАР Д. Кемерон підтвердив своє зобов'язання подвоїти товарообіг між країнами до 2015 р. У Нігерії він пообіцяв розвивати економічне зростання за допомогою приватного підприємництва і торгівлі. Під час турне британські урядовці та бізнесмени закликали місцеву політичну та бізнес-еліту звернути увагу на нові можливості двосторонньої співпраці. За оцінками аналітиків, це турне стало визначним моментом у становленні британської політики щодо африканського континенту в цілому [16].

Британський політикум неодноразово заявляв, що Африка є одним з найбільш швидкозростаючих регіонів у світі. Саме Африка стала тією частиною світу, де кількість демократичних країн збільшилася у вісім разів за останні двадцять років. Саме в Африці знаходиться шість із десяти країн з найбільшими темпами зростання економіки. Британський прем'єр відзначає, що двадцять років тому мало хто міг подумати про такі перспективи для Африки, проте сьогодні зовсім нове майбутнє здається в межах досяжності [14].

Великобританія визначила пріоритети у відносинах з Африкою на південь від Сахари. Як зазначають експерти, консерватори окреслили нову концепцію співпраці з країнами Африки, що ґрунтується на принципі «торгівля, а не допомога», що замінив старий лейбористський принцип «торгівля та допомога на рівних» [10]. Причиною цього можна назвати не лише світову фінансову кризу, яка боляче вдарила по всім економікам Європи, а й певний скептицизм щодо надання допомоги Африці серед британської громадськості. Проте це не означає, що Великобританія відмовиться від попередніх зобов'язань перед Африкою, навпаки вона тримає обіцянку збільшити відрахування з ВВП до 0,7 відсотка для бідних країн континенту в наступному році. Зміниться лише напрям надання допомоги. В першу чергу, це будуть інвестування в проекти, які забезпечать розвиток доріг, Інтернету, інфраструктури, митної служби, підготовку нового покоління бізнес-лідерів, математиків і вчених. Іншими словами, Британія допомагатиме Африці розкрити свій потенціал зсередини, а торгівля і приватне підприємництво лише сприятимуть цьому процесу. Д. Кемерон заявив, що його уряд буде підтримувати розвиток Африканської зони вільної торгівлі, адже вона може збільшити ВВП на континенті до 62 млрд доларів США на рік, що на 20 млрд доларів більше, ніж річний бюджет світової допомоги Африці на південь від Сахари [14].

На урядовому рівні в цих питаннях вже досягнуто певних результатів. Одним із завдань коаліційного уряду Д. Кемерона в 2012 році було визначено розбудову процвітаючої держави, що реалізовуватиметься певною мірою й через співробітництво з країнами Африки. Зокрема, процвітання буде забезпечено шляхом подвоєння торгівлі з рядом країн, насамперед ПАР та Нігерією, підвищенням рівня міжвідомчої та міждержавної співпраці з іншими державами континенту, сприянням ініціативі вільної торгівлі в Африці [7, p.8-10].

Звичайно, в Лондоні не забувають, що Африка разом з цим має багато проблем. З цим, у першу чергу, пов'язана діяльність Департаменту міжнародного розвитку, в рамках якого діє Регіональна

програма для Африки на період 2011 – 2015 рр. У центр уваги Програми знаходиться боротьба з бідністю, реагування на стихійні лиха, конфлікти і хронічний брак продовольства, а також зміна клімату, що загрожує розвитку, часті повені та посухи, що можуть знизити врожайність сільськогосподарських культур і, можливо, змінити моделі захворювання [19]. Наприклад, у районі Африканського Рогу більше десяти мільйонів чоловік страждало від страшної посухи, можливо найсильнішої посухи за шістдесят років. Британія через Департамент міжнародного розвитку надала значну допомогу людям, які голодують в Ефіопії та Кенії, поруч з діяльністю низки громадських благодійних фондів [11].

Ще однією глобальною проблемою в Африці, яку Великобританія відносить до сфери захисту власної національної безпеки, є проблема тероризму і піратства. На урядовому рівні закріплено положення про координацію та розширення внеску Великобританії в запобігання та врегулювання конфліктів у нестабільних державах, з акцентом на Сомалі, і попередження терористичних загроз, що виходять з Африканського Рогу. У даному напрямі Великобританія активно працює в ООН та інших міжнародних організаціях з метою створення потенціалу для боротьби з піратством на морі, в тому числі через міжнародні військово-морські зусилля. Здійснюється й оцінка ефективності програм Бюро конфліктів, що співпрацює з Департаментом міжнародного розвитку та Міністерством оборони для зміцнення стабільності в регіоні [7, p.6].

Значних результатів було досягнуто в лютому 2012 р. на саміті представників країн та організацій з питань Сомалі, який приймала Великобританія в своїй столиці. Д. Кемерон заявив, що створення реально працюючого уряду Сомалі має життєво важливе значення для майбутнього країни, і що він має працювати разом з військовими Африканського Союзу. В заключному комюніке учасники саміту заявили про підтримку влади перехідного уряду, активну підтримку діяльності Африканського Союзу і гуманітарну підтримку довгострокових потреб у Сомалі [4]. Це повністю відповідає загальному курсу Великобританії на забезпечення стабільності і попередження конфліктності в регіоні.

Як бачимо, коло інтересів Великобританії на континенті досить широке, так само як і коло партнерів. Тісно співпрацюють з нею, передусім, країни-члени Співдружності націй: Ботсвана, Гамбія, Гана, Замбія, Камерун, Кенія, Лесото, Маврикій, Малаві, Мозамбік, Намібія, Нігерія, ПАР, Руанда, Свазіленд, Сейшельські острови, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Уганда. Сполучене Королівство сприяє демократичній трансформації африканських країн, допомагає диверсифікувати їх економіку, вирішувати гуманітарні проблеми, бере участь у врегулюванні внутрішніх конфліктів (Сьєрра-Леоне, Судан). Сьогодні Лондон прагне приділяти більше уваги двосторонній співпраці, розвитку прямих зв'язків з такими державами, як Південна Африка, Нігерія, Кенія та Єгипет. У загальному курсі своєї зовнішньої політики Великобританія поставила перед собою мету сприяти реформі Ради безпеки ООН шляхом розширення кола постійного представництва за рахунок країн Африки поруч з Японією, Німеччиною, Бразилією та Індією [7, p.3].

Характерним можна назвати і той факт, що інколи інтереси Великобританії на континенті розглядають з точки зору її колоніальної провини, а спроби посилення взаємодії як неоколоніалізм. Проте, британський уряд прагне до викорінення таких стереотипів, наголошуючи, що відносини між Африкою та Великобританією набувають рис нового і рівноправного партнерства на фоні спільного минулого [22]. Існує також цілком позитивне ставлення до демократичних змін та самовизначення націй на континенті, зокрема, Вільям Хейг вітав проголошення незалежності Південним Суданом у липні 2011 року. Це стало виконанням надій і мрій восьми з половиною мільйонів чоловік, хоча і ознаменувало початок нелегкій боротьбі молодої держави з економічними та політичними наслідками довгого шляху до незалежності [11].

Найбільш проблемними є відносини Великобританії із Зімбабве. Британський уряд вважає президента цієї країни Роберта Мугабе недемократичним, що, однак, не знижує його популярності на континенті [21]. Також напруженими є відносини з Демократичною Республікою Конго та Еритреєю внаслідок численних порушень прав людини, розробки зброї масового знищення та політичної нестабільності, щодо яких британським урядом запроваджено ряд ембарго та економічних обмежень [17].

Підсумовуючи викладене вище, відзначимо:

- африканський континент посідає значне місце в сучасній зовнішній політиці Великобританії, що зумовлено не тільки високою планкою, яку поставив попередній лейбористський уряд Т. Блера, але й чисто прагматичними інтересами діючого кабінету, зокрема, в сфері торгівлі. Великобританія неодноразово наголошувала на значному потенціалі континенту і низці сприятливих можливостей для бізнесу;
- звичайно Великобританія не забуває про проблеми, пов'язані з Африкою. Вона докладає серйозних зусиль у розв'язанні проблеми бідності, конфліктів, піратства та тероризму,

приділяє велику увагу питанням допомоги і роботі різних програм розвитку на континенті, діючи в рамках Великої вісімки, Європейського Союзу, Співдружності націй та інших організацій та форумів;

- Африка є широким полем можливостей для Великобританії в її прагненні повернутися до політики «глобального залучення» у світові справи. Завдяки активній діяльності на континенті вона підтверджує свій статус світової держави з широким колом інтересів далеко поза її межами;
- африканський вектор зовнішньої політики Великобританії умовно об'єднує політику щодо країн Близького Сходу та Північної Африки та політику щодо Африки на Південь від Сахари. Цивілізаційні відмінності двох субрегіонів і низка характерним їм проблем зумовила такий поділ;
- коло партнерів серед африканських держав зовсім не обмежується країнами-членами Співдружності націй, проте саме в рамках цього утворення існує найтісніша співпраця. Головними партнерами для Великобританії залишаються ПАР, Нігерія, Єгипет, а найбільш напружені відносини держава має з Зімбабве, ДРК та Еритреєю.

Бібліографічні посилання

1. Кулькова О. С. Политика Лондона в Африке: от Блэра к Брауну / О. С. Кулькова // Азия иАфрика сегодня. – 2009. – № 9. – С. 35-40.
2. Кулькова О. С. Африканская политика Великобритании при правительстве Д. Кэмерона (2010 – 2012 гг.) / О. С. Кулькова // Проблемы изучения Африки в России и за рубежом: Материалы XI школы молодых африканистов России. – Казань, 2012. – С. 44-46.
3. Лебедева Э. Е. Африка южнее Сахары в перипетиях мировой политики / Э. Е. Лебедева // Азия и Африка в современной мировой политике. Сборник статей. – М.: ИМЭМО РАН, 2012. – С. 96-112.
4. Лондонский саммит поддержал борьбу Сомали с терроризмом [Електронний ресурс] // BBC. – 2012. – 24 февраля. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2012/02/120223_london_conference_somali.shtml
5. Минаев М. В. Легитимация лидерства. Внешнеполитическая стратегия кабинета Кэмерона / М. В. Минаев [Електронний ресурс] // Политический журнал. – Режим доступу: http://www.politjournal.ru/index.php?action= Articles&dirid=40&tek=8803&issue=231
6. Терентьев А. А. Британия Дэвида Камерона / А. А. Терентьев // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 1. – С. 81-88.
7. Business Plan 2012-2015. Foreign & Commonwealth Office [Електронний ресурс] // The official site of the British Prime Minister's Office. – 2012. – May 31. – Режим доступу: http://www.number10.gov.uk/wp-content/uploads /2012/05/FCO-2012-Business-Plan1.pdf
8. Cargill T. More with less: Trend in UK diplomatic engagement in Sub-Saharan Africa / T. Cargill [Електронний ресурс] // Chatham House. Africa Programme Paper: AFP PP. – 2011/03. – May 2011. – Режим доступу: http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/19366_0511pp_cargill.pdf
9. Cumming G. D. UK African policy in the Post-Cold War Era: From Realpolitik to Moralpolitik? / G. D. Cumming // Commonwealth & Comparative Politics. – Volume 42. Issue 1. – 2004. – P. 106-128.
10. Chitiyo K. Europe needs Africa. Who'd have thought it? / K. Chitiyo [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2011. – July 20. – Режим доступу: http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/jul/20/europe-africa-david-cameron-trade
11. Foreign Secretary's video blog: Why the Horn of Africa matters to the UK [Електронний ресурс] // Foreign & Commonwealth Office website. – 2011. – July 15. – Режим доступу: http://blogs.fco.gov.uk/williamhague/2011/07/15/ foreign-secretarys-video-blog-why-the-horn-of-africa-matters-to-the-uk/
12. North Africa and Middle East dominate G8 talks [Електронний ресурс] // The official site of the British Prime Minister's Office. – 2011. – May 27. – Режим доступу: http://www.number10.gov.uk/news/north-africa-and-middle-east-dominate-g8-talks/
13. Operational Plan 2012-2015 DFID MENAD Regional Team [Електронний ресурс] // Department for International Development website. – 2012. – Режим доступу: http://www.dfid.gov.uk/Documents/publications1/op/reg-prog-mena-2012.pdf
14. PM's speech on aid, trade and democracy [Електронний ресурс] // The official site of the British Prime Minister's Office. – 2011. – July 19. – Режим доступу: http://www.number10.gov.uk/news/pms-speech-on-aid-trade-and-democracy/

15. Policy. Working for peace and long-term stability in the Middle East and North Africa [Електронний ресурс] // HM Government website. – 2012. – December 12. – Режим доступу: https://www.gov.uk/government/policies/ working-for-peace-and-long-term-stability-in-the-middle-east-and-north-africa
16. Rowan D. Why David Cameron wants you in Africa / D. Rowan [Електронний ресурс] // The Wired magazine. – 2011. – August 5. – Режим доступу: http://www.wired.co.uk/news/archive/2011-08/05/why-david-cameron-wants-you-in-africa?page=all
17. Sanctions, embargoes and restrictions [Електронний ресурс] // HM Government website. – Режим доступу: https://www.gov.uk/sanctions-embargoes-and-restrictions
18. Smith P. UK/Africa: The ties that bind us / P. Smith [Електронний ресурс] // The Africa Report. – 2011. – July 28. – Режим доступу: http://www.theafricareport.com/201107285167972/sectors/ukafrica-the-ties-that-bind-us-5167972.html
19. Summary of DFID's Regional Programme in Africa 2011-2015 [Електронний ресурс] // Department for International Development website. – 2012. – Режим доступу: http://www.dfid.gov.uk/Documents/publications1/op/afr-reg-2011-summary.pdf
20. Summary of DFID's Regional Programme in the Middle East and North Africa 2012-2015 [Електронний ресурс] // Department for International Development website. – 2012. – Режим доступу: http://www.dfid.gov.uk/Documents /publications1/op/reg-prog-mena-2012-summary.pdf
21. Tendi B. M. Sub-Saharan Africa is not Egypt, William Hague / B. M. Tendi [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2011. – March 24. – Режим доступу: http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/mar/24/william-hague-sub-saharan-africa-revolution
22. William Hague says UK must shed 'guilt' over empire [Електронний ресурс] // BBC. – 2012. – August 31. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-19434147

УДК 316(075.8)

Ю. В. Борисова
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ АСПЕКТИ ВИМІРЮВАННЯ В СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Акцентовано взаємозв'язок якісних і кількісних аспектів вимірювання соціальних ознак, можливість переходу з одного рівня вимірювання на інший, наведено приклади дослідницьких ситуацій, в яких такий перехід є доцільним.
Ключові слова: вимірювання, якісний і кількісний аналіз, шкала, рівні вимірювання.

Акцентирована взаимосвязь качественных и количественных аспектов измерения социальных признаков, возможность перехода с одного уровня измерения на другой, приведены примеры исследовательских ситуаций, в которых такой переход является целесообразным.
Ключевые слова: измерение, качественный и количественный анализ, шкала, уровни измерения.

Interdependence between qualitative and quantitative aspects of social indications` measuring is analyzed; preconditions of measuring level transition and concrete examples of it are observed.
Keywords: measuring, qualitative and quantitative analysis, scale, levels of measuring.

Вимірювання є універсальним пізнавальним прийомом, сутність якого полягає у встановленні відношень між об'єктами або їх властивостями. Об'єктивною основою вимірювання є те, що «будь-яка якість має певну кількісну міру» [2, с. 23]. Проблема співвідношення якісних і кількісних аспектів вимірювання є багатогранною й може розглядатися, в т.ч., в філософській, діалектичній площині, адже ж «кількісний аналіз застосовується при вивченні різноманітних форм руху матерії, але необхідною умовою його ефективності завжди є попередній якісний, змістовий аналіз явищ, що вивчаються» [4, с. 8].

У процесуальному сенсі вимірювання можна розглядати як приписування чисел певним сторонам (властивостям) об'єкта. Засобом реалізації цього процесу виступає шкала як набір визначених дослідником властивостей об'єкта і відповідних чисел, а результатом – числова

© Ю. В. Борисова, 2012

модель об'єкта або його окремої властивості. Якщо вимірювання в природничих науках часто має результатом ізоморфні аналоги модельованих об'єктів, то вимірювання соціальних ознак, як правило, має характер кваліметричного. Його результатом є моделі, умовно подібні об'єктам (властивостям), що підлягали вимірюванню. Дуже важливо для одержання якомога більш точного математичного відповідника аналізованої емпіричної системи чітко уявляти її склад і характер модельованих відношень між її елементами. Недодержання цих умов знижує точність вимірювання будь-якого порядку – від найнижчого, якісного, до найвищого, кількісного.

Різним аспектам вимірювання соціальних ознак, у тому числі проблемам співвідношення його якісної й кількісної сторін, визначення критеріїв надійності, опрацювання та аналізу одержаних результатів присвячено роботи В.Г.Андреєнкова, Б.З.Докторова, Ю.Н.Толстової, О.В.Лакутіна, С.А.Клігера, М.С.Косолапова, В.І.Паніотто, В.С.Максименко, Г.Г.Татарової, В.Т.Циби та ін.

Не зважаючи на велику кількість розробок з проблеми теоретико-методологічного і техніко-інструментального забезпечення процедури вимірювання, недостатньо повно розглянуто на сьогодні питання можливостей, пов'язаних з переходом з одного рівня вимірювання соціальних ознак на інший (з якісного на кількісний й навпаки) на етапі опрацювання даних. Саме на уточнення окремих аспектів такого переходу і пов'язаних з ним методичних прийомів й спрямовано матеріал даної статті.

В залежності від того, в рамках якої парадигми – позитивістської чи інтерпретативної – здійснюється дослідження, числовий аспект реальності може розглядатися або як об'єктивний її вимір, або ж як суто ментальний конструкт. Не залежно від цього вимірювання з необхідністю відбиватиме суб'єктивні уявлення дослідника про те, які саме соціальні характеристики доцільно аналізувати, наскільки ґрунтовно, за допомогою яких методів і шкал. Весь процес дослідження – від визначення емпіричних індикаторів вимірюваних характеристик і конструювання шкали до інтерпретації одержаних результатів, від побудови вибірки до оцінки ступеню достовірності даних – завжди компроміс між викриттям «об'єктивно існуючих» змістів й їх конструюванням, між безпристрасною реєстрацією фактів і їх суб'єктивним осмисленням.

До вимірювання соціальних ознак це питання має саме безпосереднє відношення. По-перше, переважна більшість з них має якісний характер; відповідно, застосовувані щодо їх вимірювання шкали є класифікаційними, номінальними: вони дозволяють лише розділити обстежувані об'єкти на класи, між якими не встановлюються кількісні й навіть порядкові відношення, а одержувані групи об'єктів розглядаються як однорівневі (чоловіки і жінки, прихильники різних способів життя, одержувачі тих чи інших видів соціальної допомоги і т.д.). Водночас, частота, що відповідає кожній ознаці, починаючи вже з номінального рівня, виступає ресурсом здійснення відповідних кількісних маніпуляцій й дозволяє графічно відобразити результати вимірювання. Так, частотний розподіл значень однієї ознаки можна співвіднести з розподілом іншої за допомогою відповідних статистичних показників. Наприклад, можна з'ясувати, хто в більшому ступені залучений у волонтерську діяльність – чоловіки або жінки.

Вже на етапі побудови комбінаційних (кореляційних) таблиць візуально встановлюється пов'язаність (або її відсутність) частотного розподілу значень двох номінальних або порядкових ознак. Засобом підтвердження припущення про наявність зв'язку виступають відповідні коефіцієнти та критерії (асоціації й контингенції, Чупрова, Крамера та ін.).

Кількісні ознаки, на відміну від класифікаційних, представляються в загальноприйнятих одиницях вимірювання, але й деякі шкали порядкового рівня виражають вимірювані ознаки в кількісному форматі (наприклад, питання про кількість дітей у сім'ї). Іноді в шкалах порядка застосовуються й спеціальні одиниці вимірювання – наприклад, бали. Один бал означає елементарну ситуацію найнижчого ступеню інтенсивності. Водночас, ані кількісний вираз, ані наявність умовних одиниць вимірювання не забезпечує даному типу шкал необхідної для метричного рівня вимірювання рівної відстані між сусідніми градаціями. Так, відстань між 4-ю та 5-ю позиціями на бальній шкалі не може вважатися рівною відстані між 4-ю та 3-ю позиціями; навіть вибір однієї з позицій сам по собі лише умовно розглядається як еквівалент кількісної міри певної ознаки, наприклад, рівня знань студента.

Вимірювання якісних ознак, не зважаючи на ілюзію простоти, пов'язано з низкою проблем. Так, дуже важко при розробці шкали забезпечити взаємовиключний характер змісту її пунктів – можливих класів об'єктів (наприклад, визначити професії таким чином, щоб жодна з професій не включала елементи або ознаки іншої) [5].

Оцінювання об'єктів за якісною ознакою порушує проблему багатозначності самого критерію оцінювання. Дослідники вказують на існування різних латентних змінних, що стоять за однією й тією ж ознакою. Наприклад, престиж професії хтось розглядає через можливість одержувати матеріальні блага, хтось – через можливість творчого самовираження. Водночас, наявність розбіжностей в сприйнятті змісту поняття – шлях до якомога більш повного його охоплення.

Застосування в анкеті відкритих питань з проханням інтерпретувати цей зміст дозволяє «вийти» на приховані змінні, що формують ставлення до оцінюваного феномену, визначити їх «вагу».

По-друге, навіть кількісне (починаючи з інтервального) вимірювання не знімає питання суб'єктивізму в приписуванні чисел обстежуваним об'єктам (їх властивостям), хоча сприймається як апріорі більш точне, ніж якісне (номінальне і порядкове). В більшості випадків метричні шкали формуються як такі, що містять укрупнені інтервали значень кількісних ознак, на які ділиться діапазон їх варіації. Респондентові пропонується віднести, наприклад, значення ознаки «вік», «стаж», «доход» до одного з таких інтервалів. «Огрублення» кількісних даних через застосування інтервалів або дескриптивної порядкової шкали – це, безумовно, втрата частини інформації. Водночас, якщо мова йде, наприклад, про таку ознаку, як доход, респондент більш охоче реагує на прохання віднести себе до однієї з різних за рівнем добробуту «якісних» категорій (багаті, заможні, особи середнього достатку і т.д.), ніж вказати рівень свого (або сімейного) доходу, виражений у цифрах. Інтервальні та порядкові шкали мають свої математико-статистичні «потужності», які часто розглядаються дослідниками як цілком достатні і показові в сенсі відображення картини можливих зв'язків та залежностей, типізації об'єктів (ознак) і т.п.

Все вищенаведене вказує на відсутність нездоланної безодні між якісними і кількісними методами аналізу даних та підтверджує тезу про можливість і навіть необхідність відповідної «дивергенції» для більш глибокого вивчення реальності [3]. Мова йде про доцільність в окремих випадках здійснення переходу від метричної ознаки до порядкової, а іноді навіть номінальної й, більш того, до дихотомізації ознаки, тобто її представлення у вигляді варіації двох взаємовиключних значень.

Так, дихотомізація може застосовуватися за необхідності встановлення зв'язку порядкової або метричної ознаки з іншою, яка є за своїм характером номінальної дихотомічної. Наприклад, зв'язок між участю студентів у волонтерській діяльності (ознака з двома значеннями: «є волонтером», «не є волонтером») та рівнем комунікативних здібностей (ця ознака вимірювалася за допомогою 5-пунктової шкали) може встановлюватися без зміни типу шкали за допомогою критерію $\chi 2$ та заснованих на ньому коефіцієнтів зв'язку для номінальних ознак. Однак їх застосування має низку обмежень. Зокрема, для критерію $\chi 2$ – це невелика вибірка, за якої дослідник наражається на ризик одержати в графах кореляційної таблиці малі (менші за 5 одиниць) частоти, а, значить, й ненадійні результати розрахунків. Крім того, зі збільшенням величини обстежуваного масиву одержимо більші значення критерію: це означає, що $\chi 2$ не є нормованою величиною тісноти зв'язку. Значення заснованих на $\chi 2$ коефіцієнтах спряженості Пірсона, Чупрова і Крамера перебувають у межах від нуля до одиниці. Однак недоліком коефіцієнт Пірсона є залежність його максимальної величини від розміру кореляційної таблиці (максимум досягається за умови рівності числа градацій двох ознак). Введена Чупровим величина може досягати максимуму – одиниці – у випадку повного зв'язку, однак не має цієї властивості при нерівності числа градацій корельованих ознак. Лише коефіцієнт Крамера позбавлений зазначених недоліків [5, с. 190].

Найпростішим способом встановлення залежності в подібних випадках є переведення порядкової шкали у номінальну дихотомічну, тобто зведення п'яти градацій ознаки «рівень комунікативних здібностей» до двох – «високий рівень», «невисокий рівень». Питання, яке повинен самостійно розв'язати в даній ситуації дослідник, полягає в віднесенні до однієї з двох градацій середнього значення ознаки.

На користь припустимості зменшення рангу застосовуваної шкали можна навести низку аргументів. Невідворотність втрати інформації при такому переході обертається простотою опрацювання даних; більш доступними виявляються розрахунки «вручну» (що є актуальним за малих вибірок). Крім того, іноді одержувана точність вимірювання виявляється для дослідника цілком прийнятної.

Якщо шкала вимірює кількісну ознаку, точне значення якої людині оцінити важко, «примус» зробити це призведе до спотворення інформації. В даному випадку безсумнівну перевагу матиме інтервальна шкала.

Часто вимірювання певної ознаки, наприклад, віку, не є самостійним завданням, а лише засобом визначення чинників шуканого явища. Наприклад, визначаючи готовність молоді до шлюбу ми присукаємо, що її рівень буде різним у старшому підлітковому та юнацькому віці, й це дозволяє нам обмежитися двома – трьома позиціями відповідей на питання стосовно віку. Вимірювати таку ознаку, як «вік», максимально точно в більшості випадків немає необхідності. Дуже конструктивним шляхом визначення оптимальної кількості градацій ознаки виявляються експертні оцінки, коли фахівці оцінюють розбіжність / схожість ступеню вияву у респондентів (скажімо, різного віку) певної якості, риси, властивості (рівень готовності до шлюбу, схильність до девіантної поведінки і т.д.).

В зв'язку з проблемою зміни рівня вимірювання виникає суміжна проблема, пов'язана з

застосуванням кількісних методів аналізу даних (наприклад, коефіцієнту кореляції Пірсона) щодо якісних ознак. Типова ситуація, коли такий аналіз є необхідним, - це використання номінальної шкали з сумісними альтернативами [1, с. 153]. В даному випадку кожна з позицій відповідей розглядається як окреме дихотомічне питання, а відповідям присвоюється бал, з яким програма опрацювання даних «поводиться» як з числом (наприклад, 1 – вибір варіанта відповіді респондентом, 0 – ігнорування варіанта відповіді). Певне інформаційне навантаження одержує в такий ситуації знак кореляції: наприклад, мінус свідчить про те, що більшім значенням (числовим кодам) однієї ознаки відповідають менші значення іншої. Наприклад, у згаданому вище дослідженні при встановленні залежності рівня організаторських здібностей (вимірювався за 5-пунктовою порядковою шкалою) від віку респондентів вік був дихотомічною ознакою, бо опитування охопило студентів двох вікових груп – тих, хто навчається на першому і на четвертому курсах вишів. Пряма (зі знаком плюс) залежність між вказаними ознаками вказувала на те, що четверта та п'ята позиції на шкалі «комунікативні здібності» (високий та дуже високий рівень їх розвитку) частіше зустрічаються у студентів старшого віку (четвертий курс), перша та друга позиції – у студентів молодшого віку (перший курс).

Проблема рівня вимірювання та пов'язаних з ним математико-статистичних маніпуляцій, як було зазначено вище, має не тільки об'єктивну сторону, пов'язану з природою вимірюваного об'єкта. Вона має виражений інструментальній бік. Виходячи з цього, деякі вчені формулюють тезу про залежність рангу змінної й математико-статистичних здібностей відповідної шкали від прогресу в галузі теорії вимірювання й напрацьованих методик квантифікації даних. В логіці даного підходу винахід більш потужного за існуючий інструменту вимірювання конкретної ознаки дозволить присвоїти їй більш високій ранг. Застосування даної тези щодо кваліметрії викликає в деяких науковців сумніви: характер вимірюваної величини розглядається ними як заданий апріорі тобто поза залежністю від існуючих або потенційних можливих для її вимірювання засобів [6, с.127].

На сьогодні в рамках досліджуваної проблеми залишаються відкритими ще низка питань. Одним з основних є питання однорідності сегрегованих пунктами шкали підсукупностей – конкретних об'єктів або їх ознак. Так, наприклад, «однозначно кількісна» ознака «освіта», виражена у роках навчання, не забезпечує шуканої однорідності змісту градацій вимірюваної ознаки: рік навчання у школі не є ідентичним року навчання в технікумі, виші, аспірантурі; це ускладнює віднесення даної ознаки до метричної. В окремих випадках розбігається бачення завдань шкали очима, з одного боку, дослідника, з іншого – опитуваних. Так, питання може пропонуватися респондентам як порядкова шкала, спрямована на вимірювання, скажімо, частоти певних дій (здійснення покупок, вживання алкоголю та ін.) – від найменшої до найбільшої. Однак на практиці частиною респондентів така шкала сприймається як номінальна з сумісними альтернативами. Додатковий аналіз дозволяє вточнити, що ознака, яка апріорі вважається порядковою, насправді може й не мати кумулятивного – наростаючого – характеру: в окремі періоди особа вчинятиме певні дії часто, в інші – зовсім не звертатиметься до подібних зразків поведінки.

Вимірювання «типових» соціальних об'єктів або властивостей спонукає до вибору певних універсальних підходів та уніфікованого інструментарію; вважається, що аналогічні об'єкти можуть бути виміряні ідентичними шкалами. Насправді ж, задаючи, наприклад, вікові межі категорії «молодь» в кроснаціональних дослідженнях, слід враховувати не тільки ідентичність об'єктів порівняння (в соціально-демографічному або іншому відношенні), але й специфіку соціокультурних, територіальних умов, правових засад їх функціонування.

Зазначені нами вище та деякі інші теоретико-методологічні та методичні питання входять до предметного поля актуальних наукових пошуків в галузі прикладного соціально-гуманітарного знання. Їх результатом мають бути ще більш наближені до потреб сучасної дослідницької практики засоби й алгоритми вимірювання, методи опрацювання і одержання даних, критерії визначення їх надійності.

Бібліографічні посилання:

1. Агабекян, Р.Л. Математические методы в социологии [Текст] : учеб. пос. для вузов / Р.Л.Агабекян, М.М.Кириченко, С.В.Усатиков. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 192 с.
2. Гарскова, И.М. Количественные методы в исторических исследованиях [Текст] : учеб.пос. для вузов / И.М.Гарскова, Т.Ф.Изместьева, И.Д.Ковальченко, И.Л.Милов. – М. : Высш.шк., 1984. – 384 с.
3. Лакутин, О.В. Качественная и количественная информация в социологии [Электронный ресурс] / О.В.Лакутин, Ю.Н.Толстова // www.sociologos.ru.

4. Паниотто, В.И. Количественные методы в социологических исследованиях [Текст] : моногр. / В.И.Паниотто, В.М. Максименко. – К. : Наук. думка, 1982. – 272 с.
5. Рабочая книга социолога [Текст] / Отв. ред. Г.В.Осипов.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Прогресс, 1983. – 478 с.
6. Циба, В.Т. Математичні основи соціологічних досліджень: кваліметричний підхід [Текст] / В.Т.Циба. – К.: МАУП, 2002. – 248 с.

УДК 32.019.51:654.19(477)

В. Р. Гатрич

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО КОНТЕНТУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ НЕДЕРЖАВНИХ ТЕЛЕКАНАЛІВ)

Суспільно-політичний контент на провідних недержавних телеканалах України має свої особливості, оскільки формується в умовах сучасного медіаринку. Особливу увагу сьогодні привертає проблема якості телевізійного продукту, а також незахищеність вітчизняного телепростору та його здатність піддаватися впливу – в першу чергу, з боку сусідньої Росії.
Ключові слова: медіапростір, суспільно-політичний контент, рейтинг, телевізійна аудиторія.

В данной статье рассмотрены особенности формирования общественно-политического контента на ведущих телеканалах Украины в условиях современного медиарынка и их влияние на соответствующие целевые аудитории. Особенное внимание уделяется проблемам качества телевизионного продукта, а также незащищенности отечественного телепространства и его способность поддаваться влиянию – в первую очередь, со стороны соседней России.
Ключевые слова: медиапространство, общественно-политический контент, рейтинг, телевизионная аудитория.

The global process which conduced the appearance of new information and net technologies, made a great changes in the political and social life of the world. Bur growing technical opportunities didn't displace such important kind of mass-media as Television. TV still to be an effective information resource and it is mass-media which has a great influence on the audience. Such trends attract attention of political forces, structures of power and a general public. In this context, the social and political content of TV has an interest for researchers. The purpose of this article is to analyze the characteristics of the formation of social and political content at the leading private TV channels of Ukraine in today's media market and its impact on social and political life of the country.

The formation of content at the private channels of Ukraine has a number of features. Submitted by newscasts and talk shows, the social and political content becomes an instrument of struggle for the TV audience, which is one of the consequences of the commercialization of Ukrainian television. Ratings and monitoring of the audience are the main tools of competition in the Ukrainian TV space. Approval of plans and actions in the context of the modern development of television and the Internet due to the challenges of the modern information world opens up new possibilities for channels, forcing them to create an interactive content, able to meet the information needs of audiences. However, in our view, the main problem of social and political content on Ukrainian TV is that it belongs to the financial and political groups. The problem also is in the vulnerability of the ukrainian information space, wich narrows the possibilities to resist influence of the russian segment of Ukrainian TV.
Key words: media space, social and political content, ratings, television audience.

Глобалізаційні процеси, що сприяли появі нових інформаційних і мережних технологій внесли кардинальні зміни в усі сфери супільно-політичного життя. Проте, зростаючі технічні можливості інформаційного суспільства не витіснили такий засіб масової інформації, як телебачення, що і сьогодні залишається ефективним інформаційним ресурсом і продовжує утримувати першість за впливовістю на аудиторію. Такі тенденції привертають увагу не тільки політичних сил, структур влади, а й широких кіл громадськості. У зв'язку з цим суспільно-політичне наповнення телевізійного ефіру становить особливу цікавість для науковців. Метою даної статті є аналіз особливостей формування суспільно-політичного контенту на провідних недержавних телеканалах України в умовах сучасного медіаринку та його впливу на громадське і політичне життя країни.

© В. Р. Гатрич, 2012

Проблемою телевізійного контенту вже багато років займаються за кордоном, зокрема, канадські дослідники Кетлін Кросс та Роберт А. Гакет, які досліджують політичні комунікації та новітні засоби масової інформації; проблемі впливу ЗМІ на глядача значну увагу приділяв американський вчений Річард Харріс. В Україні дослідженням медіаконтенту почали займатися порівняно недавно. Відомий український дослідник Г. Почепцов одним з перших почав писати про медіакомунікації. Значний доробок в дану сферу досліджень вніс журнал "Телекритика", в якому активно обговорюється змістове наповнення українського телеефіру. Зокрема, дослідженням політичної складової вітчизняного телевізійного контенту сьогодні активно займається заступник шеф-редактора цього видання О.Довженко. Однак, на нашу думку, проблема функціонування та змістового наповнення каналів недержавного телебачення в Україні поки що не стала предметом поглибленого й всебічного аналізу і потребує подальшої розробки.

Сучасне українське телебачення завершило перехід у стадію комерційного, і на сьогодні функціонує за ринковими законами. Саме тому контент вітчизняних телеканалів формується через призму телевізійного маркетингу, метою якого є створення продукту, що забезпечить переваги над конкурентами на цільових ринках. Продуктом діяльності телевізійних компаній є окремі телевізійні програми, розміщені в певних часових слотах, відповідно до цільових аудиторій. Суспільно-політичний контент на телебаченні, в основному, представлений новинними та інформаційними випусками, а також політичними ток-шоу. Сьогодні українські телевізійні канали здійснюють власне виробництво програм, які стають обличчям каналів, формують їх конкурентні переваги і створюють передумови унікальної пропозиції цільовій аудиторії і рекламодавцям [1,с.272]. Основною тенденцією програмної політики ефіру українських телеканалів за останні п'ять років є поступове заповнення праймового часу (спочатку лідерів ринку, а потім й інших телеканалів) продуктом вітчизняного виробництва (так звана локалізація). Якщо ще в 2001 – 2002 рр. у праймових лінійках були програми закордонного виробництва, то вже з 2003 р. подібні продукти поступово почали витісняти у нічний ефір, а сам телевізійний ефір поступово заповнився українськими програмами [2].

Переформатування медійного ландшафту триває в Україні і нині. Суспільно-політичний контент ефіру телеканалу «1+1», який більше зорієнтований на американську модель, складають випуски Телевізійної служби новин (ТСН, ТСН-тиждень) та суспільно-аналітичні інформаційні програми, зокрема, в сезонах 2011 – 2012 рр. проекти «Гроші» і «Ткаченко.ua».

Успіх телеканалу «Інтер» теж обумовлений, у першу чергу, потужною базою власного виробництва. Для виробництва новин телеканалу була сформована окрема продакшн-студія «Національні інформаційні системи» (НІС). Щодня на «Інтері» виходять 8 випусків новин, серед яких вечірній підсумковий випуск «Подробиці», а у неділю «Подробиці тижня» у жанрі політичної аналітики [3]. Крім того, телеканал створює ток-шоу «Велика політика з Євгенієм Кисельовим», а з серпня 2012 року в жанрі журналістських розслідувань в ефір виходить передача «Подробиці. Неформат».

ТРК «Україна» також активно займається розвитком власних телепроектів, серед яких, програма журналістських розслідувань «Критична точка», «События недели» та «События», а з серпня 2012 – «Ранок з Україною», де в рамках розважального шоу, виходять рубрики економічного та суспільно-політичного спрямування.

Телеканал «ICTV» випускає в ефір такі програми: інформаційна програма «Факти», підсумковий інформаційно-аналітичний проект «Факти тижня з Оксаною Соколовою», суспільно-політична «Свобода слова» та інформаційно-публіцистичний проект Костянтина Стогнія «Надзвичайні новини». Разом з тим, «Новий канал», переформатувавшись на канал розважального типу, залишив у своєму арсеналі єдину інформаційно-аналітичну програму «Репортер». Подібної програмної політики дотримується і телеканал «СТБ», орієнтуючись на медійні проекти. Власною передачею публіцистичного характеру на телеканалі є лише «Вікна-новини».

Суттєво відрізняється в українському медійному просторі своїм змістовим наповненням телеканал TVi, який пропонує своїй глядацькій аудиторії цілий ряд суспільно-політичних програм у різних жанрах та різних за формою подання – «Вечір з Миколою Княжицьким», «Окрема думка з Євгеном Чечериндою», «Підсумки з Вахтангом Кіпіані», «Політклуб Віталія Портникова» та багато інших.

В умовах конкурентної боротьби телеканали прагнуть поліпшеної якості та інноваційності продукту. «Витрати на виробництво та придбання контенту є визначальними – від їх якості залежить рейтинг і, в результаті, привабливість для рекламодавців. Для аудиторії цінність представляє інформаційне, мобілізаційне та розважальне наповнення телевізійних програм. Ступінь новизни телепрограми значною мірою визначає ступінь зацікавленості аудиторії»

[4,с.185]. Подібну думку висловив американський дослідник Р. Харріс, який основною економічною функцією більшості ЗМІ вважає «залучення і утримування максимально можливої аудиторії в інтересах рекламодавців» [5,с.21].

Формування програмної політики телевізійних компаній залежить від чисельних факторів, зокрема, від стратегічного позиціонування (цільової аудиторії) і фінансових можливостей. З метою удосконалення структури і наповнення телевізійних продуктів, компанії здійснюють моніторинг телевізійних уподобань українського населення (фокус-групи, опитування, моніторинг, бренд-трекінг). В умовах розмаїття пропозиції на цифровому та супутниковому телебаченні загострюється проблема створення та придбання конкурентоспроможного телевізійного контенту, а також його грамотного розміщення в межах телевізійної сітки, з урахуванням контрпрограмування [6]. Саме тому у процесі формування контенту телеканалу рейтинги стають основним джерелом інформації.

Дослідженням телевізійної панелі в Україні займається Індустріальний Телевізійний Комітет (ІТК). В ньому представлені: основні 4 телевізійні групи (Інтер, 1+1, Україна, StarLightMedia) та телеканал Тоніс, 4 основні медійні групи (Publicis Groupe Media, Omnicom Media Group, ADV Group, GroupM) та агенція Media Arts Group Ukraine, і рекламодавці. Разом телеканали займають понад 76% глядацької уваги [7]. До 31 грудня 2014 року ІТК продовжив з GFK Ukraine, найбільшою компанією з маркетингових та соціальних досліджень в Україні, поточну угоду про проведення дослідження телеаудиторії. Таким чином, на замовлення українських телеканалів здійснюється аналіз найрейтинговіших каналів та телепередач та видаються регулярні звіти.

Зокрема, за дослідженням ІТК щодо рейтингів українських телеканалів в період з 2003 по 2011 роки, незмінним лідером залишається телеканал «Інтер», який займає першу позицію за середньорічним показником частки (за аудиторією населення віком старше 4 років, міста з населенням більше 50 тис). На другу сходинку за підсумками звіту ІТК піднявся канал «Україна», на третьому місці опинився «СТБ». Станом на липень 2012 року середній показник каналів за місяць по аудиторіях свідчить про те, що провідні позиції на вітчизняному телебаченні все ще займають телеканали «Інтер» та «Україна», слідом йдуть «1+1» та «ICTV».

Стосовно телевізійного продукту українських телеканалів, то передачами суспільно-політичного змісту, які зібрали найбільшу телевізійну аудиторію за липень 2012 року (в період до початку офіційної передвиборчої кампанії), за дослідженням ІТК, залишаються інформаційні випуски новин телеканалів, що транслювались в прайм-тайм (аудиторією для дослідження стало населення віком старше 4 років, що проживає по всій території України (Universe); населення віком старше 4 років, що проживає в містах більше 50 тис. людей (50+); населення віком старше 4 років, що проживає в містах менше 50 тис. людей (50 –); населення віком старше 18 років, що проживає в містах більше 50 тис. людей (50+ 18+); населення віком 14 – 49 років, що проживає в містах більше 50 тис. людей (50+ 14 – 49); населення віком 18 – 54 років, що проживає в містах більше 50 тис. людей (50+ 18 – 54).

Постійне відстежування телеканалами рейтингів свого телевізійного продукту є надзвичайно важливим в умовах сучасної медійної політики, адже саме у такий спосіб можна відстежити поведінку та потреби своєї глядацької аудиторії. Зрозуміло, що сучасний інформаційний світ ставить перед телеканалами нові завдання, зумовлені зміною ставлення споживача до контенту. Інтернет-технології та нові медіа породили інтерактивність контенту, а відтак телевізійний глядач теж має власні запити щодо змістового наповнення ефіру телеканалу. Дослідження, проведене компанією з маркетингу та веб-розробки "Click Consult", показало, до прикладу, що 65% молодих британців у віці від 16 до 24 років віддають перевагу «перебуванню» у соціальних мережах перед телевізором [8].

Проте, такі тенденції можуть мати лише позитивне значення для телеканалів, адже за допомогою Інтернету до каналу можна підтягнути частку аудиторії, яка абсолютно не інтегрована в телевізійний простір. Врахувавши той факт, що соціальні мережі сьогодні – це величезний сегмент інформаційного простору, провідні українські телеканали сьогодні стали їх активними користувачами, а відтак це відіграє чималу роль у процесі формування телевізійного контенту. Сучасний глядач бажає дивитись унікальний контент, висловлювати своє ставлення до нього та брати безпосередню участь в обговоренні актуальної тематики. Для дослідження взаємодії з аудиторією через контент в соціальних мережах, візьмемо для прикладу загальнонаціональний україномовний телеканал «1+1», який за згадуваними вже дослідженням ІТК залишається в трійці лідерів серед телеканалів на українському телевізійному ринку [9]. Телеканал «1+1» активно поєднує свої телепроекти з додатковими ресурсами в соціальних мережах.

З інтернет-сторінки телеканалу ми отримуємо пряме посилання на сторінку в соціальній мережі. Зокрема, в мережах «Facebook», «Вконтакте» та «Twitter» можна отримувати розсилку новин «ТСН», «ТСН-тиждень», приєднуватись до обговорення програми «Tkachenko.ua» та

журналістських розслідувань проекту «Гроші», а також слідкувати за подіями та отримувати анонси телепередач та шоу розважального характеру. Зупинимось детальніше на Телевізійній службі новин телеканалу «1+1».

Станом на липень 2012 року в мережі «Facebook» [10] нараховувалось більше 25 тисяч осіб, які цікавляться новинами «ТСН», в «Twitter» [11] – 37 тисяч читачів та майже 250 тисяч підписників «Вконтакті» [12] і щодня ці цифри збільшуються.

Журналісти «ТСН» використовують соціальні мережі, аби дізнатись, які новини на телебаченні стануть популярними ввечері. Для цього вони заздалегідь «закидають» новину в інтернет-простір та відстежують реакцію та характер коментарів. На основі цих уподобань і формується вечірній ефір. Присутність сторінок самих журналістів в соціальних мережах теж підвищує інтерес глядачів, тому що вони можуть безпосередньо спілкуватися з реальною людиною, задавати їй запитання, висловлювати свої думки.

Антон Білецький, директор агенції з маркетингу і консалтингу, вважає, що аудиторією потрібно «хороводити», швидко реагувати на її інтереси [13]. На телебаченні має бути показано щось таке, щоб у глядача з'явилося бажання перемкнутися на веб-сайт телеканалу, і навпаки – від сайту до телеекрану.

У випусках «ТСН» звичними є фрази – «більше фото та відео на цю тему дивіться на нашому сайті», або ж «долучитися до обговорення цієї теми ви можете на нашій сторінці в соціальній мережі», якими ведучі заохочують глядачів перейти за адресою на екрані. Таким чином, редактори знаходять підхід до кожної окремої групи, кожен журналіст зорієнтований на власну частину аудиторії. Інструментом у вивченні потреб аудиторії знову ж таки стають соціальні мережі, дослідження того, яким контентом і чому вони діляться самі, що «лайкають» і поширюють.

З 16 по 18 березня 2012 року у рамках проекту онлайн-досліджень «InPoll» було проведене опитування інтернет-аудиторії про користування традиційними та новими медіа. За результатами дослідження, щодня споживачами традиційних телепрограм виступають 69% опитаних, 16% переглядають їх через Інтернет [14]. Отже, телеканалам необхідно сьогодні однаково орієнтуватись, як на теле-, так і на інтернет-простір.

Зазначимо, що Інтернет має чимало переваг перед традиційним телебаченням, і саме ці переваги необхідно використовувати. Телеканали мають свою жорстку сітку мовлення, і глядачеві необхідно підлаштовуватись під час виходу передачі в ефір. Для того аби розширити свою глядацьку аудиторію телеканал «1+1» створив свій власний відеоблог [15]. Він включає великий відеоархів, де можна переглянути випуски всіх передач телеканалу в будь-який зручний для інтернет-користувача час. Відеоматеріали цього блогу використовуються в соціальних мережах. До прикладу, кількість переглядів програми «ТСН» на даному відеоблозі щодня становить в середньому близько двох з половиною тисяч.

Проте, у процесі комунікації з аудиторією, важливе місце займає не лише інформування та велика кількість переглядів, а й безпосередньо сам зворотній зв'язок, реакція телеконтенту на коментарі та заяви глядачів. Користувач соціальної мережі, коментуючи подію, що трапилась та висловлюючи власну думку, насамперед, прагне бути почутим. Присутність зворотнього зв'язку в трикутнику «телеконтент – соціальна мережа – користувач» в діяльності телеканалу «1+1» можна прослідкувати на прикладі нещодавніх подій, а саме реакції телеканалу на інтернет-акції протесту у грудні 2011 року під назвою «Я не дивлюсь «1+1» [16]. Частина глядацької аудиторії телеканалу об'єдналася в Інтернеті аби висловити своє незадоволення щодо усунення з ефіру журналіста, ведучого проекту журналістських розслідувань «Гроші» Олега Дейнеки. Інформацію про акцію протесту масово почали поширювали користувачі соціальних мереж «Facebook», «Twitter», «ВКонтакте», і навіть «Одноклассники.ru». Керівництво «1+1» зняло передачу з ефіру, що викликало обурення досить великої частини телеаудиторії. Проте, в 2012 році проект «Гроші» відновив свої журналістські розслідування і очолив їх знову Олег Дейнека. В результаті вийшов п'ятий випуск розслідувань, що активно обговорювався в соціальних мережах.

Таким чином, Інтернет стає додатковим каналом зв'язку для телебачення у процесі двостороннього інформаційного діалогу між телеканалом і глядачами, та найпотужнішим ресурсом все одно залишається телевізійний ефірний час.

Загалом, рівень сприйняття чи несприйняття телевізійного контенту аудиторією безпосередньо залежить, насамперед, від якості телевізійного продукту. Проте, як зазначають американські дослідники К. Крос та Р. А. Гакет, з огляду на те, що представлені у засобах масової інформації рекламодавці є переважно виробниками товарів широкого вжитку, їхніми вимогами стають максимальне розширення аудиторії ЗМІ, передусім, за рахунок громадян із середньою та низькою купівельною спроможністю [17]. Наслідком цих вимог стає помітне коригування

інформаційної політики ЗМІ у бік зменшення частки аналітичних програм на користь політичних ток-шоу та «театралізації» новинних програм. Так, відбувається не «підтягування» населення до певних цінностей, що пропагуються ЗМІ, а «прив'язування ЗМІ» до цінностей аудиторії. У телепросторі зазначеним тенденціям значною мірою сприяє система телевізійних рейтингів, що зводять фактичний попит аудиторії до певного середнього рівня, а згодом призводять до зниження інтелектуального наповнення телепростору, натомість пріоритетами роботи ЗМІ стають сенсаційність, «театралізація» тощо [18].

Крім того, умови існування недержавного телебачення України вносять певні корективи у процес формування суспільно-політичного контенту на провідних вітчизняних телеканалах. Сучасний стан українського телепростору вказує на те, що інформаційно-аналітичні телепередачі не подають об'єктивної картини подій в Україні, і основною причиною є дисбаланс представлення політичних сил в телепросторі.

За результатами моніторингу політичних новин Академією української преси за участю співробітників Інституту соціології НАН України українські телеканали підтверджують тенденцію диспропорційності уваги на користь влади: в середньому, 67 % (представники влади та правлячої коаліції) проти 26% (опозиція) та 7% (інші політики) [19].

За допомогою телебачення Україна все ще намагається підтримувати вплив влади на свідомість громадян, управляти мовною політикою, підтримувати політичні позиції великого бізнесу. Телевізійний ефір заповнили передачі, виготовлені з комерційною метою і спрямовані на приваблення значних глядацьких аудиторій, з метою отримання прибутку. Джерелом такого прибутку стала оплата рекламних роликів, які заполонили екрани [20, с.53]. Проте, економічна складова (залежність телеканалів від певних фінансових груп) породжує наповнення суспільно-політичного контенту українського телебачення, так званою, «джинсою». Інститут масової інформації України «джинсою» називає таке явище, як прихована реклама в засобах масової інформації [21]. Як відомо, у статті 1 Закону України «Про рекламу» від 3 липня 1996 р. прихована реклама визначається як «інформація про особу чи товар у програмі, передачі, публікації, якщо така інформація слугує рекламним цілям і може вводити в оману осіб щодо дійсної мети таких програм, передач, публікацій» [22].

Ще одним проблемним аспектом українського телебачення, що безпосередньо впливає на формування суспільно-політичного контенту на недержавних каналах, є його незахищеність, здатність піддаватися впливу – в першу чергу, збоку сусідньої Росії. Медіа-спеціалісти вважають, наприклад, що телеканал «Інтер», як вже зазначалося – один з найрейтинговіших в країні каналів, цілком ймовірно контролюється Романом Абрамовичем, відомим російським олігархом, на долю «холдингу» якого приходиться від 3 до 4% ВВП Россії [29].

Культурний та інформаційний обмін між Україною та Росією – це невід'ємна й беззаперечна частина їх добросусідських відносин. Проте, дисбаланс в інформаційному просторі двох держав, що особливо відчутний в українському телеконтенті, залишається темою постійних дискусій. Присутність російського телебачення в Україні одні розглядають, як інформаційну агресію, інші – як гуманітарну місію [30]. Простежити сповна факт впливу російського чинника на процес формування українського суспільно-політичного контенту можна було в період президентських виборів у Росії 2012 року. У лютому – березні значний відсоток ефірного часу українських телеканалів, відведений для новин, присвячувався саме висвітленню теми виборів у Росії. Здавалося б нічого незвичного – вибори в Росії мають для України стратегічне значення, адже визначають напрямки подальших відносин держав-сусідів. Проте, виборам в інших сусідніх країнах – Польщі, Молдові, Угорщині – такої значної уваги в українському телеконтенті не приділяли ніколи. Саме тому збагачення контенту телеканалів України впродовж лютого-березня 2012 року темою Росії викликало зацікавленість журналістів, політологів та звичайних телеглядачів.

Упродовж лютого український глядач мав змогу щодня стежити за тим, як у нашого північного сусіда складаються взаємовідносини між Кремлем та Болотною, кого з соратників образив Нємцов, про що написав у своєму блозі Навальний, що сказав Прохоров, через що розміявся Путін; мали можливість оцінити публічний виступ сотень тисяч демократично налаштованих росіян, побачили загрозу розгортання в Україні російського сценарію у жовтні на парламентській кампанії, спрогнозували подальший розвиток міждержавних відносин [31]. Ситуація в Росії була центральною темою усіх популярних суспільно-політичних ток-шоу України – «Свободи слова», «РесПубліки», «Великої політики» та інших. Неабиякого успіху в цей період в Україні набирає російська опозиція, що розгледіла в незахищеному та вільному українському телепросторі інструмент прямої пропаганди. Майже в усіх вищезгаданих телепередачах були присутні російські аналітики, громадські діячі, політики, що отримали безперешкодну можливість висловлюватись в українському телеефірі.

В перших числах березня, після отримання попередніх результатів виборів, український телеконтент переважно складали спецвипуски. 4 березня на каналі «1+1» у прямому ефірі вийшов спецвипуск «ТСН. Тиждень», в якому обговорювалися перші результати російських виборів, його вплив на стосунки Києва та Москви [32]. Цього ж дня у суспільно-політичному ток-шоу «РесПубліка з Анною Безулик» на 5-му каналі глядачам була представлена можливість послухати коментарі російських політиків [33]. І така насиченість українського телеконтенту темою російських виборів досить часто має своє «логічне обґрунтування». Вже звичним є присвоєння українському недержавному телебаченню ярлика «олігархічного» через свою приналежність певним фінансово-промисловим групам, власники яких мають значні інтереси саме в Росії і налаштовані на підтримання відносин з різними угрупуваннями в російських владних колах.

Таким чином, формування контенту на недержаних каналах України, має ряд своїх особливостей. Представлений новинними випусками та ток-шоу, суспільно-політичний контент стає інструментом боротьби телеканалів за свою аудиторію, що є одним з наслідків комерціалізації українського телебачення. Рейтинги та дослідження аудиторій стають основними інструментами конкурентної боротьби у вітчизняному телепросторі. Узгодження планів та дій у контексті сучасного розвитку телебачення та Інтернету зумовлене викликами сучасного інформаційного світу і відкриває перед телеканалами нові можливості, водночас змушуючи їх створювати інтерактивний контент, здатний відповідати інформаційним запитам глядацьких аудиторій. Проте, на наш погляд, основною проблемою суспільно-політичного контенту на українському телебаченні залишається його приналежність до певних фінансових та політичних груп, а незахищеність українського інформаційного простору, звужує можливості протистояти надмірним впливам російського сегменту у вітчизняному телепросторі.

Бібліографічні посилання

1. Земляков І., Савич В. Основи маркетингу/І.Земляков, В.Савич. – К., 2004. – 352 с.
2. Черемних І. Стратегія програмування українського телевізійного ефіру[Електронний ресурс]/І.Черемних// Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2117 – Назва з екрану
3. Офіційний сайт телеканалу «Інтер» [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.inter.ua
4. Вартанова Е. Л. Медиаэкономика зарубежных стран/ Е. Л. Вартанова. – М., 2003. – 335 с.
5. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций / Річард Харріс. – Санкт-Петербург, 2003. – 445 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмента/ Філіп Котлер. – Санкт-Петербург, 2005. – 800с.
7. Компанія з маркетингових та соціальних досліджень «GfK Ukraine» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.gfk.ua/
8. Социальные сети переманивают аудиторию ТВ [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://www.sostav.ua/news/2012/02/13/127/47077/(1) – Назва з екрану
9. Дуцик Д. Журналістика «епохи невизначеності» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/4223 – Назва з екрану
10. Офіційна сторінка ТСН в мережі «Facebook» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.facebook.com/tsn.ua
11. Офіційна сторінка ТСН в мережі «Twitter» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://twitter.com/tsnua
12. Офіційна сторінка ТСН в мережі «Вконтакте» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://vk.com/tsnua
13. Матеріали конференції «Нові медіа – нові можливості – 2012” [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://new-media.in.ua/speakers/ – Назва з екрану
14. Кнопки share та like – нова валюта в Інтернеті: матеріали конференції «Нові медіа – нові можливості 2012»: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.nam.org.ua/press-center/?type=news&idn=2771 – Назва з екрану
15. Відеоблог телеканалу «1+1» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://1plus1.pl.ua/ – Назва з екрану
16. Я не дивлюся «1+1» – акція протесту [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ukrainianpeople.wordpress.com/2012/01/26/akciya-protestu-1plus1/ – Назва з екрану
17. Кросс К. Політичні комунікації та новинні засоби масової інформації у демократичних країнах : конкуруючі підходи [Електронний ресурс]/ Кетлін Кросс, Роберт А. Гакет. – Режим доступу : http://www.socd.univ.kiev.ua/PUBLICAT/SOC/POLCOM/content.htm – Назва з екрану

18. Князевич О, Рахманін С.: Політична журналістика стала біднішою через ток-шоу [Електронний ресурс]/ О.Князевич// Український католицький університет. – 23.12.2011. – Режим доступу: http://ucu.edu.ua/library/6014/ – Назва з екрану
19. Свінціцька Р. Г. Телебачення України в умовах ринкової економіки/ Р.Г.Свінціцька //Наукові записки Інституту журналістики. Том 40. 2010. Липень-вересень. – С.199-204.
20. Загороднюк В. Є Властивості, ознаки та можливості інфотейнменту
21. як продукту комерціалізації телебачення/ В.Є. Загороднюк //Наукові. записки Інституту журналістики. Том 46. 2012. Січень-березень. – С.52-57
22. Джинса: нормативна довідка [Електронний ресурс]//Інститут масової інформації. – Режим доступу: http://imi.org.ua/content/djinsa-normatyvna-dovidka – Назва з екрану
23. Закон України «Про рекламу» Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006.
24. Сайчук А. Що таке «джинса» і з чим її їдять? [Електронний ресурс] /А. Сайчук // Телекритика. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/medialiteracy/2010-03-31/52023 — Назва з екрану
25. Эксперты посчитали, что каналы заработали 40 миллионов на «джинсе» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://h.ua/story/64478/ – Назва з екрану
26. Погляд з України. Коли «джинса» править бал - в газетах та на телебаченні [Електронний ресурс]//Телекритика.–Режимдоступу:http://www.telekritika.ua/daidzhest/2008-06-06/38872 – Назва з екрану
27. Дослідження: кожна п'ята публікація у регіональних ЗМІ – «джинса» [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/54318 – Назва з екрану
28. У березні на українських телеканалах зросла кількість новин із ознаками замовності [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/48239 — Назва з екрану
29. Українські телеканали віддають перевагу катастрофам і ігнорують політику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/43718 – Назва з екрану
30. Погляд з України. Коли «джинса» править бал - в газетах та на телебаченні [Електронний ресурс]//Телекритика.–Режимдоступу:http://www.telekritika.ua/daidzhest/2008-06-06/38872 – Назва з екрану
31. Джинса: нормативна довідка [Електронний ресурс]//Інститут масової інформації. – Режим доступу: http://imi.org.ua/ – Назва з екрану
32. Блог Олексія Мазура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dusia.telekritika.ua/blog_alekseia_mazura/17528 – Назва з екрану.
33. 4 березня − спецвипуск «ТСН. Тиждень» про вибори президента РФ [Електронний ресурс] // Телекритика. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/notices/2012-03-04/70150 – Назва з екрану.
34. У Безулик говоритимуть про вибори в Росі [Електронний ресурс] // Телекритика. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/news/2012-03-03/70119 – Назва з екрану.

УДК 351

П. М. Гетьманчук
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Розглядаються істотні риси політичних трансформаційних еліт, їх типи та фактори формування в транзитних суспільствах. Основна увага акцентується на факторах формування ліберально-демократичної еліти в Україні.

Ключові слова: політична еліта, трансформаційні еліти, трансформаційний потенціал еліт, бюрократично-номенклатурна еліта, олігархічна еліта, ліберально-демократична еліта, трансформаційні парадигми.

Рассматриваются существенные черты политических трансформационных элит, их типы и факторы формирования в транзитных обществах. Основное внимание акцентируется на факторах формирования либерально-демократической элиты в Украине.

Ключевые слова: политическая элита, трансформационные элиты, трансформационный

© П. М. Гетьманчук, 2012

потенциал элит, бюрократически-номенклатурная элита, олигархическая элита, либерально-демократическая элита, трансформационные парадигмы.

In the article are considered essential features of the political transformation of elites, their types and factors shaping in transitional societies. The main emphasis is placed on the factors shaping the liberal-democratic elites in Ukraine.
Keywords: political elite, elite transformation, transformational potential elites, bureaucratic nomenklatura elite oligarchic elite liberal-democratic elite, transformational paradigm.

Постановка проблеми. Щоб зрозуміти причини успіхів або невдач на шляху посткомуністичної трансформації необхідно проаналізувати цивілізаційну якість еліт і ті фактори, які забезпечують їхній трансформаційний потенціал. Такий підхід дозволяє обґрунтувати думку, що тільки нові еліти, масштаб мислення яких значно випереджає інституційні межі та цінності старого суспільства, здатні проводити швидкі, системні, радикальні суспільні реформи. На сучасному етапі розвитку України відсутня демократична політична еліта, спроможна завершити її політичну трансформацію. Тому питання з'ясування сутності трансформаційних еліт та факторів їх формування залишається і надалі актуальними.

В проаналізованій літературі з даної проблематики, знайшли висвітлення питання, що стосуються суті, структури та функцій політичної еліти і її ролі у транзитних суспільствах [6; 7; 10; 13] факторів, які забезпечують реалізацію елітами їх трансформаційної мети [2; 4; 5; 9; 11].

Однак, ця проблема і надалі залишається нерозв'язаною, оскільки існує нагальна потреба у глибокому аналізі системних рис трансформаційних еліт і факторів, які забезпечують їх успіх в умовах демократичного транзиту, а також у визначенні стратегічних пріоритетів щодо шляхів формування сучасної політичної еліти в Україні.

Метою нашого дослідження є з'ясування основних атрибутів трансформаційних еліт та факторів формування сучасної демократичної політичної еліти України.

Для отримання відповіді на поставлені в цьому дослідженню питання необхідно уточнити такі дефініції як: «еліта», «трансформаційні еліти», «трансформаційний потенціал політичних еліт», «трансформаційні моделі політичних еліт». Під політичною елітою слід розуміти соціальну групу, яка виконує владно-управлінські функції в рамках політичних інститутів держави, регіональних та місцевих органів влади і партійної системи. Кожна політична еліта поєднує політико-владний статус із елітарними рисами – професійними, організаторсько-волювими, моральними і комунікабельними. При цьому слід сказати, що не завжди елітарний статус і елітарні риси співпадають. В багатьох країнах (особливо слаборозвинутих) до політичних еліт відносяться люди, які вирізняються тільки політичним статусом і не мають (або мають дуже слабо виражені) елітарні риси. Такі еліти називають псевдо або квазі елітами.

Трансформаційними елітами називають еліти, які здійснюють перетворення в рамках відповідних моделей транзиту. Трансформаційний потенціал еліт характеризує їхню здатність проводити реформи, внаслідок яких відбувається перехід до нової моделі суспільства політичної та економічної системи. Цей потенціал включає: трансформаційну парадигму, яка містить стратегічну трансформаційну мету і основні стратегічні пріоритети; організаційну сконсолідованість як відповідну форму політичної організації; масову мобілізацію як своєрідну народну підтримку еліт під час революції або президентських чи парламентських виборів.

Серед трансформаційних парадигм можна виділити: неоліберальну, орієнтовану на проведення радикальних, економічних реформ, розбудову політичних, економічних та правових інститутів і євроінтеграцію; етноетатиську – розбудову суверенної держави, пріоритет етнокультурного відродження над соціально-економічними змінами; соціально-етатиську – посилення регуляторних функцій держави у соціально-економічній сфері; популіську – поєднання найбільш привабливих ідей двох етатиських парадигм.

Моделі трансформаційних політичних еліт можна класифікувати за їхнім вибором трансформаційної парадигми і трансформаційними результатами. Відповідно до цього, виділяємо такі еліти: ліберально-реформаторську; номенклатурно-бюрократичну; олігархічну. Ліберально-демократична еліта об'єднує політиків, які відстоюють неоліберальну парадигму. Вона сформувалася в середовищі антикомуністичної опозиції і частково реформованої комуністичної партії. Ядро такої еліти складають високоосвічені (частина яких здобула освіту у високопрестижних навчальних закладах США і Європи), вольові та моральні політики, які спроможні свою політичну кар'єру тимчасово принести у жертву задля досягнення реформаторської мети. Номенклатурно-бюрократичні еліти, які відстоюють етатиські парадигми, сформувалися в середовищі нереформованої комуністичної партії, а також опозиційних антикомуністичних рухів, які поступово пристосувались до правил олігархічної суспільної

моделі. Ці еліти забезпечили побудову двох моделей політичних систем, які не відповідають параметрам демократичного транзиту: авторитарної просоціалістичної і олігархічно-авторитарної. Олігархічні еліти, які сформувалися в рамках «м'якого авторитаризму» і зрощування політичної влади та бізнесу, використовують популістську парадигму з метою забезпечення свого домінування. Вони, як правило, формуються з допомогою кланових та фінансово-тіньових механізмів підбору кадрів.

До факторів, які забезпечують формування реформаторських еліт, ми відносимо: наявність сильної опозиції до комуністичного режиму та високу змагальність політичних еліт на початку трансформаційного періоду; модель збалансованої політичної влади, закріплену у новій конституції; конкурентну партійну систему, розвинуте громадянське суспільство.

Як показує досвід країн Центральної Європи, успіх посткомуністичного транзиту в основному залежав від наявності сильної опозиції (типу «Солідарності» у Польщі та «Громадянського форуму» у Чехословаччині) до комуністичного режиму, яка зуміла нав'язати правлячій комуністичній еліті свою парадигму трансформації – неоліберальну. Крім цього, така опозиція спонукала до трансформації комуністичні партій у соціал-демократичні, які після проведення ліберальних економічних реформ виконували функцію вже лівоцентриської опозиції до правих реформаторів [1, С 81-83]. Таким чином, висока конкуренція між політичними елітами спонукала політичних акторів до створення вільних і справедливих правил політичної гри і тим самим обмежила умови для рентоорієнтованої поведінки. В Україні, на початку трансформаційного періоду не відбулася зміна політичних еліт, оскільки націонал-демократична опозиція до комуністичного режиму була слабкою за всіма параметрами трансформаційного потенціалу і, як наслідок цього – програла перші парламентські та президентські вибори. Такий хід подій не спонукав прокомуністичну еліту трансформуватися у соціал-демократичну, що дало їй можливість створити інституційну модель, в рамках якої можна було легко визначати і реалізовувати етатиські, рентоорієнтовані стратегії.

Суть збалансованості політичної влади полягає у: рівномірному розподілі повноважень між главою держави, урядом і парламентом; ефективний механізм стримувань і противаг у вигляді таких процедур як імпічмент, розпуск парламенту, вотум недовіри або резолюції осуду, постановка урядом питання про довіру, призупинення або скасування судовими інстанціями актів політичного або адміністративного управління.

Збалансованість політичної влади передбачає також наявність конституційних норм, які унеможливлюють свідоме втручання політичних органів влади у сферу державних фінансів, – один із важливих факторів забезпечення макроекономічної стабільності, запобігання корупції на найвищому політичному рівні. Збалансованість політичної влади передбачає наявність сильної політичної опозиції, яка повинна мати достатні юридичні механізми для контролю над правлячою більшістю через здійснення керівництва важливими постійними і тимчасовими депутатськими комітетами (особливо тими, які займаються питаннями бюджету, оборони, правоохоронних органів), право висловлювати свою позицію на державних ЗМІ, створювати тіньові структури, аналогічні владним інститутам (наприклад, тіньовий кабінет міністрів). В Україні збалансовану модель політичної влади не вдалося створити протягом всього трансформаційного періоду [11]. Конституція України закріпила монополію президентської влади у вигляді надзвичайно широких повноважень глави держави. Хоч монополія президентської влади була обмежена конституційними змінами 2004 року, однак за часів президентства В. Януковича ця монополія була не тільки відновлена конституційно, але й зміцнена домінуванням пропрезидентської партії у парламенті та місцевих органах влади. Справжня політична конкуренція можлива лише в рамках парламентської форми правління, яка має бути закріплена в редакції нової Конституції України. Інститут сильної президентської влади є менш ефективним, з точки зору успішної посткомуністичної трансформації, ніж інститут парламентаризму [8, С 344-345].

Крім збалансованої демократичної моделі політичної влади важливим фактором формування політичної еліти є створення сприятливих інституційних умов для розвитку конкурентної партійної системи. Перш ніж перейти до аналізу істотних ознак української партійної системи, необхідно з'ясувати основні методологічні підходи до вивчення даної проблеми. В цьому сенсі заслуговує на увагу підходи до цієї проблеми львівського політолога Ю.Шведи. Він пропонує, при визначенні поняття партійна система, враховувати наявність системних зв'язків, які можуть виявлятися на різних політичних рівнях: виборчому, парламентському та організаційному [14, С 387].

На нашу думку, у понятті «партійна система» доцільно відобразити не тільки зв'язки між партіями, а також структурні елементи самої партії. Крім того, важливо показати взаємодію партій з інститутами громадянського суспільства. Враховуючи ці моменти, партійну систему можна визначити як сукупність партій, які взаємодіють у політичній системі і характеризуються

такими ознаками як: юридичний статус, ідеологічні цінності, організаційна будова, фінансова база, електоральна підтримка, соціальне представництво партій, їх місце і роль у здійсненні політичної влади і політичної опозиції, характер відносин між інститутами громадянського суспільства. Саме названі елементи розкривають зміст партійної системи. Наприклад, коли ми говоримо, що діяльність партії ґрунтується на тіньовій фінансовій базі чи слабких конкурентних засадах підбору кадрів, то стає зрозумілим, що така партійна система не відповідає параметрам розвиненої демократії. Так само відсутність реальної парламентської опозиції, здатної гідно опанувати урядові свідчить про недемократичність партійної системи.

В Україні ще не сформована демократична партійна система. В силу того, що модель політичної влади є авторитарно-олігархічною і не відповідає параметрам розвиненої політичної демократії, подібною є і партійна система. Можна зробити висновок, що партійна система України за трансформаційний період еволюціонувала від атомізованої до олігархічної. Незважаючи на набуття нею ряд ознак демократичної партійної системи внаслідок узаконення пропорційної системи на всіх рівнях виборів до представницьких органів влади і конституювання парламентсько-президентської форми правління, на сьогодні спостерігається тенденція до ще більшої її олігархізації.

Олігархічна партійна система передбачає монополію однієї партії і її сателітів на рівні всіх інститутів політичної влади. При цьому, слід відзначити, що олігархічна партійна система охоплює не тільки правлячу партію, але й поширюється і на опозиційні партії. Йдеться про те, що опозиційні партії мають подібні риси як і правляча партія.

Характерними рисами олігархічних партій є: наявність харизматичного лідера, який опирається на близьке оточення своїх соратників; бізнес-середовище, яке забезпечує спонсорування партії; партійні клерки, які виконують функції партійного апарату; партійні маси, які не впливають на партійні рішення. Модель такої партії передбачає також демократичний централізм, пріоритет фінансово (тіньового) капіталу над політичним, розмитість спеціалізації функцій і поєднання багатьох партійних функцій в руках партійної верхівки, ідеологічну еклектичність. Таким чином, модель олігархічної партійної системи забезпечує формування олігархічної, а не ліберально-демократичної політичної еліти.

З метою формування ліберально-демократичної еліти необхідно створити інституційну конструкцію для формування демократичної партійної системи. Основними елементами такої конструкції є збалансована модель політичної влади у вигляді парламентської форми правління, пропорційна виборча система із відкритими регіональними списками, механізм державного фінансування партій та ефективний порядок державного і громадського моніторингу за партійними фінансами.

У перехідних суспільствах модель виборчої системи має більший вплив на розвиток партійної системи ніж у суспільствах зрілої демократії. В цьому сенсі є необхідним узаконення максимально демократичної моделі виборчої системи, яка б з одного боку, стимулювала сильну міжпартійну конкуренцію, з іншого – сприяла розвитку внутріпартійної демократії. Мажоритарні системи, а також змішані виборчі системи є більш сприятливими для застосування адмінресурсу, підкупу виборців та обрання вигідних для влади кандидатів. Цьому підтвердженням є досвід багатьох пострадянських країн, в тому числі і України.

Якщо фінансування партії є нелегальним і громадськість не проінформована про джерела формування фінансової бази партій, то безумовно, що така партія не зможе виражати і захищати інтереси громадськості. Як показує досвід партійного будівництва пострадянських країн, так і країн Третього світу, нелегальна фінансова база партій є основним фактором її відчуження від суспільства, а також відчуження партійної верхівки від партійних низів. Сьогодні є актуальним, з точки розвитку партійної системи України, внесення змін до закону про політичні партії, які би передбачали порядок фінансування партій і механізм державного контролю за фінансовою діяльністю. Якщо проаналізувати досвід країн Європи, то джерелами фінансової бази партій є: державні субсидії, пожертви від фізичних та юридичних осіб, членські внески, та інші доходи не заборонені законодавством. В Україні слід запровадити державне фінансування партій з метою позбавлення їх залежності від олігархічних кланів, а також стимулювання міжпартійної та внутріпартійної конкуренції. В цьому сенсі доцільно було б використати досвід Німеччини, яка здійснює фінансування партій в залежності від ступеня їх громадської підтримки: результатів виборів до Європарламенту, Бундестагу, ландтагів; за сумою залучених партією коштів – членських внесків і пожертв. Таким чином, німецька держава стимулює розвиток сильних партій, які мають популярність серед населення. Німецьке законодавство про партії також передбачає кримінальну відповідальність за махінації з пожертвами та фінансовими звітами у вигляді позбавлення волі від 3 до 5 років або виплату грошових штрафів. Крім цього законодавством передбачені певні обмеження щодо фінансування партій з боку фізичних осіб,

але законодавчо не врегульоване питання встановлення верхньої межі для пожертв [3].

Крім узаконення механізму державного фінансування партій необхідно ще законодавчо закріпити порядок моніторингу над фінансовою діяльністю партій. В цьому аспекті заслуговує на увагу думка автора щодо такого порядку моніторингу [12,с.565]. Суть цих пропозицій полягає у: забороні анонімних пожертв; запровадженні майнової люстрації для суб'єктів виборчого процесу; публічній фінансовій звітності партій та суб'єктів виборчого процесу щодо використання виборчих фондів; забезпеченні фінансування передвиборчих кампаній лише із спеціально створених рахунків та виключно у безготівковій формі.

В цілому, погоджуючись із названими пропозиціями щодо забезпечення детінізаціїї політичного процесу загалом, а партійного зокрема хочу підкреслити, що без законодавчого закріплення жорсткого механізму юридичної відповідальності (в тому числі і кримінальної) цю проблему буде не можливо вирішити. Йдеться насамперед про такі види відповідальності як припинення діяльності партій, зняття партії, партійного блоку, окремого кандидата від партії з виборчих перегонів, позбавлення права займати політичні посади протягом певного терміну (скажімо 5 років). Підставами для юридичної відповідальності повинні стати такі правопорушення як: несвоєчасна подача партійного звіту і розміщення його на відповідному сайті; несвоєчасна подача декларацій про доходи, майно і видатки учасників виборчого процесу і розміщення їх на відповідних сайтах; приховання або фальсифікація фінансової інформації; перевищення витрат виборчого фонду; порушення законодавства щодо сплати членських внесків та пожертв.

Важливим фактором трансформації політичних еліт є розвинуте громадянське суспільство, в структурі якого формуються кадри для майбутньої політичної діяльності. В Україні громадянське суспільство перебуває у незрілому стані в силу відсутності належних правових, фінансових та організаційних умов. Тому для активізації громадської діяльності важливо законодавчо закріпити ті інститути, які дозволяють громадянам впливати на процес прийняття політичних рішень. До них можна віднести інститути прямої демократії, легальне лобіювання громадськими організаціями різноманітних суспільних інтересів, забезпечення незалежної громадської експертизи проектів політичних рішень, доступу громадян до публічної інформації. У структурі громадянського суспільства вирішальну роль відіграють такі інститути як вільні ЗМІ та автономні університети, які покликані забезпечити формування як інтелектуальної, так і політичної еліти.

Висновки. Трансформаційними елітами називають еліти, які здійснюють політико-правові, економічні і культурні перетворення в рамках відповідної моделі транзиту. Трансформаційні еліти в умовах посткомуністичного транзиту мають забезпечити розбудову інститутів політичної демократії і вільного ринку. На пострадянському просторі цю місію реалізували повністю лише політичні еліти в країнах Прибалтики, а частково – Грузії, Молдови. В більшості пострадянських країн була сформована олігархічно-авторитарна модель управління політичної системи або просоціалістичні управлінські авторитарні моделі. В Україні внаслідок відсутності зміни політичних еліт на початку трансформаційного періоду відбулися часткові політичні та економічні реформи, що призвело до формування олігархічно-авторитарної інституційної моделі і відповідно олігархічної політичної еліти. Для формування сучасної реформаторської політичної еліти необхідно: створити збалансовану модель політичної влади шляхом закріплення у новій конституції України парламентської форми правління; стимулювати політичну конкуренцію шляхом узаконення пропорційної системи з відкритими регіональними списками та публічного механізму моніторингу над фінансовою діяльністю партії; створити належні правові та фінансові передумови для активізації громадської діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Вахудова А-М. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / А. Мілада // Пер. З англ.. Тараса Цимбала. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. - 379 с.
2. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політико-правові системи світу : навч. посіб./ С.Д.Гелей, С.М. Рутар // – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 346 .
3. Ключкович А. Фінансування діяльності партій у Німеччині: Політико-правовий аспект / А. Ключкович // Науковий вісник ужгородського університету.- № 9. - 2008. – 115-121 с.
4. Колодій А. Політична трансформація в Україні: інституції та люди / А. Колодій // Збірник наукових праць. – Вип.12. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. –205-211 с.
5. Кочубей Л. Виборчі системи як передумова формування політичної еліти / Л. Кочубей // Політ. менедж. – 2007. – Спецвипуск. – С. 197–205. 99.
6. Мандзій Л. С. Політична еліта в перехідних суспільствах / Л. С. Мандзій // Політична еліта:

історія та теорія : [навч. посіб.] / Л. С. Мандзій, О. Ю. Дащаківська ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – с. 332–352.
7. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після «помаранчевої революції» / Мацієвський // Політ. менедж. – 2010. – № 2. – с. 38-55.
8. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа Порівняльний аналіз посткумоністичних країн / О. Норгаард // Пер. з англ.. М. Козуба та А. Галушки. – К.: Ніка-Центр, 2007.- 424 с.
9. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=58&c=1236.
10. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утворенні української держави / Ф. Рудич // Політ. менеджм. – 2008. – № 2. – с. 3-14.
11. Рутар С.М. Україна в контексті посткомуністичних трансформацій / С.М. Рутар // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2011_10/53.pdf
12. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидії корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М.І.Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.
13. Хайко П. Політична роль олігархів / П. Хайко // Україна на шляху до Європи. Проміжні результати Помаранчевої революції / Віден. ун-т [та ін.] ; за ред. Ю. Б.-Дільгер. – К., 2009. – с. 123–147.
14. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч. Посібник / Ю. Шведа. - Львів: Тріада плюс, 2004. - 528 с.

УДК 351

Л. М. Гревцова

СТАНОВЛЕННЯ ДІАЛОГУ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА СУСПІЛЬСТВОМ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Розглядається проблема становлення діалогу між державою та суспільством. Визначаються основні механізми розвитку комунікації владного сектору із громадянами. Аналізується здатність громадянських інституцій впливати на політичну активність громадян.
Ключові слова: громадянське суспільство, національна безпека, національна ідентичність, громадянські інституції.

Рассматривается проблема становления диалога между государством и обществом. Определяются основные механизмы развитии коммуникации сектора власти с гражданами. Анализируется способность гражданских институций влиять на политическую активность граждан.
Ключевые слова: гражданское общество, национальная безопасность, национальная идентичность, гражданские институции.

It is considered in this article the specification of a dialog between the state and society. Defined the main mechanisms for communication development of authorities sector with the citizens. Examines the ability of civil institutions influence on the political activity of citizens.
Keywords: civil society, national security, national identity, civil institutions.

Взаємодія держави та суспільства є важливим елементом забезпечення безпеки кожної нації. Національна безпека держави становить особливий об’єкт формування основних політичних векторів. Сучасний розвиток світового інформаційного простору здатен формувати уявлення громадян про основні демократичні засади державної політики та ролі суспільства в державі. Громадянські інституції становлять важливий елемент формування діалогу між державою та суспільством, а також здатні задовольняти основні суспільні потреби. Складовою комунікації держави із суспільством є національна ідентичність, вона відіграє важливу роль у формуванні політичної активності серед громадян.

Аналіз останніх досліджень спирається на таких вітчизняних вчених як М. Паламарчук, О. Литвиненко, котрі досліджують функціонування громадянського суспільства в державі та

© Л. М. Гревцова, 2012

рівень його залучення до політичних процесів. В.Барков дослідив взаємовідносини держави та суспільства в Україні. А. Гальчинський у своїй роботі описав становлення владних відносин в Україні в умовах лібералізації суспільства, переходу до демократичних цінностей та ринкової економіки. Дослідник визначив роль громадянського суспільства у формуванні основних векторів політики.

Серед зарубіжних дослідників з даного питання можна виділити праці М.А. Вахудової, в яких дослідниця аналізує політичні перетворення у країнах колишнього соціалістичного простору після розпаду СРСР та формування демократичних цінностей в цих країнах, а також В.С. Комаровського, що присвятив своє дослідження ролі громадської думки в державному управлінні.

Науково-теоретичне вивчення проблем становлення національної безпеки держави засновано на розумінні принципів функціонування громадянського суспільства в рамках політики безпеки та направлене на виявлення загальних тенденцій його становлення та сучасних трансформацій. Оскільки для ефективного функціонування кожної нації становлення суспільного порядку є необхідною умовою і від рівня суспільної організації залежить безпека громадян. [8; с. 61-63]

Невирішеними раніше частинами проблеми є дослідження у сфері взаємодії соціальних та економічних чинників із ідеологічними настановами в державі та їхній вплив на формування національної ідентичності у громадян.

Метою даної статті є визначення принципів налагодження діалогу між державою та суспільством та його вплив на національну безпеку держави.

Задля всебічного аналізу поданої проблеми взято за приклад досвід країн центрально-східної Європи як тих, що перебували в складі соціалістичного табору, оскільки їхній досвід переходу від комуністичної моделі держави до демократичних цінностей є важливим для України.

Для кращого зрозуміння особливостей розвитку діалогу держави та суспільства та його вплив на формування векторів політики, ми вважаємо за доцільне дослідити форми взаємодії громадянських інституцій із державним апаратом, формування національної ідентичності як особливого суб'єкта, що впливає на політичну активність громадян та їхнього залучення до державних процесів.

Стародавні філософи Платон та Аристотель замислювались над питаннями безпеки держави та громадян. В епоху Відродження та Просвітництва мислителі того часу Н.Макіавеллі, Т. Гоббс у своїх працях змалювали взаємодію громадян і держави, а також принципи забезпечення кордонів від зовнішніх загроз. Дж. Локк, Ш. Монтеск'є змальовують державу та громадянське суспільство як субстанції, що взаємодіють між собою та є взаємозалежними. Держава є носієм права та безпеки, тоді як громадянське суспільство є незалежною субстанцією в середині держави із власними соціальними законами але підпорядковується державному апарату. [11; с. 119] Громадянське суспільство є основним носієм культурних та ціннісних настанов в державі та є невід'ємним від неї тому налагодження ефективного діалогу між державою та суспільством є першочерговою метою правлячої еліти.

Серед механізмів забезпечення громадянами своїх інтересів виділимо створення соціальних інституцій, організацій та груп, що покликані забезпечувати реалізацію інтересів, цілей та прагнень громадян. Така діяльність громадянського суспільства є своєрідним захисним засобом для урівноваження відносин громадян із владою. Принцип демократичних відносин полягає у забезпеченні індивідуальних та групових потреб суспільства. Діалог між державою та суспільством проходить у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах. Основним завданням громадянського суспільства є постійна активність та моніторинг діяльності влади. Політична активність громадян потребує формування системи державних та національних цінностей, що сприяє утвердженню демократії та сильної політичної нації. Саме така громадянська позиція може надати можливість «нав'язувати» державі демократичні цінності та інтереси народу. [11; с. 122; 135]

Громадські організації в державі покликані виробляти інноваційні підходи до забезпечення громадян економічними та соціальними послугами, що не може надати держава або інші приватні установи; сприяти організації громадян для задоволення їхніх потреб; надавати благодійну допомогу; здійснювати громадський контроль за владою; просувати інтереси більшості громадян при прийнятті державних рішень. Такі заходи роблять громадянське суспільство не тільки рівноправним актором державних відносин в ухваленні економічних, політичних та соціальних рішень, а й дозволяє краще врахувати суспільні потреби.

За відсутності діалогу між державою та суспільством та відстороненні громадянського суспільства від процесу прийняття рішень, громадський сектор може функціонувати як альтернативне утворення владному сектору, що може призвести до зниження рівня підтримки влади населенням. [5; с. 3-4]

Розглядаючи принципи становлення діалогу між державою та суспільством, варто звернути увагу на основні фактори, що впливають на громадянську позицію. Місцеве самоврядування, громадські організації, проф. спілки сприяють залученню громадян у політичний процес та задоволенню їхніх потреб. Проте, залучення відбувається не однорідно. Вагому роль тут відіграє принцип волевиявлення громадян та їхня громадянська діяльність як вільних осіб в демократичному суспільстві. Важливим для збереження демократії є систематичне вдосконалення діяльності громадянських інституцій.[9; с. 57-58]

Громадянська позиція не завжди може повністю відповідати інтересам держави, тому в процесі ведення діалогу, представникам сектору влади необхідно не тільки враховувати потреби громадян та імплементувати їх у державному законодавстві, але й доносити до громадського сектору логічність та правильність прийнятих політичних рішень окремо від громадської думки. Вагому роль в данному питанні відіграють громадянські інституції, вони покликані забезпечити поширення інформації про політичні рішеннячи події з позиції влади та правильності її рішень та дій. [6; с. 25-26]

Громадянські інституції здатні об'єднувати громадян із спільними інтересами та виступати від їхнього імені. Вони можуть бути інструментами у веденні діалогу держави та суспільства. Об'єднуючи громадян навколо спільних цінностей та настанов, громадянські інституції регулюють процес організації окремих верств суспільства та можуть впливати на процес державотворення в цілому. Вони здатні викликати політичну активність громадян та зацікавленість у реалізації окремих цілей, завдань та позитивного сприйняття політичних рішень. Така діяльність спонукає до залучення громадян до спільної історії державотворення та впливає на формування національної ідентичності.

Задля ведення ефективного діалогу між державою та суспільством необхідно створити механізми залучення громадян до політичного процесу та спонукати їх до активної участі. Необхідно зробити державну політику прозорою та зрозумілою для громадян. Одним із факторів, що впливає на рівень зацікавленості громадян у політичних процесах та спонукає їх до активності, є національна ідентичність.

Національна ідентичність становить вагому роль у формуванні основних засад національної безпеки держави. Сьогодні глобалізаційні процеси охопили усі держави світу та із поширенням нових політичних та економічних принципів така ситуація сформувала нові виклики національній ідентичності. Сучасні інтеграційні процеси зачіпають усі сфери суспільства, культурну, економічну, політичну, соціальну, екологічну та ін. В умовах розвитку глобалізації, національна ідентичність втрачає свій символізм оскільки першість національної культури переходить до ідентифікації із інтеграційним утворенням. Активна міграція населення призвела до спрощення ставлення громадян до власної національності, що становить загрозу національній безпеці.

Задля ефективного формування національної ідентичності необхідно залучати громадян до спільної історії та культури. Вагому роль, в даному випадку, відіграє ідеологія. Вона покликана наповнювати духовним змістом національні ідеї та принцип формування політичної нації. Ідеологія може формувати у суспільстві відчуття приналежності до нації.

Разом із відчуттям приналежності, громадяни потребують відчуття безпеки, що забезпечує саме держава, а також матеріальні цінності та економічну стабільність. Матеріальні блага, а особливо досягнення у техніці та винаходах спонукає громадян пишатись власною державою. Проте, процес забезпечення безпеки та матеріальних благ є короткотривалим та недостатнім. Ідеологія виступає тут не доповненням, а саме духовним наповненням матеріального. Тому, можна вважати, що матеріальні блага та ідеологія є невід'ємними складовими формування національної ідентичності в державі. [10; с. 150-152]

Національна ідентичність для громадян є вагомим чинником їхнього функціонування у суспільстві, тому комунікація між державою та суспільством, а також політична активність громадян залежить від їхньої власної ідентифікації.

Як приклад формування ідентичності громадян та становлення громадянської активності візьмемо країни ЦСЄ як держави постсоціалістичного простору. Зауважимо, що інституції ЄС проводять постійний діалог із громадянами країн-членів через ЗМІ, громадські організації та проведення круглих столів.

З початку створення ЄС ідея розвитку європейської інтеграції полягала у вдосконалені регіону враховуючи співробітництво на взаємопов'язаності політичних, соціально-економічних, правових та духовно-культурних чинників між державами континенту. Оскільки в даному регіоні простежується строкатість політичної культури, релігійних поглядів та національних цінностей, завданням європейських інституцій є зменшення духовного розриву задля створення спільних державних механізмів управління, поняття суверенітету, національної ідентифікації та узгодження політичних поглядів в рамках Союзу.

Як результат, країни єврорегіону, що мають спільні культурні цінності, створюють тісніші зв'язки в середині ЄС для поглиблення співпраці та збереження культурних та духовних цінностей. Розмиття соціокультурних меж між державами призводить до підвищення рівня міграції та створення нових національних меншин в цих державах. Така ситуація може негативно впливати на діалог держави та суспільства через стирання основних національних цінностей. При збільшенні чисельності національних меншин в державі, постає необхідність створення відповідних інституцій для врегулювання питань про національні меншини на окремих територіях. Таким чином питання про національну безпеку виходить на новий рівень. [1; с. 161-167]

Нарощування інтеграційних зв'язків сприяє становленню наднаціональної ідентичності. Це змінює і характер культурних зв'язків в національних державах. Інтеграційні процеси в середині ЄС сприяють формуванню нової наднаціональної спільноти, деформує національно-державну систему само ідентифікації індивідів, що провокує формування принципу регіоналізму, який більше вітається громадянами країн-членів.

Розглядаючи проблему деформації національної ідентичності громадян країн ЄС, їхній перехід на наднаціональний рівень, варто звернути увагу на те, що із становленням нової моделі економіки, розвивається принцип індивідуалізму. Це спрощує зв'язок суспільства із державною політикою та змінює соціальні відносини між громадянами. Таким чином, бачимо, що розвиток економічної інтеграції сприяє відходу від цінностей спільноти і на перший план виступає індивідуалізм, праця не для спільного блага, а для блага особистого. Як результат, стираються кордони культурні, національні та ідеалістичні. [4; с. 48-50]

Із розмиттям кордонів та спрощенням статусу окремих регіонів держави чи етнонаціональних груп або спільнот виступає проблема національної безпеки в середині держави. Етнічні групи, що проживають на території держави мають бути захищеними оскільки вони можуть в боротьбі за власні права та безпеку вимагати суверенітету чи, навіть, повної незалежності, що руйнує цілісність кордонів держави та послаблює державу на міжнародній арені, її статус та зовнішню безпеку. Також може призвести і до збройних заворушень чи масштабних мітингів. [13; с. 139-141]

Культурна ідентичність кожної нації чи етнічної групи є важливою для її громадян. Індивіди здатні сильно відчувати руйнування власних цінностей та культурної чи релігійної ідентичності, що призводить до не задоволення та дисбалансу в стосунках між державою та громадянами, порушує їхні комунікаційні зв'язки та може негативно вплинути на стабільність політичної безпеки як зовнішньої, так і внутрішньої.

Отже, національна ідентичність є вагомим чинником для утримання політичної стабільності та безпеки держави. В наслідок динамічного розвитку у світі, суспільні відносини постійно змінюються. Для утримання балансу державних відносин, необхідна активна комунікація держави із громадянами та ефективне використання національного інформаційного простору, що розуміє основні цінності та побоювання у суспільстві і здатне донести нові національні орієнтири та цілі до громадян в цілому. Активна комунікація між громадянами сприяє розповсюдженню нових векторів політики та створенню сильної політичної нації.

Вступ країн ЦСЄ до Євроінтеграційного простору потребував не тільки політичних та економічних перетворень але й суспільних. Громадська підтримка відіграє вагому роль у формуванні будь-якого політичного курсу держави. Діалог із країнами ЦСЄ щодо інтеграції до ЄС полягав також у відповідності законодавства забезпеченню прав та свобод громадян. Важливим завданням було налагодити новий підхід до формування діалогу політичної еліти із громадянами в умовах демократичного розвитку. Об'єднання народу навколо спільної мети, недопущення сепаратистських рухів в середині держави сприяло узгодженню законодавства про національні меншини та забезпечення основних прав та свобод громадян, що посприяло підтримці політичного курсу з боку громадян. Прийняття якісно нових цивільних, цивільно-процесуальних, кримінальних та кримінально-процесуальних кодексів свідчило про трансформацію влади в інструмент реалізації інтересів громадян. Становлення громадянського суспільства відіграло велику роль у підтримці вступу країн ЦСЄ, що її виразили громадяни на референдумах. Інституціями ЄС створювались спеціальні групи, що об'єднували «лідерів громадської думки» котрі пізніше брали участь у публічних обговореннях, круглих столах та конференціях. [12; с. 336-340]

Велику роль у формуванні діалогу між державою та суспільством відіграє сильна та організована опозиція. Формування змагальної моделі владних відносин в країнах ЦСЄ у 1990-х роках сприяло прояву більшої політичної активності серед громадян та сприяло формуванню політичних націй в даному регіоні. Важливим завданням для політичної сили проводити прозору та зрозумілу політику, що відповідає заявленому політичному курсу. В разі не виконання своїх

обіцянок та зобов'язань правлячою елітою, громадяни можуть виражати своє обурення шляхом повстань, мітингів, як це сталось у Болгарії та Румунії на початку 1990-х років. [2; с. 45-47;64-66]

Досвід членства країн ЦСЄ в Європейському Союзі показав основні політичні, соціальні та економічні зміни в цих державах. Проте, політичні процеси в середині ЄС не повністю відповідали очікуванням країн-членів, глибша інтеграція до євроструктур передбачає втрату частини національної ідентичності громадянами, що може призвести до дисбалансу у відносинах владного сектору із громадянами.

Серед основних небезпек інтеграції для суспільства у Польщі політична еліта вбачала у руйнуванні самобутності нації та вплив масової культури ЄС на основні цінності та традиції. [7; с. 566-567] Адміністрація Президента Чеської Республіки у 2009 році після представлення Лісабонського договору висловила свою думку про негативний вплив ЄС на державний суверенітет. Незважаючи на звернення Президента В.Гавела до громадян не підтримувати даний договір, Конституційний суд Чехії виніс рішення про відповідність договору Конституції Чехії та його підтримали 62,5% депутатів парламенту. [15]

Україна сьогодні знаходиться на початковому етапі залучення до світових інтеграційних процесів. Демократичні реформи в державі створили новий тип політичних, економічних та соціальних відносин. Підтримуючи незалежність України, громадяни прагнули покращення життя. Політична та економічна криза, невиконання політичною елітою своїх обіцянок, призвели до недовіри громадян до правлячої еліти. Політична система держави була побудована на символізмі політичних партій та системи державних інститутів. Проблемою лишалась відсутність постійного відновлення методів, форм та засобів політичної системи. [14; с. 341-345]

На початку формування української державності проведені політичні реформи, в першу чергу, торкались формування відкритого демократичного суспільства, становлення ринкової економіки та інтеграції до світового економічного простору. Ліберальні реформи в Україні проходили повільно через несхвалення їх політичними силами лівого спрямування та деяким верствами громадян. В Україні не було досвіду у веденні системи приватної власності, який мали держави ЦСЄ. Тому, українському народові не була притаманна ментальність ринкової культури та приватного володіння, що породжувало окремі проблеми у суспільстві та неприйняття нової системи політичних та економічних відносин. [3; с. 173-179]

Громадянські інституції становлять вагому роль у веденні діалогу між державою та суспільством. Вони покликані об'єднувати громадян навколо суспільних проблем та забезпечувати їхні права та потреби. Становлення комунікації між державою та суспільством забезпечує стабільність суспільного розвитку, сприяє створенню позитивного іміджу держави та робить політичну діяльність прозорою та зрозумілою для громадян. Стабільний розвиток суспільства та збереження культурних цінностей є важливими елементами внутрішньополітичної безпеки держави.

Суспільний розвиток країн ЦСЄ після виходу із комуністичного простору залежав від прозорої політичної діяльності владних еліт. Змагальність політичної системи сприяла налагодженню комунікативних каналів політичних сил із суспільством, що вплинуло на більшу політичну активність громадян. Ідеологія та національна ідентичність є важливими елементами становлення безпеки держави. Тому для владного сектору країн ЦСЄ, із інтеграцією до євроструктур, важливим завданням було збереження культурних та соціальних цінностей; адаптувати законодавство до норм ЄС та імплементувати до законодавства основні права та свободи громадян.

Україна пройшла довгий шлях політичних, економічних та соціальних трансформацій. Окремі політичні події та невиконання своїх обіцянок політичною владою створило недовіру населення до політичної еліти. Українській владі необхідно налагоджувати комунікативні канали, стати прозорою і зрозумілою для суспільства та доносити до громадян основні принципи формування політичної системи та політичних рішень. Така практика дозволить створити довіру та залучити суспільство до політичних процесів. Збереження культурних цінностей, формування ідеології та розвиток громадянського суспільства є основою створення сильної політичної нації.

Бібліографічні посилання

1. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні процеси сучасності: соціально-історичний аналіз) [Текст] / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов. – К.: ПАРАПАН, 2002. – 352с.
2. Вахудова А.М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму [Текст]/ А.М. Вахудова/ Пер. з англ. Т.Цимбала. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379с.

3. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України: наук.попул. есе [Текст]/ А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2011. – 288с.
4. Европейский союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития [Текст]/ Под.ред. Ю.А. Борко, О.В. Буториной. – М. Эдиториал УРСС, 2001. – 472с.
5. Єрмолаєв А.В. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт.доп. [Текст]/ А.В. Єрмолаєв, Д.М. Горєлов, О.А. Корнієвський та ін. – К.: НІСД, 2012. – 48с.
6. Комаровский В.С. Общественное мнение в государственном управлении [Текст]/ В.С. Комаровский. – М.: РАГМ, 2011. – 64с.
7. Копійка В.В. Європейський Союз: історія і засади функціонування [Текст]/ навч.посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751с.
8. Корнієвський О.А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія [Текст] /О.А. Корнієвський. – К.: Альтерпрес, 2010. – 396с.
9. Паламарчук М.О. Механізми народовладдя і внутрішньополітична безпека [Текст]/ м.О. Паламарчук та О.В. Литвиненко. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 144с.
10. Почепцов Г.Г. Контроль над розумом. [Текст]/ Г.Г. Почепцов. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 350с.
11. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія [Текст] / Олександр Радченко – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.
12. Рудич Ф.М. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Навч. Посібник [Текст]/ Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін. – К.: Либідь, 2008. – 440с.
13. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. [Текст]/ Ентоні Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224с.
14. Українська політична нація: ґенеза, стан, перспективи [Текст]/За ред. В.С. Красаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632с.
15. Чехия подумывает о выходе из ЕС // «ЧАС» 09.11.2009 [Електронний ресурс] / http://www.chas-daily.com/win/2009/11/09/v_029.html?r=3

УДК 32.019.5

А. В. Грицан

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО КАК СМК НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ

Автором розглядається роль засобів масової комунікації в сучасних демократичних суспільствах. Увага акцентується на появі нового засобу політичної комунікації – електронного уряду. Дослідження містить характеристику змін публічного сектора, які викликають до життя ініціативу електронного урядування, а також мережу його застосування та роль як відкритої платформи соціальної політичної активності.

Ключові слова: засоби масової комунікації, Інтернет, електронний уряд.

Автором рассматривается роль средств массовой коммуникации в современных демократических обществах. Внимание акцентируется на появлении нового средства политической коммуникации – электронного правительства. Описаны и характеризованы изменения публичного сектора, вызывающие к жизни инициативу электронного правительства, а так же сеть его применения и роль как открытой платформы социальной политической активности.

Ключевые слова: средства массовой коммуникации, Интернет, электронное правительство.

The article presents the role of mass media in contemporary democratic societies which are changing now because of the information technologies' progress, in particular Internet. The main goal of this article is to analyze electronic government as a new stage of media development and effective mechanism of political realization.

Investigation is based upon the conception of information society, where media monopolize a circulation of the information and regulate people's activity. On this stage new technologies change the paradigm of public development. Hard bureaucratic system shifts to more flexible and effective one. New social web is built on the web of horizontal contacts where the main goal is to satisfy people'sneeds. In this modern environment a new mean of political communication – electronic government,

© А. В. Грицан, 2012

which is established upon the paradigm of new participatory democracy, appears. Those shifts in public sector which cause to life e-government initiative as a media channel of new generation are examined in the article.

As a result, the web of e-government and its role as an open platform of social political activity is presented in this work. It is described as a new channel of political communication which gives actors an opportunity to use Internet as a free space for a wide variety of activity. The web of electronic government is shown here as a most effective way to share ideas, develop an initiative and get a support from the government. For politics as a sphere of people's public activity and a competition for power electronic government becomes absolutely new channel of communication. It works successfully in more than 50 countries in the world connecting society with governments and their tools of problems solving. As an open space of informational exchange e-government becomes a new media which is based upon the principles of electronic democracy and participatory democracy. E-government proved its advantages over other communication means and became a worldwide tendency.
Keywords: media, Internet, electronic government.

Одной из форм функциональной организации власти в информационном обществе является электронное правительство, механизм, обеспечивающий максимально прозрачное и персонализированное участие граждан в процессе политики. Сегодня электронное правительство существуют в ряде государств мира (Сингапур, Япония, Великобритания, США, Германия и т.д.), где оно получило высокую оценку как эффективная форма предоставления услуг населению. Система электронного правительства обеспечивает открытость и прозрачность деятельности органов власти всех уровней, повышает взаимопонимание и взаимодействие власти с общественностью, позволяет сократить расходы на содержание «бюрократического аппарата», автоматизировать и структурировать документооборот, сделать удобным и для государства, и для граждан оказание и получение услуг, интенсифицировать коммерческую деятельность и многое другое.

Теоретической основой изучения электронного правительства стали труды ученых, исследовавших концепции информационного общества, среди них М. Маклюэн, Й. Масуда, Ф. Махлуп, Дж. Стиглер, немного позднее (1970-е и начало 1980-х гг.) – Д. Белл, З. Бжезинский, Р.Дебре, У.И. Мартин, Г. Маркузе, А. Минк, У. Ростоу, Э. Тоффлер.

В виду набирающей обороты информатизации под действием стремительного и массового распространения компьютеров и Интернета актуальной рефлексией происходящего становятся также работы Ж. Бодрийяра, П. Бурдье, М. Кастельса, Ж. – Ф. Лиотара, Н. Лумана и др.

В области современных информационных технологий и развития электронного правительства ценными являются работы Т. О'Рейли и Д. Тапскотта раскрывших феномен Веб 2.0, электронной коммерции и современных цифровых технологий оказания услуг гражданам, объединив это в понятии электронной демократии.

Электронное правительство является сложным феноменом в полной мере не получившим устойчивого научного определения, а потому важно рассмотреть его основные особенности в структурном и функциональном аспектах.

Являясь механизмом реализации политики, электронное правительство имеет медийную природу, опосредованную специфическим каналом передачи информации, усиленным дистанционными технологиями Веб 2.0. Таким образом, структурно электронное правительство представляет собой коммуникативный канал повышающий эффективность и расширяющий поле вовлеченных субъектов, а потому для понимания сущности и перспектив электронного правительства важно изучить эволюцию институтов медиа.

Функционально, электронное правительство, несомненно, является механизмом, обеспечивающим полный цикл разработки, принятия и реализации политики, посредством него меняется сама парадигма коммуникации общества и государства, а так же процесса предоставления услуг гражданам. Но в научной литературе внимание чаще уделяется лишь некоторым технологическим аспектам данного феномена, исключая общее рассмотрение системы массовых коммуникаций, где электронное правительство занимало бы свою особую самостоятельную нишу как этап эволюции СМИ.

Таким образом, целью данной статьи является рассмотрение электронного правительства как новой ступени развития медиа и эффективного механизма реализации политики. Для достижения поставленной цели необходимо выполнить несколько задач, а именно:

- Проследить эволюции медиа в социально-политической реальности;
- Определить значимость новых медиа, а именно Интернета, для общества, политических акторов и государства;
- Изучить феномен электронного правительства и примеры его успешной реализации;

- Рассмотреть электронное правительство как одну из ветвей развития медиа.

Итак, в качестве объекта анализа в данной статье выступают средства массовой коммуникации в условиях современного информационного общества. Предмет анализа – электронное правительство как феномен медийной и политической сфер.

Средства массовой коммуникации в современном информационном обществе

В условиях развивающегося научно-технического прогресса, развернувшегося на фоне масштабных исторических перемен (гонка вооружений, послевоенный передел мира, торгово-промышленная конкуренция), во второй половине XX века возникла необходимость сбора и систематизации различного рода информации. Эти изменения стали эпохальными и создали фундамент нового «информационного общества», которое, по словам М. Кастельса, обладает «специфической формой социальной организации, где благодаря новым технологическим условиям, возникающим в данный исторический период, генерирование, обработка и передача информации стали фундаментальными источниками производительности и власти» [2]. В это время происходит компьютеризация и информатизация различных сфер общественной жизни и экономической деятельности, Р. Дарендорф даже выделяет информационную экономику, как новую самостоятельную отрасль [3]. Этот период нередко называют компьютерной или информационной революцией, а новосозданное информационное общество определяют как «общество, в котором качество жизни, так же как перспективы социальных изменений и экономического развития, в возрастающей степени зависят от информации и ее эксплуатации. В таком обществе стандарты жизни, формы труда и отдыха, система образования и рынок находятся под значительным влиянием достижений в сфере информации и знания» [17]. В мире происходит переход от индустриального общества к обществу услуг, где, как говорил Д. Белл, новый уклад социальной жизни основывается на телекоммуникациях, а центральную роль играет компьютер [11]. Значительные перемены происходят в сфере культуры информационного общества. По словам американского социолога Э. Тоффлера в числе отличительных черт культуры в информационном обществе можно выделить высокий уровень инновативности, демассификацию и дестандартизацию всех сторон политической и экономической жизни, а так же «персонализацию» - ориентацию культуры и общества на каждого человека, когда он утрачивает черты «массового индивида». Он утверждал, что в обществе «третьей волны» [10] формируется «клип-культура», о чем говорил так же Р. Дебре – основатель новой отрасли знания – медиологии. По его словам мы живем в эпоху «видеосферы», где изображение не является ни вещью, ни существом, а перцепцией; реальность производится с помощью техники. Так телевидение создало новое глобальное пространство – время: то, что локально, моментально становится общемировым. Время становится как бы косвенным: важно не то, когда событие произошло, а когда оно было показано и воспринято. Иначе говоря, сегодня меняется сама парадигма структурирования общества, произошел переход от пирамидального принципа организации власти к сетевому, то есть от вертикального, централизованного мира к миру децентрализованному, распыленному [18].

Инновационным на этом этапе исследований информационного общества стала переоценка канала передачи информации, выступающего как определяющего ее содержание, эмоциональный окрас и степень влияния на аудиторию [16]. Таким образом, мы приходим к выводу, что решающую роль в современном мире играют массовые коммуникации.

СМК сегодня монополизируют информационный оборот в обществе и выполняют особую роль в регуляции действий человека. И важнейшим открытием, повлекшим такие изменения, следует признать возникшую в 70-х годах XX столетия форму цифровой передачи информации. С появлением компьютеров предельно расширился диапазон трансляции информации, снизилась ее стоимость и исчезли многие барьеры на пути передачи и получения сообщений в информационно-коммуникационном пространстве. Это позволило обмениваться информацией и увеличивать возможность интерактивных связей, несмотря на хронологические и топологические параметры установления коммуникаций. Новые ИКТ предоставляют возможность двусторонней связи (граждан с правительством), открывают дорогу плюрализму, предоставляя возможность выражать местные интересы, заменяя представительскую демократию, «демократией участия» [15, с.328]. И стоит отметить, что все исследователи сходятся в одном – строительным материалом информационного общества является информационно-коммуникационная компьютерная сеть общего пользования, а именно – Интернет.

Интернет как новый тип политической коммуникации и сферы его применения

В связи с развитием Интернета меняется классическое определение и категории коммуникаций. Исчезает традиционное понимание коммуникации, как односторонней передачи данных («источник—канал передачи информации) — адресат (аудитория). Еще М. Маклюэн обратил внимание на то, что «средство сообщения есть сообщение» [16].

Относительно традиционных СМИ Интернет имеет ряд преимуществ:

- Мультимедийность;
- Персонализация;
- Интерактивность;
- Отсутствие посредников.

Интернет лишен самого политического лица – здесь нет повестки дня, поскольку в сети каждый сам решает, что ему видеть, читать и слышать. В некотором роде Интернет можно сравнить с публичной сферой, описанной Ю. Хабермасом: хотя в сети не выдвигаются претензии на истинность и на существование критического разума, в ней, тем не менее, происходит рождение неких самоорганизующихся форм, публичных арен [14, с.204].

Посредством Интернета была создана некая виртуальная реальность, где существуют более быстрые и эффективные пути коммуникации. Так представители власти, а так же политических партий и неправительственных организаций получили в Интернете платформу, где они могут:

- Агитировать граждан и заручаться их поддержкой;
- Консультироваться с народом в кратчайшие сроки и даже в режиме реального времени;
- Анализировать мнения и настроения общества;
- Проводить различные опросы и статистические исследования;
- Обмениваться идеями с пользователями (презентации различных политических проектов и законодательных инициатив), сразу получая и анализируя их реакцию;
- Поддерживать связь с другими структурными подразделениями, для консолидации действий;
- Распространять информацию о деятельности;
- Собирать средства и пожертвования.

Все вышесказанное подтверждает, что в сфере новых медиа, охватывающих различные виды цифровых, сетевых, информационных и коммуникационных технологий, Интернет является основным многофункциональным каналом, который стал инструментом реализации информационной политики, а так же предоставил пользователям безграничное виртуальное пространство для обмена мнениями, мониторинга деятельности государства, а так же создания и продвижения новых инициатив.

В результате широкого распространения и развития информационные технологии доказали свою ценность как инструмент влияния на аудиторию и были привлечены на службу отдельных индивидов, а позже и органов государственной власти, где их скорость и эффективность оказались крайне полезными для оказания услуг и предоставления информации. Внедрение ИКТ в деятельность органов власти способствовало возникновению новой парадигмы государственного управления – электронного правительства, а распространение данных технологий среди широких слоев населения, повышение грамотности и гражданского участия привели к появлению феномена электронного управления и электронной демократии [4].

Парадигмальные изменения в публичном секторе

Появление Интернета, цифровой связи, повсеместное использования интернет-коммерции и бизнеса в частной сфере привело к трансформации иерархичных бюрократических организационных моделей. Правительственные структуры и департаменты так же привлекают новейшие разработки в сфере ИКТ для поддержки успешного правления, улучшения существующих отношений и строительства нового сотрудничества в рамках гражданского общества, и эти нововведения известны сейчас как инициатива электронного правительства (e-government).

Правительства по всему миру сталкиваются с проблемой трансформации и необходимостью модернизировать административную практику и модель управления [9], которая предполагала бы позиционирование граждан как членов общества, «которых необходимо наделять полномочиями, уходя от иерархичной структуры к командной работе и участию, ориентируясь на поставленные задачи народа» [7]. Совсем недавно публичный сектор начал осознавать потенциальные возможности предоставляемые ИКТ и моделями электронного ведения бизнеса для удовлетворения требований граждан, оказания им услуг на более высоком уровне и повышения эффективности благодаря переходу к оптимальному методу производства внутри государства. Д. Тапскот и А. Кастон [8] утверждали, что ИКТ вызывают «парадигмальный сдвиг», вводя нас в «век сетевого разума», где меняются бизнес, правительство и сам человек. В публичной сфере сдвиг парадигм так же очень ощутим. Традиционная бюрократическая парадигма, характеризующаяся внутренней эффективностью производства, функциональной рациональностью, разделением целого на частное (одного департамента на подразделения), иерархически построенным контролем и управлением, основанным на системе правил [6], заменяется конкурентоспособными, основанными на знании экономическими условиями

и требованиями: гибкость, сетевая организация, вертикальная/горизонтальная интеграция, инновационное предпринимательство, изучение организаций, ускорившихся в предоставлении услуг и их стратегии, ориентированной на клиента (табл. 1) [5, с.62].

Таблица 1

Парадигмальный сдвиг в оказании общественных услуг

	Бюрократическая парадигма	**Парадигма электронного правительства**
Ориентация	Экономическая эффективность продукта	Удовлетворение потребителя и контроль, гибкость
Организация процесса	Функциональная рациональность, разделение целого на частное, вертикальная иерархия контроля	Горизонтальная иерархия, сетевая организация, распространение информации
Принципы управления	Управление по системе правил	Гибкое управление, межведомственная командная работа, координируемая из центра
Тип администрирования	Команды и контроль	Содействие и координация, рационализаторское предпринимательство
Внутренняя коммуникация	Иерархичная, сверху вниз	Многонаправленная сеть с центральным координированием, прямая (непосредственная) коммуникация
Внешняя коммуникация	Централизована, формальная, ограниченное количество каналов	Формальная и неформальная, прямая и быстрая обратная связь, большое количество каналов
Способ предоставления услуг	Документальный, межличностное взаимодействие	Электронный обмен, без личного взаимодействия
Принципы предоставления услуг	Стандартизированность, объективность, беспристрастность	Модификация в соответствии с требованиями заказчика, персонализация

Эти новые изменения сдвигают парадигму в сторону электронного правительства, которая подчеркивает важность и необходимость скоординированного сетевого строительства, внешнего сотрудничества и потребительских услуг.

Электронное правительство как СМК нового поколения

E-government возникло как возможность электронного взаимодействия между правительством и общественностью и трансформировалось с ходом времени в такую форму организации государственного управления, за счет широкого применения новейших ИКТ, которая обеспечивает качественно новый уровень открытого взаимодействия государства и общества, предоставление полного комплекса государственных услуг для всех категорий граждан и бизнес структур. На современном этапе основным критерием существования и работы ЭП является степень участия граждан. Именно она делает Интернет и феномен ЭП средством демократизации, повышает уровень политического сознания, а так же подотчетность государства гражданам.

А. Абрамсон и Е. Минс определяли электронное правительство как электронное взаимодействие (трансакции и обмен информацией) между правительством, общественностью (граждане и бизнес структуры) и служащими [1]. Более широкое определение электронного правительства дает Европейский Союз в итоговом отчете «Значение электронного правительства для будущего Европы» - это использование информационных технологий и средств связи при осуществлении

функций государственного управления в сочетании с организационными преобразованиями и приобретением новых навыков с целью совершенствования процесса оказания услуг населению, демократии, содействия реализации государственных программ [19]. Учитывая тенденции последних лет, мы определяем электронное правительство как использование информационных технологий государственными органами, а главное гражданами для решения актуальных проблем, оказания и получения услуг, а так же совместного принятия решений.

Работа электронного правительства направлена на 4 основные группы: граждане, предприниматели, правительственные и общественные организации и служащие. Электронные трансакции и взаимодействия между правительством и каждой из этих групп составляют сеть электронного правительства и 4 основных его блока:

- Правительство – Граждане (Government to Citizens – G2C)
- Правительство – Бизнес (Government to Business – G2B)
- Правительство – Правительство (Government to Government – G2G)
- Правительство – Служащие (Government to Employees – G2E)

Во всех перечисленных направлениях идет обмен информацией и данными, обрабатываются запросы граждан и осуществляется оказание услуг государством, реализуется потребность выражения собственного мнения в виде электронных петиций и обращений. Но особая важность состоит в том, что электронное правительство становится платформой для самореализации путем поддержки предложенных проектов и участия в реализующихся инициативах. От социальных сетей, электронных газет, блогов политиков и сайтов органов государственной власти осуществляется переход к созданию пространства широкого диалога идей обычных людей, представителей политической власти с ее реальными действиями по удовлетворению имеющихся проблем. Многие государства, ставшие на путь построения электронного правительства, уже получают от этого значительную пользу: в Великобритании веб-сайт Real Help Now предоставляет детальную информацию о возможностях получения помощи домовладельцам, пенсионерам и служащим, а так же безработным или нуждающимся в финансовой поддержке; в Латвии, Грузии и ряде других стран успешно действуют электронные id карты, заменяющие паспорт, водительские права, банковскую и даже медицинскую карты, а так же пропуск на автостоянку, музей или кино; в России правозащитная социальная сеть Так-Так-Так ежедневно обеспечивает людей юридической помощью в различных сферах их жизни, и т.д. В контексте политических реалий Украины так же предпринимаются попытки создания электронного правительства. На настоящий момент можно сказать, что такие инициативы исходят и от государства и от гражданского общества. На общегосударственном уровне внедряется инициатива Відкритий Уряд, которая пока не достигла видимых результатов и успеха, а параллельно с ней уже действуют инциированные гражданнами проекты, такие как «УкрЯма», «Велика Ідея», «Твоє Місто», общественное движение «Чесно», конкурс socialboost и многое другое.

На сегодняшний день, электронное правительство является успешной системой осуществления коммуникации между правительствами более пятидесяти стран мира (остальные находятся, соответственно, на различных этапах формирования данной системы) и общественностью, в лице граждан, субъектов хозяйствования и самих служащих. Электронное правительство доказало свои преимущества над другими способами коммуникации внутри государства и стало общемировой тенденцией развития и прогресса. Как открытое поле информационного мена, электронное правительство становится средством массовой коммуникации нового поколения, стоящее на пороге электронной демократии или демократии участия.

Заключение

Развитие технологий и последовавший за ними парадигмальный сдвиг в среде массовых коммуникаций привел к созданию новых медийных форм имеющих политические функции, существенно расширяющих возможности политического участия граждан в управлении государством и способствующих развитию демократических государственных институтов. В связи с этими переменами возникает необходимость трансформации и модернизации административной практики и модели управления, которая в настоящий момент выражается в реализации инициатив электронного правительства, как возможности эффективного взаимодействия между правительством и общественностью на базе использования новейших ИКТ.

Благодаря этому новому типу коммуникации граждане и правительства смогли перенести свою активность в более комфортную среду Интернет, где существует возможность моментальной обратной связи, что позволяет эффективно продвигать новые инициативы, принимать коллективные решения и переносить их на практику. И здесь речь идет об электронном правительстве как способе огласить мнения каждого, аккумулировать их в общую идею и

запустить ее реальным действием.

И для политики, как для сферы социальной активности людей, а так же борьбы множества интересов, с целью получения, удержания и использования власти электронное правительство как новый тип СМК имеет огромное значение, поскольку представляет собой принципиально новый канал ее реализации.

Библиографические ссылки

1. Abramson, A.M. E-Government, Pricewaterhouse Coopers Endowment for Business of Government [Текст] / Abramson, A.M., Means, E.G. -Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2001.
2. Castells, M. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. I. The Rise of the Network Society [Текст] / Massachusetts, USA; Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1996.
3. Dahrendorf, R. Class and Class Conflict in Industrial Society [Текст]/ Stanford, 1959.
4. Grossman, L.K. The electronic republic: reshaping democracy in the information age [Текст] /– N.Y., 1995
5. Ho, T.K. Reinventing Local Governments and the E-Government Initiative [Текст] / Public Administration Review, 2002.
6. Kaufman, H. Red Tape: Its Origins, Uses and Abuses [Текст]- Washimgton, DC: Brookings Institution, 1977.
7. Osborne, D. Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector [Text] / Osborne, D., Gaebler, T. –MA: Addison-Wesley, 1992
8. Tapscott, D. Paradigm Shift: the New Promise of information Technology [Текст]/ Tapscott, D., Caston, A. - New York: McGraw-Hill, 1993.
9. Tapscott, D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence [Текст]-NY: McGraw-Hill, 1996.-342p.
10. Toffler, A. The Third Wave [Текст]/N.Y., 1983.
11. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. // Новая технократическая волна на Западе. [Текст] / Москва, 1986.
12. Введение в политологию : учебник для студентов вузов [Текст] / Пугачев, В.П. Соловьев, А.И. -3-е изд., перераб. и доп. -М.: Аспект Пресс, 2000. -446с.
13. Гаджиев К.С. Политология: учебник для высших учебных заведений [Текст] – М.: Логос, 2001.– 488 с.
14. Ионин, Л.Г. Социология в обществе знаний: от эпохи модерна к информационному обществу [Текст] – М.: Изд. дом ГУ - ВШЭ, 2007. -432с.
15. Ирхин, Ю.В. Политология: Учебник [Текст] / Ирхин, Ю.В., Зотов, В.Д., Зотова, Л.В. - М.: Юристъ, 2002. – 511 с.
16. Маклюен, М. Понимание медиа [Текст] – С.П.: Кучково поле, 2003. -464с.
17. Мартин Дж. Телематическое общество. Вызов ближайшего будущего. // Новая технократическая волна на Западе [Текст] / Москва, 1986.
18. Соловьев, А.И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации [Текст] –М.: Политические исследования, 2002. -№3. - С.5-18.
19. Электронное правительство / Отчет ноябрь 2004 / Eurosai [Электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.eurosai-it.org/documents/activities/russian_%20e_gov.pdf

УДК 327

А. С. Джилавян

Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара

ОТ КЕМАЛИЗМА К НЕООСМАНИЗМУ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Дана стаття присвячена аналізу еволюції політики Туреччини від принципів ідеології кемалізма до концепції нового османізму.

Ключові слова: кемалізм, неоосманізм.

Данная статья посвящена анализу эволюции политики Турции от принципов идеологиикемализма до концепции «нового османизма».

© А. С. Джилавян, 2012

Ключевые слова: кемализм, неоосманизм.

This article is devoted to analysis of evolution of police of Turkey from principles of Kemalist's ideology up to concept of neo-Ottomanism.
Keywords: kemalism, neoosmanism.

Отмежевание от основных принципов кемализма во внешне – и внутриполитической концепции Турции в пользу «нового османизма» на сегодняшний день является одной из самых обсуждаемых тем по проблематике политических процессов на Ближнем Востоке, что и представляет собой большую актуальность данной тематики.

Турция является одной из наиболее динамично развивающихся стран не только ближневосточного региона, но и мира. Уникальное геополитическое расположение этого государства на стыке Европы и Азии (97% процентов в Азии и 3% в Европе) позволяют ему принимать активное участие в политической, энергетической и социально-экономической сферах региональных отношений.

На сегодняшний день, турецкая внутренняя и внешняя политика претерпела значительные изменения, которые предоставляют возможность говорить о переосмыслении Турцией своей региональной позиции. Тенденция переориентации турецкого внешнеполитического видения с западного ракурса на восточный по направлению к большему вовлечению в политические процессы на Ближнем и Среднем Востоке а также Северной Африки получила название концепции «неоосманизма», сформулированной не только как обоснование деятельности правящей Партии Справедливости и Прогресса (на тур. Adalet ve Kalkınma Partisi), но и как способ достижения регионального доминирования Турции в перечисленных регионах.

До оглашения турецким руководством «неоосманизма» Турция прошла не малый путь реформ и преобразований в политической жизни страны.

После окончания Первой мировой войны и распада Османской Империи Турция встала перед угрозой национального сепаратизма и усиления влияния западных стран. Страна нуждалась возрождении, которое было бы направлено против господства Запада и султанского феодально-клерикального строя. Таким возрождением стала буржуазно-национальная революция во главе с Мустафой Кемалем Ататюрком 1918-1923 гг., в результате чего, 23 ноября 1923 года после упразднения султаната в Турции была образована республика, идеологической основой которой стал кемализм.

Кемализм утвердился в виде важнейших идеологических принципов, выдвинутых Ататюрком, зафиксированных в Конституции Турецкой Республики во 2-ой статье. В дальнейшем, в 1931 году, они превратились в шесть основополагающих принципов существования и деятельности правящей Народно-республиканской партии. Она провозглашалась революционной, светской, этатистской, народной, национальной и республиканской партией [Р. И. Измайлов. Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20–30-е годы XX века//http:// idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm].

Со дня провозглашения республики Ататюрк объявил курс на модернизацию страны в духе западно-демократических ценностей и принятия позиции «вестернизации», культурного преобразования турецкой общественности.

Данное обстоятельство вполне объяснимо в силу того факта, что само концептуальное ядро кемализма заимствовано из западной буржуазной идеологической схемы. Мустафа Кемаль подчеркивал в интервью газете «Матэн» в 1922 г., что «турецкая демократия, хотя и следовала по пути, начатом Французской революцией, развивалась со своими, присущими ей особенностями. Ибо каждый народ осуществляет свою реформацию согласно требованиям и закономерностям, соответствующим собственному обществу, согласно внутренней обстановке и положению, согласно требованиям времени» [Там же.].

Еще одним важным фактором кемализма выступала его антирелигиозная предрасположенность, вызванная, прежде всего, этническим сепаратизмом, который, в свое время, носил серьезную угрозу целостности и внутренней стабильности Османской империи. Мустафа Кемаль, османский генерал, имевший нечасто дававшийся полководцам титул «Гази» (воитель за ислам), своими глазами наблюдал распад некогда великой империи под натиском национализмов - греческого, арабского, армянского, курдского, и рассматривал этнический сепаратизм в любой его форме как самый опасный вызов для молодой республики. После формирования турецкой республики основную угрозу целостности государства стали представлять миллионы курдов. Именно после подавления дюжины курдских восстаний под знаменем ислама Ататюрк и занял жесткую антирелигиозную позицию и проводил политику выдворения религии и всех сфер общественной жизни.

Рассматривая данный отрезок турецкой истории становится очевидным, что идеология кемализма была направлена больше на элиту страны, нежели на его ее простое население. При этом кемалистская концепция не встречала серьезной оппозиции со стороны крестьян и среднего класса общества, что позволило ей больше влиться в турецкую общественную мысль.

В итоге курс на модернизацию и «вестернизацию» Турции представлял довольно-таки положительную перспективу. Если рассматривать тенденции конкретных процессов через культурологическую призму, то можно предположить, что открытость европейской и западной культуры предоставляла возможность более обширного гуманистического и культурного развития человека, в то время как в странах арабского мира культурное образование индивида проводиться под исламским ракурсом и, зачастую, приводить к формированию замкнутого мировоззренческого мышления. Такие аспекты кемализма, несомненно, создавали благоприятную почву для укрепления связей и сотрудничества с Западом, что отвечало целям Мустафы Кемаля Ататюрка в отношении евроинтеграции Турции.

После смерти Ататюрка в 1938 году Турция оказалась на пороге новой мировой войны. В данный промежуток времени турецкое государство не занимало какой-либо конкретной определенной позиции, а оставалась на нейтральной стороне. Благодаря подписанному ряду соглашений со сторонниками гитлеровской и антигитлеровской коалиции Турция смогла восстановить суверенитет турецких проливов, утраченных по Лозанскому договору, а также вернуть контроль над Антиохией-Александреттой, которую французы пытались включить в Сирийский мандат. Многие турецкие эксперты заявляют, что именно позиция нейтралитета, несмотря на кратковременное улучшение российско-турецких отношений, уберегла Турции от включения ее в состав «социалистического лагеря» [И. Туран. Турция на подъеме//http://globalaffairs.ru/number/Turtciya-na-podeme-15362].

Однако окончание Второй мировой войны ознаменовало начало новой конфронтации между двумя сверхдержавами за глобальное доминирование. В таких условиях Турция встала перед необходимостью определения своей позиции в противоборстве социалистического и западного блоков. Естественно, модернизация турецкого общества по кемалистской идеологии обозначила выбор турецкого государства в пользу Запада. Турция начала получать экономическую помощь от Соединенных Штатов, сначала в соответствии с программой четырех пунктов (программа президента Трумэна, предусматривающая экономическую поддержку слаборазвитым странам. – Ред.), а затем с планом Маршалла. В 1949 г. Турция стала членом Совета Европы, а в 1952 году – членом НАТО.

В итоге в глазах Западного мира Турция стала наиболее благоприятной антикоммунистической демократией в ближневосточном регионе, при помощи которой Соединенные Штаты могли более эффективно реализовывать свои региональные интересы. Вплоть до окончания холодной войны идеология кемализма полностью удовлетворяла правящие круги Турции. Но стратегическое сотрудничество с Западом подразумевала и тесные контакты с Израилем, что безусловно портило отношения со всеми соседями, отрывало от мусульманского интернационала и создавало настроение «осажденной крепости» в Турции. Наступал период, когда кемализм, предоставивший большую долю власти военной верхушке, нуждался в пересмотре [Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство//http:/ newsland.ru/news/detail/id/827288/].

Первой попыткой такого пересмотра вполне целесообразно можно считать деятельность премьер-министра (1983-1989 гг.), а затем и президента (1989-1993 гг.) Турции Тургута Озала, совершившего многое для установления хороших отношений с арабским миром. В 1988 году на французском, а затем в 1991 - на английском языке выходит историко-философская книга Озала «Турция в Европе» (английский вариант названия – «Турция в Европе и Европа в Турции»). В тексте своей работы автор выстраивает концепцию, согласно которой Турция принадлежит к «анатолийской» цивилизации, являющейся не только неотделимой частью европейской цивилизации, но и во многом исторически определившей развитие самой Европы. Тургут Озал объявил всю культурную историю Анатолии, вместе с древнегреческими полисами, римскими провинциями, Византийской империей – турецким наследием. «Принцип крови» и лингвистической близости пантюркистов отбрасывается Т. Озалом ради «принципа почвы», ему важна цивилизационная преемственность и родство с региональными культурами. Также примечательно, что при Озале курдов перестали именовать «горными турками» и признали наличие курдского языка в Турции. Плодом же его экономических реформ стало выдвижение на передний план среднего класса анатолийских предпринимателей и промышленников в противовес буржуазной прослойки из Стамбула и Измира. Одним из важнейших внешнеполитических достижений Озала стало создание Организации Черноморского Экономического Сотрудничества, как инструмент возращения причерноморского региона под

экономический контроль Турции. Руководствуясь вышеперечисленным, можно говорить о том факте, что, начиная с 80-ых годов, формируются зачатки так называемой концепции нового османизма [Там же.].

После распада Советского Союза положение Турции в регионе резко изменилось. Перед ней открываются новые перспективы наращивания своего геополитического статуса путём пантюркистской экспансии в тюркские республики бывшего СССР, расширение влияния на российские регионы Поволжья, Северного Кавказа, даже Сибири, на Украину, Молдавию, Грузию. Турецкое продвижение, особенно в мусульманские страны Кавказа и Средней Азии. К тому же, с распадом социалистического лагеря пропадает блоковая дисциплина, а имидж военной диктатуры начинает терять свою привлекательность. В Турции начинают проявляться происламские элементы. Первая попытка создания происламского правительства во главе с Неджметтином Эрбаканом в 1996-1997 годах закончилась ультиматумом военных и его отставкой. Турецкий генералитет, начиная с 60-ых годов несколько раз вторгался в политическую жизнь стран и успешно подправлял ход событий, обосновывая свое вмешательство защитой основных принципов идеологии кемализма от исламистского реакционизма. Однако приход к власти в 2002 году Партии справедливости и развития (ПСР) предотвратить они уже не смогли. Армия смирилась с появлением на политической арене фигуры Реджепа Тайипа Эрдогана, соратника Эрбакана и бывшего мэра Стамбула, которому ранее было навсегда запрещено заниматься политикой [Ф.А. Лукьянов. Демократия против светского устройства//http:// globalaffairs.ru/redcol/Demokratiya-protiv-svetskogo-ustroistva-14983].

С приходом к власти ПСР ассоциируется начало трансформации турецкой национальной и внешнеполитической концепции в качественно иную фазу – политику нового османизма или неоосманизма.

Наиболее обширным и объемлющим теоретическим обоснованием неоосманизма является монография нынешнего министра иностранных дел Турции Ахмета Давутоглу под названием «Стратегическая глубина: международная позиция Турции». Основной тезис данной работы сводиться к тому, что Турция, благодаря своей исключительной геополитической позиции, должна играть ключевую роль при участии в политических и социально-экономических процессах в регионах Ближнего и Среднего Востока, а также Северной Африки. Автор утверждает, что внешняя политика Турции несбалансирована и имеет сильный крен в сторону сотрудничества с Западом, что, в свою очередь, не позволяет Турции уделять должное внимание своим интересам в других частях света, в том числе и на территориях, являвшимися бывшими провинциями Османской империи. Дальше автор заявляет, что после окончания холодной войны и распада биполярной системы международных отношений наступает эпоха многополярной системы мировой политики, которая включает в себя различные региональные интеграционные объединения, активное сотрудничество с которыми является для Турции крайне важным фактором. Также Турция обязана сотрудничать с глобальными игроками, такими как Россия, ЕС, США, Китай, Япония, чьи интересы пересекаются в ключевом для концепции неоосманизма регионе Центральной Азии. Многовекторная политика на центральноазиатском направлении должна обеспечить Турции возможность влиять на изменение соотношения сил в регионе. Давутоглу, в том числе, добавляет, что Турция в реализации своих амбиций не должна полностью отказываться от сотрудничества с Западом, а наоборот – данное сотрудничество должно дополнить и, в итоге, сбалансировать новый курс внешней политики. Новая концепция помимо всего прочего подразумевает и налаживание отношений с арабским миром и выхода из состояния «осажденной крепости» [И. И. Стародубцев. Некоторые теоретические подходы к формированию турецкой внешней политики в Центральной Азии в монографии А. Давутоглу «Стратегическая глубина»//http:// iimes.ru/?p=14891].

Упразднение так называемой осажденности определяет еще одну принципиальную характеристику нового османизма – это политика «ноль проблем с соседями». Данная опция позволяет Турции обеспечивать активное вовлечение в урегулировании региональных двусторонних и внутренних конфликтов, посредство своего посредничества. Это позволяет не только упразднять очаги напряженности близ своих границ, но и в условиях меняющейся политической раскладки и соотношения сил пробивать путь к региональному доминированию.

Не менее важен и внутриполитический аспект политики нового османизма. На ряду с процессами демократизации, согласно европейским рекомендациям, одновременно усиливаются позиции ислама нереакционным и постепенным способом, аппелируя к бывшим ценностям Османской империи, что ослабляет позиции кемалистов в турецком обществе. Также данный аспект имеет благоприятные предпосылки для начала диалога со всеми этническими и религиозными меньшинствами, отбрасывая в сторону страх перед этническим сепаратизмом. В следствие чего, неоосманизм завоевал повышенное внимание среди курдского населения, как

потенциальная возможность более свободного выражения своей самобытности.

Таким образом, политическое развитие Турции прошло долгий путь от кемалистской идеологии до формирования неоосманской тенденции реализации своих интересов как в границах региональной политики, так и за ее пределами. Начиная с поры образования турецкой республики, Турция из слаборазвитой страны превратилось в сильное, динамически развивающиеся региональное государство с собственными стремлениями установления лидерства в участии политической и социально-экономической жизни в ключевых для нее регионах. Отмежевание от кемализма, западного видения ближневосточного региона, а также перехода к реализации многовекторной внешней политики свидетельствует о действительном переосмыслении Турцией своей позиции в пользу обозначения своей исключительной претензии на региональное лидерство.

Библиографические ссылки

1. Р. И. Измайлов. Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20–30-е годы XX века//http:// idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm;
2. И. Туран. Турция на подъеме//http:// globalaffairs.ru/number/Turtciya-na-podeme-15362;
3. Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство//http:/ newsland.ru/news/detail/id/827288/;
4. Ф.А. Лукьянов. Демократия против светского устройства//http:// globalaffairs.ru/redcol/Demokratiya-protiv-svetskogo-ustroistva-14983;
5. И. И. Стародубцев. Некоторые теоретические подходы к формированию турецкой внешней политики в Центральной Азии в монографии А. Давутоглу «Стратегическая глубина»// http:// iimes.ru/?p=14891.

УДК 327 (477+729)

Т.В. Жолонко

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

УКРАЇНСЬКО-КУБИНСЬКІ ВІДНОСИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Аналізується сучасний стан співробітництва України і Куби у політичній, торговельно-економічній та культурно-гуманітарній сферах. Окреслюються подальші перспективи міждержавного співробітництва та пропонуються шляхи оптимізації діалогу між Україною та Кубою.

Ключові слова: Україна, Куба, міждержавне співробітництво.

Анализируется современное состояние сотрудничества Украины и Кубы в политической, торгово-экономической и культурно-гуманитарной сферах. Очерчиваются дальнейшие перспективы межгосударственного сотрудничества и предлагаются пути оптимизации диалога между Украиной и Кубой.

Ключевые слова: Украина, Куба, межгосударственное сотрудничество.

The current status of relation between Ukraine and Cuba in political, trade and economic, cultural and humanitarian spheres is investigated in the article. The author concludes that the regulatory framework between countries is sufficient for the building of interstate dialogue. Ukraine political dialogue with Cuba is quite intensive compared to other Latin American countries. Trade and economic cooperation area has not disclosed full potential. Today there are many areas to enhance economic cooperation, particularly in the sugar industry, automotive, rail and air transport. Scientific and technical cooperation between Ukraine and Cuba mainly concentrated in such areas as medicine, biotechnology and pharmacology. Parties interested in conducting research of cancer, meningitis, hepatitis, vitiligo. Cuban side offers to create a joint venture for making production of pharmaceuticals and vaccines. An important direction of Ukrainian-Cuban cooperation in the humanitarian sphere is the treatment and rehabilitation of Ukrainian children affected by the Chernobyl disaster. Cuba is the only country in the world where treatment «Chernobyl» children became a state task level. Deep tradition has cooperation in the field of education. During the Soviet era in educational institutions of Ukraine was prepared

© Т. В. Жолонко, 2012

9 thousand Cuban specialists. Today we study the possibility of granting postgraduate education in Ukraine for the Cuban experts. Sport cooperation is developing. Cooperation between Ukraine and Cuba in the field of innovative technologies, including alternative energy sources has good perspectives. Ukrainian researchers have extensive experience in the creation of solar power that would be useful in Cuba. Historical ties of both nations can become the base for strengthening relations. The number of Ukrainian tourists visiting Cuba in recent years has increased. However, geographic remoteness and internal features of both countries do not allow to realize the full potential of bilateral relations. The political will of leaders of the two countries helps to overcome this problem.
Keywords: Ukraine, Cuba, interstate cooperation.

Актуальність обраної проблематики полягає у тому, що Куба є однією з країн Латинської Америки, з якими в України склалися постійні та навіть інтенсивні двосторонні відносини. Українсько-кубинський діалог триває вже понад 20 років. В той же час деякі сфери співробітництва розвиваються досить повільними темпами, попри їх великий потенціал. Активізації міждержавного діалогу сприятиме не тільки дипломатична активність і бізнес-діяльність, але й наукове осмислення двосторонніх відносин у геополітичних умовах, що склалися в світі.

На відміну від радянсько-кубинських відносин, дослідженню співробітництва України та Куби приділяється досить небагато уваги, як з боку вітчизняних, так і з боку зарубіжних науковців. Так, серед іспаномовних робіт, в яких аналізуються відносини Куби з країнами пострадянського простору, в тому числі й з Україною, можна назвати наступні: «Cuba: una historia» (2012 р.) [1], «Cuba en mundo multipolar» (2011 р.) [2], «La politica exterior de Cuba» (2009 р.) [3] та ін. Проблема зовнішньої політики Куби досліджується у працях російських науковців, зокрема фахівців Інституту Латинської Америки Російської Академії наук. Мова йде про роботи таких авторів як С. Батчиков [4], І. Піскун [5], А. Пятаков [6] та ін. Українська наука має лише поодинокі наукові розвідки у сфері міждержавних відносин та зовнішньої політики країн Карибського регіону. В цьому контексті необхідно згадати роботи Н. Веселої [7], В. Кириченка [8], М. Засядька [9] та ін.

У даній статі автор має на меті охарактеризувати основні сфери співробітництва України та Куби, проаналізувати місце обох країн у зовнішній політиці одна одної та окреслити подальші перспективи двосторонніх відносин.

Республіка Куба однією з перших серед країн регіону визнала незалежність України 6 грудня 1991 р. Вже 12 березня 1992 р. був підписаний Протокол про встановлення дипломатичних відносин. В цьому ж році було відкрито Посольство Куби в Києві, а з вересня 1993 р. в Гавані функціонує Посольство України [10].

За 20 років відбулося декілька зустрічей на вищому та найвищому рівнях. Зокрема, на рівні Президента України двічі – у 2000 р. (Л. Кучма) та 2011 р. (В. Янукович), Голови Верховної Ради України – у 1997 р., Міністра закордонних справ тричі – у 1998, 2002, 2010 рр. За цей же період Міністри закордонних справ Куби відвідали Україну тричі – у 1995, 2003, 2011 рр.

Особливого значення для зміцнення двосторонніх відносин мав державний візит до Куби Президента України В. Януковича у жовтні 2011 р. Під час цього візиту В. Янукович зустрівся з Головою Державної Ради та Ради Міністрів Куби Р. Кастро, а також з його братом, лідером Кубинської революції Ф. Кастро. Під час цього візиту було підписано 6 двосторонніх документів та проведено представницький бізнес-форум за участю понад 180 учасників. На зустрічі Президент України заявив, що після невеликої паузи відносини між країнами увійшли у «звичний дружній режим» і пообіцяв пожвавлювати роботу, контакти і підвищувати товарообіг між країнами [11].

Відбувається співробітництво на рівні парламентів. Зокрема, у Верховній Раді України функціонує Депутатська група з міжпарламентських зв'язків з Республікою Куба під керівництвом І. Алексєєва (фракція КПУ). А у Національній Асамблеї народної влади Республіка Куба працює Група дружби «Куба-Україна», яку очолює Х. Рейнальдо Фернандес Вега (Комуністична партія Куби).

Але в історії політичного діалогу були і проблемні моменти. Так, на початку 2000-х рр. у західних ЗМІ поширилася інформація про постачання зброї з України на Кубу. І хоча ця історія не набула такого розголосу як «кольчужний скандал», в очах світового товариства двосторонні відносини України та Куби були скомпрометовані. Також можна згадати певне охолодження відносин за часів президентства В. Ющенка, пов'язане з його орієнтацією на поглиблення співробітництва з США. Проте дані факти в цілому не впливають на характер двосторонніх відносин.

За роки міждержавного діалогу було створено міцну договірно-правову базу, яка складається з 59 документів і є цілком достатньою для плідного співробітництва. Серед основних двосторонніх

документів слід назвати Протокол про співробітництво між Міністерствами закордонних справ, угоди про торговельно-економічне, наукове співробітництво, сприяння та взаємний захист інвестицій, повітряне сполучення, про умови взаємних поїздок громадян, боротьбу з митними порушеннями, про співробітництво в галузях культури та освіти, охорони здоров'я, туризму, фізкультури та спорту тощо. Важливим документом в контексті налагодження практичної українсько-кубинського співпраці у галузі спорту та фізичної культури стала Програма співробітництва в сфері фізичної культури і спорту між Державною службою молоді та спорту України і Національним інститутом спорту фізичного виховання і відпочинку Республіки Куба на 2012 – 2013 роки. Першочергові заходи з розвитку співробітництва в галузі освіти і науки на 2011 – 2014 роки передбачені відповідним меморандумом між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України та Міністерством вищої освіти Куби. З метою узгодження дій для майбутнього розвитку співробітництва в галузі експертизи, реєстрації та контролю якості лікарських препаратів, вакцин та імунобіологічних препаратів укладено Меморандум про взаєморозуміння між Державним експертним Центром МОЗ України та Державним Центром по контролю за якістю медичних препаратів МОЗ Куби. Завдяки підписанню Установчої угоди між Торгово-промисловою палатою України та Торговою палатою Куби налагоджено зв'язок між підприємницькими асоціаціями обох країн, що сприятиме пожвавленню двосторонніх економічних відносин.

На опрацюванні знаходяться ще 12 документів, які регламентують співробітництво у різних сферах [12].

Окремо необхідно сказати про регіональні зв'язки. Так, певно співробітництво відбувається в рамках Протоколів про дружбу між Волинською областю та провінцією Пінар-дель-Ріо, між Одеською областю та Провінцією Мантансас, а також Угоди про встановлення дружніх зв`язків між містом Києвом та містом Гаваною і Хартією про побратимство між Київською областю та провінцією Гавана.

Таким чином, за роки незалежності України між нашою державою та Республікою Куба був встановлений та активно розвивався політичний діалог, що демонструє зацікавленість обох сторін у поглибленні двосторонньої співпраці.

В той же час економічне співробітництво і торгівля між Україною та Кубою розвивається досить повільними темпами. Причинами цього є як об'єктивні фактори (географічна віддаленість, економічна блокада Куби, світові фінансові негаразди тощо), так і особливості обох країн (командно-адміністративна система управління кубинської економіки, зацікавленість сторін у компенсаційних схемах при розрахунках, недостатній інтерес та ін.).

Протягом 2001 – 2009 рр. торговельно-економічне співробітництво між країнами не було позначено суттєвими зрушеннями. Так, за даними Державної служби статистики України взаємний обсяг торгівлі товарами та послугами між Україною та Кубою зріс з 14 млн дол. США у 2001 р. до 19 млн дол. США у 2009 р. [13]. Проте, вже у 2010 р. загальний двосторонній обсяг торгівлі товарами та послугами істотно збільшився і становив 31 млн дол. США, а у 2011 р. – 27,8 млн дол. США [13].

Підґрунтям для налагодження та активізації українсько-кубинської торговельно-економічної співпраці став той факт, що саме Україна ще за часів СРСР внесла вагомий вклад у формування автотранспортного, залізничного, авіаційного парку Куби, забезпечувала технологічним обладнанням енергогенеруючі та цукропереробні підприємства. І тому сьогодні основними видами української продукції, що експортуються до Куби, є автозапчастини марки «КраЗ», двигуни турбореактивні для літаків українського виробництва сімейства «АН», прокат плоский з вуглецевої сталі, труби з чорних металів, запчастини до тракторів, а також мінеральні добрива, робітничий одяг та взуття, сировина для виробництва інсуліну, пшениця та ін. [14]. В свою чергу, Куба експортує до України ром, цитрусові, каву, тютюнове листя, сигари.

З 2009 р. на Кубі функціонує представництво українського холдингу «АвтоКрАЗ». Підприємство отримало статус «адміністратора», і тепер українська сторона здійснює не лише технічну поставку деталей для виробництва, але й забезпечує участь в організації технологічного процесу і контролю якості виконуваних робіт. Будівельна галузь Куби потребує модернізації понад 4 тисяч автомобілів, які експлуатуються ще з радянських часів. Тому для капітального ремонту та модернізації було створено українсько-кубинське підприємство «КраЗ-СОМЕК» у м. Сьєнфуегос. Досвід вирішення проблемних питань з КраЗом дає нові можливості для просування продукції підприємства «КраЗ-СОМЕК» на ринки країн АЛБА, зокрема на ринок Венесуели [15].

Ще однією сферою для співробітництва є забезпечення прямих поставок на Кубу тракторів ПМЗ ім. А. Макарова, ХТЗ, іншої сільськогосподарської техніки українського виробництва. Значна частина тракторів експлуатується на Кубі до цього часу, проте більшість техніки потребує

ремонту і модернізації. У найближчий час планується створити складальне підприємство з випуску тракторів українських марок та іншої сільськогосподарської техніки [16].

Актуальним є налагодження стратегічного партнерства в авіаційній галузі, насамперед, у сфері ремонту та модернізації літаків марки «АН». Кубинська сторона неодноразово наголошувала, що предметом її зацікавленості є українські «АНи» і вона готова розглядати пропозиції України за умови, що вітчизняні літаки сімейства «Антонов» будуть відповідним чином сертифіковані згідно з міжнародними стандартами, а українські виробники авіаційної галузі запропонують взаємоприйнятну схему фінансування проектів. Куба має на меті здійснити заміну наявних АН-24 та застарілих російських ЯК-42 на АН-148-200. У 2012 р. кубинська авіакомпанія «Cubana de aviación» вже купила 6 літаків, що дозволило збільшити кількість польотів як регіонального, так і міжнародного значення. Відповідно до заяв представників авіакомпанії, Кубі потрібно більше розвивати авіаційні технології, беручі до уваги, що туризм займає друге місце за кількістю валютних надходжень до країни після технічного та професіонального обслуговування [16].

У стадії опрацювання перебувають пропозиції Державного підприємства зовнішньоекономічної діяльності «Укрінтеренерго», що має багаторічний досвід роботи у виконанні контрактів з будівництва та модернізації енергетичних об'єктів [16].

Активізації українсько-кубинської співпраці сприяє робота Міжурядової українсько-кубинської комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва. Останнє, 10 засідання комісії відбулося 10 листопада 2010 р. у м. Гавана. За підсумками роботи Міжурядової українсько-кубинської Комісії було підписано Угоду між Державним комітетом телебачення та радіомовлення України й Інститутом Радіо і Телебачення Республіки Куба про співробітництво в галузі телебачення і радіомовлення, Меморандум про основні засади співробітництва між ТОВ «Фармекс Груп» та CIMAB S.A., а також підсумковий протокол, де зафіксовано досягнуті домовленості щодо основних питань українсько-кубинського торговельно-економічного і науково-технічного співробітництва.

Українські підприємства регулярно беруть участь у Міжнародній виставці FIHAV, яка щороку проводиться за підтримки Міністерства зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій Республіки Куба. Серед постійних учасників виставки такі українські компанії як Публічне акціонерне товариство «АвтоКрАЗ», Державна компанія «Укрспецекспорт», фірма «Укрінмаш», науково-виробнича фірма «Спектр» та ін. У 2011 р. FIHAV стала найбільшою за всю історію – в ній взяли участь 1500 компаній з 60 країн, зокрема з Бразилії, Великобританії, Венесуели, Угорщини, Канади, Чилі, Китаю, Еквадору, Іспанії, Франції, Італії, Мексики, Панами, Росії, ЮАР.

Отже, потенціал українсько-кубинської співпраці у торговельно-економічній сфері є досить великим. Проте стан його реалізації залишається незадовільним.

Що стосується науково-технічного співробітництва України та Куби, воно переважно зосереджено у таких сферах як медицина, біотехнології та фармакологія.

З 1992 р. в Україні працює спільне українсько-кубинське підприємство «Либідь-Інтер», фахівці якого займаються лікуванням вітіліго.

У 2000 – них рр. започатковано співпрацю кубинського Центру молекулярної імунології (ЦМІ) з українськими онкологічними центрами. Сторони зацікавлені у проведенні спільних українсько-кубинських досліджень вакцини для III, IV стадії онкологічних захворювань. Куба також володіє вакцинами проти різних форм менінгіту, гепатиту, онкологічних захворювань та препаратами для лікування вітіліго, алопеції, що може привернути увагу українських імпортерів. Кубинська сторона пропонує створення спільного підприємства з виробництва на фармацевтичних потужностях України онкологічних препаратів та вакцин за ліцензією кубинського Центру молекулярної імунології [17].

Важливим напрямком українсько-кубинського співробітництва у гуманітарній сфері є лікування та оздоровлення дітей з України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. За 20 років здійснення Програми курс реабілітації у кубинському лікувально-оздоровчому центрі «Тарара» пройшли 24 тис українських пацієнтів, з яких 21 тис – діти. Це пацієнти з тяжкими онкологічними, імунними, ортопедичними захворювання. На Кубі було вилікувано понад 8 тис. дітей із діагнозом гіперплазія щитовидної залози, 136 онкохворих дітей, 11 важкохворих кардіологічних пацієнтів. За цей період всього було проведено 139 хірургічних операцій, серед яких – 14 складних операцій на серці, 18 – ортопедичного характеру, а також 38 офтальмологічних, пластичних (післяопікових) операцій, в тому числі пересадки нирок [18].

Куба – єдина країна в світі, де лікування «чорнобильських» дітей стало завданням державного рівня. Обстеження та відбір дітей, яким необхідно лікування на Кубі, здійснюється кубинським лікарем, що працює в Україні. Спеціалізована медична допомога кубинською стороною здійснюється у вигляді поширеної на Кубі національної системи «сімейного лікаря», до якої додаються консультації спеціалізованих педіатричних центрів Куби, Інституту ендокринології,

Інституту гематології та інших медичні заклади з високим науковим потенціалом. На території лікувально-оздоровчого табору спеціально для українських дітей відкрита лабораторія радіобіологічних вимірів, здійснюється комп'ютерний облік та контроль стану дітей. За кожною дитиною закріплений вихователь та перекладач. На виконання цієї програми на лікування чорнобильських дітей, в першу чергу дітей сиріт, Кубою було витрачено понад 350 мільйонів доларів США [18].

Крім того, в межах українсько-кубинської програми кубинські лікарі проконсультували більше 10 тис дітей у міжнародному дитячому медичному центрі «Євпаторія».

Нажаль, через економічні труднощі у грудні 2011 р. Куба призупинила реалізацією цієї програми. І сьогодні для продовження цього унікального проекту необхідна зустрічна гуманітарна ініціатива України. В цьому контексті дуже важливим є виділення Україною гуманітарної допомоги Кубі у розмірі 79 млн грн. (загальним об'ємом 15 700 т добрив) [18].

Глибокі традиції має співробітництво у сфері освіти. Ще за радянських часів у навчальних закладах України було підготовлено 9 тис. кубинських фахівців. Сьогодні вивчається питання щодо надання кубинцям післядипломної освіти в Україні.

У Республіці Куба регулярно відбуваються культурні події, присвячені Україні. Так, протягом 2011-2012 рр у Гавані пройшли фотовиставки та інші заходи з нагоди Дня Соборності України, Дня незалежності, річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні та ін. За сприяння Кубинського інституту дружби народів відбулася багатонаціональна акція «Багаття дружби». З 31 березня по 4 квітня 2010 р. у Гавані вперше в Латинській Америці пройшов Тиждень українського кіно, на якому були продемонстровані 5 українських фільмів кіностудії ім. Довженка із субтитрами на іспанській мові.

В Україні також регулярно проходять дні українсько-кубинської дружби. З 2009 р. в Києві щороку відбуваються фестивалі кубинського кіно «Viva, Cuba!». У 2010 р. в Києві відбулася науково-практична конференція «Вдячна Україна – благородній Кубі», присвячена 20-річчю лікування українських дітей на Кубі. Конференція доповнилася фестивалем кубинського кіно та фотовиставкою «Куба в об'єктиві».

Кубинський музичний колектив «Сонріса» регулярно бере участь у дитячому фестивалі «Змінимо світ на краще», який щороку проходить у Міжнародному таборі Артек.

Розвивається співробітництво у галузі спорту. Під час державного візиту Президента України В. Януковича до Куби була підписана Програма співробітництва в сфері фізичної культури і спорту між Державною службою молоді та спорту України та Національним інститутом спорту, фізичного виховання і відпочинку Республіки Куба на 2012-2013 рр. Згідно з Програмою, протягом 2012-2013 рр. заплановані спільні змагання, товариські зустрічі та обмін досвідом у галузях спорту та фізичного виховання. На 2013 р. заплановано проведення товариського матчу між збірними України та Куби з боксу.

Проте українські спортсмени вже відзначилися на Кубі. Так, видатний український шахіст В. Іванчук неодноразово брав участь і перемагав у Меморіалі Капабланки на Кубі. А у 2012 р. команда спортсменів-рибалок з України зайняла 2 місце на чемпіонаті ловлі меч-риби ім. Ернеста Хемінгуея (м. Гавана). Україна вперше в історії існування турніру взяла в ньому участь та була офіційно представлена одразу двома екіпажами з команди.

Таким чином, між Україною та Кубою сьогодні існують і розвиваються досить інтенсивні зв'язки у політичній, економічній, науково-технічній та культурно-гуманітарній галузях. Проте географічна віддаленість та особливості внутрішнього розвитку обох країн не дозволяють реалізовувати весь потенціал двосторонніх відносин. Для подолання цього явища в першу чергу необхідна політична воля лідерів обох держав. Актуальними для пожвавлення співробітництва є галузі, де Куба показує успіхи на рівні розвинутих країн, наприклад, біотехнологія та виробництво медичних препаратів, в особливості вакцин. Для Куби інтерес представляють українські підприємства, що випускають залізничний транспорт. Потреба кубинської сторони у тепловозах, вагонах і рейках при взаємовигідному співробітництві може забезпечити заказами українські заводи та підприємства, що випускають даний вид продукції. Кубинці також виявляють інтерес до українського обладнання для цукрових заводів, енергетичного устаткування і турбін, а також морських суден.

Перспективним є співробітництво України та Куби у сфері інноваційних технологій. Останнім часом кубинці все більше уваги приділяють вивченню альтернативних джерел енергії. Українські дослідники мають багатий досвід у сфері створення сонячних електростанцій, що не набув поширення в Україні, але який може стати в нагоді кубинській стороні.

Перспективним може стати співробітництво у цукровій галузі. Хоча наша держава фактично втратила статус країни-великого виробника цукру, а кубинська цукрова галузь переживає не найкращі часи, кризу в цукровій індустрії обох країн можна подолати за рахунок розробки більш

ефективних технологій виробництва цукру, а також переробки відходів його виробництва. Тим більше, що і на Кубі, і в Україні існують особливі науково-дослідні установи, які працюють над цими проблемами (на Кубі це Інститут цукрового очерету, а в Україні – низка НІІ цукрової промисловості та цукрового буряку).

Підґрунтям для активізації відносин можуть стати історичні зв'язки обох народів (тисячі кубинців навчалися в Україні, багато українських фахівців працювали на Кубі). Сприятиме активізації відносин і той факт, що кількість українських туристів, що відвідують Кубу, за останні роки суттєво зросла.

Бібліографічні посилання

1. Guerra-Vilaboy S. Cuba: una historia / S. Guerra-Vilaboy, O. Loyola-Vega. – Mexico; Ocean Sur, 2012. – 125 p.
2. Serbin Bartosch A. Cuba en mundo multipolar/ A. Serbin Bartosch / L. Fernando (coord..) Cuba, Estados Unidos y América Latina frente a los desafíos hemisféricos. – BuenosAires-Barcelona: Editorial Icaria-CRIES-IEEI, UNESP, pp. 229-267.
3. Domínguez J. I.: La política exterior de Cuba (1962-2009)/ J.I. Domínguez. – Madrid: Colibrí, 2009. – 603 p.
4. Батчиков С. Россия — Куба. Перед выбором / С. Батчиков. // Латинская Америка. – 2008. – № 8. – С. 13-21.
5. Пискун И. Куба в интеграционных процессах Латинской Америки в начале XXI века / И. Пискун // Латинская Америка. – 2011. – № 9. – С. 74-80.
6. Пятаков А. Международная деятельность Кубы в сфере ре здравоохранения / А. Пятаков // Латинская Америка. – 2012. – № 11. – С. 54-64.
7. Весела Н. Інтеграційні процеси в Латинській Америці та Карибському басейні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 — політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку / Н. Весела, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — К., 2002. – 20 с.
8. Кириченко В. Шляхи та механізми подальшого зміцнення взаємовигідних відносин України з державами Латинської Америки та Карибського басейну / В. Кириченко // Антологія творчих досягнень. — К.: ІСЕМВ НАН України, 2004. — Вип. 1. — С. 250-260.
9. Засядько М. Карибський регіон у зовнішній політиці США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 — політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку / М. Засядько, Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2010. – 20 с.
10. Історія двосторонніх відносин [Електронний ресурс] // Сайт Посольства України в Республіці Куба. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/cuba.
11. Глава держави: українсько-кубинське співробітництво буде посилюватися [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – 22.10.2011. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/21675.html.
12. Bilateral relation [Електронний ресурс] // Embassy of Cuba in Ukraine. – Режим доступу: http://www.cubadiplomatica.cu/ucrania/EN/BilateralRelations.aspx.
13. Підраховано за даними «Зовнішньоекономічна діяльність» [Електронний ресурс] // Сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
14. Стан торговельно-економічних відносин та інвестиційної діяльності між Україною та Республікою Куба [Електронний ресурс] // Інтернет-портал «Державна підтримка українського експорту» Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: http://ukrexport.gov.ua/ukr/country_brief/?country=cub.
15. Дилеры и агенты ПАО «АВТОКРАЗ» [Електронний ресурс] // Сайт ПАО «АВТОКРАЗ». – Режим доступу: http://autokraz.com.ua/rus/deal/deal/deal_auto.php.
16. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Кубою [Електронний ресурс] // Сайт Посольства України в Республіці Куба. – Режим доступу: http://www.mfa.gov.ua/cuba/ua/30806.htm.
17. Se abren paso en Ucrania productos de la Biotecnología cubana [Електронний ресурс] // Sitio del Ministerio de Relaciones Exteriores de Cuba. – Режим доступу: http://www.cubaminrex.cu/Cooperacion/2011/seabren.html.
18. Ніна Карпачова: «Програма лікування і оздоровлення на Кубі чорнобильських дітей має бути поновлена» [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Інтернет-представництво. – 29.02.2012. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua.

УДК 323.22

І. В. Іщенко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ У ПЕРІОД НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Аналізується функціонування політичних інститутів у період нестабільності з позицій синергетики.
Ключові слова: політичні інститути, синергетика, хаос, нестабільність, флуктуація, біфуркація, аттрактор.

Анализируется функционирование политических институтов в период нестабильности с позиций синергетики.
Ключевые слова: политические институты, синергетика, хаос, нестабильность, флуктуация, бифуркация, аттрактор.

Analyze the functioning of the political institutions in a period of instability from the point of synergy.
Key words: political institutions, synergetics, chaos, instability, fluctuation, bifurcation, an attractor.

Актуальність зазначеної проблеми полягає у тому, що суспільно-політичні процеси в сучасній Україні мають бути спрямовані на створення позитивних умов для накопичення інтелектуального, духовного, економічного потенціалу. Це зрештою дозволить, через створення певної дисипативної структури, серію біфуркацій, вивести суспільство на принципово новий етап розвитку, якому відповідає певна нелінійна система. Разом з тим, у рамках однієї статті неможливо показати весь спектр діяльності політичних інститутів у період нестабільності з позиції синергетики. Тому метою її написання було обрано висвітлення принципових положень, що можуть бути розвинені у подальшому дослідженні проблеми.

Зауважимо, що політика завжди очолюється представниками суспільної еліти. Якою є сучасна політична еліта України.

За наявністю досвіду управлінської діяльності в радянський період чи набуття його в роки незалежної України, дослідники поділяють еліту на «стару» і «нову». Домінуючою при цьому за обсягом влади, кількістю повноважень є «стара» еліта — колишні партійні лідери, державні службовці, комсомольські працівники та активісти і навіть лідери піонерської організації [1]. Ця частина еліти й дотепер значно переважає «молоду», яка лише формується насамперед завдяки теоретико-практичній підготовці, а понад усе — досвіду організаційно-господарської діяльності. Наші помилки в управлінні суспільним розвитком криються, насамперед, у тому, що „стара" еліта не розуміє своєї креативної ролі й звикла діяти за принципом, згідно якого чим більше докладаєш енергії, керівних зусиль, тим краще начебто результат. Такий підхід грунтується на лінійному уявленні про функціонування політичних інститутів і їх системи в цілому.

Ця позиція, однак, не тільки примітивна, вона може бути небезпечною. Отже, знання принципів самоорганізації складних систем розкриває нові перспективи і напрями пошуку способів управління такими системами.

З позиції синергетики, політична система – це складна нелінійна система. Тож, спробуємо сформулювати основні підходи до пояснення сутності нестабільності політичних інститутів й можливості ефективного управління ними. Політичні інститути функціонують у відкритому соціальному середовищі і за правилами синергетики обмінюються з ним енергією. У період нестабільності ентропія, тобто хаотична енергія суспільства починає зростати [2, с. 33]. Тоді свідомість мас сприймає владу як нелегітимну, нездатну створити умови для нормалізації та покращення життя. Це, в свою чергу, проявляється емпліцитно у конфліктній поведінці індивідів і груп. При чому, на думку відомого фахівця з філософії систем і загальної теорії еволюції Ервіна Ласла, зростаючий хаос, нестабільність, мають прояв у серії флуктуацій, що позначаються, як зміна соціально-економічних умов у самій системі, чи спровокована ззовні [3].

Прикладом внутрішньої флуктуації за часів Радянського Союзу слугує зниження ефективності економіки, неможливості її зростання за рахунок екстенсивних чинників. Ця тема почала активно обговорюватись вже з початку 1970 - х років. Дедалі негативні тенденції тільки підсилювались. Закономірним фактом, тобто ще однією флуктуацією наприкінці 1980-х років, стало падіння авторитету партійного керівництва, що було не в силах виправити

© І. В. Іщенко, 2012

ситуацію в економіці. Флуктуацією, що була спровокована «холодною війною» й забирала левову долю ресурсів країни, обескровлюючи економіку, була гонка озброєнь. Додатковим зовнішнім каталізатором виявилась досить низька ціна на нафту і газ наприкінці 1980-х років. Неможливість закупівлі товарів народного споживання через нестачу валюти у державі, пусті полки магазинів підсилили невдоволення населення. Відома стратегія США щодо впливу на зміну системи цінностей радянських людей відіграла неабияку роль. Ось що пише відомий науковець-стратег Стівен Манн: «Ідеологічне забезпечення кожного з нас запрограмовано. Зміна енергії конфлікту людей зменшить або направить їх по шляху, бажаному для наших цілей національної безпеки, тому нам потрібно змінити програмне забезпечення. Як показують хакери, найбільш агресивний метод підміни програм зв'язаний з «вірусом», але чи не є ідеологія іншою назвою для програмного людського вірусу? З цим ідеологічним вірусом як нашою зброєю, США зможуть вести найпотужнішу біологічну війну і вибирати, виходячи зі стратегії національної безпеки, які цілі народи потрібно заразити ідеологіями демократичного плюралізму і поваги до індивідуальних прав людини. З сильними американськими зобов'язаннями, розширеними перевагами в комунікаціях і можливостями глобального переміщення, що збільшуються, вірус буде таким, що самовідтворюється і буде поширюватися хаотичним шляхом. Тому наша національна безпека буде мати найкращі гарантії, якщо ми присвятимо наші зусилля боротьбі за розуми країн і культури, що відрізняються від нашої. Це єдиний шлях для побудови світового порядку, що буде мати довгий період (хоча, як ми бачимо, ніколи не можна досягти абсолютної постійності) і буде глобально вигідним» [4].

Як бачимо, ціла серія флуктуацій (названі далеко не всі) вивела СРСР за всіх дисипативних процесів у її політичних інститутах і соціальному середовищі на аттрактор, у якості якого виступали ринкові відносини. Згадаймо, що ця ідея, так би мовити, «вітала в повітрі» наприкінці 1980-х рр. Громадськість була ідеологічно підготовлена до такого розвитку подій. Точка біфуркації наближалась. Разом з тим, ніхто з вищого керівництва країни не наважувався просто так ініціювати проголошення капіталізму. І тут зробимо невеличку ремарку й задамо питання, чи відрізнялися в той момент динаміки самоорганізації нелінійної системи суспільства від природної системи? Адже, на відміну від неї, суспільна система відрізняється певною керованістю. Стратегія і тактика поведінки М. Горбачова та його прихильників у цей період співпадала з природною нелінійною системою. Невтручання в процес призвело до закономірної точки біфуркації, за яку умовно слід визнати раптову появу на політичний олімп „ГКЧП". Ланцюгова реакція була миттєвою й ця ідея демократичних ринкових перетворень матеріалізувалась. В результаті розпаду тоталітарної політичної системи почала формуватись нова – орієнтована на цінності демократії, а колишня могутня держава була зруйнована. Нова реальність постала немов би серія шестигранних осередків Бернара у вигляді незалежних держав.

Аналізуючи минулі події з позиції синергетики, варто задати й таке питання, чи можна було повернути хід перетворень у зворотньому напрямку до комуністичної ідеї з її атрибутами суспільної власності на засоби виробництва, соціальної рівності тощо, не руйнуючи Радянський Союз як державу? Як ми вже зазначили, саме можливість впливати на процеси дисипації відрізняє суспільні нелінійні системи від інших нелінійних систем. Отже, суб'єкту, що сконцентрований не певну мету, орієнтир (аттрактор) надається можливість підштовхнути систему у потрібний час і потрібному місці, тобто запустити процес дисипації так, щоб головний вектор руху суспільного розвитку зберігався у відповідності з наміченим. Зробити це вкрай не просто, оскільки треба враховувати цілу низку факторів, й, насамперед, як сприйматиме масова свідомість ці перетворення.

Варто звернути увагу й на таку деталь, що незначні відхилення на початку руху можуть з часом кардинально змінити цей вектор. Отже, напрошується висновок, що саме початок впровадження політики перебудови був тим вирішальним моментом, коли політичному керівництву країни необхідно було, за рахунок поступових економічних реформ і впровадження елементів ринкових механізмів, стимулювати самоорганізацію суспільства та її політичної системи. У тих умовах не парадигмальна зміна ідеології, а її еволюція у руслі модернізаційних процесів повинна бути центром уваги теоретико-практичної діяльності на рівні партії та держави.

Маси повинні довіряти своєму керівництву. Саме довіру громадян у ті перетворення, що розпочали лідери, відомий вчений Семюель Хантингтон ставив поряд з такими чинниками як гнучкість політичних інститутів та ін. Ось деякі його тези: «Мораль вимагає довіри. Довіра вимагає передбачуваності. Передбачуваність пов'язана з регуляризованими, інституціалізованими формами поводження» [5, с. 44]. Тобто політичні інститути вже перед проведенням реформ повинні мати змогу інкорпорувати зростаючу активність людей. Вихід був у тому, щоб трансформувати правлячу партію, розширити її соціальний склад, можливо

ініціювати створення альтернативної партії соціал-демократичного напрямку, і тільки після цих дій розпочинати намічені реформи. Як свідчить досвід, в суспільствах з відносно розвинутими політичними партіями, при тому що рівень активності населення відносно низький (так було наприклад в Індії, Уругваї, Чилі, Англії, США та Японії), розширення політичної активності не пов'язано з таким ризиком дестабілізації, як в суспільствах, де партії організуються лише по ходу модернізації. Цей останній сценарій якраз з нашого прикладу перебудови. Адже тільки наприкінці 1980-х у нас виникають альтернативні політичні партії. Вірогідність стабільного розвитку в 1960-х рр. в Малайзії, наприклад, де традиційні лідери вплели місцеве етнічне багатоманіття в єдину партійну систему, була вище, ніж у Тайланді, де практична відсутність політичних партій унеможливила державу інституційних механізмів включення нових груп [5, с. 392].

Необхідно зупинитись й на такому важливому аспекті реформ як випадковість, адже ця категорія узгоджується з теорією синергетики. Тут ми маємо справу з двома типами випадковостей. Перший тип пов'язаний з витоками процесів еволюції. Цей тип тісно переплітається з можливостями і дає початок спрямованій еволюції системних об'єктів. Даний вид випадковостей характеризує розвиток як появу-раптом, найкритичніші, революційні, якісно-переломні моменти, вирішальні пункти розвитку. Саме тоді проголошується реформа. Причому у лідерів є два шляхи. Можна оголосити про свої реформи і потім домагатися їхньої реалізації . В іншому випадку не оголошувати цілей і шляхом дрібних поступових змін йти до наміченої мети. Сучасному рефоматору необхідно сполучити ці два шляхи реформ, щоб не допустити мобілізації опозиції [5, с. 345]. Другим видом випадковості наділяється реформа, як і будь-який спрямований процес, коли вже спрямованість визначилась. Ці випадковості, що доповнюють необхідність, тобто реформу і являють собою форму її прояву. Саме на цей вид випадковостей варто звернути особливу увагу.

Синергетика вносить новий елемент, що виходить за рамки класичних традицій до розуміння такого роду випадковостей. Як ми вже бачили, що детермінізм, тяжіння до аттрактора (намічених цілей розвитку суспільства, але які можуть з ним не співпадати у разі невдалої політики) обумовлені процесами дисипації, а отже хаосом, нестабільністю на мікрорівні суспільства. Такого роду випадковості, так би мовити виїдають, відсікають усе зайве. В результаті реформ встановлюється деяка проміжна структура політичної системи і суспільства. Отже, нестабільність, хаос будують, руйнуючи, причому вони є чимось конструктивним і в момент виходу на аттрактор, і після виходу на нього. З цього приводу існує цікава думка, яку сформулював у своїй дисертації Д.Е.Палатніков. Він вважає, що результат соціального розвитку як наслідок дії механізму соціального добору біфуркаційних можливостей (соціальних альтернатив) залежить не стільки від кількісного, скільки якісного співвідношення соціальних сил, що беруть участь у взаємодії. У точках біфуркацій спонтанно - суб'єктивний вибір того або іншого шляху переходу до нової соціальної структурованості залежить від того, яка соціально-політична сила близька до переважаючої вже в даний момент соціально-політичної флуктуації, що переростає в аттрактор [6]. Постає питання як визначити цю переважаючу в даний момент флуктуацію, пов'язану зі зміною певної політичної сили, що переростає в аттрактор? Адже, за твердженням науковців, навіть невелика флуктуація, що представлена ідеологічним впливом якоїсь суспільно-політичною сили і яка має резонансний характер, може вивести нелінійну систему у стан нестабільності, хаоса. Нерідкі й такі випадки, коли політична сила, що народжується і намагається доволі потужно себе рекламувати, сподіваючись на підтримку виборців, кінець-кінцем зводить свої зусилля нанівець. За приклад можна взяти дві політичні партії, що брали участь у виборах до Верховної Ради України – «Свобода» та «Україна – вперед». Витративши значно менших коштів на виборах 2012 року, «Свобода» досягла не порівняно кращих результатів.

На наш погляд, у якості резонансної флуктуації слід визначати ту силу, що за результатами постійного моніторингу є лідером в суспільстві.

У своїй дисертації вищеназваний автор використав матеріал з трансформації вітчизняної суспільно-політичної системи всього радянського періоду. Цікавим у роботі є порівняння особливостей прояву соціального хаосу (нестабільності) закритого суспільства (після революції 1917 р.) і відкритого (1990-ті рр.). Розкриття розходжень двох розглянутих макробіфуркацій і наступного хаотичного стану суспільства свідчить про те, що для стрибкоподібних переходів у нову якість політичних інститутів навіть тих сучасних, що прискорено еволюціонузують характерна не точка, а зона біфуркації, тому що спонтанний вибір шляху подальшої еволюції цих утворень і закріплення результатів цього вибору може продовжуватися кілька років. А якщо ці макробіфуркації мають соціально-революційний характер, як у випадках революцій, то перехід суспільства в хаотичний стан і вихід з нього до якісно нової упорядкованості може

займати не одне десятиліття [6].

Підсумовуючи, варто зазначити, що з другої половини 1980-х рр. дисипативна структура в радянському суспільно-політичному середовищі як складній системі складалась під впливом динамічної взаємодії таких структур як статусно-рольової, інституціональної та державно-нормативної. Вирішальну роль у цій взаємодії відіграв статусно-рольовий складник, що визначально був зорієнтований на створення революційної зони макробіфуркації, яка призвела до повного переконструювання нелінійної суспільної системи. У свою чергу, еволюційний шлях розвитку країни був можливий за умов якісної зміни цього статусно-рольового чинника.

Бібліографічні посилання

1. Шульга, М. Правляча еліта сучасної України [Електронний ресурс] / М. Шульга [та ін.] // Аналітична доповідь N 10. – К., 1998. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf
2. Пригожин, И. Природа, наука и новая рациональность [Текст] / И.Пригожин; пер с нем. Е. Н. Князевой // Философия и жизнь. – 1991. – № 7. – С. 32 – 38.
3. Ласло, Э. Век бифуркации. Постижение изменяющегося мира [Электронный ресурс] / Э. Ласло; пер. англ. Ю. А. Данилова. – Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/laslo77.htm
4. Манн, С. Теория хаоса и стратегическое мышление [Электронный ресурс] / С. Манн. – Режим доступа: http://spkurdyumov.narod.ru/mann.htm
5. Хантингтон, С. Политический порядок в меняющихся обществах [Текст] / С. Хантингтон; пер. с англ. В. Р. Рокитянского. – М. : Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
6. Палатников, Д. Е. Роль социальной синергетики в познании социально-политических явлений [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Палатников Денис Евгеньевич; Ярославский государственный университет имени П. Г. Демидова. – Ярославль, 2009. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/rol-sotsialnoi-sinergetiki-v-poznanii-sotsialno-politicheskikh-yavlenii.

УДК 328.1

Н. В. Киселёва

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ СОВРЕМЕННЫЙ ПАРЛАМЕНТСКИЙ БИКАМЕРАЛИЗМ

Порівняльний аналіз чинників, що впливають на вибір структури сучасних парламентів, дозволяє виділити групу «генетичних» або визначаючих чинників, до яких відносяться форма державно-територіального устрою, розміри державної території і «демографічні розміри» держав.

Статистичний аналіз показав, що доля двопалатних парламентів в країнах з унітарною формою державного устрою складає 37% і збільшується у федераціях до 72%.

Результати порівняння площі держав і наявності бікамеральних парламентів свідчать про наявність прямої залежності між двома показниками. Так, в групі країн, величина території яких не перевищує 10 000 кв. км., доля двопалатних парламентів складає 24%. У державах, площа яких знаходиться в діапазоні від 10 тис. кв. км. до 100 тис. кв. км., даний показник збільшується до 36%. Максимального значення (66%) доля бікамеральних парламентів досягає в групі країн з розмірами державної території більше 1 млн. кв. км.

Аналогічний взаємозв'язок виявлений і між чисельністю населення і структурою законодавчих асамблей. Результати порівняльного аналізу цих двох параметрів показують, що доля бікамеральних парламентів збільшується від мінімального значення (24%) в країнах з населенням до 1 млн. чоловік до максимального показника (82%) в державах, чисельність населення в яких перевищує 100 млн. чоловік.

Ключові слова: двопалатний парламент, чинники парламентського бікамералізму, форма державного устрою, величина державної території, чисельність населення.

Сравнительный анализ факторов, влияющих на выбор структуры современных парламентов, позволяет выделить группу «генетических» или определяющих факторов, к которым относятся форма государственно-территориального устройства, размеры государственной территории и «демографические размеры» государств.

© Н. В. Киселёва, 2012

Статистический анализ показал, что удельный вес двухпалатных парламентов в странах с унитарной формой государственно-территориального устройства составляет 37% и увеличивается в федеративных государствах до 72%.

Результаты сравнения площади государств и наличия бикамеральных парламентов свидетельствуют о наличии прямой зависимости между двумя показателями. Так, в группе стран с размерами территории до 10 000 кв. км доля двухпалатных парламентов составляет 24%. В государствах, площадь которых находится в диапазоне от 10 тыс. кв. км до 100 тыс. кв. км, данный показатель увеличивается до 36%. Максимума удельный вес бикамеральных парламентов (66%) достигает в группе стран с размерами государственной территории более 1 млн. кв. км.

Аналогичная взаимосвязь выявлена и между численностью населения и структурой законодательных ассамблей. Результаты сравнительного анализа этих двух параметров показывают, что удельный вес бикамеральных парламентов увеличивается от минимального значения (24%) в странах с населением до 1 млн. человек до максимального показателя (82%) в государствах, численность населения в которых превышает 100 млн. человек.

Ключевые слова: двухпалатный парламент, факторы парламентского бикамерализма, форма государственно-территориального устройства, размеры государственной территории, численность населения.

The purpose of the conducted research consists of selection of basic factors which influence at choice structure of modern parliaments. The statistical analysis of all modern parliaments allowed to attribute to such factors: form of state-territorial device, sizes of state territory and size of the population of the states.

The statistical analysis of all bicameral parliaments is confirmed by a thesis about existence of dependence between the form of state-territorial device and structure of parliament. In the unitary states bicameral parliaments are 37%. In the federal states the amount of bicameral parliaments arrives at 72%.

The results of comparison of area of the states and presence of bicameral parliaments testify to existence of direct dependence between these two indexes.

In the group of countries with the sizes of territory to 10000 sq.km bicameral parliaments are 24%. The part of bicameral parliaments increases with a jumboizing state territory. In the states an area of which is in a range from 10 000 sq.km to 100000 sq.km part of bicameral parliaments is 36%. The part of bicameral parliaments arrives at a maximal value in the group of countries with the sizes of state territory more than 1 mln. sq.km In the group of such states a part of bicameral parliaments is 66%.

Analogical intercommunication is exposed between the size of the population and structure of parliaments. The results of comparative analysis of these two parameters are shown by the minimum values of part of bicameral parliaments in countries with a population to 1 mln. persons – 24%. The part of bicameral parliaments increases with the increase of size of the population of the states. This index arrives at a maximal value in the group of countries with the size of the population more than 100 mln. persons. In the group of such states part of bicameral parliaments is 82%.

Key words: bicameral parliament, form of state-territorial device, sizes of state territory, size of the population.

Парламентский бикамерализм является современной тенденцией развития парламентаризма [1, 13], требующей детального изучения факторов, влияющих на выбор структуры высших законодательных органов власти.

В современной политической науке существует несколько устоявшихся представлений о факторах, влияющих на выбор монокамеральной или бикамеральной структуры парламента:

- бикамерализм свойственен федерациям;
- бикамерализм определяют политические традиции;
- численность палат зависит от численности населения страны и размеров ее территории.

Такие утверждения выдвигаются авторами на основании сравнительных исследований ограниченного числа бикамеральных парламентов, которые можно признать репрезентативными, но не комплексными, что предопределяет необходимость компаративного изучения всего массива двухпалатных ассамблей.

Форма государственно-территориального устройства как один из факторов бикамерализма

Бикамеральная система парламентов, по мнению современных исследователей, оправдана прежде всего для федераций [2-11]. Бельгийский профессор Андре Ален, например, рассматривает двухпалатность парламентов в федеративных государствах не только как определенную форму

представительства регионов в законодательных собраниях, но и как барьер центробежным угрозам. По его мнению, «в федеральном государстве двухпалатная система далеко не лишняя, поскольку при федеральном устройстве с однопалатной системой парламент рассматривается как представитель территориальных единиц и является одним из элементов центробежных сил. Отсюда участие территорий в принятии решений на общенациональном уровне, особенно по вопросам их статуса, что является существенной чертой федерального государства. Такая процедура – прерогатива второй государственной палаты, где представлены территориальные образования» [10, с.34-35]. В свою очередь российский исследователь Р.Ф. Туровский считает бикамерализм одним из главных критериев эффективности федераций, подчеркивая, что для федеративных государств необходимо конституционное обеспечение участия регионов в процессе принятия решений в общенациональном центре [5].

Действительно двухпалатная система характерна в наибольшей степени для федераций [12], но, следует отметить, что значительная часть парламентов в унитарных государствах также имеет двухпалатную структуру. В целом же в мире наблюдается тенденция увеличения доли двухпалатных парламентов как в федеративных государствах, так и в странах с унитарной формой государственно-территориального устройства и.

Во всех частях света доля бикамеральных парламентов в унитарных государствах значительно меньше доли двухпалатных парламентов в федерациях. В Европе это соотношение составляет 30% и 100%, в Азии – 32% и 50%, в Америке – 54% и 71%, в Африке 40% и 75%, в Океании – 14% и 50% соответственно [13] (табл. 1).

Таблица 1

Распространение бикамерализма в унитарных и федеративных государствах

Регионы	Унитарные государства:				Федеративные государства	
	простой структуры		сложной структуры *			
	Количество парламентов					
	однопа-латные	двухпа-латные	однопа-латные	двухпа-латные	однопа-латные	двухпа-латные
Европа	18	8	7	4	0	6
Азия	21	10	6	4	3	3
Америка	11	13	2	2	2	5
Африка	27	18	0	4	1	3
Океания	6	1	3	2	1	1
Всего в мире	84	50	21	13	7	18

* К данному типу относятся унитарные государства, имеющие в своем административном делении автономии или регионы с особым статусом, полномочиями или собственными органами законодательной, представительной и исполнительной власти.

При этом следует отметить, что практически во всех частях света, кроме Океании, парламенты с двухпалатной структурой составляют более трети от всех законодательных ассамблей, а в Америке – большинство. При этом доля двухпалатных парламентов в унитарных государствах сложной структуры превышает аналогичный показатель для унитарных государств простой структуры, что объясняется существованием устойчивой тенденции, ведущей к возникновению наряду со старыми, традиционными федерациями новых федерализирующихся систем [3], и, следовательно, копированию в таких государствах федералистского опыта функционирования бикамеральных парламентов (табл. 2).

На современной политической карте мира насчитывается 34 унитарных государства сложной структуры, из них в Европе – 11, в Азии – 10, в Океании – 5, в Америке и Африке – по 4. Количество стран с двухпалатными ассамблеями среди них на современной политической карте мира достигает 13, что в целом составляет 38%.

Таблица 2

Доля бикамеральных парламентов в унитарных и федеративных государствах (%)

	Европа	Азия	Америка	Африка	Океания
В унитарных государствах простой структуры	31	32	54	40	14
В унитарных государствах сложной структуры	36	40	50	100	40
В федерациях	100	50	71	75	50
Всего	41	36	57	47	29

Во всех частях света, за исключением Америки, зафиксировано превышение удельного веса двухпалатных парламентов в унитарных государствах сложной структуры над аналогичным показателем для унитарных государств простой структуры и такая де закономерность при сравнении доли бикамеральных ассамблей в федерациях и унитарных государствах простой структуры. Но в целом следует отметить, что парламентский бикамерализм является характерной чертой не только современных федераций, но и унитарных государств разных структур, а также общей тенденцией развития современного парламентаризма, что подтверждается количественными данными.

Рост абсолютного числа двухпалатных законодательных ассамблей обозначился в конце XX века. В 1976 г. из всех общенациональных парламентов 26 были бикамеральными, в 1986 г. их количество увеличилось до 28, а в 1996 г. достигло 59. Но при этом доля двухпалатных парламентов за счет увеличения общего числа государств на политической карте мира уменьшалась: с 46% в 1976 г. до 33% в 1996 г.

В начале XXI в. наблюдается рост обоих показателей: и абсолютного числа двухпалатных парламентов, и их удельного веса среди всех ассамблей. В 2000 г. число бикамеральных ассамблей достигло 67 и составляло 35% от общенациональных парламентов мира, в 2003 г. – количество двухпалатных парламентов увеличилось до 76 и составило 39%, в настоящее время из 193 парламентов двухпалатную структуру имеет 81 ассамблея, что составляет 42% [13].

Форма правления как фактор политической традиции

В отличие от формы государственно-территориального устройства, форма правления не является определяющим признаком парламентской структуры. Превалирование республик среди государств с бикамеральной структурой законодательных ассамблей свидетельствует не о наличии зависимости между двумя этими показателями, а о доминировании в современном мире республиканской формы правления, что доказывает сравнительный анализ доли двухпалатных парламентов в странах с монархической и республиканской формой правления. В Европе доля двухпалатных парламентов в странах с республиканской и монархической формой правления практически совпадает. В Океании количество республик с бикамеральными парламентами превышает количество монархий, в Азии, Америке и Африке наоборот (табл. 4).

Таблица 4

Доля государств с бикамеральным парламентом в монархиях и республиках

	Монархии		**Республики**	
	всего государств	из них с 2-палатным парламентом	всего государств	из них с 2-палатным парламентом
Европа	12	42%	32	41%
Азия	13	62%	34	27%
Америка	10	80%	25	48%

Африка	3	100%	50	38%
Океания	7	14%	7	43%
В мире	45	56%	148	38%

В целом на политической карте мира доля бикамеральных парламентов в государствах с монархической формой правления превышает аналогичный показатель для стран с республиканской формой правления, однако такое соотношение свидетельствует не о существовании корреляции между формой правления и структурой парламента, а о преобладании среди монархий бывших колоний Великобритании, унаследовавших традиционную Вестминстерскую модель государственного устройства. Из 45 современных монархий 28 государств или 62% сохраняют британскую модель государственного устройства, в том числе сама Великобритания, 21 государство, входящее в структуру британского Содружества, и 6 бывших английских колоний, не являющихся членами Содружества.

Влияние размеров государственной территории на структуру парламента

На существование зависимости между размерами государственной территории и структурой парламента указывают в своей монографии «Политические системы мира» Дж. Денис и Ян Дербишайр, считающие, что использование регионального представительства во многих странах с двухпалатным парламентом «демонстрирует одну из главных причин необходимости создания вторых палат – помочь разрешить региональные разногласия в странах, которые занимают большую территорию» [14, с.72]. На связь бикамерализма с размерами государственной территории указывают и другие исследователи [15, 16].

Это допущение, основанное на региональной компаративистике, подтверждается результатами сравнительного анализа всего массива современных стран с бикамеральными парламентами, проведенного автором [17] и свидетельствующего о наличии прямой зависимости между двумя показателями: площадью государственной территории и структурой законодательных ассамблей.

В классификации стран по размерам государственной территории для определения нижних и верхних пределов закрытых групп используется геометрическая прогрессия, заданная формулой:

$$bn + 1 = q\ bn\ ,$$

где b1 (первый нижний предел) равен 10000, а q (знаменатель прогрессии) равен 10.

В соответствии с этой классификацией современные государства делятся на 4 группы. В первую группу входят страны, площадь которых не превышает 10 тыс. кв. км, во вторую – страны, размер государственной территории которых лежит в диапазоне, ограниченном нижним пределом 10 тыс. кв. км и верхним – 100 тыс. кв. км. Площадь государств третьей группы варьирует в пределах от 100 тыс. кв. км. до 1 млн. кв. км, а четвертой – превышает 1 млн. кв. км.

В группе стран первого класса доля бикамеральных парламентов составляет 24 % (среди «карликовых» государств, размер территории которых не превышает 100 кв. км, страны с бикамеральными парламентами вообще отсутствуют). В группе стран второго класса доля государств с двухпалатными органами законодательной власти увеличивается до 36 %. В третьей статистической группе этот показатель достигает 45 %, а в четвертой – максимального значения 66 % (табл. 5). Коэффициент корреляции Пирсона для дискретных метризованных величин [18] в данном случае составляет 0,85, что свидетельствует о высокой степени взаимосвязи данных параметров.

Таблица 5

Связь бикамерализма с размерами государственной территории

Класс	Площадь (кв. км)	Общее количество государств	В том числе с бикамеральными парламентами	Доля государств с бикамеральными парламентами
1	< 10 000	33	8	24 %
2	10 000 – 100 000	55	20	36 %
3	100 000 – 1 000 000	76	34	45 %

4	> 1 000 000	29	19	66 %

«Демографические размеры» государств и структура парламента

Одним из устоявшихся представлений современной политической науки является наличие зависимости бикамерализма от численности населения страны, а также от ряда других демографических факторов, на особую роль которых в политических системах государств указывал в работе «Демография и стратегия: закат Запада» современный французский политолог, геополитик и демограф Жан-Клод Шенэ, определяющий демографию как «политическую арифметику» [цит. по 20]. И хотя американские политологи Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром и Р. Далтон справедливо указывают на то, что «ни размеры территории, ни численность населения не определяют политическую систему страны», тем не менее и они признают, что «территория и население все-таки оказывают влияние на экономическое развитие, внешнюю политику, оборону и многие другие политически значимые вопросы» [20, с.43-44]. Аналогичного мнения придерживается и российский ученый В. А. Колосов, относящий размеры государственной территории к важнейшим факторам, «определяющим место страны в международных отношениях» [21, с.55].

Отдельные упоминания о существовании связи между «демографическими размерами» государств и структурой парламентов встречаются в работах многих исследователей, занимающихся проблемами парламентаризма. Так, например, И.Р. Насыров в статье «Региональная составляющая национальных внешнеполитических интересов», констатирует, что к началу нового XXI тысячелетия двухпалатные парламенты действовали в 19 странах Европы с общим населением более 600 млн. человек [22].

Российский исследователь И.Н. Тарасов выявляет зависимость между численностью населения и бикамерализмом в унитарных государствах постсоветского пространства: «Нетрудно заметить, что среди унитарных государств региона с населением более 5 млн. человек число двухпалатных парламентов резко возрастает. Поэтому можно говорить, что бикамерализм востребован и в унитарных государствах с относительно большим населением» [23, с.178]. Аналогичную взаимосвязь отмечает и венгерский исследователь Andras Sajo для Центрально-Восточной Европы, где расположено 16 унитарных государств, шесть из которых имеют двухпалатный парламент (37,5 %), и число двухпалатных парламентов резко возрастает среди унитарных государств данного региона с населением более 10 млн. человек [24].

Сравнительный анализ практики бикамерализма и численности населения стран [17], показывает, что существующая между двумя показателями зависимость, выявленная для стран СНГ и Восточной Европы, подтверждается и для всех стран мира с бикамеральными парламентами (табл. 6).

Для проведения сравнительного анализа применяется классификации стран по численности населения, в которой для определения нижних и верхних пределов закрытых групп используется геометрическая прогрессия, заданная формулой:

$$bn + 1 = q\ bn\ ,$$

где b1 (первый нижний предел) равен 1000000, а q (знаменатель прогрессии) равен 10.

Таблица 6

Связь бикамерализма с численностью населения

Численность населения	Общее количество государств	В том числе с бикамеральными парламентами	Доля государств с бикамеральными парламентами
< 1 000 000	42	10	24 %
1 000 001 – 10 000 000	73	27	37 %
10 000 001 – 100 000 000	67	35	52 %
> 100 000 000	11	9	82 %

Коэффициент корреляции Пирсона для дискретных метризованных величин в данном случае составляет 0,852, что свидетельствует также, как в случае с размерами государственной территории, о высокой взаимосвязи выделенных параметров.

Этническая структура населения в странах парламентского бикамерализма

В отдельных политологических публикациях встречается предположение, что одним из факторов, благоприятствующих бикамерализму, является полиэтнический характер населения страны. Так, например, российский ученый И. Н. Тарасов, исследующий бикамерализм в независимых государствах – бывших республиках СССР, отмечает, что «постсоветский опыт свидетельствует, что в странах с долей национальных меньшинств менее 18 % двухпалатные системы не встречаются» [23, с.178]. Но этот же автор указывает, что прямой зависимости между выбором парламентской структуры и этническим составом населения не существует, приводя в качестве примеров и аргументов постсоветские страны с высокой долей национальных меньшинств, отказавшиеся от бикамерализма (Киргизия) или имеющие однопалатные ассамблеи (Латвия, Молдавия и Эстония).

И хотя отдельные примеры для ограниченной совокупности стран не могут служить подтверждением или опровержением гипотезы, не проверенной на массиве генеральной совокупности, тем не менее следует констатировать, что двухпалатность как организационный принцип парламентских систем используется в государствах с разной этнической структурой населения (табл. 7), чем подтверждается гипотеза, высказанная И. Н. Тарасовым.

Для выявления зависимости между структурой парламента и этническим составом населения государств выбрана классификация стран, построенная на доле основного народа в общей структуре населения. В этой классификации выделяются 10 групп. В первую группу входят моноэтничные государства, где доля основного народа превышает 95 %. Во второй группе находятся страны с гомогенной структурой, где доля основного народа составляет от 90 до 95 %. Далее для обозначения нижних и верхних пределов классов используется арифметическая прогрессия с одинаковым шагом в 10 процентов: 80–90 %, 70–80 %, 60–70 % и т. д.

Таблица 7

Бикамерализм и этническая структура населения

Доля самого крупного народа во всем населении страны, %	< 20	20–30	30–40	40–50	50–60	60–70	70–80	80–90	90–95	> 95
Доля стран с двухпалатным парламентом в данной группе государств, %	33	33	43	36	33	29	41	44	59	44

Отсутствие прямой зависимости между выбором парламентской системы и этнической структурой населения, тем не менее, не исключают полиэтничный характер населения страны из группы факторов благоприятствующих бикамерализму. Здесь можно предположить на уровне рабочей гипотезы, что бикамеральная система парламентаризма типична для полиэтничных государств с анклавным проживанием этнических меньшинств (например, Великобритания, Индонезия, Филиппины), а в странах с дискретным расселением этнических меньшинств сохраняется монокамеральная система парламентаризма. Такое допущение, естественно, требует отдельного комплексного исследования, но нельзя не отметить, что унитарные государства сложной структуры с однопалатным парламентом (например, Грузия, Израиль, Кипр, Молдавия, Шри-Ланка), сформированным не по территориальному принципу, сталкиваются с проблемой сепаратистских течений.

Выводы

1. В современной политической науке существует несколько устоявшихся представлений о факторах, влияющих на выбор моно- или бикамеральной структуры парламента, к которым относятся политические традиции, форма государственно-территориального устройства, политический режим, размеры государственной территории, численность населения.
2. Бикамеральная система оправдана в первую очередь для федераций, что доказывает статистический анализ, проведенный в данной работе, который также показывает, что, несмотря на высокий удельный вес бикамеральных парламентов в федеративных государствах (72%), в унитарных государствах также существует практика

бикамерализма. При этом доля двухпалатных парламентов в унитарных государствах простой структуры составляет 37%, а в унитарных государствах сложной структуры этот показатель увеличивается до 38%, что объясняется существованием тенденции, ведущей к возникновению наряду со старыми, традиционными федерациями новых федерализирующихся систем, и, следовательно, копированию в таких государствах федералистского опыта функционирования двухпалатных законодательных ассамблей.

3. Форма правления выступает в качестве политической традиции, влияющей на парламентаризм. Доля бикамеральных парламентов в монархиях превышает удельный вес двухпалатных ассамблей в республиках, что свидетельствует не о существовании зависимости между этими показателями, а о преобладании среди монархий бывших колоний Великобритании, унаследовавших традиционную Вестминстерскую модель государственного устройства.
4. Сравнительный анализ площади государств и наличия бикамеральных парламентов свидетельствует о наличии прямой зависимости между двумя показателями. Доля бикамеральных парламентов растет от минимального показателя (24%) в группе стран с размерами государственной территории до 10 тыс. кв. км до максимума (66%) в государствах, площадь которых превышает 1 млн. кв. км.
5. Аналогичная взаимосвязь выявлена и между «демографическими размерами» государств и парламентской структурой. Здесь удельный вес бикамеральных парламентов увеличивается от минимального значения (24%) в странах с населением до 1 млн. чел. до максимального показателя (82%) в государствах, численность населения в которых превышает 100 млн. чел.
6. Отсутствие прямой зависимости между выбором структурой парламента и этническим составом населения не исключают полиэтничный характер населения государств из группы факторов парламентского бикамерализма. На уровне рабочей гипотезы, требующей специальных исследований, можно выдвинуть предположение о том, что бикамеральная система типична для полиэтничных государств с анклавным проживанием этнических меньшинств, а монокамеральная система – для стран с дискретным расселением этнических меньшинств.
7. Специального комплексного исследования требует также гипотеза о существовании взаимосвязи между структурой парламента и типом политического режима. В пользу такого предположения говорят монокамеральные парламенты в государствах, имеющих генетические предпосылки к парламентскому бикамерализму – размеры государственной территории и численность населения, но сохраняющие однопалатность национальных ассамблей (например, Китай), обусловленную особенностями политического режима.

Библиографические ссылки

1. Киселева Н. В. Бикамерализм как ведущая тенденция современного парламентаризма / Н. В. Киселева // Ученые записки Таврического национального университета. Серия: Политические науки. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 20-25
2. Бусыгина И. Ассиметричность федерации: Россия и опыт Германии / И. Бусыгина // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 12. – С. 142-151.
3. Ильин Н. Ю. К вопросу теории федерализма / Н. Ю. Ильин // Правоведение. –2000. – № 5. – С. 23-37.
4. Ицкович А. Федерализм как форма решения вопроса о территориально-политической ориентации общества (международный опыт) [Электронный ресурс] / А. Ицкович // Обозреватель–Observer. – 1997. – № 3-4 (86-87). – Режим доступа к журналу : http://www.rau.su/observer/N3-4_97/006.htm
5. Туровский Р. Ф. Основы и перспективы региональных политических исследований / Р. Ф. Туровский // Полис. – 2001. – № 1. – С. 138-156.
6. Хоффман Э. Современный федерализм: сравнительные перспективы / Э. Хоффман, Р. Натан // Международная жизнь. – 1991. – № 4. – С. 35-48.
7. Чиркин В. Е. Модели современного федерализма: сравнительный анализ / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1994. – № 8-9. – С. 8-16.
8. Чиркин В. Е. Современный федерализм: Сравнительный анализ / В. Е. Чиркин. – М. : ИНИОН РАН, 1995. – 72 с.
9. Элейзер Д. Дж. Сравнительный федерализм / Д. Дж. Элейзер // Полис. – 1995. – № 5. – С. 106-115.
10. Ален А. Основы правового государства: Национализм – федерализм – демократия : Пример

Бельгии / А. Ален // Серия публикаций Левенского Института Центральной и Восточной Европы. – 1994. – № 1. – С. 1-59.
11. Уоттс Р. Л. Федеративні системи / Рональд Л. Уоттс; [пер. с англ.: Р. Ткачук]. – Харків : Центр освітніх ініціатив, 2002. – 189 с.
12. Киселева Н. В. Переход от монокамерализма к бикамерализму: генетические предпосылки политического выбора / Н. В. Киселева // Гілея. – 2009. – Вып. 23. – С. 403-407.
13. Киселева Н. В. Бикамерализм как ведущая тенденция современного парламентаризма / Н. В. Киселева // Ученые записки Таврического национального университета. Серия: Политические науки. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 20-25.
14. Дербишайр Д. Д., Политические системы мира: в 2 т. / Денис Д. Дербишайр, Ян Дербишайр [пер. с англ.] – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2004. Т. 1. – 2004. – 512 с.
15. Сучасні моделі бікамерального парламенту [Электронный ресурс] / Аналітічні материали НІСД // Режим доступа : http://www.niss.gov.ua/Monitor/March08/07.htm
16. Федосов П. А. Двухпалатные парламенты: европейский и отечественный опыт / П. А. Федосов // Полис. – 2001. – № 1. – С. 168-180.
17. Киселева Н. В. «Генетические» предпосылки украинского бикамерализма / Н. В. Киселева // Материалы XXXVIII научной конференции профессорско-преподавательского состава, аспирантов и студентов «Актуальные проблемы философии: общество, политика, культура». – 2009 г. – С. 16-19.
18. Тойн П. Методы географических исследований / П. Тойн, П. Ньюби. – М. : Прогресс, 1977. – 272 с.
19. Исаев Б. А. Геополитика / Б. А. Исаев. – СПб. : Питер, 2006. – 384 с.
20. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня : Мировой обзор / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
21. Колосов В. А. Политическая география: Проблемы и методы / В. А. Колосов. – Л. : Наука, 1988. – 192 с.
22. Насыров И. Р. Региональная составляющая национальных внешнеполитических интересов / И. Р. Насыров // Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2006. – № 1. – С. 207-216.
23. Тарасов И. Н. Бикамерализм в постсоветском пространстве / И. Н. Тарасов // Политэкс. – 2006. – № 4. – С. 178-184.
24. Sajo A. Limiting Government: An Introduction to Constitutionalizm / A. Sajo. – Budapest: Central European University Press. – 1999. – 288 с.

УДК 321.6

Н. Є. Конон
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГЛОБАЛЬНЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН КОНЦЕПТУ

Особлива увага приділена передумовам становлення феномену глобального громадянського суспільства шляхом аналізу досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів. Надане авторське бачення терміну глобального громадянського суспільства.

Ключові слова: глобалізація, громадянське суспільство, глобальне громадянське суспільство, неурядові організації (НУО), демократія.

Особое внимание уделено предпосылкам становления феномена глобального гражданского общества путем анализа исследований отечественных и иностранных авторов. Представлено авторское видение термина глобального гражданского общества.

Ключевые слова: глобализация, гражданское общество, глобальное гражданское общество, неправительственные организации (НПО), демократия.

Particular attention is given to the preconditions of becoming a phenomenon of global civil society by analyzing researches of domestic and foreign authors. The author's point of view about the term "global civil society" was given.

© Н. Є. Конон, 2012

Key words: globalization, civil society, global civil society, non-governmental organizations (NGOs), democracy.

На тлі глобальних проблем сучасного світу, «розмиття» кордонів і прискореного процесу інформатизації суспільства змінюється роль громадянського суспільства. Тепер цей інститут не просто пов'язаний з державою, але й виходить за рамки національних кордонів для вирішення проблем, актуальних для всього людства.

В умовах глобалізації актуалізується проблема транснаціоналізації громадянського суспільства, його виходу за межі національної держави і формування глобального громадянського суспільства. Глобальне громадянське суспільство діє в рамках міжнародного масштабу, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн і направляючи соціальну активність у сферу глобального суспільного блага, тобто на подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарних катастроф, боротьбу з різними епідеміями й інше. Таким чином, в даних поняттях відображені провідні характеристики глобального громадянського суспільства.

Сутність та загальна побудова громадянського суспільства в умовах глобалізації представлена в роботах таких зарубіжних авторів, як М. Портера, Д. Калео, К. Омайє, Т. Левітта, Дж. Розенау, Дж. Сороса, Дж. Тобіна, Тоффлера.

Сучасні українські науковці зробили вагомий внесок в дослідження феномену глобального громадянського суспільства. Найбільш ґрунтовними дослідженнями в цій галузі серед вітчизняних вчених є роботи В. Бебика, В. Андрущенко, М. Михальченко, Є. Гуренко, С. Кириченко, Ю. Красіна, А. Колодія, В. Лісового, Р. Павленко, І. Пасько, А. Карася, Ф. Рудича, Г. Щедрової й інших. Особливу увагу дослідники приділили вивченню питання добровільних утворень і неурядових організацій, які відстоюють ідеї громадянського суспільства й виступають провідними формуючими елементами даного інституту.

Основним завданням даної статті є комплексний і всебічний аналіз концепту глобального громадянського суспільства.

Сучасні уявлення про глобальне громадянське суспільство – це результат їх тривалої еволюції в історії соціально-філософської й політичної думки, чим пояснюється їх різноманітність та суперечливість.

Особливої уваги заслуговують роботи Д. Кіна «Демократія і громадянське суспільство», й «Громадянське суспільство і держава» та «Громадянське суспільство. Старі образи: нове бачення» [8, 9, 10]. Дослідник зосереджує увагу на тому, що громадянське суспільство, перш за все, акцентується на свободі індивідів від насилля, на важливості надання індивідам і групам вільно в рамках закону визначати і виражати свою соціальну ідентичність; використовувати свободу комунікацій; поширювати та підтримувати ринкові загальнодоступні елементи виробництва; зберігати модернізовані демократичні традиції; запроваджувати особливий тип політичної системи, в якій взаємодіють інститути публічної влади громадянського суспільства і держави як два необхідних елемента.

За аналогією із визначенням громадянського суспільства, можна припустити, що глобальне громадянське суспільство – це суспільство, яке вийшло за межі національної держави і функціонує в міжнародному масштабі, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн. Метою глобальних ініціатив є сфера загального суспільного блага, тобто їх діяльність спрямована на подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарних конфліктів і катастроф, вирішення екологічних проблем, захист прав людини та інше.

Передумовами зародження інституту громадянського суспільства була місіонерська активність релігійних рухів і громад – суфійських, католицьких і буддійських. Релігійні організації існували й серед основних ініціаторів першої історичної кампанії із захисту прав людини – боротьби проти рабства і работоргівлі в США в XIX ст.

За визначенням американських дослідників Енн Флорін та Петер Сіммонс, «нині є вагомі докази того, що рабство залишалося економічно вигідним у багатьох місцях, де воно було заборонено; ця практика була поставлена поза законом не тому, що рабовласники переконалися в її економічній невигідності, а саме завдяки зростанню протестантського релігійного руху, особливо серед квакерів, методистів і баптистів, які розглядали рабство як морально неприпустиме і, тому, поширювали свій політичний вплив щодо його заборони» [6, с. 4].

Наприкінці XVIII ст. майже одночасно в Пенсільванії, Британії та Франції виникли товариства, або в нашому сучасному розумінні, неурядові організації, метою яких була заборона рабства. Загальна активність і зв'язки між цими організаціями призвели до утворення в 1839 р. Британського і зарубіжного товариства проти рабства (British and Foreign Anti-Slavery Society) [3, с. 158]. Це була перша міжнародна морально-громадська ініціатива захисту прав людини, тобто міжнародна координована активність, яка за всіма ознаками наближається до розуміння

глобального громадянського суспільства.

Із середини XIX ст. історія розвитку міжнародної громадської активності не припиняється і найбільш чітко виражається в діяльності міжнародних організацій з питань формування міжнародного права і міжнародних торгово-економічних відносин. У цей період був заснований Міжнародний комітет Червоного хреста (International Committee of the Red Cross), що стало першим кроком у формуванні Міжнародного товариства Червоного хреста і Червоного півмісяця.

Таким чином, міжнародна громадська активність має свою досить давню історію. Якщо у XVIII-XIX ст. у формуванні даного феномену основні акценти робились на релігійному та правозахисному аспектах, то з плином часу, в XX – XXI ст. новостворений термін «глобальне громадянське суспільство» розширяє свою сутність і містить економічні, екологічні, антивоєнні, культурні, технологічні характеристики. Окремо слід відзначити вплив розвитку інформаційних технологій та Інтернету на поглиблення змісту феномена глобального громадянського суспільства.

Глобальне громадянське суспільство, пов'язане з процесами глобалізації кінця XX – початку XXI ст., формується і розвивається в даному історичному контексті, який отримав особливу виразність в останній чверті XX ст. Термін «глобальне громадянське суспільство» вперше вводить у науковий обіг американський політолог Х. Булл. На його думку, це суспільство є «глобальним» не тільки тому, що воно сформоване зі зв'язків, що перетинають національні кордони і проходять через «глобальний, позатериторіальний простір», але й тому, що серед членів такого суспільства набирає чинності глобальне мислення [5, с. 49]. Розвиток глобального громадянського суспільства обумовлено і зростанням доступних йому ресурсів. Мова, насамперед, іде про технології та про гроші. Всі учасники глобального громадянського суспільства, незважаючи на їх відмінності, мають одну спільну рису. На величезних географічних відстанях, незважаючи на бар'єри у часі, вони свідомо самоорганізуються і проводять свою діяльність поза урядовими структурами з мінімумом насильства і максимальною повагою до принципу цивілізованого поділу сили між різними життєвими стилями.

Німецький філософ і соціолог Ю. Хабермас у своїх останніх роботах представляє такий проект «світових господарських порядків», для якого недостатні лише створення і правова інституціоналізація ринків. Він повинен містити «елементи, що сприяють політичному волевиявленню у світовому масштабі», і гарантувати «згладжування небажаних побічних соціальних наслідків глобалізованих ринкових відносин» [4, с. 125]. Ю. Хабермас відзначає той факт, що у зв'язку із надмірними вимогами, що пред'являються до національної держави з боку глобалізованої економіки, «напрошується» перенесення функцій, які досі виконувались соціальною державою в національних рамках, на наднаціональний рівень. Однак він не розглядає діяльність неурядових організацій, інститутів ООН та інших інститутів в якості глобального громадянського суспільства, тому що вважає, що це повністю не сформована свідомість необхідності «космополітичної солідарності» [7, с. 61].

Формування глобального громадянського суспільства постає фундаментальною і, водночас, універсальною гуманістичною цінністю сучасності. Глобальне громадянське суспільство, за визначенням В. Бебика, розглядається як «планетарна сукупність усіх громадян світу, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави, її директивного регулювання і регламентації, але гарантуються й охороняються згаданими вище політичними структурами глобальної держави» [1, с. 143].

Головними творцями такого глобального громадянського суспільства виступають структури типу ООН, ЮНЕСКО, ЄС, НАТО, МАГАТЕ тощо; таким суб'єктам міжнародних відносин держави делегують певні права щодо захисту та розвитку людських прав і свобод. У цьому контексті основні функції глобального громадянського суспільства полягають у забезпеченні життєдіяльності головних його сфер – соціальної, соціокультурної, політичної, економічної, духовної, їх самовідновлення, спадкоємності, креативності.

Відомий фінансист і меценат світового масштабу Джордж Сорос окреслив своє бачення на розуміння сутності глобалізації громадянського суспільства [2, с. 55]. Перш за все, це стосується розвитку глобальних фінансових ринків, посилення транснаціональних корпорацій та зростаючого їхнього домінування у національних економіках. Важливими є також проблеми глобалізації інформації та культури, поширення телебачення, Інтернету та інших форм зв'язку, зростаючої мобільності та комерціалізації ідей.

В структурі глобального громадянського суспільства слід виокремити такі основні елементи:

- політичною основою глобального громадянського суспільства виступає глобальний рух неурядових організацій (екологічних, антивоєнних, культурних, релігійних та інше). Вони служать альтернативними або неофіційними каналами спілкування у світовому співтоваристві,

сприяють встановленню взаємної довіри між народами. У найбільш узагальненому сенсі неурядові організації представляють собою співтовариства людей, які поділяють спільні інтереси, ідеології, погляди;

- в економічному плані глобальне громадянське суспільство базується на глобальному діловому секторі, представленому приватним підприємництвом, насамперед, в особі транснаціональних корпорацій. Однак багато вчених-глобалістів, підкреслюючи зростаючу соціальну відповідальність приватного бізнесу, все ж застерігають від небезпеки надмірної концентрації економічної влади і міці в приватних руках;
- технологічною основою глобального громадянського суспільства є розвиток новітніх технічних засобів комунікації, що забезпечують поширення глобальних потоків інформації через державні кордони і на величезні відстані.

Основні функції глобального громадянського суспільства полягають у забезпеченні життєдіяльності соціальної, соціокультурної та духовної сфер глобального суспільства, їх самовідновлення та передавання від покоління до покоління.

В. Бебик звертає увагу на такі ознаки глобального громадянського суспільства, як відокремлення від новоствореної глобальної держави громадян та громадських об'єднань; вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства; оцінювання громадянських прав і прав націй та народів вище за глобальні (наддержавні і міждержавні) угоди та державнонаціональні закони; забезпечення прав і свобод особистості, можливостей реалізації її інтересів і прагнень політичного, ідеологічного, етнічного та інших видів плюралізму; наявність приватної власності, вільної конкуренції, вільних відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками, тобто ринку; розмаїття соціальних, інтелектуальних, наукових, культурних та інших ініціатив; збереження національних, соціальних та інших традицій, культури.

Глобальне громадянське суспільство неможливо уявити без існуючої інформаційної бази та сучасних інформаційних комунікацій. І, водночас, цілі регіони, окремі соціальні групи істотно від неї відсторонені. Саме тому «...в міжнародних відносинах виникли передумови вільного виявлення власних та національних інтересів усіх держав. Суттєвим фактором розвитку громадянського суспільства в сучасному міжнародному вимірі стає інформаційна революція, що кардинально змінює можливості світового суспільства створювати, передавати, зберігати, сприймати різноманітну інформацію» [1, с. 145]. Теле – і радіоресурси, мас – медіа й особливо комп'ютерні технології, зокрема, Інтернет, дійсно носять глобальний характер, практично будь-яка інформації доступна в реальному часі.

Важливим елементом глобального громадянського суспільства є неурядові організації (НУО) та міжнародні неурядові організації (МНУО). У найбільш узагальненому сенсі НУО представляє групу людей, які поділяють спільні інтереси, ідеології, культурні інтереси. Коли термін НУО використовується в міжнародних відносинах, він зазвичай означає групу, сформовану на добровільній основі для вирішення конкретної проблеми міжнародного характеру.

Британський дослідник Дж. Кін характеризує цей тип організацій таким чином: «Це динамічна недержавна система взаємопов'язаних соціально-економічних інститутів, які охоплюють всю планету, створюючи у всіх її куточках комплексний ефект від своєї діяльності. Це незавершений проект, який складається з часом розвинених, а іноді нерозвинених взаємопов'язаних мереж, пірамід та комунікативних кластерів соціально-економічних інститутів і акторів, які самоорганізуються через кордони з усвідомленою метою об'єднати світ по новому» [10, с. 116]. Зазначимо, що більшість подібних структур мають одну характерну особливість: їх діяльність реалізується крізь великі географічні відстані та час, що стало можливим лише в умовах глобалізованого міжнародного середовища.

Глобальне громадянське суспільство можна класифікувати за типами його акторів, а також позиціям щодо глобалізації. Перша група – прихильники глобалізації. До них відносять прихильників справедливої війни за громадянські права, ентузіасти технологічного розвитку. Зазвичай вони близькі до урядів, бізнесу.

Друга група – противники глобалізації. Цю групу складають ті, хто виступає проти відкритих кордонів, поширення нового глобального правового порядку. У дану групу входять також націоналісти та релігійні фундаменталісти, традиційні антиколоніальні рухи, комуністи, які негативно ставляться до втручання у внутрішні справи суверенних держав.

Третя група є найбільшою. Складаючи її реформісти вважають поширення глобального капіталізму потенційно сприятливим для людства, але вбачають необхідність у доданні процесу більш «цивілізованих» форм.

Остання група – альтернативники – не підтримують і не перешкоджають процесу глобалізації.

Такі процеси, як глобалізація, демократизація, постіндустріалізація, виникнення численних проблем планетарного масштабу, формування загальносвітової цивілізації значно розширили

проблему розуміння громадянського суспільства. Оптимальна стратегія держави у глобалізації – тісна кооперація із суспільством, делегування повноважень місцевому самоврядуванню, організаціям громадянського суспільства.

Висновки. Під глобальним громадянським суспільством розуміється широкий, взаємозалежний й багаторівневий соціальний простір, в якому взаємодіють багато сотень тисяч самостійних неурядових інституцій та способів життя.

Глобальне громадянське суспільство – це організоване в глобальному масштабі об'єднання людей, які незалежно від національної приналежності або громадянства поділяють загальнолюдські цінності. Ці люди займають активну позицію у вирішенні проблем світового розвитку, особливо в тих сферах, де уряди нездатні або не бажають вживати необхідних дій.

Поряд з проблематикою глобального громадянського суспільства в політичній глобалістиці активно розробляється питання про формування нової моделі держави, вже не просто правової та соціальної, але й «соціоприродньої», «екологічної», «стійкої». Така держава має стати не тільки формою ефективної організації життя людей і задоволення їхніх життєвих потреб, забезпечуючи права і свободи кожної людини, але й зобов'язана піклуватися про всі наступні покоління громадян, про їх безпеку, про збереження й поліпшення навколишнього природного середовища і стійке освоєння природних ресурсів.

Це принципово нові функції держави, які непросто забезпечити, бо всі попередні моделі держав в кращому випадку лише декларували ці функції в своїх основних законах, але ніколи не реалізовували в повному обсязі. Передбачається, що демократія, змінюючи свою сучасну форму в процесі переходу на шлях сталого розвитку, перетвориться в ноосферну демократію або ноократію (демократію морального розуму), де буде домінувати не рішення більшості, а раціональне; рішення, що відображає не тільки інтереси голосуючих, але й інтереси всіх учасників соціоприродньої взаємодії, як майбутніх поколінь, так і навколишнього природного середовища.

Таким чином, спираючись на вищезазначене, можна визначити глобальне громадянське суспільство як сферу ідей, цінностей, інститутів, організацій, мереж і громадян, розташовану між сім'єю, державою та ринком, діючу поза національних товариств, політик і економік, на основі загальної космополітичної солідарності.

Бібліографічні посилання

1. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент [Текст] / В. Бебик // Політичний менед¬жмент. – 2006. – № 2 (17). – С. 140-147.
2. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію [Текст] / Дж. Сорос / [пер. з англ. А. Ролкін]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 173 с.
3. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации [Текст] / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156-175.
4. Хабермас Ю. Политические работы [Текст] / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
5. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics / H. Bull. – 2nd edition. New York: Columbia University Press, 1995.
6. Florin A., Simmons P. J. What the World Needs Now? / A. Florin, P. J. Simmons // The hird Force. The Rise of Transnational Civil Society. – Washington : RTW, 2002. – P. 1-17.
7. Habermas J. Further Reflections on the Public Sphere / J. Habermas // Habermas and the Public Sphere. Ed. C Calhoun. – Cambridge, Mass. 1992.
8. Keane J. Democracy and Civil Society / J. Keane. – L., 1988.
9. Keane J. Civil Society and the State / J. Keane / Ed. J. Keane. – L., 1998.
10. Keane J. Civil Society, Old Images, New Visions / J. Keane. – Stanford University Press, 1999. – 201 p.

УДК 321.01

В. В. Кривошеїн
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АНАЛІТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПТУ «ЦИВІЛІЗАЦІЯ РИЗИКУ» ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ НЕБЕЗПЕК У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наголошується, що ризики постійно виробляються суспільством, причому це виробництво є

легітимним, здійснюється в рамках інституціональних структур, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній. Ризики є неминучими продуктами прийняття рішень. Політика якраз спрямована на прийняття. Як вважає Ульрік Бек, питання про те, хто буде інтерпретувати, що є ризиками, а що – ні, вирішується на користь політики. У розрізі цих міркувань поступово формується поширений на Заході концепт «цивілізація ризику». Виникнувши у 1980-х рр. як виклик на розрив між складністю, що посилюється, і могутністю технології, з одного боку, та знанням її можливих впливів на природне середовище й людські спільноти, з іншого боку, цей розрив призводить до все більшої ризиконасиченості сучасного суспільства, котра проявляється в експоненціально зростаючій кількості технологічних, екологічних та інших ава-рій і катастроф.

Показане,щоідейнівитокиконцепції«цивілізаціяризику»єкатастрофізм,щовикористовувалися для пояснення соціокультурних змін: раптового зруйнування культури внаслідок занепаду суспільства, стихійного лиха, падіння держав і міст тощо. Проте, безпосереднім джерелом даної концепції є вчення Е. Касірера про амбівалентність техніки, що забезпечує панування людини над природою, проте робить людину подібну до робота, призводить відчуження людини від своєї сутності. Спираючись на доробки Е. Касірера, а також на висновки сучасних західних алармістів і, в першу чергу, Ж. Еллюля та Л. Мемфорда, прихильники ідеї цивілізації ризику вибудовують ієрархічну систему ризиків, що оточують сучасну людину.

Визначається, що ключовим питанням цивілізації ризику є проблема сприй-няття ризику, оскільки від того як саме ризик або в більш широкому контексті ситуація ризику сприймається особами, що приймають рішення, залежить адекватність і врешті решт ефективність того чи іншого рішення. Складність процесу сприйняття ризику обумовлюється тим, що для індивіда або групи система визначення ризику опосередковується особистісними преференціями, культурою й соціальним контекстом.

Виокремлюються характеристики процесу сприйняття ризику: сприйняття ризику – динамічний процес; сприйняття ризику – інтерактивний феномен; дія соціальних інститутів з управління ризиком змінює соціальну інтерпретацію ризику.

Обґрунтоване, що в рамках концепту «цивілізація ризику» розвивалися культурно-символічні уявлення про ризик, згідно з якими людина існує так би мовити «усередині» культури і не відокремлюється від неї. Всі її відносини як з суспільством, так і з природним оточенням опосередковані культурою, а тому проблема ризиків неминуче пов’язана з проблематикою культури. Проблема ризиків, з якими має справу людина і які вона породжує, опосередкована актуальною культурою суспільства.

На основі виявлення заданих культурою детермінант ризиків виявлено два виміри (аспекти) проблеми ризиків: перший пов’язаний зі специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків; другий – із історичною динамікою як специфічним джерелом нових – нетрадиційних, неосвоєних, слабко усвідомлюваних – ризиків. Відповідно виділяються два поля (напрямки) досліджень: перше поле досліджень пов’язане з розглядом специфіки конкретної культури (предметом подібних досліджень є тенденції до хаотизації і впорядковування, властиві конкретній культурі); друге – пов’язане з виявленням реакції конкретної культури на зміни (тут особливий інтерес представляє перехід від статичного, традиційного суспільства до динамічного, модернізованого суспільства); третє – пов’язане з розробкою технологій управління культурними ризиками.

У межах першого напрямку досліджень ризиків визначається, що будь-яка людська поведінка може привести до наслідків, що не збігаються з бажаннями і позитивними очікуваннями суб’єкта. Тобто ризики виникають у зв’язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз.

У межах другого напрямку досліджень ризиків описуються процеси динамічного розвитку культури. Тут постулюється думка, що зміни суспільства і культури в ході модернізаційних перетворень у різних країнах демонструють загальні закономірності. Соціокультурні цілісності постійно взаємодіють між собою, обмінюються товарами, людьми та ідеями, воюють, конкурують, взаємодоповнюють один одного, знаходяться в складній діалектичній взаємозалежності. Постійний і напружений діалог культур є істотним чинником всесвітньо-історичного процесу.

Людина в модернізованому суспільстві належить до двох культур: вона є раціоналістом за самоописом і традиціоналістом за серцевою схильністю. Це обумовлює підвищений рівень тривожності. За такою подвійності суб’єкт схильний до дії глибинних малоусвідомлюваних імпульсів: у певних ситуаціях у свідомості такої людини відбувається «перемикання» з

© В. В. Кривошеїн, 2012

однієї, декларованої й усвідомлюваної, системи детермінант на іншу, яка знаходиться в тіні. Описана подвійність культурної свідомості об'єктивна і на деякому етапі розвитку суспільства неусувна. Вона є породженням незавершеного процесу модернізації. Нова, модернізована свідомість формується поступово. Попередня культурна система не зникає, а витіскується із сфери рефлексії (сублімується) і залишається у сфері рутинних побутових ситуацій, звичаїв, традиційних рефлексів, малоусвідомлюваних настанов. Як наслідок поведінка такої людини виявляється непередбачуваною ані для неї самої, ані для тих, хто її оточує. І це є серйозним джерелом ризиків.

У межах третього напрямку досліджень ризиків розробляються питання управління культурними ризиками, яке має певні особливості. Той факт, що деяка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи: 1) вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) - атомна станція або політична партія; 2) усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної. Проте в культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити post factum для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що їх породила.

Ключові слова: ризик, алармістські концепції, катастрофізм, цивілізація ризику, сприйняття ризику, культурно-символічні теорії ризику.

Определяется аналитический потенциал концепта «цивилизация риска» при исследовании опасностей в глобализированном обществе, рассматриваются куль-турно-символические теории риска.

Ключевые слова: риск, алармистские концепции, катастрофизм, цивилизация риска, восприятие риска, культурно-символические теории риска.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У силу фундаментальних обставин, що містяться в природі буття, ризики є неусувним фоном людини як біологічного, так і соціального організму. Суспільна, тобто колективна, форма життя людей є однією із стратегій, що вирішує завдання страхування як окремих членів, так і суспільства в цілому від неминучих і неусувних ризиків. Глобалізація загострює відносини між суспільствами, що перебувають на різних рівнях закритості-відкритості, лінійного - нелінійного розвитку. Закриті системи, що тяжіють до самозбереження за всяку ціну, у принципі не здатні ефективно й гнучко обмінюватися ресурсами з іншими системами. Вони вкрай вороже ставляться до відкритих систем, вбачаючи в них загрози своїм цінностям, своєму існуванню. Зі свого боку, відкриті системи мають у своєму розпорядженні можливості залучення ресурсів й інвестицій ззовні, що об'єктивно підштовхує їх до розширення виробництва на інших географічних просторах.

Своїм економічним і військовим потенціалом відкриті суспільства тиснуть на закриті суспільства, спонукуючи останні прийняти принципи капіталістичного господарювання й, відповідно, відкритості й нелінійного розвитку. «Експансія капіталістичного світ-господарства не зупиняється. І це – загальновизнаний факт... До того ж демократизація світу – а вона дійсно має місце – означає, що ця експансія залишається надзвичайно популярною на більшій частині планети. Можливо, сьогодні вона навіть більш популярна, чим коли-небудь. Шириться коло людей, що вимагають дотримання своїх прав, і одним з основних проголошується право на шматок загального пирога» [1, с. 107, 108-109], – заявляє І. Валлерстайн.

На глобальному рівні це проявляється як крах ідеалів про можливості справедливого розподілу матеріальних, економічних, соціальних і культурних ресурсів – виникли ризики маргіналізації цілих народів. «Підкорення природи» обернулося екологічними ризиками. Процеси урбанізації й руйнування сільського укладу життя привели до появи величезної армії резервної праці, «зайвих людей», що породжує ризики соціального підживлення тероризму світового рівня. На локальному рівні вибухнула небачена раніше винищувальна конкуренція за шматок загального пирога, що з'явилося фактором ненавмисних дій по розхитуванню принципів закритості систем, відтворенню інновацій у всіх сферах життєдіяльності. Паралельно збільшується й показник незрівноваженості, нелінійності розвитку, що дозволяє прогнозувати перехід нинішніх «старіючих» суспільств в інший стан з відтворенням принципово нових ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «цивілізація ризику» є продуктом суб'єктивних теорій ризику, основною проблемою яких є сприйняття ризику. Можна виокремити такі напрями досліджень сприйняття ризику: 1) вивчення відмінностей у ризикогенних діях; 2) вивчення індивідуального сприйняття ризику (з'ясування соціальних характеристик феномена індивідуального сприйняття ризику). У. Синглетон і І. Ховден є представниками радикальної лінії

культурно-символічних досліджень ризику, а М. Дуглас, А. Вільдавські, К. Дейк – представники помірної лінії культурно-символічних досліджень ризику.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування аналітичного потенціалу концепту «цивілізація ризику» при дослідженні небезпек у глобалізованому суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризики постійно виробляються суспільством, причому це виробництво є легітимним, здійснюється в рамках інституціональних структур, в усіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, соціальній. Ризики – це неминучі продукти прийняття рішень. Політикою займаються, щоб було рішення, а не тільки нескінченне обговорення. В умовах, коли ліквідована авторитетна інстанція знання, то врешті решт джерелом того чи іншого рішення виявляється саме рішення. Ситуація, в якій зіштовхуються політичні сили, що діють децізіоністські, тобто на основі рішення, дуже небезпечна. Ульрік Бек, фундатор концепції суспільства ризику, розмірковуючи про охоронні функції політики, доходить висновку, що питання про те, хто буде інтерпретувати, що є ризиками, а що – ні, вирішується на користь політики, а не субполітики. Він констатує: «Наша теорія, її аналітична серцевина, практично аморально та безнадійно говорить про те, що рефлексивна модернізація призводить до фундаментальних потрясінь, котрі, як антимодерн, *або* ллють воду на млин неонаціоналізму і неофашизму (а саме в тих випадках, коли більшість, в силу послаблення надійності та безпеки, закликає нову-стару жорстокість і хапається за неї), *або*, в якості протилежної крайнощі, можуть бути використані для того, щоб переформулювати цілі і підвалини західних індустріальних суспільств». У. Бек говорить і про те, що «політика в старому розумінні, політика суверенних держав застаріла, що потребує зміну політики, зміну правил політики, зміну політичних правил *політикою*» [4, s. 15].

У розрізі цих міркувань поступово формується поширений на Заході концепт «цивілізація ризику». Виникнувши у 1980-х рр. як виклик на розрив між складністю, що посилюється, і могутністю технології, з одного боку, та знанням її можливих впливів на природне середовище й людські спільноти, з іншого боку, цей розрив призводить до все більшої ризиконасиченості сучасного суспільства, котра проявляється в експоненціально зростаючій кількості технологічних, екологічних та інших аварій і катастроф.

Вихідною теоретичною посилкою виникнення цієї концепції є алармістські (від англ. *alarm* – тривога) ідеї, на яких ґрунтуються перша доповідь Римському клубу «Межі росту», авторами якої є подружжя Медоузів, Дж. Рендерс та В. Бернс. Основний зміст цих ідей полягає в тому, що вичерпність ресурсів планети Земля неминуче передбачає й наявність меж людської експансії, перш за все – технологічної. Звідси висновок – треба обмежити техніко-економічне зростання та технологічний тиск на навколишнє середовище.

Філософські витоки цієї концепції кореняться в ідеях катастрофізму, що використовувалися для пояснення соціокультурних змін: раптового зруйнування культури внаслідок занепаду суспільства, стихійного лиха, падіння держав і міст тощо. «М'яким» варіантом катастрофізму є теорія регресу (деградації), що здійс-нюється внаслідок «антирозвитку», «занепаду» і примітивізації суспільства, спри-чиненого впливом внутрішнього розладу або втручання ворожих зовнішніх сил. Безпосереднім джерелом концепції про цивілізацію ризику є вчення Е. Касірера про амбівалентність техніки, що забезпечує панування людини над природою, проте робить людину подібну до робота, призводить відчуження людини від своєї сутності. Спираючись на доробки Е. Касірера, а також на висновки сучасних західних алармістів і, в першу чергу, Ж. Еллюля та Л. Мемфорда, прихильники ідеї цивілізації ризику вибудовують ієрархічну систему ризиків, що оточують сучасну людину.

Один з впливових представників концепції цивілізації ризику С. Хансен вва-жає за необхідне визначати ризик, виходячи не лише з техногенних та інших, зовнішніх щодо людини, чинників, а перш за все з людських, особистісних вимірів можливого ризику (див.: [5]). Як значимий компонент мінімізації наслідків ризику шведський фахівець Б.М. Дротц-Шеберг [6] виокремлює соціокультурні зміни, спричинені переміщенням (міграцією) людей і подальшим соціальним розривом цих людей із звичними співтовариствами.

П. Лагадек, узагальнюючи практичний досвід катастроф в Трі-Майл-Айленді, Бхопалі та Чорнобилі і викликаних ними (особливо останньої) посткатастрофних процесів, звертає увагу на засвоєння більш ефективних способів управління післяаварійними соціальними процесами. Щоб все це здійснити, необхідно, з точки зору прихильників ідеї цивілізації ризику, замінити панівну в індустріальній цивілізації продуктивістську модель розвитку, яка підштовхує людство до ризиків і небезпечностей, принципово іншою – гуманістичною моделлю, що ґрунтується на визнанні самоцінності та самоздійс-ненності людини як особистості. П. Лагадек наголошує на тому, що зона «надзви-чайної технологічної небезпеки» неухильно розширюється і це призводить до неможливості визначити «рівень припустимого ризику», оскільки ця зона,

подолавши сформовані в державі просторово-часові кордони, охоплює широкі території й численні покоління людей, одночасно руйнуючи владу, нездатну подолати небезпеку, й викликаючи «соціальну дестабілізацію». За таких умов катастрофи вже не є тимчасовими подіями та перетворюються в процеси, що одночасно посилюють негативні канцеро-, мута- і терактогенні ефекти. В силу цих та інших причин сучасну цивілізацію, яка надзвичайно насичена технологічними засобами, що далеко не завжди раціонально використовуються, слід називати цивілізацією ризику.

П. Словік та його колеги Б. Фішхофф, С. Ліхтенстайн та ін. намагалися на основі теоретичного осмислення емпіричних досліджень сконструювати структурно-функціональні моделі, що дозволили б пояснити механізми суб'єктивного сприйняття ризику індивідами і групами, а також впливу на поведінку людини в екстремальних, ризиконебезпечних ситуаціях управлінських структур, фахівців, лікарів, рятувальників тощо, дії яких спрямовані на мінімізацію негативних наслідків різноманітних видів ризику. На їхню думку, ці моделі, якщо вони будуть застосовані, допоможуть мінімізувати різноманітні наслідки безлічі ризиків [2].

Ключовим питанням цивілізації ризику є проблема сприйняття ризику, оскільки від того *як саме* ризик, або в більш широкому контексті, ситуація ризику *сприймається* особами, що приймають рішення, залежить адекватність і врешті решт ефективність того чи іншого рішення. Складність процесу сприйняття ризику обумовлюється тим, що для індивіда або групи система визначення ризику опосередковується особистісними преференціями, культурою й соціальним контекстом.

Можна виокремити такі характеристики процесу сприйняття ризику [9, p. 49-50]:

1. Сприйняття ризику – динамічний процес. Сприйняття ризику не є постій-ним процесом, воно з часом може піддаватися зміні.
2. Сприйняття ризику – інтерактивний феномен: індивідуальне сприйняття ризику опосередковане сприйняттям ризику в місцевому співтоваристві.
3. Дія соціальних інститутів з управління ризиком змінює соціальну інтерпретацію ризику.

У рамках концепту «цивілізація ризику» розвивалися культурно-символічні уявлення про ризик, згідно з якими людина існує так би мовити «усередині» культури і не відокремлюється від неї. Всі її відносини як з суспільством, так і з природним оточенням опосередковані культурою, а тому проблема ризиків неминуче пов'язана з проблематикою культури. Проблема ризиків, з якими має справу людина і які вона породжує, опосередкована актуальною культурою суспільства.

Аналіз специфіки конкретної культури з погляду виявлення заданих культу-рою детермінант ризиків поглиблює уявлення про їх соціокультурну природу і дозволяє вийти на якісно інший рівень рефлексії. На цьому шляху виявляються два виміри (аспекти) проблеми ризиків: перший пов'язаний зі специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків; другий – із історичною динамікою як специфічним джерелом нових – нетрадиційних, неосвоєних, слабко усвідомлюваних – ризиків. Відповідно, виділяються два поля (напрямки) досліджень: перше поле досліджень пов'язане з розглядом специфіки конкретної культури (предметом подібних досліджень є тенденції до хаотизації і впорядковування, властиві конкретній культурі); друге – пов'язане з виявленням реакції конкретної культури на зміни (тут особливий інтерес представляє перехід від статичного, традиційного суспільства до динамічного, модернізованого суспільства). Тут варто виокремити також третє поле досліджень, яке пов'язане з розробкою технологій управління культурними ризиками.

У межах *першого напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків ви-значається, що будь-яка людська поведінка може привести до наслідків, що не збігаються з бажаннями і позитивними очікуваннями суб'єкта. При концептуалі-зації поняття ризику йдеться про небезпеки (hazards), які є загрозами (threats) людям і тому, що вони цінують. Виходячи з цього, ризики (risks) – це міри небезпек (hazards). Тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз.

Ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою – природною або створеною людиною. Р. Шефер визначає небезпеку як потенційну втрату (pontential loss), на відміну від очікуваних втрат (expected loss). Класифікуючи небезпеки, Р. Шефер виділяє природні та соціальні небезпеки: до першого виду небезпек відносяться, наприклад, повені, землетруси; соціальні небезпеки виникають у разі небажаного функціонування (дисфункцій) технологій або соціальної системи [8, p. 41]. Небезпеки, що не відносяться до проблем технологій, називають культурними. Міжособисті взаємодії (мікрорівень), злочинність (мезорівень), помилки в ухваленні політичних рішень (макрорівень) – такого роду небезпеки мають різний ступінь впливу і розповсюдження.

У межах *другого напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків описуються процеси динамічного розвитку культури. Тут постулюється думка, що зміни суспільства і культури в

ході модернізаційних перетворень у різних країнах демонструють загальні закономірності. І. Г. Яковенко звертає увагу на те, що треба враховувати, що культура людства не є якісно однорідним цілим, вона розбивається на просторово локалізовані етнічні одиниці. Кожна з етнічних одиниць конституюється власною культурою. Крім того, чинять вплив і культури, що формуються на надетнічних рівнях об'єднання людей (національні культури, цивілізації). Не зважаючи на універсальність тенденцій до хаотизації, різні культури істотним чином відрізняються між собою за усталеним рівнем соціального хаосу, що прийнятний у даній культурі як допустимий. Ці відмінності залежать від типології культури, від її віку, від того, якою мірою процеси розвитку даного суспільства набувають іманентного характеру. Чим старіше культура, чим вона більш «пригнана» до природного контексту, чим старіше і стійкіше соціальні інститути, тим нижче рівень хаосу і ефективніше механізми його локалізації [3, с. 11-12].

Соціокультурні цілісності постійно взаємодіють між собою, обмінюються товарами, людьми та ідеями, воюють, конкурують, взаємодоповнюють один од-ного, знаходяться в складній діалектичній взаємозалежності. Постійний і напружений діалог культур – істотний чинник всесвітньо-історичного процесу. У подібній взаємодії якісно розрізняються дві ситуації. Між собою можуть взаємодіяти як культури, що знаходяться на одній стадії історичною розвитку, так і культури, що відносяться до різних стадій цього процесу. У першому випадку розгортається рівноправна і рівноцінна взаємодія двох культур, в другому – формується більш складна і напружена ситуація. Культура, яка стадіально віддалена, володіє істотними конкурентними перевагами – вона могутніша і енергійніша, її можливості перевершують можливості стадіально віддаленої культури. За таких умов вектор дії зміщується у напрямку до лідируючого суспільства. Оскільки взаємодіючі культури конкурують між собою за людей і територію, зустріч стадіально віддалених суспільств і культур завжди несе в собі історичний виклик. Відповіді на такий виклик залежать від багатьох чинників і формують широку палітру варіантів історичного розвитку [3, с. 21].

Логіка розгортання процесу модернізації може бути описана таким чином (див.: [3, с. 22]). Спочатку запозичення мають ізольований характер. Проте з часом в цілісності культури суспільства, що модернізується, формується самостійний рівень, цілком заданий процесами модернізації. Він відрізняється в своїх якісних характеристиках від початкової, базової культури традиційного суспільства (перша фаза). По суті, в своїй онтології ці самостійні рівні єдиного культурного комплексу суспільства, що модернізується, заперечують один одного. В той же час вони утворюють цілісність соціокультурного організму, що модернізується, і не можуть обходитись один без одного. У міру просування по шляху модернізації стадіально вищий рівень розростається, стає все більш самостійним, переходить від приватних сфер діяльності до генеральних регулятивних функцій культури. Його дія постійна переструктуровує традиційний комплекс, збагачує його новими ідеями, новими розумовими процедурами, впливає на структурні засади традиції. У свою чергу, традиційний рівень культури впливає на стадіально вищий рівень, вносить до нього свої установки, прагне локалізувати і обмежити сферу компетенції нового рівня культури, намагається традиціоналізувати ідеї, практики й уявлення, що еманують з модернізованої свідомості (друга фаза). На певному етапі розвитку відбувається переструктурування всього культурного комплексу. Якщо на початкових етапах модернізації генералізуючі характеристики культурного цілого задаються початковим, традиційним рівнем культури, новий, модернізова-ний шар виступає як компонента, значущість якої постійно зростає, але при цьому вона не стає системотвірною, то в міру просування соціокультурного цілого по шляху модернізації початковий рівень послідовно «худне», розмивається, все більш переструктуровується під тиском нового шару культури, який збільшується і поширюється, захоплює нові позиції, визріває в якісному ві-дношенні. Цей модернізований шар поступово захоплює лідируючі позиції в єдиному культурному комплексі та перетворюється на домінанту, відбувається загальне переструктурування культурного цілого (третя фаза).

І.Г. Яковенко описує неоднорідність культурного комплексу як істотну детермінанту ризиків на особистому рівні. Одна і та ж сама людина виявляється носієм двох складно поєднуваних культурних систем: за вихованням і освітою вона належить до сцієнтистської, раціональної культури Нового часу, її мислення розгортається в просторі раціонального дискурсу; цей раціоналізований рівень доповнюється елементами традиційної культури з її власними рефлексами, стереотипами і засадами – сублімований, утаємничений світ традиційної культури не інтерпретується в термінах актуальної культури, тому він прихований від усвідомлення, він як би не існує. Тут можна говорити про свідомість і підсвідомість культури. Проявлений, вербалізований рівень культури, очевидно, не вичерпує суті особистості – за ним ховається інший, утаємничений шар культури [3, с. 23-24].

Людина в модернізованому суспільстві належить до двох культур: вона є раціоналістом за

самоописом і традиціоналістом за серцевою схильністю. Це обумовлює підвищений рівень тривожності. За такою подвійності суб'єкт схильний до дії глибинних малоусвідомлюваних імпульсів: у певних ситуаціях у свідомості такої людини відбувається «перемикання» з однієї, декларованої й усвідомлюваної, системи детермінант на іншу, яка знаходиться в тіні. Описана подвійність культурної свідомості об'єктивна і на деякому етапі розвитку суспільства неусувна. Вона є породженням незавершеного процесу модернізації. Нова, модернізована свідомість формується поступово. Попередня культурна система не зникає, а витіскується із сфери рефлексії (сублімується) і залишається у сфері рутинних побутових ситуацій, звичаїв, традиційних рефлексів, малоусвідомлюваних настанов.

Як наслідок поведінка такої людини виявляється непередбачуваною ані для неї самої, ані для тих, хто її оточує. Це, очевидно, є серйозним джерелом ризиків. Перш за все тут треба говорити про ризики архаїзації. Трансформація сучасних соціальних і промислових технологій, спотворене розуміння політичних інститутів («демократії»), постійне і послідовне «вкладання» в сучасні форми стійкого традиційного змісту – все це блокує зусилля щодо розвитку суспільства, хаотизує соціальні взаємодії. Крім того, виникає складна проблема пізнання й опису реальності, в якій за модернізованою формою ховається абсолютно інший зміст [3, с. 27-28].

Суспільство, що модернізується, гетерогенно – в ньому репрезентовані як високомодернізовані групи і шари суспільства, так і верстви, пронизані традицій-ними моментами і засадами. Це поєднання є природним і єдино можливим на етапі модернізації. Проте така диспозиція народжує додаткові джерела ризиків. Наприклад, загальне виборче право передбачає, що велику частину населення країни складають відповідальні громадяни, які досягли деякого рівня політичної, культурної і громадянської зрілості. Вони здібні до аналізу політичних і соціальних процесів, усвідомлюють свої інтереси, уявляють собі віяло наслідків тієї чи іншої політики і тому подібне. Якщо ж значна частина суспільства не готова бути відповідальними і компетентними виборцями, парламентська демократія вироджується в порожню форму. Зараз в українському політикумі активно дискутується проблема введення відкритих регіональних списків, проте мало хто із політиків, які ратують за таку новелу, чітко усвідомлюють той факт, що український виборець у своїй абсолютній більшості не досягнув необхідного рівня зрілості та відповідальності – він дуже чутливий до маніпуляцій з боку політичних гравців і результати такого «голосування» можуть принести загрозливі для суспільної єдності наслідки.

У межах *третього напрямку* досліджень культурологічної теорії ризиків розробляються питання управління культурними ризиками. Цей напрямок репрезентується концепцією процесу генерації ризику (risk-generation process). М. Меркхофер, автор даної концепції, визначає три необхідних умови процесу генерації ризику: джерело ризику, тобто небезпека (hazard) (тут постулюється теза «будь-яка соціальна дія здійснюється в умовах небезпеки, а значить - ризикогенно»); момент прояву небезпеки (exposure process) (наприклад, моментом прояву в культурних ризиках стає захворювання людини, виникнення масових рухів протесту, початок озброєних дій); ефекти, результати (effects) прояву небезпеки (тут прикладами можуть служити смерть людини внаслідок її хвороби, відновлення конституційних прав частини населення, яка була їх позбавлена, перемога або поразка у війні тощо) [7, p. 3-7].

Управління культурними ризиками має певні особливості. Той факт, що де-яка небезпека існує, не означає обов'язково, що ризик буде вироблений. Є безліч соціальних небезпек, які, ніколи не виявившись, зникають. Виникненню соціальних небезпек (технологічних і культурних) передують два етапи:

1. вирішення про створення об'єкту, потенційно небезпечного (хоча все потенційно небезпечно) - атомна станція або політична партія;
2. усвідомлення цієї небезпеки як ризикогенної.

Рішення про заборону будівництва атомної станції може ухвалюватися до ухвалення рішення про саме будівництво. І не тому, що ця станція виробляє атомну електричну енергію, а саме тому, що існує знання про негативні наслідки, про ризик цього будівництва.

Дещо інша ситуація відносно культурних небезпек. У культурних небезпеках, на відміну від небезпек технологічних, невизначеність функціонування об'єкту значно вища. Тому рішення про ризик культурних небезпек ухвалюється так би мовити *post factum*: наприклад, забороняється не сама політична партія, а небажані для суспільства наслідки її функціонування – для того, щоб усунути наслідки, необхідно усунути причину, що породила їх, тому сама партія забороняється теж. Інакше кажучи, для прояву небезпеки потрібний механізм, що запускає її виникнення.

Висновки. Таким чином, спираючись на постулати теорії «суспільства ризику», у процесі аналізу сучасних ризиків варто враховувати виклики глобалізації, в основі яких лежать закономірності й особливості розвитку суспільства ризику: часткове переміщення процесів формування влади зі сфери політики в інші, раніше неполітичні, сфери; взаємозв'язок

збільшення ризиків із зростанням знань; експлуатація ризику як спосіб збагачення й політичного впливу; утвердження безпеки як нормативного й рушійного принципу суспільства ризику; боротьба за управління ризиками між основними агентами рефлексії ризику, які стають, по суті, політичними акторами; трансформація ризиків одного типу в інші, зокрема, корпоративних у політичні й навпаки.

Культурологічна теорія ризику, в межах якої найбільш активно розвивається концепт «цивілізація ризику», виявляється вельми продуктивним способом вивчення ризиків, пов'язаних з культурними небезпеками, що більшою мірою викликані політичними процесами. Прихильники культурно-символічної концепції ризику зосереджують свої дослідницькі зусилля на визначенні ризику як соціокультурного факту, який відрізняється від природного катаклізму у випадку небезпеки нанесення шкоди суб'єкту чи об'єкту реалізації ризика або недостатньої захищеності від небезпеки. Культурно-символічні концепції репрезентовані трьома напрямками: перший пов'язаний із специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків (Р. Шефер); другий – з історичною динамікою як специфічним джерелом нових ризиків (І.Г. Яковенко); третій – з розробкою технологій управління культурними ризиками (М. Меркхофер).

Бібліографічні посилання

1. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн ; пер. с англ.; Центр исслед. постиндустриального о-ва. – М.: Логос, 2003. – 355 с.
2. Кривошеїн В.В. Цивілізація ризику / В.В. Кривошеїн // Соціологічна енциклопедія / В.Г. Городяненко (уклад.). – К.: Академвидав, 2008. – С. 437.
3. Яковенко И.Г. Риски социальной трансформации российского общества: культурологический аспект / И.Г. Яковенко. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 176 с.
4. Beck U. Die Erfindung des Politischen / U. Beck. – Frankfurt a/M: Suhrkamp, 1993. – 350 s.
5. Hansson S.O. What is philosophy of risk? / S.O. Hansson // Theoria. – 1996. – Vol. 62, № 1-2. – P. 169-186.
6. Drottz-Sjoberg B.-M. Risk perception and definition of risk / B.-M. Drottz-Sjoberg // Working paper. – Brussels: European Institute for Advanced Studies in Management, 2003. – P. 1-24.
7. Merkhofer M. Decision Science and Social Risk Management: A Comparative Evaluation of cost-benefit analysis, decision analysis, and other formal decision-aiding approaches / M. Merkhofer. – Dordrecht: Reidel, 1987. – 340 p.
8. Schaefer R. What Are We Talking About When We Talk About 'Risk'? Critical Survey of Risk and Risk Preference Theories / R. Schaefer. – Luxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis, 1978. – 260 p.
9. The Social and Cultural Construction of Risk / B.B. Johnson, V.T. Covello (eds.). – Dordrecht: Reidel Publishing Company, 1987. – 358 p.

УДК 321:316.62

О. В. Кузнєцова
Донецький інститут залізничного транспорту

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджується вплив політичних цінностей та орієнтацій на розвиток політичної культури у період трансформації українського суспільства. Розглядається, як формування політичних цінностей та орієнтацій пов'язане з політичною культурою та політичною соціалізацією. Аналізується зв'язок політичних ціннісних орієнтацій та політичної культури на регіональному рівні. Підкреслюється роль засобів масової інформації (у першу чергу, телебачення) у формуванні політичних поглядів та орієнтацій.

Ключові слова: політичні цінності, політичні орієнтації, політична культура, політична поведінка, політична соціалізація, ЗМІ, регіональна ідентичність.

Исследуется влияние политических ценностей и ориентаций на развитие политической культуры в период трансформации украинского общества. Рассматривается, как формирование политических ценностей и ориентаций связано с политической культурой и политической

© О. В Кузнєцова, 2012

социализацией. Анализируется связь политических ценностных ориентаций и политической культуры на региональном уровне. Подчеркивается роль средств массовой информации (в первую очередь, телевидения) в формировании политических взглядов и ориентаций.
Ключевые слова: политические ценности, политические ориентации, политическая культура, политическое поведение, политическая социализация, СМИ, региональная идентичность

The aim of this article is to consider the political value orienting of the Ukrainian population and to clarify its influence on the formation of the political culture and political behaviour.

In the modern period the level of the adoption of the political values is determined by the degree of forming the political values orienting and by the way the person realizes ideas he or she feels important for them (e.g. – 2012 Supreme Council votes).

Political traditions and values orientations intensify the pattern of behaviour that forms the political identity. Political traditions can be changed by external and internal circumstances of their reorienting. The components of the political value orienting receive new political attitudes and value orientations. In the period of changes the alternation of generations has a great impact on the person's preferences and on the formation of political traditions. Significant changes may serve the reason for ruining the system of political attitudes and value orientations that involves the chaos in all spheres of public life.

The political value orienting of the Ukrainian society in the modern time is to be directed to the formation of the pattern of political behaviour that will build the base for political unity of the society and develop political culture.

The democracy in Ukraine can successfully proceed subject to the formation of the political culture which is to be initiated by public organizations instead of forcing the "democracy" by the power and the foreign aid.
Keywords: political values, political orientations, political culture, political behavior, political socialization, mass media, regional identity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах розвитку українського суспільства важливу роль відіграє формування політичної поведінки та політичної культури громадян країни. Сучасні тенденції у розв'язанні політичних проблем вказують на важливість та необхідність дослідження політичних цінностей та орієнтацій як основних складових політичної поведінки та політичної культури. Ціннісний підхід до розв'язання питань політичної поведінки та політичної культури має зайняти гідне місце серед розробок на сучасному етапі. Втілення у життя політики не може бути ефективним, коли не враховуються базові ціннісні орієнтації в політичній сфері. Особливого значення набувають політичні цінності та орієнтації в період трансформації суспільств, зокрема українського. Трансформування політичних цінностей та орієнтацій проходить в умовах зміни соціально-політичних пріоритетів, поєднання протилежних тенденцій регіональної ідентичності, руйнування попередніх стереотипів для того, щоб сформувати нову або реконструювати існуючу систему цінностей. Це ускладнює орієнтування громадян у політичному житті країни та їх позиції по відношенню до політичних подій, які відбуваються. Поставлена проблема пов'язана як з теоретичними, так і практичними завданнями української політичної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ціннісних орієнтацій та політичної культури проводилася багатьма науковцями (Г. Алмонд та С. Верба [1], Ф. Клакхон [2], С. Липсет [3], Е. Маркарян [4]). Серед тих, які звернули увагу саме на політичні цінності та орієнтації у регіональному вимірі, слід виділити В. Бортникова [5], Ю. Каплан [6], І. Кононова [7], К. Цімер [8]. Але роботи цих та багатьох інших авторів, які внесли певний науковий вклад у дослідження політичної культури, не охоплюють усієї сукупності питань політичної поведінки та потребують подальшого вивчення та деталізації, насамперед, у визначенні впливу політичних цінностей та орієнтацій на політичну культуру населення різних регіонів України у період змін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд трансформації політичного ціннісного орієнтування населення України та з'ясування його впливу на формування політичної культури та політичної поведінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку викладу матеріалу визначимося з дефініціями. Цінності – це фундаментальні ментальні утворення як абстрактні ідеали, тобто уявлення людини про ідеальні моделі поведінки та ідеальні кінцеві цілі [9]. Ціннісні орієнтації – це те, що кожна людина має у собі, це внутрішня частина своєї власної особистості, це впорядкована система орієнтацій, які закладаються у конкретну культурну традицію в період соціалізації людини [2, с.10]. Виходячи з того, що цінності та орієнтації – це засвоєнні та пристосовані індивідом (під впливом особистого інтересу, ситуації і т.п.) соціально-групові уявлення, політичне ціннісне орієнтування розглядається як трансформаційний процес засвоєння

особистістю сформованих під час соціалізації політичних настанов та знань. Тобто це процес формування уявлення про ба́жане у політичній сфері, що включає взаємодію пізнавального та мотиваційного аспектів, які характеризують політичну поведінку конкретного індивіда. Цей процес активізується в умовах змін та перетворень у суспільстві.

На сучасному етапі важливим стає не тільки засвоєння людиною інформації задля орієнтування у політичних процесах та адаптації до політичної ситуації, а здібність людини до самостійної переробки отриманої інформації та її подальше використання у політичній поведінці, тобто саме як внутрішньо важливі для неї ідеї реалізуються у поведінці. Зазначимо, що політична поведінка характеризується у даній роботі політичною дією (наприклад, через голосування), яка визначається політичними цінностями та орієнтаціями, відтворюється через зразки поведінки, що пов'язанні з відношенням до політичних інститутів та їх функціонуванням. На відміну від твердження, що поведінка, перш за все, пов'язана з пристосуванням людей до політичної ситуації та умовам, а дія – зі свідомим наміром здійснити зміни у політичному житті. Діям передує політична настанова, яка формується через переконання та політичну свідомість, що наповнює політичну поведінку змістом та робить можливим політичну взаємодію між суб'єктами політичного процесу. У свідомості людини або соціальної групи політичні цінності виникають та функціонують у вигляді ідей, цілей, норм. Групова свідомість як основа формування політичних цінностей та орієнтацій визначає умови ініціювання та детермінації усього політичного процесу.

Відзначимо, що політичне ціннісне орієнтування як процес формування політичних цінностей та настанов процес динамічний, бо зіткнення різних політичних позицій та інтересів створює нові уявлення та цінності, що посилює політичне ціннісне орієнтування. Те, що приймається більшою частиною населення, стає стереотипом та переходить у традицію. Динаміка культурної традиції – це постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів та утворення нових, що стають стержнем соціальної самоорганізації [4, с.27]. Традиції політичного ціннісного орієнтування здатні реагувати на трансформації, які відбуваються у суспільстві, змінюватися та розвиватися. Традиції є передумовою процесів, які створюють стереотипи культурних традицій та визначають спрямованість розвитку нових ціннісних орієнтацій та настанов, у тому числі і політичних. Політичне ціннісне орієнтування узагальнює політичний досвід та розроблює механізм його передачі від минулого до сьогодні та від сьогодні до майбутнього. Таким чином, проходить ціннісна легітимізація політичних поглядів та орієнтацій.

Сумнівно, що політична система зможе ефективно розвиватися, якщо їй не вдасться закласти своїм членам певну кількість загальноприйнятих у суспільстві політичних знань та цінностей. Тому для того, щоб успішно розвивалися, демократичні інститути потрібна масова підтримка населенням, що може бути досягнуто при засвоєнні усіма верствами населення відповідних політичних норм та цінностей. У зв'язку з цим слід говорити про політичну соціалізацію, коли людина включає цінності та настанови у свій внутрішній світ, формує свою політичну свідомість та політичну культуру, готуючись до політичної дії. Входження людини до політики відбувається у процесі засвоєння ним домінуючих культурних орієнтацій та норм, цінностей та настанов у політичній поведінці, що потім впливає на формування політичної культури. Тому політичне ціннісне орієнтування невідривно пов'язане з політичної соціалізацією, а саме із засвоєнням особистістю соціального та політичного досвіду, накопиченого суспільством та сконцентрованого у культурних традиціях, у групових та загальних цінностях, нормах рольової та статусної поведінки. Важливо знати, як політично соціалізована людина діятиме під час прийняття рішень (наприклад, на виборах), чи буде активною її участь у громадських об'єднаннях або суспільно-політичних заходах, як вона виконуватиме функції політичного лідера тощо.

Можна виявити такий зв'язок між політичною соціалізацією та політичною культурою на регіональному рівні. Схід країни та Крим, як засвідчили результати парламентських виборів 2012 року (дані ЦВК [10]), підтримали значною кількістю голосів (більше 50%) одну партію – «Партію регіонів» та кандидатів в одномандатних виборчих округах з цієї партії (Донецька та Харківська області стовідсотково, а Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Кіровоградська та АРК на дев'яносто відсотків), що може бути свідченням як невисокого рівня політичної культури (незначна кількість альтернатив вибору, втрата індивідуалізації), так і показником високого рівня згуртованості (електоральної поведінки), який активізував процес політичної соціалізації населення в одному напрямку. В регіонах, де різні партії набрали більш-менш рівні голоси, представлені різні погляди, але немає тієї згуртованості, яка є на Сході. Щодо явки виборців на голосування до Верховної Ради у 2012 році, згідно даних ЦВК, слід зазначити, що західний регіон (Львівська, Тернопільська, Волинська області) виявився активнішим, ніж південний (Автономна Республіка Крим, м. Севастополь, Одеська область).

Таблиця 1

Явка виборців на парламентських виборах 2012 року (%)

АР Крим	49,50		Одеська обл.	49,82
Вінницька обл.	62,96		Полтавська обл.	57,91
Волинська обл.	65,72		Рівненська обл.	61,78
Дніпропетровська обл.	52,91		Сумська обл.	57,66
Донецька обл.	59,65		Тернопільска обл.	66,79
Житомирська обл.	59,38		Харківська обл.	53,11
Закарпатська обл.	51,77		Херсонська обл.	50,83
Запорізька обл.	55,94		Хмельницька обл.	62,38
Івано-Франковська обл.	61,82		Черкаська обл.	61,43
Київська обл.	62,12		Чернівецька обл.	59,66
Кіровоградська обл.	54,32		Чернігівська обл.	61,11
Луганська обл.	57,73		м.Київ	62,13
Львівська обл.	67,18		м.Севастополь	49,65
Миколаївська обл.	52,25		Закордонні ВД	4,85

Ціннісні відмінності також суттєво проявляються в уподобаннях громадян різних регіонів щодо зовнішньополітичного курсу України [6, с.131]. Згідно опитування КМІС (10 – 19 лютого 2012 р.) 44% громадян України вважають, що краще було б жити у союзі з Росією та Білоруссю, та 29% – у Євросоюзі [11]. Але з нижче наведеної таблиці можна чітко побачити регіональну різницю у поглядах щодо вибору зовнішньополітичного курсу.

Таблиця 2

«На Ваш погляд, у якому союзі держав було б краще жити народу України – у Європейському союзі або в союзі з Росією й Білоруссю?» (%)

	Україна в цілому				
		Західний	**Центральний**	**Південний**	**Східний**
Безумовно в ЄС	14	38	11	7	4
Скоріше в	15	24	22	6	6
Важко сказати напевно, мабуть, однаково	20	17	23	20	20
Скоріше в союзі з Росією й Білоруссю	23	8	24	29	29
Безумовно в союзі з Росією та Білоруссю	21	5	11	11	37
Не знаю	7	8	9	9	4

Як бачимо, політичні уподобання та політичне орієнтування населення західної та східної частин України, які засновані на досвіді політичної реальності, політичних настановах, орієнтаціях, традиціях, відрізняються. Деякі автори [8, с.142] пов'язують регіональну

ідентичність українців з тим, що національно-визвольний рух у західній частині зародився як відповідь на пригнічення поляками загальнолюдських прав українців, і це було частиною національної самосвідомості. На відміну від західних українців, східні ніколи не вважали себе національно пригніченими від Росії. С. Хантінгтон охарактеризував Україну як розділену країну з невизначеною ідентичністю [12]. Як вже було зазначено, політичні уподобання не є незмінними, бо історичні умови впливають на формування політичних цінностей та традицій. В умовах переорієнтування цінностей змінюються і політичні традиції, які впливають на моделі поведінки, спрямовані на формування внутрішньої політичної ідентичності. За свідченням І. Кононова [7, с.119–120], слід звернути увагу на те, що і в Луганську, і в Дрогобичі є групи людей, готових нав'язувати цінності і досвід власного регіону всій Україні. Причому в Дрогобичі таких людей удвічі більше, ніж в Луганську. Ці групи за своєю чисельністю цілком достатні, щоб підтримувати міжрегіональну напругу. Разом з тим, якщо порівняти дані дослідження соціологічної служби Центру Разумкова (20 – 27 грудня 2005 р.), щодо об'єднуючих Україну чинників, то значної різниці (крім «знання і розуміння української культури і мови») між регіонами країни немає [13].

Таблиця 3

«Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?» (%)

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна
Знання і розуміння української культури і мови	20,3	7,5	4,3	3,3	8,1
Спільна східнослов'янська культурна й історична спадщина	10,0	12,4	15,9	9,3	11,5
Спільні політичні принципи й ідеї	7,9	19,5	6,3	8,3	11,6
Рівні права і співіснування в рамках однієї держави (України)	19,3	26,1	33,2	33,0	28,2
Прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України	38,0	25,5	34,9	38,1	33,4
Важко відповісти	4,5	9,0	5,3	7,7	7,3

Значення регіональних відмінностей може зростати, якщо міжрегіональні протиріччя будуть експлуатувати у власних інтересах різні групи політиків. Труднощі формування національно-ідеологічного політичного ціннісного орієнтування можна пояснити високою елітною фрагментацією в Україні та низьким рівнем політичної культури еліти. Рівень політичної культури та політична поведінка еліти впливає на політичну культуру та політичну поведінку населення. Так, перші дні роботи нового парламенту 2012 р. показали, що рівень політичної культури деяких депутатів є доволі низьким. Це знижує рівень довіри населення до політичної еліти та не сприяє активізації ефективної та дієвої участі населення у політиці. Це може активізувати протест більшої частини українських громадян.

Слід погодитися з думкою [5, с.56–59], що існування суттєвих відмінностей між регіонами обумовлене культурно-історично та є тією соціально-політичною реальністю, з якою треба рахуватися при формуванні політичного і економічного курсу, культурної політики, колективної ідентичності українців. Треба не лише констатувати існування суттєвих ідентифікаційних відмінностей між людьми, що проживають в окремих регіонах, а й робити конкретні виважені кроки щодо пом'якшення цих відмінностей. Потрібна комплексна програма, яка б враховувала соціально-економічні, історико-культурні, а також геополітичні чинники, що поглиблюють відмінності між регіонами або заважають їх зближенню, та яка б, крім того, передбачала реалізацію комплексу заходів з їх подолання.

На формування політичних поглядів та політичного ціннісного орієнтування значно впливають засоби масової інформації (ЗМІ), серед яких найбільш впливовим є телебачення. Завдяки

можливостям інтерпретації інформації роль ЗМІ підвищується під час проведення виборів або переломних історично-політичних подій, тому у цей період активізується комунікативний вплив. У першу чергу, це стосується опитування громадської думки. І якщо, так звані „hard news" надають інформаційні факти, то вже "background news" сприяють громадському обговоренню [14, с.107,117]. Коли кажуть, що ЗМІ висловлюють думку не більше ніж 10% населення [15, с.101], слід згадати теорію Е.Роджерса [16, с.82], згідно якої масовій комунікації немає потреби впливати на все населення. Треба переконати 5% громадян, після чого ідея, яка послідовно проходе п'ять етапів у своєму спілкуванні з реципієнтом (увага, інтерес, оцінка, прийняття, підтвердження), вже самостійно проходе по всіх рівнях соціальної та політичної системи з використанням структур міжособового спілкування. Наведемо дані всеукраїнського опитування громадської думки (12 – 13 вересня 2012 р., КМІС) [11], у рамках якого здійснювалося вивчення популярності та аудиторії суспільно-політичних програм в структурі української телемережі.

Таблиця 4

«Скажіть, будь-ласка, чи дивилися Ви передачу … впродовж останнього місяця?» (%)

	Регіон України				Вік			
	Захід	Центр	Південь	Схід	18-29 років	30-44 років	45-59 років	60 +
«Шустер Live» Дивився	64,0	78,2	59,4	57,7	45,5	61,4	72,3	75,3
Не дивився	24,9	17,1	22,8	23,3	31,6	23,8	16,5	17,5
Не дивлюся взагалі	10,7	10,1	17,7	19,0	22,8	14,9	11,2	10,5
«Велика політика» Дивився	54,3	65,6	56,5	59,9	35,9	55,0	70,5	69,0
Не дивився	28,2	21,1	23,8	23,1	37,1	26,7	17,9	17,4
Не дивлюся взагалі	17,0	13,3	19,4	17,0	27.0	17,9	11,6	13,1
«Свобода слова» Дивився	53,4	58,9	39,0	40,6	32,9	49,4	52,3	53,6
Не дивився	32,3	24,5	39,3	33,7	41,9	30,1	32,1	28,9
Не дивлюся взагалі	13,2	16,6	21,7	25,6	25,3	20,4	15,1	17,0

Аудиторія найбільш відомих суспільно-політичних програм, як бачимо, переважно схожа. Разом з тим, найбільш активні глядачі у Центральному (65,77%) та Західному (57,23%) регіонах, частка глядачів у Південному (51,63%) та Східному (52,73%) регіонах дещо нижче. Але не будь-яка інформація може привести до відповідних комунікативних дій між політичними суб'єктами. Діяльність політично неприйнятних для населення ЗМІ може привести не до налагодження, а до руйнування спілкування. Щоб забезпечити адресність подачі інформації ЗМІ слід враховувати особливості аудиторії, коли політичні гасла та заклики орієнтуються на домінуючі в груповій та масовій свідомості політичні традиції і звичаї.

Політичні цінності та орієнтації зв'язані зі становленням демократичних засад, яке проходить в кожній країні зі своєю специфікою. Державні діячі намагаються створити політичну демократію та концентрують свої зусилля на утвердженні формального набору демократичних інститутів (зміни Конституції, формування партій задля стимулювання участі мас), але розвиток стабільної та ефективної демократії залежить від орієнтацій населення по відношенню до політичного процесу, тобто політичної культури [1, с.11]. С. Ліпсет називав політичною культурою підтримки демократії ту, яка передбачає наявність таких демократичних цінностей як свобода слова, зібрань, релігії, ЗМІ, прав опозиційних партій [3, с.77].

Висновки. На сучасному етапі рівень засвоєння людиною політичних цінностей

характеризується ступенем формування політичного ціннісного орієнтування та тим, яким чином внутрішньо значимі ідеї реалізуються у його поведінці (наприклад, під час голосування до Верховної Ради у 2012 році).

Політичні традиції та ціннісні орієнтації інтенсифікують ті моделі поведінки, які визначають внутрішню політичну ідентичність. Політичні традиції можуть змінюватися внаслідок зовнішніх та внутрішніх умов їх переорієнтування. Складові політичного ціннісного орієнтування отримують нові політичні настанови та ціннісні орієнтації. Зміна поколінь у період трансформацій значно впливає на внутрішню складову політичного ціннісного орієнтування та процес становлення політичних традицій з урахуванням змін, які відбуваються. Різка зміна внутрішньої складової традиції може привести до руйнування системи політичних настанов та ціннісних орієнтацій, що сприятиме безладу в усіх сферах суспільного життя.

Політичне ціннісне орієнтування українського суспільства на сучасному етапі має бути спрямованим на створення такої політичної поведінки, яка у процесі політичної соціалізації через сукупність адаптованих та укорінених настанов та цінностей, забезпечить політичну єдність суспільства у цілому та розвиток високого рівня політичної культури.

Однією з умов розвитку демократичного суспільства є формування гуманістичної політичної культури, що має проходити не зверху від влади та не збоку від сторонніх іноземних «помічників-демократів», а знизу мають розвиватися різні форми самоорганізації населення, у першу чергу, через громадські об'єднання. Вони мають допомогти засвоєнню нових демократичних цінностей, які б відповідали історичному та політичному досвіду нашої країни.

Бібліографічні посилання

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – №4. – С. 5 – 14.
2. Kluckhohn Fl. and Strodtbeck F.L. Variation in Value Orientations. Evenston, Elmsford. – New York: Row Peterson, and comp., 1961. – P. 110.
3. Lipset S. The Social Requisites of Democracy Revised. Presidential Address, American Sociological Association Annual Meeting, Miami Beach, Florida, 1993. – P. 4 – 12.
4. Маркарян Э.С. Теория культуры и современная наука: (Логико- методологический анализ). – М.: Мысль, 1983. – 284с.
5. Бортников В. „Розмежування" в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 36 – 47.
6. Каплан Ю. Формування політичних орієнтацій населення різних регіонів та подолання „електорального розколу" // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005 / За ред. О. С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – С. 128 – 133.
7. Кононов И. Отношения Востока и Запада Украины: между прошлым и будущим // Україна. Схід – Захід: шлях до порозуміння. Збірник статей / Ред. Н. Б. Кононова. – Луганськ: Знання, 2005. – 132 с.
8. In: Melanie Tatur (ed.) The Making of Regions in Post-Socialist Europe – the Impact of Culture, Economic Structure and Institutions. Case Studies from Poland, Hungary, Romania and Ukraine. Vol. II. Wiesbaden. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004. – S. 135 – 155.
9. Денисов И. Политическое сознание современного российского общества. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politnauka.org/library/teoria/denisov.php
10. Дані Центральної виборчої комісії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp095_2?PT001F01=900&pt049f01
11. Дані Київського міжнародного інституту соціології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=124
12. Иноземцев В.Л. «Война цивилизаций» – это не «конец истории». Интервью Самюэля Хантингтона. 21 марта 2005г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.profile.ru/items_11068.
13. Дані сайту О.Разумкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284
14. Crespi Irv. Public Opinion, Polls, and Democracy. – Boulder, San Francisco, London: Westview Press, 1989.
15. Тавокин Е.П. СМИ как фактор информации по обеспечению реформ // Социс. – 2005. – №10. – С. 100 – 106.
16. Политические коммуникации /Под ред. А.И.Соловьева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 332с.

УДК 324:329(477)

Ю. В. Латиш

«ЧЕРВОНИЙ РЕНЕСАНС: КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ 2012 РОКУ»

Розглядається участь Комуністичної партії України у виборах до Верховної Ради України 2012 р., аналізуються передвиборна програма партії, перебіг виборчої кампанії та її результати, визначаються причини зростання популярності комуністів.

Ключові слова: Комуністична партія України, вибори, з'їзд, голосування, передвиборна програма, соціалізм, П. Симоненко.

Рассмотрено участие Коммунистической партии Украины в выборах Верховной Рады Украины 2012 г., анализируются предвыборная программа партии, ход избирательной кампании и ее результаты, определены причины роста популярности коммунистов.

Ключевые слова: Коммунистическая партия Украины, выборы, съезд, голосование, предвыборная программа, социализм, П. Симоненко.

The article deals with the participation of the Communist Party of Ukraine in the election in 2012 to Verhovna Rada of Ukraine.

The aim of the article is an all-round analysis of reasons of electoral success of Communist Party of Ukraine in 2012 on a background a political and economic situation in Ukrainian society, consideration of the program of party, methods of work with electors, anticommunist propaganda from the side of power and opposition, research of motion and results of elections.

On results elections communists got 2 687 269 voices of electors, that laid down 13.18%. Thus, the amount of supporters of party grew in 2.1 times, comparatively with extraordinary elections in 2007 and in 2,9 times, comparatively with the last next elections in 2006. This result appeared the best for Communist Party of Ukraine from 2002. Communist party became firmly established as leading force is confessed in the left sector of Ukrainian society. It was not succeeded to fasten success communists with majority districts. None of the candidates pulled out by communist Party gained victory.

The reasons of increase of popularity of Communist Party of Ukraine are world economic crisis, stagnation of the Ukrainian economy and intensifying of contradictions in society; disappointment of ruling Party of Regions inability to execute the socio-economic promises, return of electorate of South and East of Ukraine to the communists; intensifying of class antagonism and class struggle; purposeful politics of modernisation of party, a course on that was declared on 42th convent of Communist Party of Ukraine, updating of the program of party and rejuvenation of party rows; absence of other popular political projects is in the left political segment of Ukrainian politics.

Keywords: Communist Party of Ukraine, elections, convent, voting, election programme, socialism, P. Symonenko.

Комуністична партія України (далі – КПУ) – одна з провідних політичних сил нашої держави. Вона змогла відродитись після антиконституційної заборони і впродовж другої половини 1990 – х рр. залишалася найбільшою та найвпливовішою політичною партією України. На початку XXI ст. популярність комуністів впала, партія пережила кризу. Однак в останні роки намітилася тенденція до її відродження, що зумовлено як загальносвітовою тенденцією зростання популярності лівих сил (що засвідчили вибори у Франції, Чехії, Словенії, Литві, Венесуелі), так і зневірою українців у партіях великого капіталу.

Історія відродженої у 1993 р. КПУ лише починає досліджуватися, хоч актуальність теми не викликає сумнівів. Вивчення ролі й місця комуністів на політичній арені незалежної України було започатковано у працях Г. Буйка та Г. Попова [1, с. 70–82], О. Гараня і О. Майбороди [3], Г. Крючкова [10], В. Литвина [16], Р. Малиновського [17], у кількох наших публікаціях [11; 12]. В останній з них відзначалося, що в Україні склалися передумови для «червоного ренесансу» [13, с. 58].

Метою пропонованої статті є всебічний аналіз причин виборчого успіху КПУ 2012 р. на тлі політичної та економічної ситуації в українському суспільстві, розгляд програми партії, методів роботи з виборцями, антикомуністичної пропаганди з боку влади та опозиції, дослідження ходу та результатів виборів.

© Ю. В. Латиш, 2012

На парламентських виборах 2007 р. комуністам вдалося подолати тенденцію падіння рейтингу. Світова економічна криза, розчарування діями влади, абсолютна незахищеність людини, праці перед капіталом, маргіналізація інших лівих партій, активізація націоналістів, створювали сприятливий ґрунт для зростання популярності лівих.

На парламентські вибори Комуністична партія йшла у неоднозначному статусі. З одного боку, вона перебувала в складі парламентської більшості, а кілька її представників займали пости у виконавчій владі, з іншого – комуністи залишались єдиною силою, що пропонувала альтернативу існуючому ладу. Опоненти заявляли, що фракція комуністів разом з «регіоналами» і «литвинівцями» начебто забезпечує своїми голосами прийняття усіх одіозних законів на користь великого капіталу.

На наш погляд, входження КПУ до коаліції з Партією регіонів виправдало себе. Тактика тимчасових союзів з буржуазними партіями заради реалізації своїх програмних цілей повністю відповідає доктрині марксизму-ленінізму і не є ані зрадою ідеї, ані зрадою виборців. В. Ленін писав: «Боятися тимчасових союзів, хоча б і з ненадійними людьми, може тільки той, хто сам на себе не надіється, і жодна політична партія без таких союзів не могла б існувати» [15, с. 19]. Партія пролетаріату, відзначав В. Ленін, не може обійтися без компромісів. Використовуючи суперечності між різними групами буржуазії, вона повинна шукати (і вміти знаходити) прийнятні форми для компромісів, залишаючи завжди за собою свободу критики свого тимчасового союзника [14, с. 59].

Були, звичайно, і багаторазові випадки узгоджених голосувань комуністів та «регіоналів», якщо розглядувані законопроекти відповідали передвиборним обіцянкам і Програмі КПУ. Так, були спільно проголосовані й прийняті закони: Про продовольчу безпеку (Про забезпечення громадян України продуктами харчування в умовах світового дефіциту продовольства); Про державну підтримку сільського господарства України; Про засади внутрішньої і зовнішньої політики, що закріпив позаблоковий статус України; Про засади державної мовної політики; Про підвищення виплат військовослужбовцям при виході на пенсію; Про право використовувати копії Прапора Перемоги під час офіційних свят, присвячених Перемозі у Великій Вітчизняній війні; Про мораторії на приватизацію прибуткових державних і комунальних підприємств тощо [2].

Натомість комуністи рішуче виступили проти започаткованих владою реформ, спрямованих на «затягування пасків», на вихід з кризи за принципом «бідні поділяться з багатими». КПУ була найпослідовнішим критиком пенсійної реформи, виступала проти проектів Трудового та Житлового кодексів, тотальної приватизації, спроб розпродажу землі сільськогосподарського призначення [5, с. 10].

Входження комуністів до парламентської коаліції мало на меті перешкодити планованій змові ПР та БЮТ, між якими тривали закулісні переговори. Необхідно було завадити об'єднанню цих двох партій капіталу, не допустити створення ними конституційної більшості. Комуністи увійшли в коаліцію не беззастережно, а на засадах Угоди між В. Януковичем та Блоком лівих і лівоцентристських сил, котра передбачала виконання важливих положень, щодо яких передвиборні обіцянки КПУ й ПР збігалися або були співзвучними [8, с. 265–272]. Однак, згодом регіонали почали ухилятися від виконання передбачених Угодою положень, особливо в питаннях соціально-економічної політики, зміцнення засад парламентаризму, розвитку місцевого самоврядування, протидії націоналістам. Рішення Конституційного Суду України про відновлення дії Конституції України в редакції 1996 р. перетворило правлячу парламентську коаліцію на аморфну парламентську більшість, позбавлену важелів реального впливу. Стало очевидним, що тимчасовий тактичний союз між КПУ й ПР фактично вичерпав себе. Це давало підстави Компартії йти на вибори самостійно.

30 липня 2012 р. позачерговий 45 – й з'їзд Комуністичної партії України затвердив Передвиборну програму партії та висунув кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах та в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

У Передвиборній програмі КПУ, що базувалась на Антикризовій програмі партії, під гаслом «Повернемо країну народу!» констатувалось, що Україна опинилась у тяжкій соціально-економічній та гуманітарній кризі, що стала наслідком відмови від соціалістичного шляху розвитку. Єдиним виходом із ситуації називався «демонтаж капіталістичних відносин, спрямування суспільства і держави в надійне русло соціалістичного розвитку» [20, с. 16]. КПУ зобов'язувалась забезпечити перемогу над безробіттям, бідністю і відсталістю, перемогу над корупцією, зміцнення державного суверенітету, збереження здоров'я українського народу, доступність якісної освіти, вирішення житлової проблеми і подолання занепаду ЖКГ, моральне оздоровлення суспільства. В економічній сфері передбачалося повернути в державну власність підприємств базових секторів економіки; забезпечити розвиток наукоємних секторів

і виробництв; заборонити купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення; впровадити прогресивну систему оподаткування та оподаткувати предмети розкоші; посилити державних контроль над ціноутворенням; гарантувати, щоб частка оплати праці в собівартості продукції становила не менше 60%; скасувати підвищення пенсійного віку; повернути трудові заощадження. Перемогу над корупцією мали забезпечити введення виборності суддів; ліквідація недоторканності для представників влади; запобігання поширенню клановості та сімейственості кадрів; перехід до формування бюджету «знизу»; розширення практики референдумів; надання профспілкам права законодавчої ініціативи. Пріоритетами зовнішньої політики мали стати вступ до Митного союзу, Єдиного економічного простору, Євразійського економічного союзу; конституційне закріплення позаблокового та нейтрального статусу України; перегляд всіх нерівноправних міжнародних договорів, у першу чергу – в рамках СОТ; припинення співробітництва з МВФ. В галузі медицини КПУ виступає за надання громадянам безкоштовної медичної допомоги; відродження державної мережі медичних установ, насамперед – у малих містах та на територіях сільрад; забезпечення контролю за якістю продуктів харчування, товарів широкого вжитку та медичних послуг. У сфері освіти пропонувалося забезпечити її безоплатний характер і належне фінансування на рівні 10% ВВП; модернізувати матеріальну базу навчальних закладів; розширити державне замовлення на фахівців робітничих професій і гарантувати перше робоче місце для молодих фахівців; впровадити систему матеріальної та соціальної допомоги молодим педагогам. Комуністи відстоюють необхідність розгортання масштабного будівництва соціального житла; обмеження видатків на комунальні послуги 10% доходів сім'ї; зобов'язання роботодавців забезпечити житлом своїх працівників. Зберігались традиційні вимоги партії щодо надання російській мові статусу другої державної (шляхом референдуму); введення кримінальної відповідальності за пропаганду ідей нацизму та героїзацію колабораціоністів тощо [20, с. 16–18].

У зверненні делегатів позачергового 45 – го з'їзду Комуністичної партії України зазначалося:

«Сьогодні питання стоїть жорстко: хто кого? На це питання є лише дві відповіді.

Або Україна буде й далі йти капіталістичним шляхом, нав'язаним олігархічним режимом, який перетворив нашу неньку за рівнем життя на країну третього світу, прирік на технологічну відсталість, породив розквіт корупції й казнокрадства, довів більшість трудящих до зубожіння і відчаю.

Або Україна піде альтернативним шляхом, в напрямку соціалізму, який пропонують лише комуністи – єдина політична сила, яка наполягає не на зміні чиновників від одного чи іншого угруповання, а на заміні політичного та соціально-економічного курсу країни» [22, с. 5].

Комуністична партія України висунула 214 кандидатів за партійним списком та 200 в одномандатних округах. До першої п'ятірки партійного списку увійшли: перший секретар ЦК КПУ П. Симоненко, голова Ради Організації ветеранів України, народний депутат України П. Цибенко, завідувач кафедри психіатрії, загальної і медичної психології Дніпропетровської медичної академії І. Спіріна, народний депутат України С. Кілінікаров, перший секретар комсомолу О. Присяжнюк [23, с. 3]. Серед кандидатів від КПУ були представлені всі верстви трудящих – від робітника і селянина до лікаря та приватного підприємця, 38 керівників підприємств, 32 вчених та викладача, 151 депутат Верховної Ради та місцевих рад. Більшість діючих народних депутатів та 26 з 27 керівників регіональних партійних комітетів балотувалися в одномандатних округах. Широке представництво отримали жінки. Понад 100 з них отримали змогу балотуватися до Верховної Ради України за списком та мажоритарними округами від КПУ. Кандидати-комуністи являли собою сплав молоді та досвіду. Кожному восьмому з них на момент голосування не виповнилося 30 років.

Проведення передвиборної кампанії відбувалося в межах загальнопартійного проекту «Стратегії-2012», що включав програми «Агітатор», «Передплатник на партійну пресу», «Робота. Зарплата. Захист», «Контроль. Порядок. Справедливість», «Реєстр партії». Було також проведено масову акцію «Народний референдум», яка знайомила громадян із засадничими положеннями партії та пропонувала дати їм оцінку. Передвиборною кампанією займалась група професійних політтехнологів на чолі з А. Золотарьовим. Комуністам вдалося інформаційно стартувати раніше від інших політичних сил і розширити свою присутність в інформаційному полі. Головний акцент робився на зовнішню рекламу та «польову роботу» з виборцями. Рекламну кампанію партії навіть опоненти визнали однією з найефективніших.

За словами П. Симоненка, Компартія витратила на вибори 72 млн. грн. (витрати КПУ на кампанію 2007 р. становили 15 млн. грн.), які були отримані за рахунок членських внесків (адже КПУ – єдина партія, члени якої регулярно сплачують внески), відрахувань з депутатської зарплати та добровільних пожертвувань.

Комуністи позиціонували себе як єдина альтернатива усім існуючим партіям, що пропонує

якісно новий шлях розвитку – перехід до соціалізму. Вони протиставляли себе як правлячій Партії регіонів, так і опозиції. За словами П. Симоненка, влада та опозиція «єдині в головному: всі вони ворожі трудовому народу і захищають винятково класові інтереси експлуататорів» [18, с. 19]. Особливо непримиренну позицію КПУ зайняла щодо націоналістичної партії ВО «Свобода», називаючи її членів фашистами, «ланцюговими псами буржуазії» тощо [6; 25, с. 72]. В свою чергу, не лише праві радикали, а й навіть деякі представники правлячої партії погрожували заборонити комуністичну ідеологію.

Опоненти постійно педалювали теми перебування КПУ в коаліції (хоч на момент виборів ніякої коаліції вже не існувало через зміну Конституції), дорогої та інтенсивної рекламної кампанії КПУ, заможного життя окремих партійців, припускали фінансування з боку Росії та олігарха К. Григоришина [7]. Однак, цим звинуваченням бракувало доказової бази, тому вони мало впливали на базовий електорат комуністів.

За результатами виборів у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі КПУ здобула 2 687 269 голосів виборців, що склало 13,18%. Таким чином, кількість прихильників партії зросла в 2,1 рази, порівняно з позачерговими виборами 2007 р. та у 2,9 рази, порівняно з останніми черговими виборами 2006 р. Цей результат виявився найкращим для КПУ з 2002 р. (детальніше див. табл. 1). Особливо важливо, що в складі електорату комуністів майже вдвічі збільшилась частка молоді.

Таблиця 1

Результати КПУ в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі [19]

Рік виборів	Кількість виборців, що проголосували за КПУ	% за	Місце
1998	6 550 353	24,65	1
2002	5 178 074	19,98	2
2006	929 591	3,66	5
2007	1 257 291	5.39	4
2012	2 687 269	13,18	4

Найвищі результати комуністи показали на Півдні та Сході України, виборовши в 10 регіонах друге місце (м. Севастополь – 29,46%, Луганська обл. – 25,14%, Херсонська – 23,34%, Запорізька – 21,16%, Харківська – 20,84). Найнижчими виявились показники Компартії в західному регіоні України, а також у Київській області та м. Києві. Якщо під час попередньої парламентської кампанії 8 обласних організацій не подолали 3-відсотковий бар'єр, то під час цих виборів лише три не подолали 5%: Івано-Франківська, Львівська й Тернопільська (детальніше див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати КПУ в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі в межах регіонів України, 2012 р. [19]

Регіон	% за	Місце
м. Севастополь	29.46	2
Луганська обл.	25.14	2
Херсонська обл.	23.34	2
Запорізька обл.	21.16	2
Харківська обл.	20.84	2
Авт. Респ. Крим	19.41	2
Дніпропетровська обл.	19.38	2
Миколаївська обл.	19.09	2
Донецька обл.	18.85	2
Одеська обл.	18.16	2
Полтавська обл.	13.49	4
Кіровоградська обл.	13.46	4
Чернігівська обл.	13.20	3

Житомирська обл.	12.82	4
Сумська обл.	12.24	4
Черкаська обл.	9.29	5
Вінницька обл.	8.86	4
Хмельницька обл.	8.81	5
м. Київ	7.23	5
Волинська обл.	6.97	5
Рівненська обл.	6.21	5
Київська обл.	6.11	5
Чернівецька обл.	5.46	5
Закарпатська обл.	5.03	5
Львівська обл.	1.99	6
Тернопільська обл.	1.92	6
Івано-Франківська обл.	1.78	6

Якщо подивитися на результати в розрізі округів, то лише в 31-му окрузі з 225, Компартія не одержала 5%. Це – по 2 округи у Волинській, Закарпатській, Київській та Чернівецькій областях, 5 – у Тернопільській, 7 – у Івано-Франківській і 11 – у Львівській. В 186-му окрузі Херсонської області за партію проголосували понад 23 тисяч виборців або 26,6%, що дозволило обійти всі інші політичні сили і посісти перше місце.

Всі регіональні парторганізації поліпшили свої показники, порівняно з аналогічною минулою виборчою кампанією, а Волинська область – єдина, котра не лише вийшла на показники 2002 р., а й збільшила їх. Найбільшим виявилось зростання підтримки комуністів, порівняно з 2007 р., на Закарпатті, де кількість тих, хто підтримав партію, збільшилась в 2,7 рази; на Донеччині – в 2,6 рази, Одещині – в 2,5 рази, Луганщині, Тернопільщині й Буковині – в 2,4 рази, на Волині Миколаївщині та Рівненщині й в місті Севастополі – у 2,3 рази. У Любешівському районі Волинської області за КПУ проголосували 40,97% виборців, у районах Херсонської області: Чаплинському – 40,79%, Новотроїцькому – 36,69%, Нижньосірогозькому – 36,01%; у Володарському районі Донецької – 35,96%; у Новопсковському районі Луганської – 35,90%; у Семенівському районі Чернігівської – 33,78%; у Каланчацькому районі Херсонської – 33,54%; у Старобешівському районі Донецької – 33,44%; у Кіровському районі Луганської області – 33,18% [9].

Однак, комуністам не вдалося закріпити успіх в одномандатних округах. Жоден з висунутих Компартією кандидатів не здобув перемоги через використання жорсткого адміністративного ресурсу і величезні фінансові вливання їхніми опонентами. 39 кандидатів від КПУ посіли друге місце в своїх округах. П. Симоненко назвав мажоритарну систему в Україні синонімом підкупу, шантажу та адмінресурсу в найбільш яскравих та цинічних проявах [21].

Головним підсумком виборів стала нездатність жодного з кланово-олігархічних угруповань отримати повний контроль над Верховною Радою. Партія регіонів, за словами П. Симоненка, переоцінила свої можливості і не тільки не змогла створити у Верховній Раді конституційну більшість, а й зазнала величезних втрат: у підтримці їм відмовили більше двох мільйонів виборців, котрі голосували за них на попередніх виборах [4]. Однак виборці відмовили в довірі і ліберально-націоналістичній опозиції, яка не змогла запропонувати чіткої альтернативи владному курсу. Це віддало в руки комуністів парламентську «золоту акцію».

У Постанові про політичні підсумки виборів ЦК і ЦКК Компартії України констатується, що «партія утвердилася як визнана провідна сила в лівому секторі українського суспільства. Вибори показали тенденцію до посилення в ньому лівих настроїв, що створює основу для активізації боротьби за реформування нашого суспільства на соціалістичних засадах, для надання цій боротьбі справді масового характеру» [24].

Причинами зростання популярності КПУ стали:

– світова економічна криза, стагнація української економіки та загострення суперечностей у суспільстві;

– розчарування нездатністю правлячої Партії регіонів виконати свої соціально-економічні обіцянки та повернення електорату Півдня та Сходу України до комуністів, втраченого після «Помаранчевої революції»;

– загострення класового антагонізму, що прийшов на зміну цивілізаційно-регіональному, що був характерний у постмайданний період;

– цілеспрямована політика модернізації партії, курс на яку було оголошено на 42-му з'їзді КПУ, оновлення програми партії та омолодження партійних лав;

– мобілізація лівого електорату, викликана активізацією націоналістів (успіхи радикальної соціал-націоналістичної партії ВО «Свобода», бійки на День Перемоги, дебати довкола закону про статус регіональних мов);

– відсутність інших популярних політичних проектів в лівому політичному сегменті української політики через дискредитацію та занепад старих лівих (СПУ, ПСПУ), а також нездатність нових лівих проектів запропонувати альтернативу КПУ і забезпечити фінансування передвиборної кампанії.

Разом з тим, на заваді ще більшому зростанню представництва КПУ у Верховній Раді України стали:

– експлуатація лівих гасел представниками ліберального провладного та опозиційного таборів, які демагогічно роздавали обіцянки про недопущення торгівлі землею, зниження пенсійного віку, безоплатну медицину, насправді не збираючись їх виконувати;

– перетікання радикального антикапіталістичного електорату, особливо в Центральній Україні, до соціал-націоналістичного ВО «Свобода», яке, критикуючи капіталізм та глобалізм, насправді виступає за їх збереження у формі дрібновласницького, т. зв. «народного капіталізму», а також відволікає протестний потенціал мас, розпалюючи антикомуністичні, ксенофобські настрої, звинувачуючи в усіх бідах «п'яту колону», мешканців окремих регіонів, мігрантів;

– ліберально-націоналістичний консенсус в ЗМІ та експертному середовищі, витіснення лівого дискурсу з університетської та академічної практики, зі школи, відсутність лівої естетики в мистецтві. Все це сприяє фальсифікації та розщепленню свідомості громадян, яким упродовж багатьох років доводять неповноцінність власної країни, необхідність сліпого слідування в фарватері «цивілізованого світу». Сьогоднішні невдачі пояснюються не тим, що т. зв. «реформи» були спрямовані на перетворення України на країну «третього світу», а начебто невмінням чи небажанням влади слідувати цим шляхом;

– атаки на радянське минуле, до яких вдаються як націоналісти, так і представники партії влади (як це сталося в Луганській області, де провладні ЗМІ взяли на озброєння антикомуністичну риторику націоналістів), що завдає електоральних збитків комуністам через відсутність у партії зваженої історичної політики і неспроможність чітко відмежуватись від деяких помилок та злочинів минулого;

– відновлення мажоритарної складової на виборах, яка забезпечила обрання в одномандатних округах ставлеників великого капіталу шляхом підкупу виборців.

Бібліографічні посилання

1. Буйко Г. В., Попов Г. Д. Уроки исторического пути, пройденного Компартией Украины. / Г. В Буйко – К., 2011.
2. Гаража С. Антирадянщина: лампа «Полтораніна» // Комуніст. – 2012. – 21 жовт.
3. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / За ред. О. Гараня, О. Майбороди. – К., 2000.
4. Доповідь П. М. Симоненка на Пленумі ЦК КПУ 15 грудня 2012 р. // Комуніст. – 2012. – 20 груд.
5. Звіт про роботу депутатської фракції комуністів за час роботи Верховної Ради України шостого скликання (листопад 2007 р. – липень 2012 р.). – К., 2012.
6. Зупинимо фашистів. Заява Президії ЦК КПУ // Комуніст. – 2012. – 28 жовт.
7. Івкова К. Звідки в комуністів гроші? // День. – 2012. – 12 лип.
8. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і Пленумів ЦК, 2005–2011. – К., 2011.
9. Комуністична партія утвердилася як провідна політична сила на лівому фланзі // Комуніст. – 2012. – 17 листоп.
10. Крючков Г. Ожидания и разочарования /Г. Крючков . – Харьков, 2011.
11. Латиш Ю. В., Малиновський Р. І. Комуністична партія України у виборчій кампанії 1998 р. // Соціальна історія. – 2007. – Вип. II. – С. 85–93.
12. Латиш Ю. В. Комуністична партія України у виборчій кампанії 2002 року // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2009. – № 1. – С. 88–92.
13. Латиш Ю. В. Участь Комуністичної партії України у виборах Президента України 2010 р. // Соціальна історія. – Вип. VI. – 2010. – С. 58–66.

14. Ленин В. И. Детская болезнь «левизны» в коммунизме // ПСС. – Изд. 5-е. – Т. 41. – С. 1–104.
15. Ленин В. И. Что делать? Наболевшие вопросы нашего движения. – К., 2012.
16. Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.). – К., 2000.
17. Малиновський Р. І. Суспільно-політична діяльність Комуністичної партії України (1993-2004 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2007.
18. Наша задача – помочь трудящимся взять власть. Доклад первого секретаря ЦК КПУ П. Н. Симоненко на внеочередном 45-м съезде Компартии Украины 30 июля 2012 года // Комуніст України. – 2012. – № 4. – С. 19–20.
19. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/ – Доступ – 24.12.2012.
20. Передвиборна програма Комуністичної партії України // Комуніст України. – 2012. – № 4. – С. 16–18.
21. Петро Симоненко: Мажоритарна система – це синонім підкупу, шантажу та адмінресурсу // Комуніст. – 2012. – 3 листоп.
22. Повернемо країну народові! Звернення делегатів позачергового 45-го з'їзду Комуністичної партії України до виборців // Комуніст України. – 2012. – № 4. – С. 4–12. с. 5
23. Позачерговий 45-й з'їзд Комуністичної партії України (30 липня 2012 року) // Комуніст України. – 2012. – № 4. – С. 3.
24. Постанова Об'єднаного Пленуму Центрального Комітету та Центральної Контрольної Комісії КПУ «Про політичні підсумки виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року й завдання партійних організацій» // Комуніст. – 2012. – 20 груд.
25. Симоненко П. Рішучість справедливих. – К., 2012.

УДК 94 (477.8) «1920/1923»

Н. М. Литвин
Львівський національний університет імені Івана Франка

ДІЯЛЬНОСТЬ ДИПЛОМАТІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ (1920-1923)

Показано особливості зовнішньої політики Франції, Великобританії, Німеччини, Ватикану, Італії щодо Західно-Української Народної Республіки в 1920 - 1923 років, діяльність галицьких дипломатів у цих країнах.

Ключові слова: Західно-Українська Народна Республіка, Франція, Великобританія, Німеччина, Ватикан, Італія, зовнішня політика.

Показаны особенности внешней политики Франции, Великобритании, Германии, Ватикана, Италии по отношению к Западно-Украинской Народной Республики в 1920-1923 гг., деятельность галицких дипломатов в этих странах.

Ключевые слова: Западно-Украинская Народная Республика, Франция, Великобритания, Германия, Ватикан, Италия, внешняя политика.

The aim of the article is to reconstruct the activities of diplomacy of West Ukrainian National Republic in the international arena, especially in Western Europe, where in 1919-1923 were the Galician diplomatic missions. In article is emphasized that in its foreign policy Galician government tried to enlist the support of Austria, Czechoslovakia, Hungary, Germany, Great Britain, France, Italy, Yugoslavia, USA, Canada and Brazil (in total 11 countries) where were send diplomatic representatives. At the same time were formed a diplomatic delegations, besides the Paris Conference, to League of Nations in Geneva, and also at a conference in Riga 1920-1921 and Genoa in 1922. The government of West Ukrainian National Republic was focused mainly on moral and political support of France and Great Britain, which played an important role in post-war reconstruction of Europe. On the basis of documents of foreign policy of West Ukrainian National Republic and other countries were shown the peculiarities of foreign policy of the biggest countries in Western Europe, first of all France, Britain, Germany, Vatican, Italy concerning the legal and political status of West Ukrainian National Republic in 1920-1923. Also was emphasized that after the Ukrainian-Polish war 1918-1919 and Soviet-Polish war 1920 Western countries, first of all Great Britain weakened its interest to the East-Central Europe, including the Ukrainian question, trying to maintain the status quo in Europe, formed by Versailles

© Н. М. Литвин, 2012

system. Consideration of the Ukrainian question at the international arena London considered as a potential stabilizing factor in this region of Europe, which could be used by Germany in its revanchist plans. However, post-war Germany also could not influence the decision of Eastern Galician question. Interest of Italy to this region weakened after signing an agreement in 1922 with Soviet Russia which concerned the providing of humanitarian assistance to it. So after the voluntary dissolution of emigratory government of West Ukrainian National Republic in Vienna, in spring 1923 also were terminated the diplomatic missions.

Keywords: West Ukrainian National Republic, France, Great Britain, Germany, Vatican, Italy, foreign policy.

Реконструкція міжнародних відносин після Першої світової війни й формування Версальсько - Вашингтонської системи дозволяє об'єктивніше проаналізувати геополітичні передумови та наслідки Другої світової війни. Прицьому важливо актуалізувати регіональні чинники міжнародних відносин міжвоєнної доби. Для вітчизняної важливо також з'ясувати зовнішньополітичні плани Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки і Директорії Української Народної Республіки, які розійшлися навесні 1920 р., коли були заключені Варшавські українсько-польські угоди, що передбачали підпорядкування Східної Галичини Польщі. Зрозуміло, що це викликало супротив керівників ЗУНР, загалом української громадськості Східної Галичини й активізувало формування самостійної дипломатичної служби у країнах Європи та Америки. Власне метою цього повідомлення є аналіз діяльності дипломатичних представництв ЗУНР у країнах Західної Європи в 1920 - 1923 рр., що спрямовувалася на захист національно - державних прав галицьких українців і стабілізацію міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі. Вказана проблема лише частково висвітлена у працях українських істориків і політологів [1; 3; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

У своїй зовнішньополітичній діяльності галицький уряд намагався заручитися підтримкою Австрії, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини, Великобританії, Франції, Італії, Югославії, США, Канади і Бразилії (всього 11 країн), куди надіслано дипломатичних представників [5, с. 400-404; 9]. Водночас, сформовано дипломатичні делегації, крім Паризької конференції, до Ліги Націй у Женеві (Є. Петрушевич, К. Левицький), а також на конференції у Ризі 1920 – 1921 рр. (К. Левицький, Є. Левицький, О. Назарук, Л. Мишуга, Е. Брайтер) та Генуї 1922 р. (К. Левицький, С. Витвицький, Е. Брайтер, о. Й. Жан, В. Барвінський, С. Рудницький, В. Степанківський) [9; 10; 11, с. 21-23].

Уряд ЗУНР орієнтувався здебільшого на морально - політичну підтримку Франції та Великобританії, яким належала важлива роль у повоєнній перебудові Європи. Після розпаду у грудні 1919 р. спільної української місії на Паризькій мирній конференції дії галицьких політиків уже не узгоджувалися із наддніпрянською дипломатією. Репрезентативні функції прагнув перейняти створений у грудні 1919 р. за участю прихильників П. Скоропадського Український національний комітет, який проголошував своєю метою «воскресіння України в етнографічних одиницях з'єдиненої в федеративній формі з могучою Росією». З ним деякий час співпрацював держсекретар у закордонних справах і голова галицької дегелації у Парижі В. Панейко, якого Є. Петрушевич після відвідання французької столиці у травні 1920 р. усунув з посад. Галицька дипломатія також відмежувалася від дій уже згаданого Українського національного комітету [16, с. 127-128]. Невдовзі дипломатичне представництво у Парижі очолив С. Витвицький, через якого Є. Петрушевич 15 липня 1920 р. передано ноту «До президента Найвищої Ради Мирової Конференції М. Мільєрана», в якій уперше висунув домагання про необхідність визнання незалежності Східної Галичини [5; с. 85-87; 16, с. 129]. Аналогічну ноту 24 березня 1921 р. скеровано «До Великої Ради Амбасадорів в Парижі», в якій стверджено, що «одиноко справедливе і населенням бажане розв'язання: нейтралізація Східної Галичини як самостійної Галицької Держави» [16, с. 129-130]. Через день, 26 березня, Є. Петрушевич надіслав у Париж нову протестаційну ноту, в якій засудив ухвалу Ризької конференції щодо Східної Галичини і просив країни Антанти взяти цей регіон під свій протекторат [5, с. 588-591]. У лютому 1921 р. митрополит А. Шептицький в меморіалі французькому прем'єру теж писав, що розв'язання болючої проблеми можливе через «уконституювання Східної Галичини такої держави як Швайцарії Сходу» [16, с. 130]. Однак, галицькі пропозиції не знайшли відгуку у Парижі та інших європейських столицях. Натомість Франція фактично стала співорганізатором творення 1921-1922 рр. Малої Антанти у складі Румунії, ЧСР та Югославії, чим сприяла розвитку польсько - румунського співробітництва, а відтак їх експансіоністським планам щодо західноукраїнських земель.

У слід за Парижем важливим місцем галицької дипломатії став Лондон. Уряд ЗУНР намагався використати суперечки Великої Британії з Францією, насамперед їхніх компаній за дрогобицько-

бориславську нафту. Як уже зазначалося, офіційний Лондон певний час виступав проти передачі Східної Галичини до Польщі. За ініціативою Великої Британії східногалицьке питання в 1921 - 1922 рр. декілька разів обговорювалося на засіданнях виконавчої ради і політичного комітету Генеральної Асамблеї Ліги Націй. Вирішення східногалицькі проблеми нерідко лобіював радник Міністерства Закордонних справ Великобританії, єврей Л. Нам'єр, що виріс у с. Кошилівці під Заліщиками. Цього дипломата неодноразово залучали до різних міжнародних експертиз Ліги Націй. Він добре знав й галицьких дипломатів у Лондоні, з якими неодноразово обговорював шляхи налагодження конструктивних британсько-українських відносин [19; 20]. Ідею утворення незалежної галицької республіки також підтримувала впливова група міністра оборони Великобританії В. Черчіля. [16, с. 131]

Прихильність Лондона до української справи засвідчили дії міністра закордонних справ Великобританії лорда Д. Керзона. Саме він, згідно з постановами конференції в Спа, 11 липня 1920 р. надіслав у Москву ноту, в якій запропонував радянському уряду укласти перемир'я з Польщею й зупинити свої війська за 50 км на схід від лінії (визначеної Найвищою радою 8 грудня 1919 р.), що дістала назву «лінія Керзона» (Гродно-Брест-Литовськ-Устилуг, на схід від Грубешова, через Крилів і далі на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля до Карпат). Водночас, міністр запросив російських дипломатів взяти участь у майбутніх переговорах в Лондоні [7с. 302-303] . Втім, запланована конференція таки не відбулася. У цей час уряд ЗУНР підготував об'ємний реферат «Лінія Керзона. Оцінка з політико-географічного, господарсько-географічного й військового-географічного становища», в якому намагався обґрунтувати перед світовою громадськістю необ'єктивність встановлення українсько-польського державного кордону [5, с. 68-71]. Такий кордон, за оцінкою авторів реферату, залишав поза територією ЗУНР щонайменше 8 тис. км/кв українського етнічного терену, де проживало близько півмільйона «дуже свідомого і твердого українського населення» [5, с. 72-73] . До недоліків англійського проекту віднесено й те, що український кордон з Чехословаччиною мав бути зменшений удвічі; водночас лінія Керзона дуже зближувала межі Польщі і Румунії, які «при першій догідній хвилі захочуть знову зійтися своїми межами» [5, с. 74].

Як відомо, у цей час змінилася ситуація на галицькому фронті: у серпні – вересні 1920 р. польські війська перейшли в наступ і витіснили Червону армію зі Східної Галичини. Тому розгляд східногалицької проблеми ще більше ускладнювався і відкладався на майбутнє. До речі, про лінію Керзона лідери СРСР, США і Великої Британії згадали наприкінці Другої світової війни, коли здійснено новий переділ кордонів у Східній Європі. Власне ця лінія та рубіж річок Одеру й Нейсе попередньо розглядалися на Тегеранській конференції 1943 р. як кордони майбутньої Польщі [12, с. 516-519].

Дипломатичну місію ЗУНР у Лондоні на початку жовтня 1920 р. очолив відомий історик С. Томашівський, що до того виконував обов'язки радника делегації УНР в Парижі, а згодом голови делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції. У лютому й жовтні того ж року Лондон відвідав Є. Петрушевич, який прагнув донести до департаменту політичної розвідки і керівництва країни правно-політичні домагання уряду ЗУНР. Як свідчать документи, С. Томашівський критично оцінював зовнішньополітичний курс Є. Петрушевича й на початку 1921 р. характеризував його як «шлях ілюзій і якогось політичного дальтонізму», а тому знову намагався переконати галицьке керівництво домагатися реальних поступок від нової польської влади – закріпити автономію краю і поступово поширювати цей політичний простір, щоб підготувати ґрунт для майбутніх будівничих самостійної української держави. Не сприйнявши зовнішньополітичний курс уряду, він невдовзі залишив дипломатичну службу [1, с. 264-265].

У середині лютого 1921 р. головою місії у Лондоні став С. Витвицький, а секретарем – діяч кооперативного руху І. Петрушевич, брат Є. Петрушевича. Члени місії шляхом подань до британського уряду, розмов з провідними політичними діячами та надання інформації місцевій пресі обстоювали право українців Східної Галичини на державно-політичне самовизначення [1; 2, с. 186]. Із С. Витвицьким навесні 1921 р. регулярно спілкувався Уповноважений уряду ЗУНР для справ закордонних К. Левицький, який повідомляв своєму лондонському колезі про розгляд східногалицького питання на Паризькій мирній конференції [5, с. 628-629, 632-633]. Цілком можливо, що галицькі дипломати ініціювали протестаційні листи громадськості Східної Галичини до керівників Великої Британії [5, с. 738].

При місії діяло Східногалицьке пресбюро у Лондоні. Зокрема, в його інформаційному повідомленні від 19 вересня 1921 р. викладено зміст запиту канадського представника Ч. Догерті в Лізі Націй щодо справедливого перегляду статусу Східної Галичини. Зауважено, що до таких дій його спонукали численні протестаційні акції українців Канади [5, с. 799-800]. В аналогічному повідомленні від 27 вересня 1921 р. подано інформацію про розгляд східногалицької проблеми в Центральному комітеті Ліги прав людини (Париж) [5, с. 806–807]. В англомовному повідомленні

пресбюро «Польські наміри щодо Східної Галичини» від 30 жовтня 1921 р. проаналізовано публікації польських газет «Kuryer Lwowski» і «Gazeta Poranna» [5, с. 834-835].

Зрозуміло, що частина англійських політиків таки зреагувала на простестаційні заяви західних українців. Зокрема, у запиті лорда Р. Сесіля в палаті громад британського парламенту до прем'єр-міністра від 3 листопада 1921 р. підкреслено невизначеність міжнародного правно-політичного статусу Східної Галичини й подано вимогу зробити правну експертизу міжнародних документів щодо цього краю [5, с.836-837].

Інформація такого ж характеру регулярно з'являлася в британській пресі. Зокрема, в статті «Східна Галичина чекає свободи. Союзники: фальшива позиція» у газеті «The Observer» від 20 листопада 1921 р. зауважено візит С. Витвицького і К. Левицького до Лондона, в ході якого галицькі дипломати просили зовнішньополітичної підтримки ЗУНР [5, с. 858-860]. У цей час до Лондона для К. Левицького надходили листи від галицьких дипломатів, в яких подавалася інформація про суспільнополітичне життя в Східній Галичині, діяльність дипломатичної місії у США і еміграційного уряду УНР у Польщі [5, с. 827-854].

Зауважимо, що секретар місії І. Петрушевич заініціював читання курсу україністики в одному з британських університетів (Оксфордському або Лондонському). 1922 р. у Лондоні вийшла його повість «Літаюча субмарина», яку видано під псевдонімом (E. Van Pedroe Savidge) [21].

Як свідчать документи, галицька дипломатія не завжди узгоджувала свої дії з дипломатичною місією УНР в Англії, яке працювало у 1919-1921 рр. До листопада 1920 р. її очолював учений-юрист А. Марголін [2, с. 174, 176; 6, с. 466] . Діяльність місії ЗУНР у Лондоні припинилася навесні 1923 р. [1].

Плани галицької дипломатії намагалося нейтралізувати повноважне представництво УСРР - РРСФР у Великобританії (створене на початку 1922 р.), в якому діяла резидентура зовнішньої розвідки [2, с. 207, 211]. Втім, керівництво як ЗУНР, так і УНР, сподівалося, що з розгромом білих армій Денікіна і Врангеля офіційний Лондон почне надавати більшої уваги національно-визвольним рухам як таким, що послаблювали радянську владу.

Чималу увагу уряд ЗУНР приділяв Німеччині, яка незадоволена результатами Паризької конференції, особливо щодо своїх кордонів, взяла курс на послаблення сусідніх держав, насамперед Польщі, які розширили свою територію за рахунок німецьких земель. У зв'язку з цим Берлін проявляв зацікавлення до зовнішньополітичних дій галицького уряду проти Польщі. Проте Німеччина реально не могла вплинути на вирішення східногалицького питання [12, с. 434] .

У цей час у Німеччині активно діяла українська військо-політична еміграція, зокрема Союз гетьманців-державників на чолі з П. Скоропадським і В. Липинським, а також «Українська громада» в Берліні. 1919 р. у столиці відкрито посольство ЗУНР, яке впродовж двох років очолював Є. Левицький (згодом Я. Біберович) [8]. Посол Є. Левицький підготував низку аналітичних довідок про суспільно-політичну ситуацію у Німеччині, її дипломатичні відносини з іншими країнами [5, с. 96-97, 98].

Водночас, уряд регулярно надсилав Є. Левицькому офіційні ноти ЗУНР до керівників країн Антанти, Ліги Націй в Женеві [5, с. 117, 121-122, 144-146, 478, 528-530]. Особливо детально описувалися завдання галицької делегації на Ризькій мирній конференції, а також аналізувалися пресові публікації про суспільно-політичні події у Східній Галичині [5, с. 165-168]. А вже наприкінці вересня українські дипломати в Берліні допомогли галицькій делегації добратися до Риги [5, с. 186-188]. У Берліні члени делегації провели декілька засідань, де підготували низку документів на захист українців Східної Галичини. У Берліні відбулися контакти цієї делегації з представниками більшовицької Росії [5, с. 195-196].

Спільно з начальником Військової канцелярії Диктатора ЗУНР Я. Селезінкою посольство ЗУНР у Берліні опікувалося інтернованими галичанами в таборі Целлє, яких навесні 1921 р. переправляли до Чехословаччини [5, с. 698]. Посол Є. Левицький намагався покращити побут старшин Галицької армії в таборах Прейссіш-Голянд (Східна Прусія) і Гарельбергу (Брандербургія), де перебували також полонені червоноармійці; галичан планували перевести до чеських таборів (Дейч-Габель, Райхенберг) [4, с.758]. Надавалася також допомога галичанам-утікачам, яких інтерновано у польському таборі Тухоля [5, с. 188]. У середовищі галицьких скитальців діяли також резиденти ДПУ, які намагалися перешкодити їх виїзду до Чехословаччини. Радянські агенти діяли також в торгових місіях, Студентській спілці українців у Берліні [18, с. 505, 510].

У німецькій столиці, як уже зазначалося, з вересня 1921 р. активно діяло повноважне представництво більшовицької України на чолі з В. Ауссемом, яке намагалося поширити ідеологію радянофільства (зміновіховства) серед української еміграції. Аналогічну роботу проводили торгівельне представництво УСРР, місія УСРР-РРСФР з питань репатріації у Берліні

і німецьке бюро у справах військовополонених у Харкові [2, 197, 206-209, 224; 18, с. 446] . Організацією розвідувальної роботи серед еміграції займалися радянські спецслужби і структури Комуністичного Інтернаціоналу. При дипломатичному представництві УСРР і РРСФР (стало спільним на початку 1922 р.) діяла резидентура зовнішньої розвідки, яку очолив співробітник, що мав незалежні від посла канали шифрованого та кур'єрського зв'язку, а також помічників серед персоналу місії, про яких знав тільки її керівник. В резидентурі запроваджено посаду помічника резидента з роботи українською діаспорою [2, с. 211]. Про ефективність їх роботи свідчить те, що у другій половині 20-х рр. у табір радянофілів потрапив навіть Є. Петрушевич та чимало його прихильників, яким більшовицький уряд надавав матеріальну допомогу [17; 18, с. 474, 554-555].

На початку 20-х рр. у Берліні діяло посольство УНР (радник, керуючий справами Р. Смаль-Стоцький), яке, судячи з документів, не координувало свої зусилля з дипломатичним представництвом ЗУНР [6, с. 445-446]. Щоправда, досить активно діяла українська військова санітарна місія, яка проводила велику медико-санітарну допомогу і культурно-просвітню роботу серед полонених у Зальцведелі та інших містах [6, с. 403-404] .

На початку 20-х років керівництво Німеччини, хоча і виявляло інтерес до прихильників П. Скоропадського і С. Петлюри все ж намагалося вийти з міжнародної ізоляції і знайти порозуміння з радянською Росією. Після підписання Раппальського договору між РРСФР і Німеччиною (16 квітня 1922 р.) посольство УНР в Берліні взагалі було ліквідовано, а його будинок відібраний; в лютому 1923 р., на вимогу українських радянських дипломатів, з Берліна вислали представника УНР Р. Смаль-Стоцького [2, с. 182; 22]. Втім, у Берліні та Мюнхені залишалося ще чимало представників галицької і наддніпрянської еміграції, а серед них генерали М. Омелянович-Павленко, М. Капустянський, полковник Є. Коновалець [24, с. 165].

Керівництво ЗУНР прагнуло впливати й на реалізацію східноєвропейських планів Ватикану. 1920 р. зроблено спроби відкрити окреме дипломатичне представництво ЗУНР при Апостольському престолі. Однак, особа кандидата, поета П. Карманського викликала несприйняття Ватикану. До цього він деякий час працював в Українській дипломатичній місії до якої входили декілька наддніпрянців і галичан. Найбільшою прихильність Ватикану у цей час здобув отець Ф. Бонн, який донедавна служив капеланом Української Галицької Армії й деякий час працював радником Української надзвичайної дипломатичної місії. Власне 22 лютого 1920 р. папа Бенедикт XV з отцем Бонном, з яким обговорив ситуацію в Східній Галичині, зокрема польські зловживання проти галицьких українців [15, с. 60; 23]. 30 березня 1920 р. отець Бонн і

П. Карманський вручили папі меморандум в якому розповіли про суспільну роль Греко-католицької церкви в Галичині, польські репресії проти мирного населення [3, с. 305-307]. Після цієї папської аудієнції галицькі дипломати отримали 100 тис. лір для поневоленого населення краю і 50 тис. лір для священиків Греко-католицької церкви [25, с. 33].

Часті візити наддніпрянських і галицьких дипломатів спонукали папу номінувати спеціальну посаду - Апостольського візитатора в Україні, яким 13 лютого 1920 р. іменовано отця Дж. Дженоккі [25, с. 71]. Офіційно він мав аналізувати події на Наддніпрянщині, а неофіційно (щоби про це не знала офіційна Варшава) – у Східній Галичині, що фактично була складовою відродженої Польщі [3, с. 313-314]. А вже 30 квітня 1920 р. Апостольський візитатор побував у Відні, де зустрівся не лише з дипломатами УНР, але й головою дипломатичної місії ЗУНР В. Сінгалевичем, Греко-католицьким мітратом отцем Й. Жуком та представниками українських громадських організацій. Після Відня він мав побувати в Галичині, однак польський уряд заборонив йому це зробити й він поїхав до Варшави. Власне у цей час візитатор організував гуманітарну допомогу Львівській, Станиславівській та Перемиській єпархіям ГКЦ. 1921 р. організовано також передачу 50 тис. італійських лір, одягу та ковдр для дітей Галичини, 290 тис. польських марок для вдів та сиріт Львівської архиєпархії [3, с. 317-319].

Отець Дж. Джаноккі вважав, що східногалицьке питання має якнайшвидше вирішити Паризька мирна конференція і Ліга Націй [3, с. 327-342]. У грудні 1922 р. візитатор повернувся з Відня до Риму, а Львів йому довелося відвідати лише навесні 1923 р., коли наступний папа Пій XI призначив його апостольським візитатором в Східну Галичину. Візитатор регулярно листувався з митрополитом А. Шептицьким та багатьма греко-католицькими священиками. З цією метою він навіть розпочав вивчення української мови та читання творів українських письменників. Запланований його візит у Галичину не вдався через наступ більшовицьких військ на Львів і Варшаву. Як свідчать документи 1920 – 1921 рр., митрополит А. Шептицький щонайменше тричі отримував аудієнцію у папи Бенедикта XV. У результаті чергового візиту 24 лютого 1921 р. з'явилося послання папи до А. Шептицького, в якому він зауважив, що надіслав у Галичину свого представника, який має надати знедоленому населенню гуманітарну допомогу [5, с. 539-541]. У листі зі співчуттям відзначено велику духовну і матеріальну руїну

краю, в ході воєнних дій 1914-1919 рр. [5, с. 540]. Зрозуміло, що вказані послання негативно сприймалися польським урядом і офіційною пресою. Візити митрополита до Ватикану детально інспектувалися польською дипломатією [26].

1922 р. еміграційний уряд знову надіслав до Рима дипломатичного представника В. Бандрівського і почав уживати заходи для його призначення своїм представником у Ватикані [12, с. 435].

Є. Петрушевич і А. Шептицький інформував про східногалицьку проблему і нового папу Пія XI. У березні – липні 1922 р. Є. Петрушевич написав два особисті листи до Пія XI, в яких просив підтримки Ватикану щодо визнання незалежності Галицької держави і визволення галицьких українців з «польської неволі». Є. Петрушевич прагнув переконати папу в тому, що Українська католицька церква в незалежній Галичині стане державною церквою і посередником в об'єднанні православного сходу з папським престолом [3, с. 415-416; 12, с. 436; 19, с. 132-133]. З новим папою в січні 1923 р. зустрівся митрополит А. Шептицький, ще раз поінформувавши його про становище в Греко-католицькій церкві та про трагічне становище українців у Галичині [3, с. 394-395]. Однак підхід папи Пія XI, порівняно з позицією попередника, відрізнявся прагматичністю щодо політичних реалій у Східній Європі. Саме це, на думку Л. Гентош, спонукало папу Бенедикта XV несподівано укласти 12 березня 1922 р. угоду з радянською Росією про надання їй гуманітарної допомоги, зокрема голодуючим. Власне Папа та його оточення вважали, що гуманітарна місія може стати прикриттям для місійної діяльності в православній Росії [3, с. 401-436]. Відтак, питання Східної Галичини стало для Ватикану наприкінці1922 р. неактуальним.

Крім цивільних дипломатів в Італії з травня 1919 р. до жовтня 1920 р. працювала Надзвичайна військова місія для справ військовополонених і військовий представник уряду ЗУНР в Італії І. Коссак, які прагнули повернути майже 40 тис українців зі Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття на Батьківщину або ж табори інтернування в Чехословаччині. Дипломати насамперед заопікувалися долею галичан, які в Першу світову війну воювали в складі австрійської армії в Італії й були там полонені. З цією метою вони переписувалися з міністерствами військових та закордонних справ Італії, Головною управою Міжнародного Червоного хреста в Женеві, Головною італійською комісією для військовополонених в Римі, Військово-санітарною місією в Римі, спілкувалися з гуртком українських старшин в таборі Кассіно тощо [4, с. 753-757; 14].

На жаль, галицькому керівництву таки не вдалося схилити на свій бік уряд Італії, який ще на Генуезькій конференції (квітень – травень 1922 р.) підтримував англійців у їх планах обговорити східногалицьке питання. Власне після приходу до влади в жовтні 1922 р. прем'єра Б. Муссоліні почалося зближення Риму з Парижем і Варшавою. А у січні 1923 р. навіть підписано польсько-італійську нафтову угоду, згідно з якою Італія почала енергійно допомагати Польщі в розробці Дрогобицько-Бориславського нафтового району [12, с. 435; 27]. 14 березня 1923 р. за ініціативою Італії Рада послів Антанти, зігнорувавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі [13].

Отже, у 1922 – 1923 рр. західні держави, насамперед Великобританія послабили своє зацікавлення до Центрально-Східної Європи, зокрема українського питання, прагнучи зберегти статус-кво в Європі, утворений Версальською системою. Розгляд українського питання на міжнародній арені Лондон вважав потенційним чинником стабілізації у цьому регіоні Європи, який міг бути використаний Німеччиною в її реваншистських планах. Проте повоєнна Німеччина реально теж не могла вплинути на вирішення східногалицького питання. Зацікавлення Італії до цього регіону послабилися після заключення у 1922 р. угоди з радянською Росією про надання їй гуманітарної допомоги. Відтак після саморозпуску еміграційного уряду ЗУНР навесні 1923 р. перестали діяти і його дипломатичні представництва.

Бібліографічні посилання

1. Бортняк Н. Дипломатична діяльність Степана Томашівського (лютий 1919 - серпень 1921 рр.) / Надія Бортняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [голова ред. Я. Ісаєвич]. - Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. - Львів, 2000. - С. 258 - 267.
2. Вєдєнєєв Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави 1917-1923 роки / Д. В. Вєдєнєєв, Д. В. Будков. - Київ, 2006. - 312 с.
3. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914-1923) / Ліліана Гентош.- Львів, 2006. - 456 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Док. і мат. / [упор. О. Карпенко, К. Мицан]. - Івано-Франківськ, 2008. - Т. 4. - 886 с.

5. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923. Док. і мат. / [упор. О. Карпенко, К. Мицан]. - Івано-Франківськ, 2011. - Т. 5. - Кн. 2. - 948 с.
6. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917 - 1924 рр.): документи і матеріали / [упоряд. док. Л. В. Андрієвська та ін.; голова редкол. К.І. Грищенко та ін.] - Київ, 2010. - 592 с.
7. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917-1923 рр. / Орест Красівський. - Київ, 2008. - 544 с.
8. Левицький Є. //Довідник з історії України / [за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. - Вид. 2-е, доопр. і доповн. - Київ, 2002. - С. 397
9. Левицький К. Дипльоматична діяльність ЗУНР (1918 - 1923) / Кость Левицький // Літопис Червоної Калини. - 1938. - Ч.11. - С. 3 - 4;
10. Назарук О. В українській дипльоматичній службі в роках 1915 - 1923 / Осип Назарук // Літопис Червоної Калини. - 1938. - Ч. 10. - С. 16 - 17.
11. Назарук О. Гал делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника / Осип Назарук. - Львів, 1930. - 170 с.
12. Нариси з історії дипломатії України / [відп. ред. В. Смолій]. - Київ, 2001. - 736 с.
13. Наше вирішеннє // Український прапор. - 1923. – 31 марта.
14. Наші полонені в Італії // Український прапор. - 1920. - 3 цвітня.
15. Онацький Є. По похилій площині. Записки журналіста і дипломата. Євген Онацький. - Мюнхен, 1969. - Ч. II. - 262 с.
16. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР / Олександр Павлюк // Київська старовина. - 1997. - № 3 - 4. - С. 114 - 138.
17. Павлюк О. Радянофільство Є.Петрушевича: переконання чи вимушеність? / Олександр Павлюк // Український історичний журнал. - 1997. - №3 - С. 109 - 118.
18. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки XX століття) / Валентина Піскун. - Київ; Нью-Йорк, 2006. - 672 с.
19. Сирота Р. «Лінія Керзона» чи «лінія Нем'єра»? Кордон і модернізація в багатоетнічному регіоні/ Роман Сирота// Вісник Львівського університету. Серія історична.- Львів, 2005. - Вип. 39-40. - С. 314-348.
20. Сирота Р. Британський Форин Оффіс і дипломатична боротьба довкола українського питання напередодні Другої світової війни / Роман Сирота // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць.- Київ, 2000. - Вип. 9. - С. 142-168.
21. Сирота Р. Дві спроби запровадження україністики в міжвоєнній Великій Британії / Роман Сирота // Україна модерна. - 2002. - Ч. 7. - С. 185-211.
22. Соловйова В.В. Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії / Вікторія Вікторівна Соловйова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія".- Київ, 1998. - Вип. 2. - С. 89 - 97.
23. Українська місія при Ватикані // Український прапор. - 1920. - 17 марта.
24. Українська політична еміграція 1919 - 1945: Док. і мат. - Київ, 2008. - 928 с.
25. Хома І. Апостольський Престіл і Україна. 1919-1922 / Іван Хома. - Рим, 1987. - С. 133.
26. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. - Ambasada RP w Londynie. - Sygn. 879. - K.48.
27. Zaks Z. Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyjską 1918 - 1923/ Zofia Zaks // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materialy. - Warszawa, 1969. - T. IV. - S. 37 - 61.

УДК 328

М. О. Лопата
Львівський національний університет імені Івана Франка

УРЯДОВА СТАБІЛЬНІСТЬ І ЧИННИКИ СТАБІЛЬНОСТІ УРЯДІВ ЧЕХІЇ

Показано історію формування та завершення чеських урядів від 1992 до 2012 рр. Надано класифікацію чеських кабінетів і визначено переважаючий тип кабінетів. Вивчено розподіл найважливіших посад всередині урядів. Визначено основні чинники, які суттєво вплинули на стабільність урядів Чехії та індекс урядової стабільності.

Ключові слова: урядова стабільність, коаліційний уряд, технічний уряд, уряд меншості, коаліційний потенціал, мінімально-переможна коаліція.

© М. О. Лопата, 2012

Показана история формирования и завершения чешских правительств от 1992 до 2012 гг. Проведеная классификация чешских кабинетов и определенно преобладающий тип кабинетов. Изучено распределение важнейших должностей внутри правительств. Определены основные факторы, которые существенно повлияли на стабильность правительств Чехии и измерен индекс правительственной стабильности.

Ключевые слова: правительственная стабильность, коалиционное правительство, техническое правительство, правительство меньшинства, коалиционный потенциал, минимальная выигрышная коалиция.

Main tasks of the article are: 1.to show history of formation and termination governments since 1992 till 2012. 2. to make classification of Czech governments and define the prevailing type of cabinets. 3. to research main Portfolio allocation inside governments. 4. To define main factors of government stability. 5. to evaluate index of government stability.

Peculiarity of Czech Constitution is the possibility to form cabinet without majority of deputies. There were two main factors of government instability in Czech Republic: Temporary decrease in the coalition potential of some otherwise ideologically moderate parties due the personal unwillingness of party leadership to make any political concessions. Also the negative factor for government stability is the existence of a radical party with minimal coalition potential – the Communist party of Bohemia and Moravia.

In Czech Republic were mainly minimal winning coalitions based on cooperation of ideologically distant political parties or minority cabinets. However ideological part of motivation to form coalitions was not excluded, generally pragmatic coalitions prevail in Czech Republic. Concerning question of Portfolio distribution, party, that is the main force in coalition as usually possess the office of Prime-minister and distribute Ministries with high status to other partners of coalition. A specific case of an election stalemate, the equal numbers of mandates for the left and the right wings of political spectrum. This factor is connected with the 2006 elections, when it was hard to form government and only absence of few deputies of opposition rescued the situation.

In the consequences of crises inside government coalition were formed two technical governments under the rule of J. Tosovsky in 1998 and J. Fisher in 2009. Index of government stability is higher for the first cabinet of V. Claus and cabinet of M. Zeman.

Key words: government stability, coalition government, technical government, minority government, coalition potential, minimal-winning coalition.

Після краху соціалістичної моделі суспільного розвитку у 1989 р. і створення незалежної Чеської Республіки у 1992 р. значною мірою були модифіковані всі політичні інститути, у тому числі і уряд. Нові процеси зумовили необхідність аналізу стабільності урядів, як одного з індикаторів стабільності і розвитку всієї політичної системи Чехії. Тим паче, що в порівнянні з «соціалістичним» періодом у незалежній Чехії уряди почали формуватися різними політичними партіями, які намагаються в нього протягти своїх представників, які будуть відображати інтереси членів партії та втілювати в життя партійну платформу.

Питанню чеських урядів і їх стабільності зокрема, приділяли увагу такі вчені як німецький дослідник Ф. Миллєр-Роммель у праці «Кабінети Центрально-Східної Європи і Балкан»[13], чеські вчені М. Мареш «Правий екстремізм і радикалізм в Чехії»[14], який приділив увагу політичному екстремізму в Чехії та Л. Копечеку [6,9,10] у роботах присвячених формуванню чеських урядів.

Стаття має на меті: 1. показати історію формування та завершення чеських урядів від 1992 до 2012 рр. 2. Надати класифікацію чеських кабінетів і визначити переважаючий тип кабінетів 3. Визначити основні чинники, які суттєво вплинули на стабільність урядів Чехії 4. Дослідити розподіл найважливіших посад всередині урядів 5. Визначити індекс урядової стабільності чеських урядів.

В Чехії, як і в інших країнах Центральної Європи, кабінети у більшості випадків не часто формуються тільки одною партією, а коаліціями парламентських партій.

Найбільш поширеними моделями урядових коаліцій у країнах Центральної Європи, зокрема у Чехії є: 1) «прагматичні», коли при формуванні коаліцій передусім враховують показники кількості місць у парламенті, які мають партії – потенційні учасники коаліції; 2) «ідеологічні», коли враховують ступінь ідеологічної близькості (сумісності) можливих партнерів по коаліції. [12, с. 263] Хоча практиці обидві моделі частіше всього виступають у змішаному варіанті, відрізняючись лише тим, яка з двох констант виявиться домінуючою – «прагматична» чи «ідеологічна». [12, с.264]

Український політолог А. С. Романюк виділяє: однопартійні уряди більшості і меншості та

коаліційні уряди більшості і меншості.[3, с.] Коаліційний уряд більшості постає у двох формах – мінімально-переможної коаліції та надмірної коаліції.[5, с.8]

Уряд меншості означає, що політична партія самостійно або в коаліції з іншою представлена(ні) в парламенті депутатами, частка яких становить менше ніж 50 % від повного складу депутатів парламенту. Власне представники цих партій і формують уряд. Відповідно, частка партій, які не входять до складу уряду становить понад 50 % від загальної кількості депутатів. Для свого затвердження і подальшого функціонування уряд меншості має отримати підтримку в парламенті більшості у парламенті. [2, с. 25]

Мінімально-переможна коаліція передбачає формування уряду на основі: 1.Мінімально-необхідної кількості учасників, 2.Мінімально-необхідної кількості партій за умови, що об'єднанні зусилля здатні забезпечити хоч і мінімальну, але більшість у парламенті. 3.В разі виходу хоч би одного партнера зі складу коаліції, уряд втрачає статус уряду більшості. У Ця модель розглядає контроль за урядом як нагороду для тих, хто отримав право його формувати. [5, с. 11]

Головними ознаками надмірної коаліції є: 1. Велика кількість фракцій або депутатів, що беруть участь у коаліції. 2. Вихід партії чи депутатської групи не призводить до втрати коаліціантами більшості в парламенті і не призводить до падіння кабінету. 3.Такі коаліційні уряди відзначаються високим рівнем стабільності.[5. с.12]

Проте уряди у сучасному світі можуть бути непартійними, тобто технічними або напівтехнічними(тобто, міністерські посади можуть розподілятися без залежності від партійності кандидата). Створення такого типу урядів відбувається здебільшого під час різних варіантів політичних криз, коли довіра в суспільстві до основних політичних партій низька. [12, с.164]

На думку українського політолога і дослідника урядової стабільності В. С. Ливина, коаліційні уряди є менш стабільні, ніж однопартійні, а партійні уряди стабільніші, ніж непартійні, тобто технічні уряди.[1, с.119]

А. Романюк схильний вважати показником урядової стабільності номінальну тривалість роботи уряду с.211 В. С. Литвин теж вважає, що тривалість уряду є індикатором його стабільності.

Тому стабільним є той уряд, який діє під керівництвом одного і того ж прем'єр-міністра в межах незмінної конфігурації політичних сил і спирається на підтримку більшості у парламенті, або принаймні здатен уникати вотуму недовіри максимальний час. [15]

Термін тривалості урядового кабінету охоплює період від формального призначення, або офіційного затвердження і до припинення терміну повноважень кабінету, незалежно від того чи це сталося в результаті проведення чергових (планових) виборів, позачергових виборів, або внаслідок дострокового розпуску парламенту, чи відставки кабінету, навіть якщо новий кабінет буде переважно сформовано на базі попереднього і на чолі з попереднім прем'єр-міністром.

Індекс урядової стабільності впровадили Ж.Лейн та С. Ерссон і він обміряється в процентах і показує яку частину від максимально можливого часу - п'ять(чотири) років уряд виконував свої повноваження (вважається, що максимально можливий час - це період від виборів до виборів=100%). [8, с.163]

На урядову стабільність впливає чимало чинників, але визначальними показниками виступають діяльність уряду під керівництвом одного прем 'єр-міністра та зміна складу кабінету протягом певного терміну.

Крім того на стабільність урядової коаліції справляє вплив коаліційний потенціал партії, що є здатністю партії бути учасником урядової коаліції або ж її здатність впливати на процес прийняття політичних рішень,перебуваючи поза нею.[4, с.354]

Політико-правовий статус уряду визначений у конституції Чехії. Уряд є підзвітний тільки палаті депутатів, яка складається з 200 депутатів. Протягом 30 днів від дати призначення кабінет зобов'язаний виступити перед палатою депутатів з пропозицією вотуму довіри(голосує більшість присутніх депутатів).[17, ст. 68] У чеському парламентаризмі є одна особливість, яка відрізняє його від парламентаризму в оточуючих Чехію країнах тим, що для надання вотуму довіри урядові і прийняттю законів необхідна більшість голосів при присутності однієї третьої (67) від загального числа членів Палати Депутатів (200). [17, ст. 39] Палата депутатів має право в термін своєї каденції виразити кабінету вотум недовіри більшістю голосів, що має як наслідок відставку уряд. Крім того, депутати можуть одночасно бути членами уряду, не складаючи депутатського мандату. [17, ст. 32]

Від виникнення незалежної Республіки Чехія у 1992 р. до дати написання цієї статті (листопад 2012) в Чехії змінилося десять кабінетів(табл. 1).

Таблиця 1.

Склад кабінетів і парламентської коаліції від 1992- до 2012 рр.

Прем'єр-міністр і період урядування	Партійний склад і кількість мандатів	Статус кабінету
Вацлав Клаус(липень 1992-липень 1996)	ОДС+ХДС-ЧНП+ГДС+ХДП(105)	Мінімально-переможна коаліція
Вацлав Клаус(липень 1996-листопад 1997*)	ОДС+ЧДС+ЧНП+ГДС(99)	Коаліційний кабінет меншості
Йозеф Тосовський(січень-липень 1998)	СС+ХДС+ЧНП**	Невизначений статус - кабінет складався наполовину з фахівців і наполовину з політиків
Мілош Земан(липень 1998 – липень 2002)	ЧССД(74)	Однопартійний кабінет меншості
Владімір Спідла (липень 2002 – серпень 2004)	ЧССД+ХДС-ЧНП+СС-ДС(101)	Мінімально-переможна коаліція
Стініслав Грос (серпень-2004-квітень 2005)		Мінімально-переможна коаліція
Їжі Пароубек (квітень 2005-серпень 2006*)		Мінімально-переможна коаліція
Мірек Тополанек (вересень-жовтень 2006*)	ОДС(81)	Однопартійний кабінет меншості
Мірек Тополанек (січень 2007-березень 2009*)	ОДС+ХДС-ЧНП+партія зелених(100)	Невизначений статус в результаті підтримки рівно половини депутатів
Ян Фішер (травень 2009-липень 2010)	Безпартійний кабінет ОДС+ЧССД+партія зелених (156)	Кабінет сформований за підтримки абсолютної більшості
Петр Нечас (з липня 2010 по сьогодні)	ОДС+ТОП09+Громадянські справи*** (118)	Кабінет більшості***, невизначений статус в результаті підтримки рівно половини депутатів

*Кабінет Вацлава Клауса подав у відставку у листопаді 1997 р., але функції виконував до січня 1998 р.

*Кабінет Їжі Пароубека пішов у відставку в серпні 2006, а виконував функції до вересня 2006; перший кабінет Мірека Тополанека пішов у відставку в жовтні 2006, а виконував функції до січня 2007.

**Визначення парламентської підтримки в період формування уряду є проблематичне, оскільки в цей час відбувався розпад депутатської фракції ОДС і почалося утворення Союзу Свободи.

***У квітні 2011 р. внаслідок урядової кризи, коли партія «Громадянські справи» покинула коаліцію, стався внутріпартійний розкол, внаслідок чого утворилася проурядова фракція ліберальних-демократів (ЛІДЕМ), що налічувала 8 депутатів. Таким чином кабінет П. Нечаса контролює рівно половину (100) депутатів нижньої палати парламенту.

Список партійних скорочень: ОДС – Громадянсько-Демократична партія, ЧССД - Соціал-Демократична партія Чехії, ХДС-ЧНП - Християнсько-Демократична партія - Чехословацька національна партія, СС-ДС - Союз Свободи - Демократичний Союз, ХДП – Християнсько-демократична партія, ГДС- Громадсько-Демократичний Союз.

Парламентська підтримка уряду відображається в момент надання вотум у довіри уряду(пізніше деякі депутати міняли свою партійну приналежність). Історично першим кабінетом урядом Чехії, сформованим на підставі результатів виборів, що відбулися у 1992 р. була правоцентристська коаліція ОДС, ХДП, ХДС-ЧНП і ГДА. На чолі уряду став лідер

громадянських демократів(ОДС) Вацлав Клаус, що очолив найбільшу політичну силу правого крила політичного спектру завдяки підтримці 105 депутатів нижньої палати. Другим за чисельністю членом коаліції став Християнсько-демократичний союз – Чехословацька народна партія (ХДС-ЧНП), який є партією правоцентристською. З пункту зору, запропонованої нами типології це був кабінет більшості, точніше кажучи мінімально-переможної коаліції, створеної близькими до себе партіями, що розміщувались ближче до центру на осі правиця-лівиця. Хоча, тут не йде мова про коаліцію з найменш можливою кількістю партій. Цей варіант могли реалізувати разом громадянські демократи і комуністи, але ідеологічна дистанція між ними була настільки велика, що виключала подібного роду коаліцію, адже Комуністична партія Чехії і Моравії не зазнала жодних значних ідеологічних змін з моменту падіння комунізму і виборча підтримка якої на жодних виборах не падала нижче 10%. Загальним ефектом існування цієї партії в парламенті було виразне обмеження простору для маневрів під час коаліційних переговорів, оскільки з нею не хотіла співпрацювати навіть найбільша партія лівого спектру Соціал-демократична партія Чехії (ЧССД).[11, с.1439] Кабінет, незважаючи на деякі внутрішні труднощі, зміг функціонувати до кінця каденції (до1996 р.) завдяки підтримці достатньої кількості голосів у палаті депутатів та ідеологічної близькості коаліційних партнерів.[7, с.64]

Після нових парламентських виборів, що відбулися у 1996 р. ця коаліція на чолі з В. Клаусом продовжувала контролювати уряд, але вона опиралася на підтримку тільки 99 депутатів. Формування уряду відбулось через те, що частина соціал-демократів покинула парламентське засідання, в результаті чого був зменшений кворум, необхідний для формування уряду і надання йому вотуму довіри.[7, с.65] Таким чином, другий кабінет В. Клауса залишається єдиним коаліційним кабінетом меншості. Внутрішня криза у ОДС, що виникла у 1997 р., закінчилася розколом партії і створенням Союзу Свободи, а суперечка з християнськими-демократами, які мали найбільшу після громадянських демократів фракцію у коаліції, спричинили падіння уряду Клауса. Натомість у січні 1998 р. був створений технічний уряд на чолі з Й. Тосовським, де половину міністерських посад зайняли громадянські демократи.

Цікавий досвід будівництва урядової коаліції відбувся у 1998 р., коли до того правляча Громадсько-демократична партія (ОДС) посіла друге місце на парламентських виборах (27,7% голосів), поступившись першістю соціал-демократам (ЧССД) (понад 32% голосів). Але переможцям не вдалося сформувати парламентську коаліцію (праві партії не вважали за необхідне співпрацювати з соціал-демократами, а з комуністами вже не бажали співпрацювати самі переможці парламентських перегонів). З цієї в загальному «патової ситуації», було знайдено доволі оригінальний вихід: дві найбільш впливові партії – ОДС і ЧССД –

Уклали так званий «опозиційний договір» (opozicni smlouva. Офіційна назва договору – «Договір політичної стабілізації в Чехії»), відповідно до якого ОДС як провідна опозиційна партія погодилась на утворення соціал-демократами уряду меншості в обмін на ключові пости в парламенті (обидві партії зобов'язувалися не вступати в коаліції з іншими політичними силами) [11, с. 1450]. Але цей договір викликав багато контраверсій, а деякі автори дають йому негативну оцінку, охарактеризувавши її як «велику коаліцію». [6, с.251]

Згодом результати виборів 2002 р. перервали традицію формування урядів меншості. У 2002 році після виборів до палати депутатів, був сформований уряд під керівництвом лідера Соціал-демократичної партії Владіміра Спідли. У кабінет В. Спідли увійшли представники соціал-демократів і виборчий альянс Християнсько-демократичного союзу-Чехословацької народної партії та Союзу Свободи-Демократичного союзу. Кабінет соціал-демократів і тих двох малих партій спирався на підтримку найменшої можливої більшості депутатських голосів (101 голос) і з цієї причини можемо його охарактеризувати як приклад мінімально-переможної коаліції. Одночасно варто підкреслити, що цей уряд не був прикладом мінімально-переможної коаліції з найменшою кількістю політичних партій, якщо ХДС-ЧНП і СС-ДС будемо рахувати окремо. Такий підхід базований на тому, що обидві малі партії діяли автономно підчас переговорів про створення парламентської коаліції і у коаліційному договорі вважалися самостійними політичними силами. Такого роду урядова коаліція становила різнорідний конгломерат ідеологічно неоднорідних партій. Ідеологічна дистанція була особливо великою між соціал-демократами і СС-ДС.[7, с. 71]

Роки 2002 – 2006, особливо після входженні Чехії до Європейського Союзу, характеризувалися конфліктами між членами коаліції. Постійно зростаюча напруга між соціал-демократами підривала урядову стабільність, у результаті чого в 2004 році В. Спідла пішов у відставку, а на його місце був призначений Станіслав Грос, а через рік відбулася чергова заміна прем'єр-міністра і главою уряду став Їжі Пароубек(всі з середовища Соціал-Демократичної партії). Все ж таки урядова коаліція пережила ці зміни. Тим не менше за період перебування на посаді прем'єра Ї. Пароубека, появилася інтенсивна співпраця у рамках парламенту соціал-демократів і

комуністів, що стало несподіванкою на політичній арені Чехії. Одночасно ХДС-ЧНП розпочала процес переорієнтації, маючи за мету відновлення давньої співпраці з ОДС.[6, с.260]

Несподіванкою виборів у 2006 році були абсолютно одинакові результати соціал-демократів і комуністів з одного боку, та правиці (ОДС і християнських-демократів), посиленої завдяки появі союзу зелених, з другого боку. Обидва політичні табори отримали рівно по 100 мандатів. Розпочався довгий період перемовин щодо створення нового кабінету, де в гру входило кілька можливих варіантів. Серед найбільш імовірних варіантів розглядались коаліція ОДС, ХДС-ЧНП і партії зелених(хоча соціал-демократи категорично відмовлялись її признавати, кабінет меншості ЧССД за підтримки КПЧМ (жодна партія не підтримала даний проект), «велика коаліція» ОДС і ЧССД (цей проект зустрівся з величезним опором всередині ОДС і була відкинута після того, як лідер ЧССД почав переговори з ХДС-ЧНП) і кабінет коаліційний ЧССД і ХДС-ЧНП при підтримці комуністів (спроба лідера християнських демократів на створення цієї коаліції спричинило його відставку з посади голови партії). В результаті, лідер переможної ОДС Мірек Тополанек вирішив сформувати однопартійний кабінет меншості, в якому будуть і безпартійні спеціалісти. Але кабінет не отримав у парламенті вотуму довіри(проти проголосували депутати ЧССД і КПМЧ).[7, с.72]

Президент Вацлав Клаус довірив «другу спробу» знову М. Тополанеку, який все ж таки сформував коаліційний кабінет з представників ОДС, ХДС-ЧНП і партії зелених. Вирішальним чинником здобуття вотуму довіри кабінету була позиція двох депутатів, вибраних за списком ЧССД. Вони вирішили не брати участі в голосуванні вотуму довіри і в такий спосіб знизили кворум необхідний для ухвалення вотуму довіри. Відповідно до теорій коаліції, можна ствердити що другий кабінет М. Тополанека є найбільш наближений до типу коаліційного кабінету меншості, проте з зауваженням, що уряд був сформований політичними партіями, які мали рівно 100 депутатських мандатів, тобто рівно половину місць в нижній палаті парламенту, що можна визначити як кабінет «не більшості». Також, варто підкреслити, що з точки зору типізації того кабінету, найбільш суперечливим моментом була підтримка нового уряду кількома депутатами, вибраними за списками опозиційних партій. Істотним для сформування цього кабінету виявилась позитивна позиція тих же «дезертирів» щодо урядової коаліції. Але кабінет М. Тополанека неможливо вважати прикладом стабільних урядів. І знову долю кабінету громадянських демократів вирішували кілька голосів незгодних з політикою уряду депутатів. У 2009 р. завдяки підтримці чотирьох депутатів, які раніше входили до проурядової коаліції, соціал-демократам вдалося зібравши 101 голоси і відправити кабінет М. Тополанека у відставку.[7, с.76] Тоді лідери громадянських демократів і соціал-демократів вирішили створити спільний кабінет під проводом безпартійного Яна Фішера. Кабінет Я. Фішера повинен був керувати країною до 2009 р., коли мали відбутися позачергові вибори до палати депутатів, але Конституційний суд виніс рішення, що такі вибори не відповідають Конституції в зв'язку з чим вибори прийшлося відкласти до 2010 року, коли мали відбутися чергові парламентські перегони. Відразу після виборів почалось формування нового кабінету. Традиційно Президент доручав це представникові партії з найбільшим числом голосів, але за обставин, коли найбільша фракція а парламенті ЧССД не змогла знайти партнера для створення більшості, оскільки пройшли нові партії, які не були прихильниками лівих ідеологем, а комуністи відмовилися від входження в коаліцію, то соціальні демократи були приречені на опозицію, очікують. Новий кабінет очолив провідний громадянський демократ Петр Нечас. Вперше після частих урядових криз вдалося сформувати уряд, який здобув потужну парламентську підтримку (118 депутатів увійшли до урядової коаліції – Громадянської Демократичної партії, ТОП 09 ТОП 09(Традиція,відповідальність, процвітання 09(рік заснування партії), що став фактично наступником християнських демократів та громадянські справи). Хоча і тут не обходиться без конфліктів між членами коаліції – на початку формування уряду П. Нечас виступив проти надання лідеру «Громадянських справ» портфеля міністра внутрішніх справ, з чим йому зрештою довелося примиритися. [23] У квітні 2012 вибухнув новий конфлікт всередині коаліції. «Громадянські справи» у зв'язку з несхваленням політики П. Нечаса покинули кабінет. Але з цим були з цим були не згідні частина депутатів партії, внаслідок чого утворилася нова парламентська фракція Ліберальних Демократів(ЛІДЕМ). Завдяки розколу «Громадянських справ», яка за винятком депутатів ЛІДЕМУ перейшла в опозицію, П. Нечасу вдалося зберегти кабінет, надавши новому союзнику у постаті ліберальних демократів три міністерські портфелі.[18] Хоча ліберальні-демократи мають всього 8 місць в парламенті, тобто ліберальні демократи отримали нечувано вигідну як на країни Центральної Європи вигоду, коли на майже 2,7 депутатських мандати припало одне крісло в кабінеті.

Аналізуючи міністерства, якими керували члени коаліції, виникає питання, чи були якісь відомства, які завжди отримувала партія, від якої був прем'єр-міністр.

Від 1992 р., партія, з ініціативи якої проводяться коаліційні переговори отримує завжди

отримує посаду прем´єр-міністра, але при цьому виділяє значну частину міністерств своїм союзникам. Така ситуація в розподілі відомств явно контрастує з ситуацією у сусідніх країнах, особливо таких як Польща, та Угорщина, де партнеру по коаліції відводиться незначна роль, а партійні апетити задовольняються одержанням кількох міністерств. Отже, ми отримуємо, в певному сенсі, ілюзорну картину стабільних коаліцій із чітко визначеними міністерствами, якими керували союзники по коаліції. Ті принципи, яких вдалося досягти партіям в процесі створення коаліції, залишалися обов'язковими до кінця її існування. Ситуація змінилася лише тоді, коли декілька депутатів від проурядової коаліції збунтувались і покидали ряди парламентської коаліції і сприяли опозиції у відправленні уряду у відставку, як це сталося у 1997 р., коли внаслідок афери, пов'язаної з фінансуванням правлячої ОДС, з проурядової коаліції вийшли фракції партнери, у 2008 р. з кабінетом М. Тополанека, або виходом партії «Громадянські справи» з кабінету П. Нечаса у 2011 р. Але не завжди подібного роду скандали завершуються розпадом коаліції і довготривалою політичною кризою, чому є прикладом відставка В. Спідли, очільника соціал-демократів, після виходу якого, кабінет і розподіл міністерських портфелів залишилися без змін.

В обох кабінетах В. Клауса, посади міністрів МЗС і МФ займали представники Громадянсько-демократичної партії. У кабінеті безпартійного Й. Тосовського міністерство закордонних справ очолював представник ОДС, а міністерство фінансів – безпартійний. В соціал-демократичних кабінетах В. Шпідли, С. Гросса та Ї, Пароубека міністерство закордонних справ контролювалося ХДС-ЧНП, а міністерство фінансів очолював представник ЧССД. Після парламентських виборів 2006 р., громадянські демократи володіли всіма міністерствами у кабінеті М. Тополанека. По приєднанні християнських демократів і зелених до коаліції, ОДС звільнила попередніх міністрів і віддала МЗС партії зелених, а ХДС-ЧНП отримала квоту міністра фінансів. По призначенні на пост прем'єра безпартійного Я. Фішера, партії ОДС та ЧССД, зелені у межах узгоджених між собою квот, призначали безпартійних міністрів. У 2010 р. по входженні в коаліцію ОДС, ТОП 09 і «Громадянських справ», МЗС очолив голова ТОП 09 К. Шварценберг, а Міністерство фінансів перепало теж зпівзасновнику ТОП 09 М. Калоусеку.

Дані, що стосуються міністерств з високим статусом вміщено в таблицю №2.

Таблиця 2.

Приналежність міністерств з високим статусом. Розподіл по партіях

Кабінет	Прем'єр-міністр	МЗС	МФ
В. Клаус	ОДС	ОДС	ОДС
В. Клаус	ОДС	ОДС	ОДС
Й. Тосовський	безпартійний	ОДС	Безпартійний (рекомендація ОДС)
М. Земан	ЧССД	ЧССД	ЧССД
В. Спідла	ЧССД	ХДС-ЧПН	ЧССД
С. Грос	ЧССД	ХДС-ЧПН	ЧССД
Ї. Пароубек	ЧССД	ХДС-ЧПН	ЧССД
М.Тополанек	ОДС	Безпартійний (рекомендація партії зелених)	ХДС-ЧПН
Я. Фішер	безпартійний	Безпартійний (рекомендація ЧССД)	Безпартійний (рекомендація ОДС)
П. Нечас	ОДС	ТОП 09	ТОП 09

*Розподіл зроблено відповідно даних офіційного сайту уряду Чеської Республіки:
http://www.vlada.cz/cz/vlada/
http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/

Ми дійшли до висновку, що від 1992 року урядові кабінети створювали або мінімально переможні коаліції, оперті на співпрацю політичних партій, між якими були значні ідеологічні розбіжності, або кабінети меншості, які за винятком одного кабінету(ОДС+ЧДС+ЧНП+ГДС В. Клауса) були однопартійними. Переважаючим типом урядів у Чехії є мінімально-переможна коаліція. Жодний з цих варіантів не забезпечив кабінетам стабільності у їх діяльності, і

взагалі не вплинув на покращення стабільності цілої політичної системи. Прикладами, які не надаються класифікації був один «наполовину політичний кабінет» Й. Тосовського, де половину міністерських посад зайняла ОДС і дві урядові коаліції «не більшості» (другий кабінет М. Тополанека, кабінет П. Нечаса від 2012 р.), які за своїм характером наближені до однопартійного та коаліційного урядів меншості. Найбільшим коаліційним потенціалом серед партій, що формували коаліції були християнські демократи, незважаючи на досить скромні виборчі результати.

В загальному домінували «прагматичні» коаліції, про що мова йшла вище. Але це в жодному випадку це не означає, що мінімально-переможні коаліції були позбавлені відданості політичним платформам партій, швидше йдеться про домінування однієї константи, а саме «прагматичної». Громадянські демократи ніколи не були в одній коаліції з соціал-демократами і комуністами, і навпаки, що є показовим фактом збереження «ідеологічної» спрямованості найбільших гравців у парламенті Чехії.

Негативним фактором постає існування радикальної партії з майже нульовим коаліційним потенціалом – Комуністичної партії Чехії і Моравії. Іншими значними факторами, що визначають урядову стабільність є поступове зменшення коаліційного потенціалу деяких ідеологічно-поміркованих партій і виборчі пати, коли правиця і лівиця мають рівну кількість мандатів, що відбулося у 2006 р., що привело до багатомісячної політичної кризи. Цей пункт пов'язаний з попередньою причиною і проявляється у неможливості налагодження співпраці поза поділом праві-ліві.

Внаслідок криз всередині урядових коаліцій за час існування незалежної Чеської Республіки було два непартійних кабінети – під керівництвом Й. Тосовського у 1998 р. і Я. Фішера у 2009 р, коли до виборів залишалося зовсім мало часу (менше року). І останнє, індекс стабільності технічних кабінетів не беремо до уваги через те, що в обох випадках вони були сформовані для виконання функцій уряду до моменту виборів і тому індекс урядової стабільності в тих випадках буде становити 100 %. Найбільш стабільними кабінетами виявилися правий уряд В. Клауса і лівий М. Земана зі 100 % стабільності.

Таблиця 3.

Показники урядової стабільності періоду 1992 -2010 рр. в Чеській республіці

Термін дії парламенту	Кабінети			Індекс урядової стабільності
	№	Термін	Прем'єр-міністри	
1992-1996 48 місяців	1	48 місяців	В. Клаус	100%
1996-1998 24 місяці	1	28 місяців	В. Клаус	71%
1998-2002 48 місяців	1	48 місяців	М. Земан	100%
2002-2006 48 місяців	1		В. Шпідла	54%
	2		С. Грос	19%
	3		Ї. Пароубек	73%
2006-2010 48 місяців	1		М. Тополанек	63%

*Обрахунок зроблено на підставі даних офіційного сайту уряду Чеської Республіки: http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1993-2007-cr/

Зауважимо, що термін палати депутатів у Чехії становить 4 роки. Проте в 1998 р. були проведені дострокові парламентські вибори, тому термін діяльності парламенту складав два роки з 1996-1998 р. До уваги не береться період діяльності кабінету, коли він виконував свої функції до формування нового уряду.

Бібліографічні посилання

1. Литвин В. С. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження / Віталій Литвин //Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2009. — Вип. 21.

— С. 117—121.
2. Романюк А. С. Уряди меншості у країнах Західної Європи//Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. 2002. Вип. 4. с. 24-28.
3. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2007. – 391 с.
4. Шведа Юрій Романович. Політичні партії: Енциклопедичний словник. — Л. : Астролябія, 2005. — 488 с. http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnyk.htm
5. Crombez, Christophe. 1996. Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems. European Journal of Political Research 29(1):1–29.
6. Cisar, Ondřej a Lubomír Kopeček. Czech Democracy, Politics, and Society from 1989 to Present. In Buksinski, Tadeusz (ed.): Democracy in Western and Post-Communist Countries. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009. od s. 227 - 262, 36 s.
7. Havlik, Vlastimil a Lubomír Kopeček . Kształt i stabilność czeskich rządów: wpływ systemu partyjnego i wyborczego. Wrocławskie Studia Politologiczne, 2009, 10, s. 59-77.
8. Jungar, Ann-Cathrine: Surplus majority government : A comparative study of Italy and Finland. 2000. 384p.
9. Kopeček, L. (2006): Co dělat? Zamyšleni nad systemovym řešenim problemu vladnutiv Česku. Cevrorevue, Volby 2006 – special - http://www.cevro.cz/cs/cevrorevue/aktualnicislo-on-line/2006/special---volby/67442-delat-zamysleni-nad-systemovym-resenim.html.
10. Kopeček, L. (2003) Česka strana socialně demokraticka – jak se dostat k moci? Politologicky časopis, roč. 10, č. 1, s. 101 – 112.
11. Malíř, J. - Marek P. a kol. Politicke strany 1938-2004. Vyvoj politickych stran a hnuti v českych zemich a v Československu. Brno: Doplněk, s. 1433-1453.
12. Mattila, M. – Raunio, T. (2002): Government Formation in the Nordic Countries: The Electoral Connection. Scandinavian Political Studies, Vol. 25, No. 3. s.259-280.
13. Muller-Rommel, F. (2001): Cabinets in post-communist East-Central Europe and the Balkans:Empirical findings and research agenda. In: Blondel, J. - Muller-Rommel, F. (eds.): Cabinets in Eastern Europe. Basingstoke: Palgrave, s. 62 – 67.
14. Mareš, M.(2003): Pravicovy extremismus a radikalismus v ČR. Brno: Barrister & Principal. s. 655.
15. Офіційний сайт уряду Чеської Республіки http://www.vlada.cz/cz/vlada/
16. Офіційний сайт Чеського статистичного відомства http://www.volby.cz/
17. Конституція Чеської Республіки http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html
18. LIDEM zůstává ve vládě, zrušila usnesení o odchodu ministrů (http://www.denik.cz/z_domova/peake-je-proti-odchodu-lidem-z-vlady- 20130108.html)

УДК 323.1+329 (477)

У. Р. Лукач

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ НАТАЛІЇ КОБРИНСЬКОЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПАРТІЙНОГО БУДІВНИЦТВА В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX СТ.

Досліджено співвідношення процесів становлення жіночого руху та партійного будівництва на західноукраїнських землях кінця XIX ст. Висвітлено критику Н.Кобринською ставлення до жіночого питання основних політичних партій краю.

Ключові слова: партійне структурування, політична партія, український жіночий рух, жіноче питання, економічна залежність.

Исследовано соотношение процессов становления женского движения и партийного строительства на западноукраинских землях конца XIX в. Освещено критику Н.Кобрынской отношения к женскому вопросу основных политических партий края.

Ключевые слова: партийное структурирование, политическая партия, украинское женское движение, женский вопрос, экономическая зависимость.

Correlation of the formation processes of female movement and party building on Western Ukrainian lands at the end of XIX c. was researched. Elucidates Natalia Kobrynska's criticism concerning attitude of the main political parties of the land to female question.

© У. Р. Лукач, 2012

Keywords: structuring party, a political party, the Ukrainian female movement, female question, economic dependence.

Зміни в суспільно-політичному житті України на сучасному етапі актуалізують проблеми щодо розширення ролі та участі жінок у розбудові громадянського суспільства. Виходячи з цього, затребуваним є дослідження маловідомих сторінок політичної історії, що розкривають особливості розвитку національно-політичного процесу на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини.

Громадсько-політичний рух українського жіноцтва в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. нерозривно пов'язаний з розвитком українського національного руху. Знаковою подією цього періоду стає формування партійно-політичної системи, що відіграло важливу роль у національному самоутвердженні українців. Генеза і функціонування національних політичних партій у Галичині засвідчили модернізаційний та еволюційний вектор розвитку українського національно-політичного процесу. Їх стратегія і тактика в національно-визвольному русі зводилась до ідей політичної самостійності України, репрезентації українськими депутатами парламенту і сейму інтересів українців у різних сферах суспільного життя та розширення соціальної бази для громадської діяльності.

Пріоритетність національної ідеї галицька суспільно-політична думка не піддавала сумніву, вважаючи її фундаментом національної ідеології українців. Водночас ідея жіночої емансипації, що згодом структурувалась у феміністичну ідеологію, викликала неоднозначне сприйняття і полеміку в партійному і суспільно-політичному середовищі Східної Галичини. Паралельно із партійно-політичним структуруванням на західноукраїнських землях відбувається формування ідеологічних і організаційних засад українського жіночого руху, центральною постаттю якого є Наталія Кобринська.

Дослідження даної проблеми знайшли своє відображення в працях М.Богачевської-Хом'як[1], І.Ворчакової[2], О.Маланчук-Рибак[11], Л.Смоляр [12] та ін. Вони акцентують на проблемі «жінка – суспільство», розвитку національно-патріотичної ідеології та суспільній практиці жіночого руху на західноукраїнських землях на зламі XIX–XX ст. Однак, необхідним є дослідження громадсько-політичного аспекту жіночого руху в його співвідношенні з процесами партійного будівництва на теренах Східної Галичини.

Метою даної розвідки є аналіз проблем ідейного становлення, цілей та організаційних засад українського жіночого руху на тлі формування партійно-політичної системи на західноукраїнських землях кінця XIX ст. Закономірно, що в умовах бездержавного існування народу основним питанням політичного порядку денного є реалізація права на політичне самовизначення. Як наслідок має місце нове трактування ролі і місця жінки в національному житті.

В умовах австрійського панування усі спроби громадської самоорганізації розцінювались як національно-політичні домагання українців, тобто набували форм публічних актів політичного характеру. Власне тому заснування в 1884р. Товариства руських жінок у Станиславові та видання в 1887р. альманаху «Перший вінок» стало подією політичної ваги. Він друкувався в львівській друкарні Наукового Товариства імені Т.Шевченка і містив твори 17 письменниць з Галичини та Наддніпрянської України, що засвідчило загальноукраїнський та жіночий характер видання. Наголошуючи у «Передньому слові» до «Жіночого альманаху» на необхідності розгляду жіночого питання поряд із широким комплексом суспільних перетворень з метою покращення складного становища жінок, Н.Кобринська слушно зауважує про важливість національної єдності на ниві загальних справ і жіночого питання.

Саме «Перший вінок» повинен був стати дороговказом для «для змагання нашого жіноцтва» та «першим голосом, піднесеним в справі жіночого питання»[8,с.284-285]. Видання жіночого збірника, співредактором якого був І.Франко, слід розглядати як спробу ідентифікації українського жіноцтва з певним інтелектуальним колом, спосіб порушення проблеми захисту інтересів українських жінок, що всупереч політичним кордонам виступали за національне і жіноче визволення. У памфлеті «Руське жіноцтво в Галичині в наших часах», вміщеній в «Першому вінку», Наталія Іванівна стверджувала, що лише національне самоусвідомлення відкриває шлях до культурного зростання, а «відриватися від свого кореня – значить самовільно позбавляти себе жизненної сили і що лиш на власнім грунті може вирости правдива культура»[10,с.301-302].

Вихід жіночого альманаху «Перший вінок» став індикатором ставлення галицької громадськості до ідей жіночої емансипації та інтелектуалізації жіночої еліти. Інтеграція українського жіноцтва в суспільно-політичну сферу та реалізація в публічній діяльності сприймались як спроби порушити традиційні соціальні парадигми і викликали неоднозначну реакцію.

Слід зазначити, що однозначну підтримку в справі популяризації жіночої справи на сторінках газети «Діло» висловлює І.Франко, який особисто відвідав збори Товариства руських жінок. Особливу увагу він приділяє Н.Кобринській, про яку зазначає: «В Галичині на перший план виступає Наталія Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але організує жіноче товариство, агітує за подавання петицій в цілі поширення жіночої освіти й жіночих прав, нав'язує зносини з жінками інших національностей, одним словом, силкується втягти у сферу ідей та інтересів передового європейського жіноцтва»[4].

І.Франко високо оцінив рівень альманаху для жінок, вважаючи його одним з «найкращих і найбагатших видань із того десятиліття», а також «дорогоцінною пам'яткою» національного і культурного відродження[13, с. 502]. Його авторитетний вплив як «поборника вузького націоналізму» на Н.Кобринську проявився в тому, що саме він спрямував її громадсько-політичну діяльність у русло національних інтересів. Як зазначає Н.Кобринська у своїй «Автобіографії», в творах І.Франка «виступала не лиш рація робочого люду, а й народність яко відрубна етнографічна група». Завдяки цьому вона переконується, «що лиш на національних підставах може піднятися маса до загальної культури і цивілізації»[5,с.320]. Саме І.Франку вона присвячує реалістичне оповідання «Виборець».

У жовтні 1890р. у Львові за ініціативи І.Франка, М.Павлика та ін. створено Русько-українську радикальну партію, якій передувала діяльність радикальних молодіжних гуртків, що організувались під впливом М.Драгоманова. Її програма ґрунтувалась на принципах наукового соціалізму і передбачала встановлення колективної організації праці та колективної власності на засоби виробництва. Саме радикальна партія стала першою політичною силою Східної Галичини, що проголосила рівність прав чоловіків та жінок. З цією метою на сторінках власного часопису «Народ» нею започатковано спеціальну рубрику «Справи жіночі», де М.Павлик, як правило, критикував усі починання Н.Кобринської.

Беззаперечно, що І.Франку та М.Павлику належать «безсумнівні заслуги в зародженні українського жіночого руху в Галичині», однак «вони заперечували самостійну вартість цього руху, намагаючись підпорядкувати його політичним цілям галицького радикалізму». В свою чергу це «викликало спротив галицьких українських феміністок», а тому їх стосунки «були наповнені взаємними розчаруваннями і ресентиментами»[3, с. 330].

Намагаючись переконати суспільство у важливості жіночого питання для поступу української справи та потребі організації жінок з метою їх самореалізації, Н.Кобринська власним коштом реалізує видавничий проект із серії «Жіночої бібліотеки» і започатковує нові випуски напівперіодичних видань «Нашої долі». Спроби підпорядкування жіночого руху впливу радикалів, а також бойкотування ними видавничої діяльності Наталії Іванівни не стали перешкодою появі наприкінці 1893р. першого випуску «Нашої долі». Саме на його сторінках у статті «Жіноча справа в Галичині» авторка критикує діяльність Української радикальної партії, вступає в полеміку з її речниками та аналізує ставлення галицького суспільства до жіночого питання.

Н.Кобринська переконувала, що «нехіть, поперта хмарою вікових тяжчих пересудів», тобто соціальні стереотипи підмінюють і маніпулюють значення жіночої справи, що повинна розвиватись одночасно і у взаємозв'язку з іншими культурними справами. Вона наголошує на необхідності досягнення жінками рівних з чоловіками прав в економічно-виробничій сфері та звільнення їх від економічної залежності[7,с.1]. Н.Кобринська доводить хибність поділу радикалами жіночого питання на «буржуазне» й «робітниче», що відображає прагнення жінок у здобутті для себе нових галузей праці й підвищення заробітної платні в уже здобутих.

Вважаючи петицію стрийського віча про допущення жінок до вищої освіти проявом солідаризації із чеськими і німецькими жінками Австро-Угорщини, Н.Кобринська доводить, що жіноче питання має всезагальний характер і «не ставиться так, щоби числитись з одною верствою, а коли говориться в нім про стан середній, пояснюються усі його недогідности, як також підноситься факт, що з середньої верстви найбільше виходить жінок, котрі домагаються вищих шкіл і університетів»[7,с.6]. Саме представниці цієї верстви найактивніше домагаються права допуску до тих галузей праці, куди не залучено жінок, хоча ініціаторами жіночого руху, на думку дослідниці, виступають жінки робітничої верстви.

Н.Кобринська наголошує на практичній стороні освітніх домагань жінок, адже саме здобуття фахової освіти забезпечить їм самостійний заробіток впродовж життя. Проте вона не поділяє позицію дописувачів газети радикальної партії «Народ» щодо заснування вдовичо-сиротинського фонду з освітньою метою, а доводить необхідність подальшої боротьби за допуск жінок до навчання в університетах та освоєння нових галузей праці. На думку організаторки жіночого руху, саме це є передумовою, щоб урівняти чоловічу та жіночу працю, включивши

її в сферу дії правових та соціально-економічних гарантій. Основне завдання жіночого руху Н.Кобринська вбачає в розширенні освітніх можливостей жіноцтва, що забезпечать їм ширшу фахову реалізацію, котру «можна вважати лиш другою фазою їх питання»[7,с.10].

Дослідниця доводить непослідовність у ставленні і вирішенні питання жіночої освіти речниками радикальної партії, які спочатку заперечують необхідність жіночої освіти, а згодом закликають до заснування спеціальних фондів. Наталія Іванівна висловлює сумнів щодо доцільності збору коштів жінками із священничих родин на навчання українських селянок за кордоном, зважаючи на раніше помічену їх майнову неспроможність.

Аналізуючи еволюційний поступ людства, визначальною підставою соціальних реформ Н.Кобринська вважає спільність інтересів, що об'єднує певні групи людей і не допускає знехтування прагнень однієї верстви на користь іншої. Вона засуджує класовий підхід до трактування освітніх прагнень українського жіноцтва і зауважує, що «жінка, котра домагається такої праці, як мужчина повинна її здобувати таким самим трудом, тож і студентка не менше працює від робітниці маскулярної праці …»[7,с.11].

Н.Кобринська рішуче протестує проти применшення ролі русинок у справі подання до Державної Ради Австро-Угорщини петиції про вступ жінок до університетів. Вона наголошує, що «питання жіноче серед польської суспільності дуже мало розбуджене і лиш часом відгукується якоюсь теоретичної фразою, та знов завмирає»[7,с.11]. Вона рішуче спростовує твердження газети «Народ» про самостійний крок зі сторони жінок Галичини, що втілився у відозві до русинок про рівноправність жінок і чоловіків, що пролунала на соціалістичному вічі у Львові 14 грудня 1890р. Натомість Н.Кобринська зауважує, що подіям львівського віча передувала петиція руських жінок, внесена до Державної Ради послом І.Озаркевичем. Водночас вона наводить докази інтернаціонального і міжнародного характеру жіночого освітнього руху, що проявився в спільному поданні аналогічних петицій спочатку чеськими, а згодом віденськими жінками. Збір підписів під відозвою львівського віча, опублікованою в газеті «Народ», Н.Кобринська вважала «лиш рекламою для спольщення суспільности Галичини»[7,с.12].

Наталія Іванівна доводила безпідставність закидів на адресу русинок про незалучення польського і єврейського жіноцтва до подання петиції, адже «поданий поштовх чешками повинен був так само відбитись у них, як відбився у русинок»[7,с.8]. Аналізуючи суспільно-політичну обстановку в Галичині як провінції Австро-Угорської монархії, вона наголошує на негативному ставленні польської суспільності до українського питання, ігноруванні інтересів українців та зосередженні всієї повноти влади в польських руках. Дослідниця влучно зауважує, що «існування бідної Руси наскільки можна закривається перед Европою широкою криноліною історичної Польщи»[7,с.8]. Зрештою, організовуючи проведення Жіночого віча в м.Стрию 1 вересня 1891р., яке реферує вимоги до нового складу парламенту у справі допущення жінок до вищої освіти, Н.Кобринська та Є.Ярошинська звертаються з відозвою до всіх жінок краю незалежно від національної і релігійної приналежності із закликом підтримати освітні домагання своїх посестер. Закономірно, що ініціатива українських жінок була проігнорована тогочасною польською пресою, незважаючи на те, що відозву отримали деякі львівські та краківські часописи.

Н.Кобринська рішуче протестує проти замовчування і применшення поляками значення організаційно-практичних заходів українського жіноцтва в сфері допущення жінок до навчання в університетах, заснування жіночих українських гімназій або доповнення тодішніх виділових шкіл гімназійними дисциплінами, адже галицькі українки змушені були «вдовольнятися знанням, котре навіть не вирівнює мужеським середнім школам»[9,с. 297]. Вона наводить конкретні факти, що підтверджують маніпулювання тогочасною пресою освітніх ініціатив українського жіноцтва, звертаючи увагу на «поступування поляків в Галичині, бо вже часто заходять і такі справи, де малокультурні стремління поляків повздержують усякий культурний розвиток між русинами»[7,с.8].

Як організаторка жіночого руху в Галичині Н.Кобринська відстоює необхідність створення жіночих організацій і рішуче відкидає закиди соціал-демократів та «молодих» радикалів, які виступали за створення «спільних організацій з мужчинами на підстави комплєтної рівности». Обгрунтовуючи доцільність жіночої самоорганізації, вона наголошує, що «всілякі сполучення сил, тобто будь-яка організація, може лиш виступати там, де задля того проявилась потреба, де виступають потому конечні реальні причини, переломити і перебороти які заслаба одиниця»[7,с.12-13].

Проявами жіночої самоорганізації, на думку Н.Кобринської, спочатку є товариства філантропічного характеру, що свідчать про паталогічні зміни в розвитку суспільства. Проте згодом постають товариства, що мають на меті розширення освітніх і професійних можливостей жіноцтва. Відслідковуючи становлення жіночих організацій в ряді європейських країн

(Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Бельгії), Н.Кобринська переконує в потребі подальшої боротьби за впровадження принципу рівної оплати за рівну працю, необхідності формування почуття жіночої солідарності та перевагах праці в громаді. Вона настоює на тому, що «справа жіноча мусить розвиватись рівнобіжно з іншими соціальними справами», а «причиною початку і кінцем розв'язки жіночого питання є щораз сильніші прояви форми колєктивної»[7, с.35], тобто об'єднання зусиль задля реалізації ідей національного і жіночого визволення.

Н.Кобринська акцентує на практичній складовій жіночої самоорганізації і рішуче спростовує закиди щодо непрактичності жіночого руху. Ще з часу заснування Товариства руських жінок було сформульовано ряд завдань, що свідчили про його суспільну корисність. Нею обґрунтована доцільність дошкільної освіти в формі охоронок. Їх суспільна затребуваність випливає із зростання позахатньої праці жінок та необхідності протидії ополяченню. Н.Кобринська закликає до створення широкої мережі українських дитячих закладів і доводить, що не дивлячись на фінансово несприятливі для них умови «річ цілком нереальна, неоперта на дійсних правдивих потребах при найбільших фондах довго не удержиться, на се мусять складатися ще інші умови, а уміти використати ті умови буде завжди остаточною ціллю усіх реформ суспільного ладу»[7, с.31]. В першому випуску «Нашої долі» вміщено розроблений Наталією Іванівною проект типового статуту товариства «Охоронка» із зазначенням цілей, структури, прав та обов'язків його членів.

Не залишає поза своєю увагою Н.Кобринська народовців, які двигуном національної свідомості вважають жінку-матір із знанням своєї мови та історії, для якої освіта не є обов'язковою. На думку дослідниці, суспільна користь таких жінок є вкрай сумнівною. Вона стверджувала, що обмеженість жіночих соціальних ролей родиною та материнством є наслідком впливу польської аристократії, а відсоток освічених українок не надто низький, зважаючи на несприятливі для навчання економічні обставини. Критикуючи конформістський характер угоди 1890 р. як позиції «вижидання ласки згори», Н.Кобринська таврує панівну систему виховання, що обмежує можливості самореалізації жінок і переконує, що «економічна тіснота викликує питання жіноче і шукає дороги, щоб вийти з дотеперішнього невигідного становища жінки в родині»[7,с.25].

На думку Н.Кобринської, нехтування представниками нової ери потреб жіночої освіти свідчить про недалекоглядність у розумінні національного питання, адже «піднесення рівня жіночої просвіти скорше доконається живим стремлінням на дорозі неповздержаного людського розвою, як консервацією становища жінки в родині»[7,с.25]. Вона наполегливо переконувала, що позитивне вирішення проблем жіноцтва сприятиме насамперед національно-культурному розвитку, оскільки «немає факту в історії, щоб якийсь народ відродився таким способом, щоб йому давали те, чого він сам не здобуває собі»[7,с.26].

Аналізуючи розгортання жіночого руху та ставлення до нього галицького суспільства, основними перешкодами суспільно-політичної інтеграції жінок Н.Кобринська поряд із «загальними і котерійними пересудами» вважала «наші політично партійні незгоди, котрі хотіли б використати жіноцтво лиш для своїх вузьких партійних цілей». Усвідомлення самостійного характеру жіночого руху та тенденційного підґрунтя критики підводить авторку до висновку про необхідність «обмежитись на наших власних силах, не числячи на поміч дотеперішніх наших політичних партій в краю». Саме тому Н.Кобринська рішуче закликала жінок до подальших змагань та заохочувала їх до освітнього та інтелектуального руху.

Замітки і стаття Н.Кобринської «Жіноча справа в Галичині» викликала неоднозначні відгуки І.Франка, який з цього приводу зазначав: «…симпатизуємо з її поглядами і з тою діяльністю, яку вона розвиває для їх здійснення», проте «своєю белетристикою, навіть для спеціяльної жіночої справи, вона могла б зробити далеко більше, ніж публіцистикою»[4]. Однак своєю принциповістю і відданістю справі Н.Кобринська довела, що «лиш в тому полягає вартість одиниці, скільки вона покаже сили в тяжкій борбі життя і спадаючих на неї випробовуваннях»[7,с.19].

Критика тогочасного суспільного становища жінки, її обмежень у економічній та політичній сферах ґрунтується на збалансованому поєднанні Н.Кобринською фемінізму та соціалізму, адже «питання жіноче повинно бути уважне за найважніше питання соціальне, буває звичайно поставлене на послідне місце»[6,с.390]. Її публіцистична праця є втіленням тогочасних ліберально-феміністичних орієнтирів, що визначали сутнісні характеристики жіночого руху в Галичині. Як влучно зазначає М.Богачевська-Хом'як, «Н.Кобринська не зробила українських жінок свідомими феміністками, не переконала їх у незвичайній важливості жіночої емансипації, бо українське жіноцтво більше відчувало національну дискримінацію, ніж жіночу. Але Н.Кобринська заохотила жінок до громадської праці, скерувала на шлях прагматичного фемінізму. Жіночі товариства, дитячі садки, праця в громадах наблизили їх до фемінізму, який, хоч цілком не розвинувся, став наприкінці XIX ст. органічною частиною жіночої свідомості»[1,с.128].

Глибоке усвідомлення Н.Кобринською необхідності корінних суспільно-політичних

перетворень та чітке бачення стремлінь і шляхів жіночої самореалізації свідчать про масштабність і системність її мислення, пріоритетність ідей національного та жіночого визволення та здатність реалізації завдань жіночого руху на практиці. Її емансипаційна праця надала ідеологічне, філософське та політичне обґрунтування ідеї єдності звільнення жінок і соціального прогресу.

Бібліографічні посилання

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939 / М. Богачевська-Хом'як.– К. : Либідь,1995. – 424 с.
2. Ворчакова І. Визначна роль Н.Кобринської у зародженні та становленні жіночого руху в Україні / І. Ворчакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.politik.org.ua/.../bookscontent.php3
3. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
4. Книш І. Іван Франко і рівноправність жінки / І. Книш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : library.kr.ua/.../franko/irknish/irknysh4.htm.
5. Кобринська Н.І. Автобіографія. Вибрані твори / Н.І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
6. Кобринська Н.І. До Івана Франка. 23 липня 1884 року. Вибрані твори / Н.І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
7. Кобринська Н. Жіноча справа в Галичині / Н.Кобринська // Наша доля. Книга 1. Зб. праць ріжних авторів. – Стрий : друкарня Міллера сина, 1893. – С.1-35.
8. Кобринська Н.І. Переднє слово [До альманаху "Перший вінок"] Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
9. Кобринська Н.І. Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові, зав'язаного 1884 року. Вибрані твори / Н.І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
10. Кобринська Н.І. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах. Вибрані твори / Н.І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
11. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX - першої третини XX ст. : типологія та європейський культурно-історичний контекст / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – 499 с.
12. Смоляр Л. Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні : Моногафія / За заг. ред. Л. Смоляр. – Одеса : Астро-Принт, 1999. – 440 с.
13. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко // Зібр. тв.: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 194-470.

УДК 332. 14

Є. О. Сенюшкін
Таврійський національний університет ім.В.І.Вернадського

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Досліджується проблема інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття політичних рішень. Розглянуто технології прийняття експертних рішень, проведення політичного моніторингу і підбору стандартних індикаторів, здійснення політичного прогнозування та моделювання.

Ключові слова: Політичні рішення, прогнозування, моделювання, моніторинг, інформаційно-аналітична система.

Исследуется проблема информационно - аналитического обеспечения принятия политических решений. Рассмотрены технологии принятия экспертных решений, проведения политического мониторинга и подбора стандартных индикаторов, осуществления политического прогнозирования и моделирования.

Ключевые слова: Политические решения, прогнозирование, моделирование, мониторинг, информационно-аналитическая система.

© Є. О. Сенюшкін, 2012

The problem of information - analytical support of the policy decisions is analized. The technology of making expert decisions, of political monitoring and selection of standard indicators, a political forecasting and modeling are inestigated. The purpose of this paper is to study the problems of information - analytical support of policy decisions. It is concluded that:

Decision-making should be seen as forming a sequence of actions that lead to the achievement of political goals through changes in output information in a situation of uncertainty. Political decisions determine the nature of political activity and content technologies of political power in society.

Decision-making involves the following steps: preparation of information solutions, and the actual decision-making procedure (formation and comparison of alternatives, selection, construction and correction of standard hypothesis or action program).

Information-analytical and forecasting of political decision-making requires an improvement of the coordination of activities, training of qualified analysts and forecasters, as well as the development of methodological, technological and organizational principles of the system of forecasting and modeling political processes.

For the analysis of political problems should use a comprehensive political analysis, based on a combination of systemic and situational approaches, which helps ensure optimal decision-making.

Important role in political decision-making plays a preliminary expert analysis. Of particular significance here is monitoring - a system to collect and analyze information relating to the potential development of political processes.

In monitoring it is possible to use the standard indicators to monitor the political situation (opinions presented in the media, the level of a civil identity, economic and social equality and inequality, trust (or distrust) to institutions and others.).

Evidently, there is a need for a regional level data-processing system that would ensure coordination promoted by political decisions. The most important and fundamental aspects of constructing such system consider building a model of collecting and processing information, organizing information flow, ensuring information exchange between all participants in the political process.

The modeling of the political process to some extent is limited because each political actor has its own peculiarities. Every actor is different from the other by a set of parameters, which include features of the political values of politics and others.

When making policy decisions worth doing alternative solutions and different scenarios of events, check the solution to conflict in, analyzing the possible consequences of decisions like coming and distant.

The most promising areas for further scientific research in this area can be considered heuristically valuable methodological innovations that simultaneously use the system analysis and synergetic paradigm in the study of information and analytical support of policy decisions.

Keywords: Political decisions, forecasting, modeling, monitoring, information-analytical system.

Постановка проблеми. Прийняття політичних рішень – одна з актуальних проблем сучасної політичної науки. Від успішності її вирішення багато в чому залежать результати демократизації політичної системи України. Політичні рішення є важливим елементом політичної діяльності і реалізації політичної мети, водночас – це одна з технологій реалізації політичної влади в суспільстві. Своєчасні та оптимальні політичні рішення, які відповідають реальним потребам суспільства, мають прийматися при відповідному інформаційно-аналітичному забезпеченні, яке створює умови для оптимального вибору політичних альтернатив в умовах складності сучасних політичних відносин в Україні.

Аналіз наукових досліджень. Більшість науковців, які досліджують проблему політичних рішень, сходяться у тому, що через конкретні політичні рішення політична влада втілює свою волю в управлінський процес відповідно до інтересів керівних груп [1]. Відповідно до цього, більшість досліджень, які присвячені політичним рішенням, спираються на загальну теорію прийняття управлінських рішень, яка розвивалася протягом останніх десятиліть переважно в науковій літературі з теорії соціального управління та менеджменту. Як підсумок, були сформовані різні підходи, концепції і напрями у вивченні даної проблеми.

Проблемі прийняття управлінських рішень присвячені численні дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Серед найбільш відомих авторів слід виокремити таких вчених як К.Алдерфер, Е.Бруяцький, О.Власюк, Р.Гауз, Р.Гріффін, М.Еддоус, Н.Карданська, А.Качинський, М.Комков, Б.Лазарєв, Ч.Ліндблюм, У.Лоуер, Р.Люс, С.Мосов, Е.Мулен, Г.Мургед, Н.Нижник, Л.Портер, Ж.Рішар, Е.Робертс, Г.Саймон, В.Саламатов, В.Селіванов, В.Ситник, Л.Смірнов, Ю.Тихомиров, В.Тронь Р.Фархутдінов, Е.Фогаль, Г.Хейс та ін.

Проблема прийняття політичних рішень розглядається в роботах В.Абизова, В.Авер'янова, Г.Атаманчука, В.Афанас'єва, В.Бакуменка, В.Бебика, О.Белова, Д.Валдо, Б.Гаєвського,

С.Глаз´єва, Б.Гурне, В.Князєва, В.Кременя, Ю.Куца, Г.Лелікова, Н.Нижник, Г.Райта, І.Розпутенка, В.Тертички, В.Шаповала, Л.Шкляра, В.Яцуби та ін.

Незважаючи на існуючий потенціал напрацювань у цій сфері низка питань залишається ще недостатньо дослідженою. Зокрема, більш глибокого вивчення потребує проблема інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття політичних рішень. Вона вимагає постановки і вирішення цілого ряду питань: розробки відповідної методології, вивчення механізмів формування прийняття політичних рішень і контролю за їх виконанням, механізмів забезпечення інформаційної підтримки, прогнозування подальшого розвитку політичної ситуації та ін.

Відтак, **метою даної статті** є дослідження проблеми інформаційно - аналітичного забезпечення прийняття політичних рішень.

Функція прийняття рішень – це процес, що складається з таких етапів: виявлення проблеми і накопичування інформації; її обробка й аналіз; розробка варіантів рішення (альтернатив); вибір оптимального або найкращого за певним критерієм рішення (альтернативи); узгодження та прийняття рішення; його реалізація [2, с. 60–62]. Відповідно до цих загальних функцій процес прийняття політичних рішень проходить ряд стадій. Зокрема, В.Тертичка вказує на такі стадії: аналіз інформації про проблему, яку необхідно вирішувати; постановка проблеми; опрацювання проблеми експертами, напрацювання альтернативних варіантів політики, вироблення альтернативної політики; прийняття рішення; реалізація рішення; підбиття підсумків; внесення коректив у проведення політичного курсу [3, с. 640]. Варіанти політичних рішень повинні чітко окреслювати політичну проблему, описувати політичну ситуацію, формулювати мету, кінцеві цільові проекти й альтернативні шляхи їхнього досягнення.

У науковій літературі, присвяченій вивченню проблеми прийняття політичних рішень, останні поділяються на експертні й управлінські. Експертні рішення мають рекомендаційний характер і приймаються експертами, аналітиками, консультантами. Значення експертних рішень великою мірою визначається їх спрямованістю на зменшення невизначеності при виборі рішення політичним актором. Таким чином, досягається мінімізація ризику прийняття помилкового рішення.

Прийняття експертних рішень передбачає ранжирування наявної інформації з точки зору її важливості, точності та значущості, її оцінку з позицій необхідності та достатності для прийняття оптимального політичного рішення. Часто буває доцільним отримання додаткової інформації, для чого експерт має вибрати процедури, що забезпечать отримання цієї інформації (соціологічні опитування, фокус-групи, експертні опитування тощо).

Аналіз різних альтернатив має привести до оцінки критеріїв вибору оптимального політичного рішення. При цьому експерт перебуває близько до контуру прийняття рішення, але не входить у нього. Результатом роботи експерта є висновки, оцінки, за які він несе відповідальність, але він не приймає рішення та не розробляє механізмів його впровадження. Слід розрізняти позицію експерта, який має бути незалежним, та позицію аналітика, який залучений до складання планів і робить це у співпраці з ообою, яка приймає рішення [4, с. 157].

Політична експертиза має бути системною, високопрофесійною та незалежною. Системність експертизи акцентує увагу на використанні методології системного підходу при прийнятті експертних рішень. При цьому, на нашу думку, можливо використання синергетичної методології, яка дає змогу враховувати елементи самоорганізації політичних акторів.

Незалежність експертних рішень виявляється у залученні експертів, які не мають особистої зацікавленості в тому чи іншому результаті експертизи і не можуть бути прямо або опосередковано примушені до надання невідповідного їх переконанням експертного висновку. З метою забезпечення незалежності експертів можливе збереження їх анонімності.

Експертні рішення мають бути високопрофесійними, що вказує на необхідність залучення тих спеціалістів, які мають необхідний досвід і знання. На відміну від експертних, управлінські рішення приймаються безпосередньо керівниками різних рівнів влади і спрямовані на досягнення певних цілей. Вони здійснюються для зміни чинників, що впливають на розвиток політичних процесів. Специфіка політичних рішень полягає в тому, що рішення повинні ухвалюватися швидко, крім того, необхідно враховувати всі обставини і чинники, що впливають на розвиток політичних процесвів, а також прораховувати найближчі і віддалені наслідки прийнятого рішення.

Залежно від того, на якому рівні політичної влади перебуває суб'єкт прийняття рішень, змінюється складність завдань щодо прийняття політичних рішень, його відповідальність, наслідки для подальшого розвитку політичної ситуації, що наступають у тому випадку, якщо прийнято неправильне рішення, неправильно було визначено критерії або вибрано не найкращу альтернативу.

Ефективність прийняття політичних рішень в умовах демократизаціїї українського суспільства

забезпечення політичної діяльності є одним з провідних напрямків удосконалення системи управління політичними процесами, – зауважує А.Гуржій. – Прогнозування визнається одним із найважливіших важелів політичного управління як на мікро-, так і на макрорівнях, гарантією прийняття та виконання оптимального рішення» [5, с. 5].

В Україні система прогнозної підтримки прийняття політичних рішень формується при фактичній відсутності координації дій, підготовки кваліфікованих прогнозистів. Відсутні також методичні, технологічні й організаційні принципи побудови системи прогнозування. Крім того, спеціалістів, які розробляють інформаційні технології прийняття політичних рішень, очікує неймовірна кількість проблем. Це підтверджується досвідом створення й експлуатації інформаційно-аналітичної системи Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, де нагромадилася величезна кількість як позитивного, так і негативного емпіричного матеріалу [6, с. 38]. М.Рогожин виділяє у зв'язку з цим три найбільш важливих і принципових аспекти: побудова моделі збору та обробки інформації; організація інформаційних потоків; забезпечення інформаційної взаємодії між всіма учасниками процесу управління [7, с.38].

В цілому технологію розробки політичного прогнозу умовно можна розділити на два основні етапи, які визначають послідовність дій дослідника. Перший етап базується на оцінці стану параметрів й умов політичної ситуації. На основі цих даних будується аналітична частина прогнозу. До неї відносять складання списку релевантних чинників, тобто чинників, що визначають конкретний стан і тенденції розвитку політичної ситуації, а також чинників, які можуть позначитися на результатах і наслідках процесу, який розглядається.

Подальша послідовність дій у складанні прогнозу визначається порядком оперування списком чинників. Для цього необхідно виділити найважливіші з них і вилучити зі списку несуттєві, упорядкувати список обмежень за нормативами, інтересами, цілями, ресурсами, характером дій і ситуацій, визначити граничний діапазон можливостей у розвитку політичної ситуації. Під час проведення зазначених процедур застосовуються такі ме-тоди: метод експертних оцінок, історико-логічний метод і метод порівняльного аналізу.

Кінцевим логічним результатом першого етапу прогнозування є побудова прогностичної моделі політичної ситуації. Вона створюється шляхом структуризації чинників.

Перша група чинників – це сукупність необхідних умов існування і розвитку прогнозованого процесу. Друга група чинників характеризує сам прогнозований процес. Функціонування елементів політичної ситуації, в даному випадку можуть розглядатися як система чинників. Третя група – це сукупність тих чинників, які виникають у процесі розвитку політичної ситуації, і можуть мати зворотний вплив на її розвиток. Далі відбувається структурування чинників у кожній з трьох зазначених груп і визначаються рівні їхньої ієрархії. Друга група, наприклад, поділяється на чинники, які визначають ресурсні чинники, фактори, що визначають інтереси, цілі й стратегії поведінки політичних акторів. Такою процедурою побудови прогностичної моделі є визначення природи кожного чинника, виділення ключових із них, ранжування їх за силою і спрямованістю детермінації.

Завершальним етапом побудови прогностичної моделі політичної ситуації, є ранжування списку, розташування чинників за важливістю і пріоритетністю для даної ситуації, визначення їхньої вагомості за допомогою методів експертних оцінок і математичних обчислень, упорядкування порядкової шкали, а також кількісна оцінка чинників, побудова інтервальної шкали.

Побудова прогностичної моделі дає змогу перейти до другого, заключного, власне прогнозного етапу. Основне прогностичне завдання цього етапу полягає в упорядкуванні списку ймовірних сценаріїв розвитку політичної ситуації. Воно вирішується за допомогою морфологічного аналізу, методів дерева цілей і побудови сценаріїв.

«Написання сценаріїв» – це метод, який дає змогу встановити логічну послідовність подій, щоб показати, як, виходячи з наявної (або якої-небудь іншої заданої) ситуації, можуть крок за кроком розгортатися політичні події. Принципи методу побудови сценарію засновані на системно-синергетичному підході. Сценарій не припускає того, що повинно обов'язково відбутися. Основна вимога до побудови сценарію полягає в описі мож¬ливих варіантів розвитку подій. Структура сценарію складається з окремих сценаріїв, які розкривають розвиток політичної ситуації з урахуванням процесів самоорганізації політичних акторів.

Другим важливим завданням побудови сценарію є оцінка ймовірності його реалізації та розробка альтернативних варіантів розвитку ситуації. Після оцінки ймовірності в чисельному виразі здійснюється вибір найбільш імовірних сценаріїв, на основі яких складається узагальнений сценарій. Далі робиться прив'язка подій, описаних в отриманому сценарії, до часової сітки.

потребує оперативно діючого аналітичного апарату і політичного консультування. Важливим елементом системи прийняття політичних рішень виступає прогнозування. «Прогнозне

Послідовність дій у цьому випадку така: визначення часового інтервалу, формулювання події, словесне тлумачення значення подій, кількісна оцінка. У результаті можна одер¬жати графік реального перебігу політичної ситуації, де на осі абсцис позначатимуться часові інтервали, а на осі ординат – шкала подій, заздалегідь розроблених і кількісно оцінених. Таким чином, побудова прогностичної моделі й упорядкуван¬ня найбільш імовірних сценаріїв розвитку політичних подій являє собою єдину технологію прогнозу.

Аналітична робота, що забезпечує інформаційну підтримку політичної діяльності, вимагає максимальної концентрації уваги на конкретному завданні, досконального знання предмета, оперативного вивчення політичної ситуації, використання різноманітних методів і прийомів політичного аналізу. Для сучасних методів, що використовуються в межах політичного аналізу, характерним є комплексний підхід, який базується на поєднанні системного і ситуаційного підходів, завдяки чому забезпечується найефективніше вирішення проблем, тому що при цьому методи аналізу обираються в залежності від конкретних ситуацій [8, с. 273].

Серед сучасних методів політичного аналізу широко використовується моніторинг (от англ. monitor – контролювати, перевіряти) – спеціально організоване систематичне спостереження за станом політичних об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю, прогнозування [9].

При проведенні моніторингу важливо враховувати, що спостереження й оцінка обумовлюються проблемами і завданнями основної діяльності об'єкта політичного аналізу. Оптимальний вибір індикаторів для виміру характеристик (параметрів) об'єкта аналізу а також експертних систем, що акумулюють експертні оцінки і експериментів, за допомогою яких у контрольних умовах досліджуються політичні процеси, безпосередньо впливають на процес прийняття політичних рішень.

Існує кілька стандартних індикаторів, за якими здійснюється політичний моніторинг. Серед них відзначимо такі, як: думки, представлені в ЗМІ, рівень загальногромадянської ідентичності, економічна і соціальна рівність і нерівність, довіра (чи недовіра) до інститутів влади та ін.

За умови компетентності і кваліфікованості фахівців, що здійснюють моніторинг, можливе одержання максимально об'єктивної інформації, на основі якої здійснюється аналіз політичної ситуації і прогноз розвитку політичних подій. Результати моніторингу мають бути доступними всім гілкам політичної влади для того, щоб було забезпечено своєчасне прийняття політичних рішень.

Великі можливості для інформаційної підтримки прийняття політичних рішень надають технології географічних інформаційних систем (ГІС – технології). Використання ГІС – технологій надає умови для комплексної експертизи досліджуваних об'єктів на базі автоматизації тематичного картографування і комплексної експертної оцінки. Комплексна експертиза базується на результатах інтегрального експертного оцінювання і моніторинг-картографування: природних умов, демографічних, соціальних, етнокультурних, політичних, релігійних характеристик народонаселення та їх динаміки, рівня соціально-економічного розвитку регіону, інвестопридатності і ефективності об'єктів регіонального народногосподарського комплексу, рівня і динаміки антропогенного навантаження на територію, якості навколишнього середовища та ін.

Вирішальне значення в системі інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття політичних рішень має моделювання. Перші спроби моделювання політичних процесів були здійснені в США на початку 1950-х р.р., коли кілька американських університетів і знаменита кампанія «Rand Corporation» стали виконувати замовлення Пентагона і Державного Департаменту США. Незабаром цей досвід став застосовуватися європейськими і японськими політологами. Услід за першими спробами практичного застосування комп'ютерних моделей у сфері політичного аналізу почалося серйозне теоретичне і методологічне осмислення моделювання в гуманітарній області. Особливо слід зазначити роботи американських учених Т.Сааті [10] і Дж.Проктора [11], які досліджували проблеми формування принципів і підходів до вивчення політичних систем методом аналізу ієрархічних структур і засобами політичної психології. Ці автори запропонували й обґрунтували методи вирішення системних задач, у т.ч. політичних, які базуються на обробці експертної інформації.

Певні досягнення в розглянутій сфері існують також у вітчизняних політологічних дослідженнях. Зокрема, слід зазначити напрацювання В.Гондюла, який розробив модель оцінки стану суспільства на основі синергетичної методології з використанням теорії циклів [12]. За основу характеристики стану суспільства в цій моделі обрано 16 основних векторів, що відображають різні сфери розвитку й об'єднаних у дві групи – духовний світ суспільства і матеріальний світ суспільства. Основні показники відбивають стан освіти і культури, права, ідеології, політичної сфери, релігії, національно-етнічних відносин, демографії, економіки, екології, інформаційної сфери, науково-технічного розвитку та ін. Запропонована модель дає

змогу розрахувати внутрішній конфліктний потенціал політичної системи. Відповідно до даної моделі, найбільш ймовірні конфлікти і кризи очікують Україну в етнополітичній і релігійній сферах.

Слід зазначити, що моделювання політичних процесів певною мірою є обмеженим. Великою мірою це обумовлено тим, що у кожній конкретній політичній ситуації виявляються особливості, не типові для інших випадків. Кожен політичний актор відрізняється від інших цілим набором параметрів, серед яких слід виділити особливості політичних цінностей, стиль політичної поведінки тощо. У зв'язку з цим перед суб'єктами прийняття політичних рішень постає цілий ряд задач, що вимагають оперативного і зваженого прийняття рішень із врахуванням особливостей кожної конкретної політичної ситуації.

Підсумовуючи, сформулюємо основні **висновки**:

1. Прийняття політичних рішень варто розглядати як формування послідовності дій, що ведуть до досягнення політичної мети на основі перетворення вихідної інформації в ситуації невизначеності. Політичні рішення обумовлюють характер політичної діяльності та зміст технологій реалізації політичної влади в суспільстві.

2. Прийняття політичних рішень передбачає наступні етапи: а) інформаційну підготовку рішення; б)власне процедуру ухвалення рішення (формування і зіставлення альтернатив, вибір, побудова і корекція еталонної гіпотези або програми дій).

3. Інформаційно-аналітичне і прогнозне забезпечення прийняття політичних рішень вимагає удосконалення роботи з координації дій, підготовки кваліфікованих аналітиків і прогнозистів, а також щодо розробки методологічних, технологічних і організаційних принципів побудови системи прогнозування та моделювання політичних процесів.

4. Для аналізу політичних проблем варто використовувати комплексний політичний аналіз, який базується на поєднанні системного і ситуаційного підходів, що дає змогу забезпечити прийняття оптимальних політичних рішень.

5. Важливу роль при прийнятті політичних рішень грає попередній експертний аналіз. Особливе значення при цьому має моніторинг – система збору та аналізу інформації, що стосується потенційного розвитку політичних процесів.

6. При здійсненні моніторингу можливе використання стандартних індикаторів для спостереження за політичною ситуацією (думки, представлені в ЗМІ, рівень загальногромадянської ідентичності, економічна і соціальна рівність і нерівність, довіра (чи недовіра) до інститутів влади та ін.).

7. Очевидною є потреба у створенні на регіональному рівні інформаційно-аналітичної системи, яка б забезпечила координацію інформаційної підтримки прийняття політичних рішень. Найбільш важливими і принциповими аспектами побудови такої системи можна вважати побудову моделі збирання та обробки інформації; організацію інформаційних потоків; забезпечення інформаційної взаємодії між усіма учасниками політичного процесу.

8. Варто враховувати, що моделювання політичних процесів до деякої міри є обмеженим, тому що кожному конкретному політичному акторові притаманні власні особливості. Кожен актор відрізняється від інших цілим набором параметрів, у які входять особливості політичних цінностей, стиль політичної поведінки та ін.

9. При прийнятті політичних рішень варто проробляти альтернативні варіанти рішення і різні сценарії подій, перевіряти рішення на конфліктогенность, аналізувати можливі наслідки прийняття рішень, як найближчі, так і віддалені.

10. Найперспективнішими напрямками для подальших наукових розвідок у цій галузі можна вважати евристично цінні методологічні новації, які одночасно використовують системний аналіз та синергетичну парадигму в дослідженні системи інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття політичних рішень.

Бібліографічні посилання

1. Абизов В.Є., Кремень В.Г. Політичні рішення: механізми прийняття / В.Є Абизов, В.Г. Кремень. – К.: Лібідь, 1995. – 326 с.
2. Кхол Й. Эффективность управленческих решений / Й. Кхол. : Пер. с чеш. – М.: Прогресс, 1975. – 165 с.
3. Тертичка В. Рішення політичне / В.Тертичка // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Ю.Шаповал (заст.голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – С. 640-641.
4. Гирнык А.Н., Саламатов В.А. Методологические аспекты поддержки принятия решений в кризисных ситуациях / А.Н. Гирнык, В.А. Саламатов // Українська психологія: сучасний потенціал: Матеріали Четвертих Костюківських читань. – Т. 1. – К., 1996. – С. 154-162.

5. Гуржій А.М. Про роль прогнозно-аналітичного забезпечення при прийнятті управлінських рішень / А.М.Гуржій // Информация, анализ, прогноз – стратегические рычаги эффективного государственнного управления. Материалы III международ. науч.–практ. конф. – К.: УкрИНТЭИ, 2002. – С.4-7.
6. Рогожин М.В. Информационные технологии в системе политического управления / М.В.Рогожин // Информация, анализ, прогноз – стратегические рычаги эффективного государственного управления. Материалы III Международ. науч-практ. конф. – К.: УкрИНТЭИ, 2002. - С.37-39.
7. Рогожин М.В. Информационные технологии в системе политического управления / М.В.Рогожин // Информация, анализ, прогноз – стратегические рычаги эффективного государственного управления. Материалы III Международ. научю-практ. конф. – К.: УкрИНТЭИ, 2002. – С.37-39.
8. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики / В.Д.Бакуменко. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. –328 с.
9. Ставицька О. Моніторинг політичний / О. Ставицька // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Ю.Шаповал (заст.голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012. – С. 464.
10. Саати Т.Л. Математические модели конфликтных ситуаций /Т.Л.Саати. – М.: Знание, 1977. - 356 с.
11. Proctor J.H. A Theoretical Basis for International Organization Change with Comments from a Thirty Year Perspective / J.H. Proctor // Journal of the Washington Academy of Science. –1992. -Vol. 82. - № 1. – P.123-134.
12. Гондюл В.П. Моделювання та прогнозування конфліктних і кризових явищ розвитку держави / В.П.Гондюл // Информация, анализ, прогноз – стратегические рычаги эффективного государственного управления: Материалы III междунар. науч.–практ. конф. – К.: УкрИНТЭИ, 2002. – С. 72-74.

УДК 323.28

В. Ю. Кравченко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ АСИМЕТРИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Розглянуто основні закономірності використання асиметричної стратегії в рамках політичних відносин та їх вплив на трансформацію природи сучасного політичного насилля.
Ключові слова: асиметрія, політичне насилля, трансформація, нерівність.

Рассмотрены основные закономерности использования асимметричной стратегии в рамках политических отношений и их влияние на трансформацию природы современного политического насилия.
Ключевые слова: асимметрия, политическое насилие, трансформация, неравенство

The basic laws using asymmetric strategies within political relations and their impact on the transformation of the nature of modern political violence.
Keywords: asymmetry, political violence, transformation, inequality.

Стрімке зростання технологічного розриву, поглиблення дисбалансу військової могутності між воюючими сторонами, зростання кількості недержавних учасників конфлікту, приватизація війни призводить до трансформації природи і структури сучасного політичного насилля.

Все частіше учасники конфлікту вдаються до стратегії асиметричного застосування політичного насилля, прагнучи подолати структурну, технологічну, інформаційну, статусну та ресурсу нерівність і виявити вразливі місця супротивника. Дослідження теорії асиметричногополітичного насилля пов'язане з роботами Е. Макка, Т. Пола, Р. Томпсона, Д. Петреуса, Дж. Рекорда, К. Мітчелла Л. Дериглазової, К. Степанової, які виявили основні закономірності та парадоксальний характер сучасних насильницьких протистоянь. На думку Е. Макка, головну роль в трансформації сучасного політичного насилля відіграє ресурсно-силова

© В. Ю. Кравченко, 2012

асиметрія, яка породжує нелінійний (непрямий) розвиток політичного протистояння. Це стає головною причиною політичної, а не військової (силової) поразки сильного і перемоги слабшого (парадоксальний прояв асиметрії) [9, p. 176]. З огляду на це, мета даного дослідження полягає в з'ясуванні основних підходів до розуміння сутності асиметричної стратегії в рамках політичних відносинах та аналізі впливу даного чинника на трансформацію сучасного політичного насилля.

В ситуаціях асиметричного політичного насилля спостерігається розмивання географічних і часових кордонів, а також відмінностей між цивільними і військовими особами. Слабша сторона конфлікту намагається уникнути класичного прямого зіткнення, переміщуючи протистояння з однієї місцевості в іншу. Досить часто, таке політичне насилля свідомо здійснюється у густозаселених територіях, що підвищує ймовірність залучення до конфлікту цивільних осіб, які перетворюються на беззахисні мішені. Внаслідок цього ускладнюється можливість вірної ідентифікації законних учасників конфлікту. Рівень і динаміка політичного насилля, в таких умовах, постійно змінюються.

Поняття «асиметричне насилля» використовується для опису ситуацій нерівності і відсутності рівноваги між учасниками конфлікту. Дисбаланс між протилежними сторонами може бути настільки значним, що слабша сторона не має жодних шансів на перемогу, за умов безпосереднього, прямого протистояння. Це яскраво демонструє каузальний зв'язок між такою силовою нерівністю і поширенням у сучасному світі асиметричних форм політичного насилля. Під асиметрією розуміють відсутність симетрії, балансу, рівності, гармонії [1, с. 142]. В рамках соціально-політичних досліджень концепція асиметрії найбільше використовується для дослідження конфліктів різного рівня – від локального до глобального. Крістофер Мітчелл визначає асиметрію, як динамічний і багатогранний феномен з диференційованим розподілом відповідних ресурсів і суттєвих характеристик учасників конфліктної системи [10, p. 26].

К. Степанова пропонує розглядати асиметрію як двостороннє співвідношення, в рамках якого перевагами однієї сторони є сила і статус, а іншої – ідеологічний, мобілізаційний та організаційний потенціал. В умовах асиметричного насилля застосовується такий метод ведення бойових дій, який дозволяє максимально використовувати слабкі та вразливі сторони противника і спирається на суттєву різницю між сторонами у військовій силі, технологіях, озброєнні і правилах ведення військових дій [4, с. 49]. Асиметричність передбачає не лише різницю в методах і технологіях, а й в системі цінностей, організації, часовій перспективі. На думку Р. Томпсона, вирішальну роль в характері протікання асиметричного політичного насилля відіграє підтримка «серцем і розумом» з боку місцевого населення. Така масова підтримка являється обов'язковою і вирішальною умовою перемоги більш слабої сторони в асиметричному конфлікті. В межах політичної науки, асиметричність вказує на характер взаємовідносин та взаємозв'язків між суб'єктами в політико-правовій системі. Відбувається формування відносин особливого типу: рівність – підкореність; вертикальність – горизонтальність; плюралістичність – ієрархічність.

В рамках політичної науки сформувалася низка підходів до розуміння принципів асиметричного політичного насилля:

1. Політико-правовий підхід – в рамках якого, розглядають насильницьке протистояння між різними за статусом суб'єктами в межах однієї правової системи;
2. Традиційний підхід – розкриває зміст силової та ресурсної нерівності між учасниками політичного насилля;
3. Парадоксальний підхід – дозволяє проаналізувати причини і особливості поразки сильнішого учасника конфлікту;
4. Тактико-стратегічний підхід – характеристика тактики і стратегії асиметричної боротьби, які дозволяють компенсувати слабкість однієї із сторін насильницького протистояння;
5. Суб'єктивістський підхід – акцентує увагу на відмінності цілей та інтересів між суб'єктами протистояння;
6. Психологічний підхід – характеризує специфічні мотиваційні і ціннісні пріоритети, які впливають на розпалювання або затухання актів асиметричного насилля.

Політичні цілі, заради досягнення яких використовується насилля, стають розмитими і аморфними, бо через асиметричний характер протистояння своє колишнє значення втрачають такі поняття, як «перемога» та «поразка». Акти асиметричного політичного насилля відрізняються прихованістю політичних цілей, про істинність, яких можливо лише здогадуватися, а також повною неможливістю юридично довести причетність будь-якої неурядової організації чи окремої особистості до здійснених проявів насилля. Найскладніше спрогнозувати методи асиметричного політичного насилля, можливо виявити їх спектр, але з точністю вказати який саме, де, коли і як буде використано майже неможливо. Одна з головних особливостей такого політичного насилля – це анонімність суб'єктів, тобто відсутність конкретного джерела і виконавця, якого можна було б звинуватити у насильницьких діях [7, p. 770].

Для асиметричного політичного насилля притаманні п'ять найважливіших характеристик:

1. Асиметрія сили – якісна силова нерівність, яка передбачає різницю в військовому, технологічному і політико-економічному потенціалі антагоністичних сторін;

2. Асиметрія статусу – невідповідність формального статусу сторін конфлікту в межах існуючої національної і міжнародної системи;

3. Двостороння асиметрія – сильна сторона володіє не лише перевагами, а й слабостями, які не дозволяють її залишатися цілком невразливою. Використання слабшою стороною цієї слабкості дозволяє перетворити пряму, односторонню асиметрію в зворотну та двосторонню;

4. Ідеологічна асиметрія – використання слабшою стороною переваг екстремістських ідеологічних установок, які дозволяють збільшити мобілізаційні можливості в умовах асиметричного протистояння. Це своєрідний мобілізаційно-ідеологічний дисбаланс між суб'єктами насилля, який дозволяє по різному інтерпретувати базові поняття «безпеки», «перемоги», «поразки»;

5. Структурна асиметрія – значна різниця в організаційних формах та мобілізаційній структурі антагоністичних сторін.

Стрімке поширення асиметричного політичного насилля у сучасному світі більшість аналітиків пов'язують з формуванням нових недержавних суб'єктів політичних відносин, які прагнуть обмежити силу супротивника і використати власні переваги проти його слабких сторін. Це дозволяє їм отримати стратегічну перевагу за рахунок використання елементів несподіванки і неочікуваності.

Користуючись досягненнями глобального інформаційного середовища одна із сторін здатна з мінімальними витратами знайти і завдати удару по вразливим місцям ворога. Сучасні національні і транснаціональні групи вдаються до використання асиметричних форм політичного насилля переслідуючи релігійні, етнічні, ідеологічні, племінні, культурні та незаконні економічні цілі. Все це, підвищує не контрольованість, нестабільність та анархічність сучасної міжнародної політичної системи [8, p. 3].

Нові суб'єкти політичних відносин (терористи, міжнародні і транснаціональні злочинні організації, повстанці) практично постійно живуть у стані війни і облоги, тому політичне насилля для них стає засобом існування. Вони використовують регіони з слабкою і невдалою державністю в якості притулку, а невдоволення місцевого населення стає для них запорукою підтримки. Тактика асиметричного застосування політичного насилля вимагає швидкого прийняття рішень, ініціативності, гнучкості та нестандартності мислення.

Вдаючись до використання асиметричних форм політичного насилля одна зі сторін конфлікту не обов'язково прагне перемогти, її головним завданням є виснаження опонента до такого рівня, щоб його подальша участь у конфлікті була неможливою або невигідною. Це дозволяє слабшій стороні цілеспрямовано затягувати протистояння, змушуючи сильнішу сторону відмовитися від подальшої агресії. Рафаель Березвіль виправдовує той аргумент, що асиметричне насилля слід розглядати в якості нового типу конфлікту, по відношенню до якого стратеги повинні виробити нові підходи і способи мислення [6, p. 4].

Асиметричне політичне насилля відрізняється від класичного симетричного тим, що результати безпосереднього прямого протистояння на полі бою не є вирішальними. Так, для деяких ісламських угрупувань перемога, скоріше за все, пов'язана з актом опору і боротьби, а не з результатами прямого бою. Було б помилково з боку стратегів ігнорувати ці особливості. Використання асиметричної стратегії не передбачає максимізацію насилля, а скоріше, дозволяє спровокувати масштабну реакцію, використовуючи емоційний і культурний вплив. Це дозволяє перенести конфлікт в нові простори (символічний, людський), в рамках яких традиційні засоби і форми політичного насилля не будуть ефективними.

Завдяки асиметричному насиллю, на думку Рафаеля Березвіля, учасники конфлікту отримують змогу контролювати перебіг насильницького протистояння таким чином, щоб позиціонувати себе в якості жертви і героя, який прагне захистити власну аксіологічну систему. Він зауважує: «Сучасна асиметрія насилля є результатом еволюції суспільства та його простору, а не методів боротьби» [6, p. 14].

В деякій мірі, ще на початку 90-х років XX століття Ж. Атталі спрогнозував поступову трансформацію політичного насилля і поширення його асиметричних проявів. Він передбачав, що основним конфліктом найближчого майбутнього буде протистояння між «багатими номадами» та «бідними кочівниками». Під «багатими номадами» Ж. Атталі розумів країни «золотого мільярда», а під «бідними кочівниками» - країни що розвиваються. Схожої думки дотримувався американський дослідник Девід Такер, який спрогнозував поступове зникнення міждержавної війни і перехід до асиметричних форм протистояння. На його думку, головним джерелом асиметричного політичного насилля стануть «дикі бійці», які не відчувають жодного

жалю чи поваги до принципів цивілізованого співіснування [3].

На думку В. Вомака, симетричного насилля, на відміну від асиметричного, розглядає здатність сторін діяти тотожно по відношенню один до одного. В таких ситуаціях те, що А може зробити по відношенню до Б, Б може, в свою чергу, здійснити по відношенню до А [5, с. 121]. Нелінійний розвиток політичних відносин через асиметричні форми боротьби сприяє посиленню непрямих форм взаємодії між антагоністичними сторонами, що призводить до політичної поразки сильнішого учасника протистояння (парадоксальний прояв асиметрії).

Проаналізувавши бази даних з міжнародних конфліктів за період з 1946 по 2006 роки Л.В. Дєріглазова дійшла висновку, що за даний період з 251 конфлікту лише 30 (12 %) можна вважати симетричними, натомість 88 % конфліктів слід віднести до асиметричних на основі статусу учасників [2, с. 12]. Дієвість асиметричної стратегії пояснюється тим, що вона дозволяє підірвати політично волю опонент до продовження конфлікту. Це відбувається за рахунок внутрішніх процесів в економічних, політичних і суспільних відносин, а також міжнародних факторів.

Ефективність методів асиметричного насилля стимулює учасників конфлікту вдаватися до нелегітимних і злочинних засобів здійснення насилля, які порушують усі можливі загальноприйняті норми міжнародного гуманітарного права. На даному етапі ще складно адекватно оцінити наслідки таких процесів для системи міжнародного гуманітарного права, яка потребує додаткового переосмислення через посилення тенденцій відповідно до яких, відбувається стрімке зростання якісних і кількісних показників асиметричного політичного насилля. Достеменно відомо лише те, що такий характер сучасного політичного насилля посилює процеси ерозії та дестабілізації принципів міжнародного гуманітарного права. Тому, порушення даних принципів, у сучасному соціально-політичному житті, стало головною особливістю переважної більшості випадків застосування практики асиметричного насилля.

Приклади асиметричного протистояння на території Іраку, Афганістану, Лівану, Сомалі яскраво демонструють прагнення однієї із сторін конфлікту компенсувати значну перевагу опонента, вдаючись до засобів політичного насилля, які не відповідають жодним нормам міжнародного гуманітарного права чи ключовим принципам теорії «справедливої війни». Внаслідок такого характеру сучасних насильницьких протистоянь, шаленими темпами зростає відсоток жертв серед цивільного населення, яке перетворюється на одну із головних цілей політичного насилля [7, p. 763].

Поширення асиметричних форм політичного насилля спричиняє поступове зникнення межі між комбатами та некомбатами. Про це свідчить практика використання мирних жителів, як «живого» щита та переміщення важливих військових об'єктів на територію густонаселених міських районів.

Слабший суб'єкт політичних відносин завжди буде прагнути використати переваги асиметричної стратегії, яка дозволяє зміни співвідношення балансу сил на його користь шляхом виявлення вразливих сторін супротивника. Е. Макк запропонував декілька гіпотез, які описують причини перемоги і поразки в умовах асиметричного протистояння:

1. Перемога слабкого гравця обумовлена його сильною волею до перемоги і втратою волі до перемоги сильнішим гравцем;
2. Виснаження сильнішого учасника і як наслідок політична перемога слабшого;
3. Перемога, в умовах асиметричного протистояння, залежить від невійськових факторів (суспільна думка, ЗМІ);
4. Поразка сильнішої сторони є наслідком гострих протиріч між представниками внутрішньодержавної політичної еліти;
5. Активний осуд і тиск міжнародної спільноти, що призводить до поразки сильнішої сторони, в умовах асиметричного протистояння [9, p. 183].

В США з 2008 року видається міждисциплінарний науковий журнал «Динаміка асиметричного конфлікту», редакційна колегія якого визначає асиметричне політичне насилля, як «силовий конфлікт між державними і недержавними претендентами (challengers), який є домінуючою формою протистояння у сучасному світі» [2, с. 7]. Концепцію асиметричного політичного насилля ефективно використовують у теоретичних і прикладних дослідженнях в США, Ізраїлі, Великобританії, Австралії, Канаді.

Висновки. Таким чином, концепція асиметрії використовується для розгляду специфічних форм політичного насилля між сторонами з різними міжнародно-правовими, політичними, силовими, інформаційними, ресурсними статусами. Використання теорії асиметричного політичного насилля дозволяє проаналізувати можливості нелінійного розвитку подій на локальному, регіональному, національному та глобальному рівні політичних відносин. Використання асиметричної теорії в рамках політичної науки проявляється в розширенні насильницького протистояння не між суверенними державами, а між державою і політизованими

військовими угрупуваннями. У переважній більшості таких конфліктів найбільше страждають цивільні громадяни.

Поширенню асиметричного політичного насилля сприяють: глобалізація і регіоналізація в економіці, політиці, культурі та інформаційних комунікаціях, а також нове сприйняття етнічної приналежності. Дієвість асиметричної стратегії пояснюється тим, що вона дозволяє підірвати політично волю опонент до продовження конфлікту. Це відбувається за рахунок внутрішніх процесів в економічних, політичних і суспільних відносин, а також міжнародних факторів. Учасники протистояння, які вдаються до засобів асиметричного політичного насилля чудово розуміють, що відповідно до ціннісних пріоритетів Західного світу зростання кількості загиблих серед цивільного населення є неприйнятним, тому головною ціллю атак деяких угрупувань стають не військові, а цивільні цілі. Цей ціннісний перерозподіл терористичні угрупування вважають вразливою стороною Заходу і вдало використовують це для досягнення власних політичних цілей.

Бібліографічні посилання

1. Гайс Р., Зигрист М. Повлиял ли вооруженный конфликт в Афганистане на нормы ведения военных действий? / Р. Гайс, М. Зигрист // Международный журнал Красного Креста. – 2011. – № 881. – С. 139-182.
2. Дериглазова Л., Минасян С. Нагорный Карабах: парадоксы силы и слабости в асимметричном конфликте / Л. Дериглазова, С. Минасян // Аналитические доклады Института Кавказа. – 2011. – № 3. – 128 с.
3. Комлева Н., Борисов А. Асимметричные войны – геополитическая технология современного терроризма / Н.Комлева, А.Борисов // Обозреватель. – 2002. – № 11-12 (154-155).
4. Степанова Е.А. Асимметричный конфликт как силовая, статусная, идеологическая и структурная асимметрия / Е.А. Степанова // Военная мысль. – 2010. – № 5. – С. 47-54.
5. Фоменко С.В. Совмещая конкретно-исторический и политологический подходы (Рец. Л.В. Дериглазова. Асимметричные конфликты: уравнение со многими неизвестными. Томск, 2009. 282 с.) / С.В. Фоменко // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 2 (10). – С. 120-128.
6. Baeriswyl R. Use and Perception of Violence: A Girardian Approach to Asymmetric Warfare / R. Baeriswyl // Anthropoetics. – 2008. – № 3. – P. 1-50.
7. Geiß R. Asymmetric conflict structures / R. Geiß // International Review of the Red Cross. – 2006. – Volume 88. – № 864. – P. 757-777.
8. Grange, D.L. Asymmetric Warfare: Old method, new concern / D.L. Grange // National Strategy Forum Review. – 2000. – P. 1-5.
9. Mack A. Why big nations loose small wars: the politics of asymmetric conflict / A. Mack // World Politics. – 1975. – Vol. 27. – № 2. – P. 175-200.
10. Mitchell C. Asymmetry and Strategies of Regional Conflict Reduction / C. Mitchell // Cooperative Security: Reducing Third War Wars. N.Y.: Syracuse University Press, 1995. – P. 26-27.

УДК 327:339.5

Є. В. Магда
Києвський національний університет імені Т. Г. Шевченка

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВІДНОСИН РОСІЇ ТА КРАЇН АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ У 1998-2005 РР.

Становлення російської енергетичної експортної галузі у сер. 1990 – х рр. збіглося в часі з економічним підйомом низки азійських країн (Китаю, Індії, Південної Кореї, Японії). Азійська економічна криза 1998 р. пригальмувала, але не зупинила реалізацію ряду проектів економічної співпраці. Нормативна база цих проектів на міждержавному рівні була закладена також ще у сер. 1990 – х з початку 2000 – х рр.. вони почали поступово втілюватись у життя, втім, з низкою нереалізованих угод. Варто зазначити, що енергетичні проекти виявилися похідними і до певної міри втілювали геополітичні концепції держав-учасниць.

Ключові слова: міжнародні відносини, енергетична дипломатія, АТР, експорт енергоносіїв.

© Є. В. Магда, 2012

Становление российского энергетического экспорта в середине 1990-х гг. совпало по времени с экономическим подъемом ряда азиатских стран (Китая, Индии, Южной Кореи, Японии). Экономический кризис 1998 г. притормозил, но не остановил реализацию ряда проектов экономического сотрудничества. Нормативная база этих проектов была сформирована также в середине 1990-х гг. С начала 2000-х гг. их реализация постепенно начала возобновляться, хотя ряд договоров так и остались на бумаге. Отметим, что энергетические проекты оказались производными от геополитических концепций стран-участниц и в определенной мере реализовывали их.

Ключевые слова: международные отношения, энергетическая дипломатия, АТР, экпорт энергоносителей.

The establishment of Russian energy export was synchronized to economic growth in Asian countries, such as China, India, South Korea, Japan. Economic crisis in 1998 slowed down the realization of some projects in economic cooperation, but did not stop them at all. Normative basis for these projects was formed during mid-90th as well. From the beginning of 2000th the realization of some projects continued, but not all of them. Author points out that energy projects correspond to geopolitical conceptions of participants and the main goal of these projects are to realize them.

Keywords: international affairs, energy diplomacy, Asian-Pacific Region, energy export.

Актуальність. За умов стратегічної важливості енергоносіїв для стабільності провідних економік світу роль енергетичного чинника у міжнародних відносинах перебуває на стабільно високому рівні. Формулювання завдань зовнішньої політики кожної держави містить у собі елементи дотримання енергетичної безпеки та визначення пріоритетних напрямів співпраці у цій царині. Оскільки родовища енергоносіїв, інфраструктура видобутку та транспортування розташовані у світі нерівномірно, шляхи постачання енергоносіїв віддзеркалюють як методи використання геологічного потенціалу своїх територій державами-експортерами, так і політико-економічні преференції держав-споживачів. Одним з прикладів такої взаємодії є відносини РФ та КНР. Ці відносини мають свою історію, і період 1998-2005 рр. став часом формулювання основних засад співпраці двох великих держав.

Історіографія. Дослідження зазначеної проблематики спираються, передусім, на аналіз економічної взаємодії держав в енергетичній сфері. До них, насамперед, відносяться, окрім статистики самих держав, впливові міжнародні аналітико-статистичні збірники, як от World Energy Outlook та BP Statistical Rewiew of World Energy [1; 2; 3]. Загальний аналіз зазначеної проблеми міститься у працях С.Жизніна [4], В.Якуніна [11], В.Тарлінського [10], критичний аналіз російської «енергетичної дипломатії» міститься у працях західних експертів: Р.Слейтера [9], С.Ліба [5] та російських публіцистів В.Панюшкіна, М.Зигаря [8] та російсько-британського дослідника А.Остальського [7]. Їхні дослідження спрямовані на формування загальної оцінки енергетичного фактору у міждержавних відносинах початку нового тисячоліття. Формування сучасного стану енергетичних відносин провідних держав світу мало свої етапи, серед яких 1998 – 2005 рр. становлять помітний своєрідний етап. Він позначає відновлення масштабних проектів співпраці в енергетичній сфері Росії з країнами АТР після Азійської фінансової кризи 1998 р.

Відповідно, *метою статті* є загальна характеристика форм і напрямів співпраці Російської Федерації та країн АТР в енергетичній сфері у час виходу з кризи та відновлення.

Основний текст. Особлива зацікавленість Росії в розвитку енергетичного співробітництва з країнами Азії та Азіатсько-Тихоокеанського регіону ґрунтується на наступних факторах.

По-перше, у регіоні спостерігається стійке зростання попиту на енергоресурси, швидкий розвиток ринків збуту з великими потенційними можливостями для поставок російського газу, нафти і нафтопродуктів, а в перспективі – електроенергії і енергоустаткування, включаючи його наукомісткі види і, можливо, послуги.

Судячи з прогнозів кінця 1990 – х років, підтверджених подальшими даними, економічне зростання в регіоні мусило продовжуватися і на початку XXI ст., попри серйозну фінансову кризу, яку пережили у попередні роки багато країн Азії.

По-друге, в низці країн регіону існував потенційний попит на російських фахівців в енергетичній сфері практично всіх профілів.

По-третє, регіон вже став одним з найбільших ринків капіталу, можливості якого, зокрема, могли бути використані для освоєння ресурсно-сировинного потенціалу Східного Сибіру і Далекого Сходу Росії шляхом реалізації великих міжнародних проектів [3, 2004, P. 41, 433].

Важливо мати на увазі економічну і політичну неоднорідність країн регіону, а також відмінність їхніх інтересів. Нагадаємо, що серед них є й експортери енергетичних ресурсів –

зокрема, Австралія, В'єтнам, Індонезія, Малайзія. Деякі з них могли виступати – в залежності від ситуації – партнерами або конкурентами Росії. Доцільно зважати на те, що саме в АТР розташовані найбільш динамічні в економічному відношенні країни-імпортери, кожна з яких виявляла інтерес до розвитку енергетичної співпраці з Росією. Окрім Китаю і Японії, особливий інтерес для Росії в плані розвитку енергетичного співробітництва уявляли двосторонні відносини з Республікою Корея, КНДР і Індією. Наприкінці 1990 – х рр. з боку Індії і Китаю проявлялися ініціативи початку своєрідного тристороннього діалогу з Росією з приводу стратегічного енергетичного партнерства.

В Азійсько-Тихоокеанському регіоні, попри наслідки фінансової кризи 1998 р., активно розвивалося не лише двостороннє, але й багатостороннє енергетичне співробітництво. Значною мірою це було пов'язано з формуванням інститутів регіонального енергетичного співробітництва у рамках міжурядового Форуму Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС). В АТЕС, утвореному в 1989 р., беруть участь: Австралія, Бруней, Гонконг, Індонезія, Канада, КНР, Республіка Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Сінгапур, США, Таїланд, Тайвань, Філіппіни, Чилі і Японія [3, 2004, pp. 390-402]. У листопаді 1997 р. на саміті АТЕС у Ванкувері було прийнято рішення про прийом до нього Росії, Перу і В'єтнаму в якості постійних членів, що офіційно відбулося на саміті АТЕС в листопаді 1998 р. у столиці Малайзії Куала-Лумпурі. З 1998 р. Росія регулярно бере участь у щорічних самітах цієї організації.

Організаційними питаннями займається секретаріат АТЕС, розташований у Сінгапурі. В АТЕС діє інститут голови Форуму, функції якого по черзі виконують країни-члени. Рішення ухвалюються на основі консенсусу. Щорічно проводяться неформальні зустрічі глав держав і урядів, в межах яких зазвичай проходять наради міністрів закордонних справ і економіки. Координацією економічної взаємодії по різних напрямах в АТЕС займаються спеціалізовані комітети і робочі групи.

Енергетичне співробітництво в рамках АТЕС координується постійним секретаріатом робочої групи з енергетики, який знаходиться в Канберрі (Австралія). Крім того, узгодження порядку денного засідань групи, а також фінансування програм і проектів здійснюється в контактах з секретаріатом АТЕС. У рамках енергетичного спрямування діяльності АТЕС набирає чинності Азіатсько-тихоокеанський енергетичний дослідний центр, створюються спеціалізовані робочі групи за напрямками: статистичні огляди, енергетична ефективність та енергозбереження, екологія енергетики, обмін технологіями, розробка мінерально-сировинних ресурсів. Можна припустити, що енергетична співпраця у рамках АТЕС буде й надалі розвиватися з урахуванням досвіду діяльності МЕА, що може призвести до утворення в перспективі постійно діючого органу.

Два рази на рік проходять засідання робочих груп. Щорічно проводиться конференція на рівні міністрів енергетики країн-учасниць АТЕС. До порядку денного цих зустрічей у досліджуваний період найчастіше включалися такі питання:

- Особливості енергетичної політики країн Азії, лібералізація енергетичного ринку в регіоні;
- Реалізація цільових програм співробітництва та проектів;
- Розвиток відносин з Міжнародним енергетичним агентством (МЕА);
- Розвиток електроенергетичної та газової інфраструктури в регіоні;
- Ядерна безпека, а також процедурні та організаційні питання.

В енергетичному співробітництві в рамках Форуму АТЕС велике значення має розвиток системи енергетичної безпеки в регіоні, в тому числі –

в плані зменшення залежності від поставок нафти і газу з Близького Сходу, а також вирішення екологічних проблем. У зв'язку з цим спостерігається активізація інвестування в розвиток регіональної газотранспортної інфраструктури [4, с.327]. Низка країн-учасниць Договору до Енергетичної хартії (ДЕХ), зокрема, Японія і Австралія, пропонували використовувати деякі положення для розвитку регіонального співробітництва в АТР.

Крім АТЕС, існують інші напрями розвитку багатостороннього регіонального енергетичного співробітництва азіатських країн. Перш за все, це стосується Північно-Східної Азії (Росія, Китай, Японія, Монголія, Південна Корея, Північна Корея). Наприклад, колишній міністр закордонних справ Японії Т. Накаяма висунув концепцію Азіатського енергетичного співтовариства, стрижнем якого є ідея налагодження тісної співпраці між Росією, Японією, Китаєм, Південною Кореєю і США в освоєнні сибірських і далекосхідних нафтогазових родовищ. Для реалізації цього проекту в Японії був сформований комітет на чолі з Т. Накаяма, який налагодив контакти з державними органами, корпораціями та науковими організаціями в Китаї, Південній Кореї і США [3, 2004, p.44]. У Росії також розробляються ідеї розвитку регіонального енергетичного співробітництва. З ініціативи голови комітету з міжнародних справ Державної Думи В. П. Лукіна

вивчалася можливість створення «Енергетичного агентства Східної Азії» за участю Росії, Китаю, Японії, Монголії, Тайваню, Південної та Північної Кореї. Необхідно відзначити, що зазначені та інші ідеї розвитку багатостороннього енергетичного співробітництва у Північно-Східній Азії в основному зводилися і зводяться до формування регіональних енергетичних ринків, для чого передбачається розвиток відповідної інфраструктури (системи нафто-і газопроводів, мереж для передачі електроенергії і т.д.). Крім того, велика увага приділяється створенню системи колективної енергетичної безпеки, для чого необхідне опрацювання не лише політичних, правових та інституційних аспектів, але також практичних питань створення стратегічних запасів нафти і нафтопродуктів, захисту об'єктів енергетичної інфраструктури і т.д.

Для Росії розвиток багатостороннього співробітництва в цьому регіоні має велике практичне значення з огляду її геополітичних та економічних інтересів. Перспективи такого співробітництва неабиякою мірою пов'язані з розвитком ПЕК Східного Сибіру і Далекого Сходу, з реалізацією великих міжнародних проектів у цих російських регіонах, а також прогресом у двосторонніх енергетичних відносинах Росії з країнами регіону. Геополітичні зацікавлення Росії в АТР не менш очевидні та логічні.

Кілька суттєвих програм енергетичного профілю, пов'язаних з розробкою родовищ нафти і газу на азіатській території Росії, мають велике значення для розвитку енергетичного співробітництва з країнами Північно-Східної Азії. Необхідно відзначити вихідну ймовірність підключення Росії до регіонального енергетичного співробітництва, зокрема, у зв'язку з опрацюванням проектів поставок нафти і газу зі Східного Сибіру і Далекого Сходу до країн регіону. Інтерес до реалізації цих проектів виявлявся з боку ділових кіл Кореї, Тайваню, Гонконгу, Японії, США, Індії. Крім економічних аспектів, ці проекти мали і геополітичне значення, оскільки поставки російських енергетичних ресурсів сприяли би диверсифікації джерел енергетичної газопостачання в регіоні, зменшення залежності від країн Перської затоки, а також розвитку регіональних енергетичних ринків.

Слід зазначити, що вельми цікавий досвід розробки багатостороннього енергетичного співробітництва, в т.ч. – у сфері колективної системи енергетичної безпеки – накопичено країнами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН). Ця міжнародна організація була створена в 1967 р. для розвитку політичного, економічного і культурного співробітництва між країнами азійського регіону. У неї входять Бруней, В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни. В якості спостерігачів у заходах Асоціації беруть участь інші країни, включаючи Росію. У рамках АСЕАН існує «Угода про регіональну нафтову безпеку», що набула чинності в червні 1988 р. Її основою є система перерозподілу нафти між країнами-учасниками у разі надзвичайних ситуацій з її постачанням [3, 2003, p.24]. При настанні подібної події країни АСЕАН повинні віддавати пріоритет нафті, що видобувається в країнах-членах цієї регіональної організації. На країни АСЕАН на 2000 р. припадало близько 4% світового споживання нафти, і до теперішнього часу вони досягли певних успіхів у питаннях диверсифікації поставок палива з метою зниження надлишкової залежності від імпорту нафти. У регіоні активно розвивається видобуток газу та інфраструктура з його транспортування, що дозволить у недалекому майбутньому країнам-експортерам нафти (Бруней, Індонезія і Малайзія) вивільнити більшу її кількість для експорту, а також експортувати скраплений, а в перспективі –

і трубопровідний газ. На межі століть все більше уваги приділялося питанню створення стратегічних запасів нафти. Крім того, в рамках АСЕАН опрацьовуються проекти розвитку регіональних газопроводів і мереж для передачі електроенергії, що дозволить сформувати ринок газу та електроенергії у цьому регіоні Азії.

На початку нинішнього століття спостерігалася висока активність розвитку регіонального енергетичного співробітництва в Південній Азії, ініціатором якого стала Індія. Це пов'язано з планами розробки нафтогазових родовищ в Бірмі, Бангладеш та інших країнах регіону. Зокрема, значна увага приділяється перспективам розробки нафтогазових родовищ в Бенгальській затоці, який іноді називають «Північним морем Південної Азії», а також доцільності розвитку енергетичних відносин країн Перської затоки та Південної Азії.

Крім того, енергетична дипломатія Індії висуває гасло «пан-азійської солідарності в енергетиці» і створення «нової енергетичної структури світу». Врешті на початку 2005 р. Саме в Індії були проведені нафтовий і газовий саміти, в яких взяли участь представники постачальників і споживачів енергоресурсів в Азії [2, 2005, p.246]. В ході цих зустрічей обговорювалися питання спільної енергетичної безпеки в Азії, а також формування «єдиного азіатського нафтового ринку». Це пов'язано з прагненням Індії, яка все більше залежить від імпорту енергетичних ресурсів, уникнути жорсткої конкуренції з іншими імпортерами, перш за все – Китаєм, Японією і Південною Кореєю, – за доступ до ресурсно-сировинної бази Близького Сходу, Росії та інших країн. Слід зазначити, що індійські представники припускають активну участь Росії, Казахстану,

Туркменістану та інших країн СНД в розвитку енергетичного співробітництва в Південній Азії і у формуванні «єдиного азійського енергетичного ринку».

Найважливіший напрям в зовнішній енергетичній політиці РФ в АТР – тісна співпраця з Китаєм. Китайська Народна Республіка є однією з провідних в енергетичному відношенні держав у світі, що дозволяє їй забезпечити рівень енергетичного споживання, необхідний для національної економіки, що швидко розвивається. У 2004 р. розміри ВВП країни перевищили $ 1,5 трлн., а середньорічні темпи його зростання на початку нинішнього століття складали 7 – 8,5%. За багатьма тодішніми прогнозами, країна могла зберегти (і дійсно зберігає) досить високі темпи економічного розвитку і в перші два десятиліття нинішнього століття. Однак це можливо тільки в тому випадку, якщо Пекіну вдається забезпечити необхідні для економіки країни все більші фізичні обсяги енергетичних ресурсів. Китай активно нарощує свою присутність на світових ринках промислових товарів, його експорт у 2004 р. досяг $ 530 млрд., а імпорт перевищив $ 500 млрд. Валютні резерви країни в 2004 р. перевищували $ 140 млрд. Фінансово-економічне становище Китаю виглядало досить стійко. Рівень інфляції в 2004 р. склав 2,7%, а зовнішній борг – $ 205 млрд. [3, 2004, p.58]. Політична і економічна стабільність, а також високі темпи економічного розвитку зробили країну привабливою для іноземних інвесторів – зі США, Японії, Сінгапуру, Тайваню, Південної Кореї. У 2003 р. обсяг прямих іноземних інвестицій склав $ 53 млрд. Китай став основним реципієнтом фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових інститутів, насамперед – Світового банку, загальні надходження коштів для розвитку китайської економіки від якого на початку нинішнього століття склали близько $ 28 млрд. Важливим кроком для економічного розвитку Китаю став його вступ у 2001 р. у СОТ, зважаючи на те, що в структурі експорту країни переважає промислова та сільськогосподарська продукція.

На межі тисячоліть Китай суттєво розвинув свій ПЕК, вийшовши за обсягом виробництва енергетичних ресурсів на третє місце в світі, поступаючись лише США та Росії. КНР має значні запаси енергетичних ресурсів, посідаючи перше місце в світі за потенціалом гідроенергетичних ресурсів, третє – за розвіданими запасами вугілля і восьме – за запасами нафти. Розвідані запаси вугілля на початку століття склали 115 млрд. т, або понад 11% світових запасів. Розвідані запаси нафти склали 3, 3 млрд. т (2,3% світових запасів), а газу – 1,8 трлн. куб. м (1% світових запасів) [3, 2004, p.63] До того ж, у Китаї знаходяться досить великі запаси уранової руди.

У 2004 р. у Китаї було видобуто близько 1,5 млрд. т вугілля, що склало понад 30% його світового видобутку. Рівень видобутку нафти в тому ж році перевищив 170 млн. т (4,6% світового видобутку), а газу – 25 млрд. куб. м (1% світового видобутку). У 2004 р. в Китаї було вироблено понад 1,5 трлн. кВт / год електроенергії (близько 7,5% світового виробництва) [3, 2005, p.101].

У другій половині 90 – х рр. в КНР помітно посилилася увага до розвитку двосторонньої енергетичної співпраці з Росією. Розглядаючи інтерес обох держав до такої співпраці, відзначимо, що між ними намітилося довгострокове стратегічне партнерство, яке будувалося на основі спільної «Декларації про багатополярний світ і формування нового міжнародного порядку». Ця спільність інтересів виявилася стабільною і до сьогодні. Тому енергетичний фактор сприймався як такий, що спроможний зміцнити матеріальну базу такого партнерства, доповнивши інші елементи російсько-китайської взаємодії (військово-технічне, науково-технічне співробітництво, торгівля та ін.) Оцінюючи китайські інтереси, необхідно звернути увагу на те, що це партнерство поєднується із зовнішньополітичним курсом на диверсифікацію джерел постачання енергетичних ресурсів і зменшення зростаючої залежності від країн Перської затоки. Крім того, Китай виходить з того, що активна співпраця з Росією в галузі енергетики буде сприяти формуванню регіональної системи енергетичної безпеки. І, нарешті, постачання енергетичних ресурсів з регіонів Росії, розташованих порівняно недалеко від Китаю, можуть виявитися більш економічними і надійними в порівнянні з іншими регіонами світу. У зв'язку з цим звертає на себе увагу той факт, що китайські фахівці звертали значний інтерес до використання досвіду розробки «Енергетичної стратегії Росії на період до 2020 р.» при роботі над своєю власною стратегією [6].

Оцінюючи російські інтереси, необхідно виділити збіг поглядів Росії та Китаю на доцільність формування міцного енергетичного фундаменту довгострокового стратегічного політичного і економічного партнерства. Крім того, енергетичний ринок Китаю, що швидко розвивається, становить великий інтерес для російських енергетичних компаній не тільки в області постачання енергоресурсів, але і устаткування, технологій, послуг. І, нарешті, здійснюючи великі, орієнтовані на Китай міжнародні енергетичні проекти на Далекому Сході, в Західному і Східному Сибіру, Росія може залучити солідні закордонні інвестиції, що дасть можливість розвивати не тільки галузі ПЕК, але також соціальну і транспортну інфраструктуру в цих регіонах Росії.

Енергетична співпраця Росії і Китаю спирається на політичні домовленості про стратегічне

взаємодію у XXI столітті. Саме у період 2000 –

2005 рр. формуються механізми реалізації такої співпраці, а також зміцнюється її договірно-правова база. Російсько-китайські зустрічі на вищому рівні проводилися практично щороку. Крім того, сформовано механізм регулярних зустрічей голів урядів обох держав – комісія з підготовки зустрічей прем'єрів, у складі якої є підкомісії з енергетичної співпраці і співпраці в галузі ядерної енергетики.

Правова основа енергетичної співпраці між двома країнами досить поважна. Вона в означений період спирається на нормативну основу, закладену у попередні роки. Це, перш за все, «Угода між урядами Російської Федерації і Китайської Народної Республіки про спільне розгортання співпраці в енергетичній сфері» від 25 квітня 1996 р., а також «Угоду між Міністерством палива та енергетики Російської Федерації та Китайською національною нафтогазовою корпорацією про організацію проектів співпраці в області нафти і газу» від 27 червня 1997 р. Крім того, співпраця в галузі ядерної енергетики здійснюється на основі підписаного 25 квітня 1996 міжурядової «Угоди про співробітництво в галузі мирного використання атомної енергії» і «Угоди про спорудження АЕС» від 18 грудня 1992 р.

Принципове значення мала підписана 18 липня 2000 р. «Угода між Урядом Російської Федерації і Урядом Китайської Народної Республіки про продовження співпраці в енергетичній галузі», а також ряд інших ухвалених у наступні роки документів. Перспективи взаємодії в ПЕК постійно входять до порядку денного переговорів на вищому рівні. Зокрема, у спільній декларації Російської Федерації та Китайської Народної Республіки, прийнятої в ході візиту російського президента В. В. Путіна в Китай в жовтні 2004 р., зазначено, що сторони будуть стимулювати співробітництво в енергетичній сфері з метою досягнення на даному напрямку реального прогресу [1, 2004, p.157] .

Висновки. Становлення російської енергетичної експортної галузі у сер. 1990 – х рр. збіглося в часі з економічним підйомом низки азійських країн (Китаю, Індії, Південної Кореї, Японії). Азійська економічна криза 1998 р. пригальмувала низку проектів економічної співпраці, але лише відтягла їх реалізацію в часі. Нормативна база цих проектів на міждержавному рівні була закладена ще також у сер. 1990 – х рр.. З початку 2000 – х вони почали реалізовуватися, але край поступово, з низкою нереалізованих угод. Варто зазначити, що енергетичні проекти виявилися похідними від геополітичних концепцій держав-учасниць.

Бібліографічні посилання

1. BP Statistical Rewiew of World Energy. – L., 1998-2005.
2. United Nation Population Division (UNPD). - UN, NY, 1998-2005.
3. World Energy Outlook. Paris: IEA / OECD, 1998-2005.
4. Жизнин С. Энергетическая дипломатия России./С. Жизнин – М.: Ист Бук, 2005.
5. Либ С. Фактор нефти. – М.- СПб. – К.: Вильямс, 2007.
6. Основные положения Энергетической стратегии России на период до 2020 года. – М.: Минэнерго, 2000.
7. Остальский А. Нефть: чудовище и сокровище. – СПб.: Амфора, 2009.
8. Панюшкин В., Зыгарь М. Газпром: новое русское оружие./В.Панюшкин – М.: Захаров, 2008.
9. Слейтер Р. Нефть: кто диктует правила. – М.: ЭКСМО, 2011.
10. Тарлинский В. Трубопроводы – инструмент геополитики. – М.: МИК, 2009.
11. Якунин В. Геополитические вызовы России: современное транспортное измерение. – М.: УРСС, 2007.

УДК 321.7 : 334.021 + 338.246.02

Ю. В. Марченко
Національний інститут стратегічних досліджень

ВНУТРІШНЬО – ТА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ВИБОРУ МОДЕЛІ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Аналізуються фактори підвищення ефективності підприємницької діяльності в Україні у контексті внутрішньої та зовнішньої політики держави. Розкрито особливості внутрішньо – та зовнішньополітичних чинників вибору моделі безпеки підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, безпека, політика, ринкова економіка, лібералізм,

демократія.

Анализируются факторы повышения эффективности предпринимательской деятельности в Украине в контексте внутренней и внешней политики государства. Раскрыты особенности внутренне– и внешнеполитических факторов выбора модели безопасности предпринимательства.
Ключевые слова: предпринимательство, безопасность, политика, рыночная экономика, либерализм, демократия.

The factors of increasing of the entrepreneurial activity efficiency in Ukraine are analysed in the context of domestic and external policy of the state . The features of domestic– and foreign–policy factors of choice of an entrepreneurship security model are exposed. The main domestic–policy factors are related to the state support of production and realization of products, financial–credit maintaining, informational–consultative support with relevant training and re–training of entrepreneurs. Realization of these aspects needs clear regulation in the Ukrainian legislation. The foreign–policy factors deal with the position of Ukraine in the world social–economic and social–political life, the defence of interests of Ukraine producer in the system of world trade, assistance of the export of Ukrainian commodities, etc.

The differences of becoming of the entrepreneurship in Ukraine from similar processes in Western Europe – in countries, where forming of capitalist market proceeded more naturally and today does not lean against overcoming of the planned economy stereotypes are opened up. Among foreign–policy factors the accent on co–operating with Russia and European Union is done. It is underlined, that the vagueness of Ukraine in relation to the degree of its integrating in different international unions brakes a domestic policy, and disable the transformation to more effective model of entrepreneurship security providing..

The research is directed on the ground of Ukrainian choice between four base socio–political models of entrepreneurship security: autocratic, oligarchic, democratic, liberal ones. These models were formed in previous works of the author. Their advantages and failings are shown in the context of different domestic– and foreign–policy factors. The choice of model must push off from such main criteria of estimation of its efficiency, as legal defense and freedom of realization of entrepreneurship initiative. For the ground of final choice of model the detailed study of democratic and liberal experience of entrepreneurship security providing in the countries of Western Europe and comparison of these successes with accordance of these models to the features of Ukrainian ethnosocial life is needed.
Keywords: entrepreneurship, security, policy, market economy, liberalism, democracy.

Вільне підприємництво, як найважливіша складова капіталістичного виробництва, що забезпечує суспільство товарами та послугами, потребує захисту або самозахисту для якісного задоволення потреб споживачів. Ініціативи підприємців, ризики інноваційної діяльності малого та середнього бізнесу потребують підтримки на законодавчому рівні. В Україні сучасне підприємництво не може розвиватися автономно, як на Заході в період первинного накопичення капіталу, а має тісний зв'язок з зовнішньою та внутрішньою політикою держави.

Дискусійне питання з приводу вибору моделі безпеки підприємництва в Україні стосується не тільки проблем підвищення економічної ефективності, подолання фінансово–торговельних та соціальних ризиків, а, насамперед, актуалізує низку внутрішньо – та зовнішньополітичних факторів (аспектів) розбудови країни (держави). Вибір моделі безпеки підприємництва відбувається на тлі розбудови ефективних політичних інститутів через проведення реформ владою для забезпечення економічного зростання.

Чинники вибору моделі залежать від взаємозв'язку соціальних, економічних, політичних реформ щодо пожвавлення динаміки трансформаційних змін.

Закони економічної динаміки сучасного світу ігнорують кордони національних держав, але, практики різних націй не носять уніфікований характер, тому при розробці стратегій розвитку необхідно брати до уваги етнічні особливості, культурні традиції, менталітет. Імплементація тієї чи іншої моделі безпеки підприємницької діяльності для досягнення економічного зростання вимагає її детального аналізу з урахуванням характеристик українського соціуму.

Проблематика даної статті зумовлена актуальністю визначення шляхів розвитку внутрішньої та зовнішньої політики держави для заохочення підприємницької діяльності, пояснення причин як успішних, так і помилкових зусиль в політиці уряду щодо розбудови ефективної моделі безпеки суб'єктів ринкового господарювання.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей внутрішньої та зовнішньої

© Ю. В. Марченко, 2012

політики України, що сприяють розвитку економічної сфери; розкриття умов формування безпеки підприємництва; пошук ефективної моделі безпеки підприємницької діяльності в Україні.

Особливості розвитку пострадянських держав та порівняльний аналіз світових економік, вплив соціальних інституцій на політичні практики розкриваються в працях провідних українських науковців: Т. Вахненко, Є. Головахи, Д. Лук'яненко, П. Кутуєва, А. Мазаракі, Н. Паніна. Вивченню особливостей формування зовнішньої політики присвячені наукові дослідження Є. Камінського, В. Копійки, М. Лебедєвої, В. Манжола, Д. Треніна, Д. Фельдмана, М. Хрустальова. Праці вітчизняних економістів В. Бородюка, В. Голікова, Т. Ковальчука, В. Кредісова, Ш. Лукінова, С. Мочерного, В. Новікова, В. Савчука, А. Шегди визначають національне підприємництво як стратегічно важливу сферу діяльності для сучасного українського суспільства. Вагомий внесок у дослідження питання формування державних інститутів щодо забезпечення підтримки малого підприємництва зробили Л. Беленок, Л. Воротіна, О. Долгальова, Д. Ляпіна, М. Пивоваров, Т. Уманець та ін. Проблемами сприяння підвищенню ефективності підприємництва займались такі науковці, як З. Варналій, В. Горфінкель, Б. Мільнер, А. Рубе, В. Швайнер.

Відсутність перспектив для України в 90–х роках щодо швидкого входження рівноправним партнером до Європейського Союзу, значний економічний та політичний вплив на внутрішню та зовнішню політику влади з боку Російської Федерації загальмували перехід до демократії. Підприємництво розвивалося в умовах реструктуризації системи соціальних інститутів СРСР та їх хворобливої адаптації до вимог нових орієнтирів – демократичної ідеології, вільного ринку, безпосередній взаємодії зі світовою капіталістичною економікою. Органи управління на всіх рівнях, головним чином, виконували функції регулятора взаємин між економічними суб'єктами і державою, а не прагнули до формування умов для ефективного підприємництва. Інтереси підприємців не захищалися державою належним чином як на законодавчому, так і на виконавчому рівнях, що призвело в, кінцевому результаті, до виникнення тіньових структур і криміналізації суспільства.

Малим та середнім підприємствам притаманні висока маневреність виробництва, здатність до швидкого перепрофілювання діяльності, зміни асортименту продукції, впровадження нової техніки та нових технологій, готовність до виправданого підприємницького ризику. Розвиток мережі малих та середніх підприємств дозволяє наблизити сферу виробництва до споживача, підвищити ефективність використання місцевих сировинних і трудових ресурсів держави. Роль малого підприємництва в забезпеченні сталого економічного зростання держави обумовлює необхідність створення діючої інфраструктури підтримки [12, с. 44]. Політика державної підтримки малого та середнього бізнесу, що активно тиражується українськими мас–медіа, не сприяє ні зростанню індивідуальної активності, ні модернізації підприємницької сфери. Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» та Закон України «Про державну підтримку малого підприємництва», на думку Н. Кочубей, навіть у термінах «сприяння» і «підтримка» припускають адресний характер цих дій, спрямованість на суб'єкта, а не на середовище його дій [5, с. 171].

Підтримуючи тільки окрему галузь виробництва або конкретне підприємство, держава ігнорує стан соціально–економічного середовища. Адресна підтримка не завжди може бути прозорою, що збільшує небезпеку корупції та переходу ще більшої кількості підприємців до «тіньової» економіки. Кожен суб'єкт ринку функціонує у фінансовому середовищі держави, тому обов'язковою умовою є сприятлива система оподаткування, що забезпечує умови для виходу з «тіньової» економіки. Створення ситуації, коли підприємцям не буде сенсу ховати свій прибуток, а легально витрачати гроші стане вигідно, перетворять закони на генеруючий фактор, а не гальмуючий. Тому актуальним для формування внутрішньополітичних чинників безпеки підприємництва є розробка стратегії розвитку, а не підтримки, що призведе до суттєвих зміни функції держави та діяльності всіх гілок влади. Відмовившись від регулюючої функції, «держава повинна перейти до створення правового соціально–культурного середовища, іншими словами, до створення умов для кооперації та самоорганізації людського капіталу і відстежування ефективності цих умов» [5, с. 173–174]. Такі партнерські взаємини сприяють розвитку інноваційного потенціалу як держави, так і підприємців.

Отже, сьогодні найважливішим завданням внутрішньої та зовнішньої політики влади є побудова ефективної моделі безпеки підприємництва, критеріями оцінки якої виступають правовий захист і свобода реалізації підприємницької ініціативи. Тому питання, яку саме модель безпеки підприємництва необхідно обрати, набуває особливої актуальності та потребує негайного вирішення. Демократична, ліберальна, олігархічна, навіть автократична моделі – які були концептуалізовані в наших попередніх розвідках [див., напр.: 7] – мають певні переваги

та недоліки. Визначення чинників ефективності розвитку підприємництва та заходів щодо їх реалізації в сучасній Україні сприятимуть вибору тих чи інших принципів побудови системи безпеки суб'єктів економічної діяльності. Методи заохочення економічного розвитку в різних моделях безпеки підприємництва суттєво відрізняються залежно від ідеологічних настанов та є результатом взаємовпливу цілеспрямованих дій з об'єктивними факторами. Так і оцінка результатів реформ залежить від ідеологічних переконань учасників цих процесів. Успішний вибір моделі безпеки підприємництва в України можливий за умов детального аналізу всіх ідеологічних стратегій розвитку економіки, дослідження аналогічних процесів в інших країнах, та врахуванні особливостей історичного шляху нашої держави.

Наближення кордонів України до Європейського Союзу робить вкрай проблематичним повторну після Радянського Союзу легітимацію в нашій країні авторитаризму. Авторитарні політичні утворення не здатні створити дієву модель безпеки господарювання малих та середніх підприємств. Їх ідеологія побудована на жорсткій ієрархії управлінського апарату, обмеженні політичних свобод, нехтуванні політичною опозицією, придушенні груп захисту інтересів тощо. Авторитарна держава закорінена у місцевому капіталі та тяжіє до протекціонізму й субсидіювання місцевої промисловості. Саме це пояснює той факт, що риторика «демократії» набула майже універсального характеру серед політичних сил України.

На формування української нації завжди помітний вплив мали зовнішні фактори, в різний час наша країна територіально була поділена між різними державами, однак, «як ілюстрація такої ситуації, де людство духовно переросло примусові зв'язки, що накладаються на нього ззовні», український менталітет характеризується індивідуалізмом, активної життєвої позицією кожного громадянина [4, с. 38]. Ф. Хайєк, теоретик неолібералізму, головною рисою індивідуалізму вважав «повагу до особистості, визнання абсолютного суверенітету поглядів і нахилів людини в сфері її життєдіяльності, якою б специфічною вона не була, і переконання в тому, що кожна людина повинна розвивати властиві йому дарування» [11, с. 121].

Олігархічні риси, що завжди були притаманні українській державі, не заперечують принципів розвитку вільного ринку, з рівними можливостями для кожного громадянина, але їх втілення відбувається повільно через щільні зв'язки бюрократії з політикою. Призначення урядовця на ту чи іншу державну посаду визначається не компетентністю та професіоналізмом, а політичної кон'юнктурою, що призводить до гальмування реформ. Однією з головних характеристик держави, що спроможна захистити власний малий та середній бізнес, є її відносна автономність, можливість реалізовувати реформи всупереч інтересам впливових регіональних промислових та аграрних груп.

Отже, формування конкурентного підприємництва ускладнюється наявністю не тільки корумпованої бюрократії, але й впливом на владу олігархічних кланів. Інтереси промислових і аграрних груп носять не тільки локальний, а і транснаціональний характер. Використання ними державних ресурсів для збільшення власних прибутків нівелює головне завдання влади – здатність захищати інтереси всіх громадян, а не маніпулювати фінансовою сферою для підтримки інтересів меншості, ігноруючи інвестиції в людський капітал. В такій ситуації не використовується регулююча функція державної власності. На ринку, який контролюється олігархічними групами, саме державні підприємства сприяють розвитку конкуренції. Незважаючи на історичні корені виникнення фінансово–промислових груп, наприклад, земляцтв, братств, їх діяльність негативно відбивається на сучасних процесах ринкової економіки. Таким чином, дефіцит безпеки малого та середнього суб'єктів підприємницької діяльності в нашій країні вимагає вивчення демократичного та ліберального досвіду, впровадження практик країн–лідерів світового співтовариства в розробку моделі взаємодії держави та підприємця.

Зовнішньополітична ситуація для України визначається ступенем інтегрованості в міжнародні асоціації та спілки, партнерськими відносинами з іншими країнами. Наша держава на сьогоднішній день зберігає певну невизначеність у системі міжнародних відносин щодо економічних союзів та військових блоків, хоча і є членом таких організацій, як ООН, СОТ, ОБСЄ, Рада Європи, СНД. Недостатність інституціалізації міжнародних зв'язків із зовнішнім світом необхідно постійно надолужувати, недостатній рівень інтеграційних процесів впливає і на внутрішню політику. Поглиблення міжнародного співробітництва надасть поштовх для внутрішніх змін в Україні. Визначення місця нашої країни в системі міжнародних стосунків між Сходом та Заходом (спрямування розвитку державних інститутів, шляхи забезпечення економічного зростання, характер каналів взаємодії з суспільством, вплив громадянських свобод на політичну практику) зумовлює і вибір моделі безпеки підприємництва.

Сьогодні спостерігається особлива увага до України з боку Європейського Союзу, США, НАТО та інших провідних гравців світової політики. Географічно Україна знаходиться у вигідному положенні, наближеність кордонів Європейського Союзу сприяє процесу економічної інтеграції,

посиленню демократичних орієнтирів у внутрішній та зовнішній політиці. Український уряд прагне виконати всі умови угод з Європейським Союзом, зокрема, удосконалення законодавчого та інституційного забезпечення підприємництва, протидія корупції, реалізація секторальної бюджетної підтримки, прагнучи розширити доступ для українських товарів на європейські ринки [1]. Важливим чинником орієнтації на партнерство з ЄС стає актуальність питання євроінтеграції для більшості громадян як фактора подолання соціальної та культурної поляризації суспільства. Пожвавлення відносин між Україною та ЄС сприятиме домінуванню демократичних та ліберальних цінностей в формуванні економічних стратегій уряду, зменшенню впливу Росії на внутрішні процеси в нашій державі.

Ліберальна модель заснована на ідеях саморегульованого ринку і конкуренції, як головного принципу побудови суспільства. Кожний індивід – це, перш за все, споживач–інвестор вільного ринку. Така ситуація орієнтує на максималізацію прибутку, але призводить до зменшення ролі профспілкового руху, відмови від протекціонізму для національного підприємництва у внутрішніх реформах країни. Державна бюрократія та інститути влади розглядаються як гальма на шляху розвитку ліберальної моделі. Дослідники неоліберальних теорій Ф. Хайєк, Дж. Б'юкенен, М. Фрідман розуміють ринок як субстанцію, яка створює не лише все, що потрібно людині, але й сам простір свободи [10, с. 274]. Орієнтація саме на ліберальні цінності сприяє зростанню автономності індивіда, що в кінцевому результаті впливає на вибір соціально–економічної моделі розвитку суспільства.

Вимоги системи цінностей ліберальної моделі безпеки підприємництва передбачають усунення держави від суспільно–економічного життя, проте, практики пострадянського простору показують, що тільки держава може створити інститути, які здатні сприяти розвитку та функціонуванню вільного ринку, накопиченню капіталу, розвитку системи соціального захисту. Використання переваг тільки однієї ідеології в економічній політиці України, навіть такої популярної в світі, як лібералізм, є непродуктивним. Успіх ліберальної моделі в передових країнах, не робить її універсальною для кожного суспільства. Економіка України не може ґрунтуватися на стихійних процесах, що домінували в історії західного капіталізму.

Без підтримки держави підприємцям складно отримати доступ до зовнішніх ринків, створити конкурентноспроможні товари або послуги, модернізувати технології. Реалії розвитку світової економічної системи вказують на нерівність статусів різних регіонів. Вільна торгівля вигідна для країн–лідерів, що нав'язують нееквівалентний обмін державам, які знаходяться на шляху економічних трансформацій, уповільнюючи їх розвиток. Також, об'єктивно обумовлена глобалізаційними процесами обмеженість держав, що знаходяться в стані трансформаційних змін, «у засобах практичної реалізації інформаційного суверенітету, чітко виражені щодо держав подібного типу елементи зовнішнього управління, відсутність на світовій арені єдиних «правил гри» щодо керування інформаційними потоками (з Інтернетом включно) призводять до реалізації різноманітними акторами міжнародних відносин (як державними, так і позадержавними) зовнішніх інформаційних маніпулятивних впливів» [9, с. 119]. Але, політичні реформи державної влади, спрямовані на підтримку національних підприємців, регулювання цін, активну позицію на міжнародній арені здатні подолати цей розрив.

Роль держави зосереджена не тільки на виборі стратегій накопичення капіталу, але й на політиці перерозподілу ресурсів, стимулюванні тієї підприємницької діяльності, що збільшує відсоток експорту. Як показує міжнародний досвід, економічне зростання країни залежить від зміцнення експортного потенціалу. Аналіз соціально–економічних показників вказує на «експортний» успіх держав азійського регіону, де важлива роль відводиться не тільки вільному ринку, але й цілеспрямованому впливу держави. Водночас, постачати на світовий ринок треба високотехнологічні товари, а не повторювати шлях Росії, що інтегрується в світову економіку в якості сировинного придатку.

Головні проблеми, що стоять на заваді успішної інтеграції України до світового економічного простору, це – відсутність цілісної зовнішньої державної політики, побудованої на стратегічних пріоритетах розвитку економіки, недосконалість механізмів координації зовнішньоекономічного співробітництва. Недостатня ефективність зовнішньополітичного курсу держави створює загрозу закріплення України на низькотехнологічних ринках. Пріоритетним напрямком у торговельно–економічній сфері є розвиток економічного співробітництва зі світовими та регіональними лідерами для забезпечення імпорту інноваційних технологій, залученню інвестицій, модернізації національної економіки. Для підтримки зовнішньоекономічної підприємницької діяльності державі необхідно просувати та захищати інтереси національних виробників на світових ринках, сприяти науково–технічному, інвестиційному співробітництву, залученню інноваційних технологій [8].

Конкуренція на світовому рівні між національними державами, боротьба за інвестиції

призвела до посилення ролі транснаціонального капіталу в економіці України. При укладанні довгострокових угод існує небезпека порушення балансу інтересів, що може призвести до посилення іноземного контролю в ключових секторах національної економіки. Але ж саме здатність залучати іноземні інвестиції оцінюється як головна умова економічного зростання, а інтеграція до глобальних фінансових мереж є шляхом посилення конкурентоспроможності країни.

Отже, саме в демократичній моделі безпеки підприємництва переваги у внутрішній політиці держави зосереджені на підвищенні професіоналізму економічних суб'єктів, як основи соціального капіталу, створенні умов для іноземних інвестицій, проте, головні внутрішньополітичні стратегії спрямовані на підвищення ефективності діяльності національних підприємців. Інститути громадянського суспільства в такій ситуації мають можливість впливати на законодавчу та виконавчу гілки влади, створюючи певний баланс сил в економічній і соціальній сферах.

Ліберальна і демократична моделі безпеки підприємництва в українських економічних реаліях можуть і повинні поєднуватися незважаючи на деякі розбіжності в ідеологічних орієнтирах. Сучасні соціально–політичні процеси, як зазначав у своїх роботах С. Кримський, характеризуються розширенням предметного змісту принципів демократії від політичного забезпечення прав людини до економічного лібералізму та рівноправності всіх форм соціально–економічної самодіяльності, від ідей правової держави до пріоритетів громадянського суспільства [6, с . 193].

Таким чином, важливий вплив на внутрішні процеси в Україні мають зовнішні суб'єкти, зокрема, держави–лідери світової спільноти й міжнародні організації. Так, «вестернізація» включає засвоєння західного ліберально–демократичного досвіду, передбачає формування інституційних основ вільної ринкової економіки, що сприяє подоланню дефіциту безпеки підприємництва в Україні. Сьогодні безпека розглядається як політичний і соціокультурний інститут суспільства, як загальнолюдська цінність [3, с. 172].

Успішна політика держави в економічній сфері є результатом взаємодії цілеспрямованих дій та об'єктивних чинників, що залежать від ідеологічних, ціннісних орієнтирів суспільства. Характерні риси ринкової економіки кожної окремої держави визначаються історичними особливостями політичних пріоритетів, національними цінностями. Очевидно, що бажання українців побудувати ефективні ринкові відносини спирається як на традиційну ментальність, так і на потужні імпульси з боку провідних світових держав та впливових міжнародних інститутів, що мають в Україні серйозні довготривалі геополітичні та геоекономічні інтереси.

Але тільки вибір найкращої моделі безпеки підприємництва не може гарантувати її успіх. Ефективність залежить від інших факторів, а саме, від особливостей організації ринку, функціонування політичної, економічної та соціальних сфер держави, людського капіталу. Головними рисами успішної діяльності малого та середнього бізнесу можна визначити фінансову стабільність та позитивну динаміку щодо майбутніх прибутків, наявність споживачів товарів або послуг, безпеку праці, професіоналізм, правовий захист, позитивну оцінку діяльності щодо охорони навколишнього середовища, етичність в стосунках з персоналом і партнерами.

Отже, визначимо першочергові акценти у внутрішній та зовнішній політиці влади щодо вибору моделі безпеки підприємництва. Подальший розвиток малого та середнього підприємництва можливий лише за умов раціонального поєднання дієвих методів і засобів державного регулювання й підтримки, головними серед яких є:

– державна підтримка виробництва і реалізації продукції, що передбачає надання державних замовлень, сприяння експорту товарів і послуг;

– фінансово–кредитна підтримка, що передбачає розробку пільгових програм кредитування, бюджетне фінансування галузей економіки у відповідності до пріоритетів економічної політики держави;

– інформаційно–консультативна підтримка створення і розвитку малого підприємництва, навчання спеціалістів та підвищення кваліфікації робітників за рахунок державних коштів у спеціально створених центрах [2, с. 298].

Головними зовнішньополітичними чинниками розвитку підприємництва, можуть бути: активна позиція України на міжнародній арені, захист інтересів вітчизняного виробника в системі світової торгівлі, сприяння експорту українських товарів, регулювання цін на імпорт енергоносіїв, пожвавлення євроінтеграційних процесів, протидія монополії російського ринку сировини та збереження національної єдності через європеїзацію країни.

Логічним і актуальним продовженням даного дослідження має стати аналіз перспектив становлення цілісної соціально–політичної системи безпеки підприємництва в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Бондар О.В. Інноваційна політика України в контексті сталого розвитку та євроінтеграції / О.В.Бондар // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково–виробничий журнал. – 2011. – № 6 (25). – С. 13–16.
2. Гаєвська Л.М. Розвиток малого підприємництва в контексті державної регуляторної політики / Л.М.Гаєвська // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково–виробничий журнал. – 2012. – № 6 (32). – С. 294–298.
3. Горлинський В.В. Когнітивні основи визначення ціннісного змісту феномена безпеки / В.В. Горлинський // Практична філософія. – 2009. – №1. – С. 166–173.
4. Костюк Л. Індивідуалізм української ментальності як суспільний феномен / Л.Костюк // Проблеми гуманітарних наук: Збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. – Дрогобич: Редакційно–видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 27. Філософія. – С. 35–44.
5. Кочубей Н.В. Синергетические концепты и нелинейные контексты: Монография / Н.В.Кочубей. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 236 с.
6. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б.Кримський. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
7. Марченко Ю.В. Соціально–політичні моделі формування системи безпеки підприємництва / Ю.В.Марченко // Політологічний вісник: Зб–к наук.праць. – К., «ІНТАС», 2011. – Вип. 55. – С.410 424
8. Одотюк І.В. Сучасна інноваційна політика України: передумови, основні підходи та напрями реформування / І.В.Одотюк, О.М.Фащевська, С.М.Щегель // Вісник НАН України. – 2012. – № 7. – С. 32–46.
9. Ожеван М.А. Основні напрями зовнішніх інформаційно–маніпулятивних впливів на суспільні трансформації в Україні: засоби протидії / М.А.Ожеван // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №3 (20) – С. 118–126.
10. Ситниченко Л.А. Методологічні зрушення в сучасній соціальній філософії / Л.А.Ситниченко // Світоглядно–методологічні інновації в західноєвропейській філософії. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 296 с.
11. Хайек Ф.А. Дорога к рабству / Ф.А.Хайек // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 113–151.
12. Чернявська О.В. Інфраструктура державної підтримки малого підприємництва: зарубіжний досвід / О.В.Чернявська, Т.С.Юрко // Економіка та право. – 2012. – № 2 (33). – С. 44–52.

УДК 324:388:392(477)

Н. О. Ніколаєнко

Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2012 Р. НА МАЖОРИТАРНИХ ОКРУГАХ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аналізується парламентська виборча кампанія 2012 р. в Миколаївській області. Висвітлюються основні складові механізму використання адміністративного ресурсу на мажоритарних округах, ступінь його впливу на організацію, проведення та результати виборчих перегонів.

Ключові слова: адміністративний ресурс, адміністративний тиск, зловживання владою, вибори, політичні технології, фальсифікації.

Анализируется парламентская избирательная кампания 2012 г. В Николаевской области. Освещаются основные составляющие механизма использования административного ресурса на мажоритарных округах, степень его влияния на организацию, проведение и результаты избирательной гонки.

Ключевые слова: административный ресурс, административное давление, злоупотребление властью, выборы, политические технологии, фальсификации

We analyze the parliamentary election campaign in 2012 in Nikolayev region. Highlights the basic principles of the use of administrative resources for majoritarian degree of its impact on the

© Н. О. Ніколаєнко, 2012

organization, conduct and results of the race. The author notes that the most common example of the use of administrative resources is blocking communication channels other candidates and distribution of political propaganda in the media campaign of the material pro-government candidate or political party. The main tool to be use of administrative pressure on elections are executive authorities and local self-government, which affect both the composition of the electoral commissions at all levels and on the decisions taken by them. By applying a systematic approach to the analysis of the origins of administrative resources in Ukraine, the author characterizes the administrative resources as undemocratic political phenomenon and interrelated set of styles and enforcement mechanisms that are manifested in the conduct and organization of election campaigns. The author assessed the impact of administrative resources for domestic election campaigns and predicted outlook to neutralize and counter the political process.
Keywords: administrative resources, administrative pressure, abuse of power, elections, political technology, fraud.

Парламентські вибори 2012 р. стали значною віхою в розвитку країни. Досвід проведення виборчих кампаній виявили проблему застосування деструктивних технологій, фальшування результатів виборів. Дослідження особливостей виборчої кампанії на мажоритарних округах Миколаївської області враховуючи те, що самі вибори пройшли нещодавно є актуальним, оскільки виборча практика в регіоні є показовою для України. Застосування адміністративного ресурсу, маніпулювання громадською думкою завжди має на меті акумулювання кадрів виконавчої гілки влади для отримання бажаного результату на виборах, нелегальних методів впливу влади на перебіг виборчої кампанії та її підрахунки. При цьому актуальними є питання щодо політико-правового захисту всіх учасників виборчого процесу.

Важливі аспекти даної проблематики в своїх працях висвітлювали відомі вітчизняні науковці, експерти, журналісти: І. Жданов, А. Романюк, М.Бучин, Т. Чорновіл та представники російської політичної школи: А. Чуклінов, Є. Малкін Є. Сучков, Д. Парамонов, В. Кириченко.

Метою роботи є визначення та відстеження механізмів використання адміністративного ресурсу на мажоритарних округах Миколаївської області під час виборчої кампанії, аналіз ступеня його впливу на організацію, проведення та результати парламентських виборів 2012 року.

Вибори народних депутатів України проводились на основі змішаної виборчої системи – 225 депутатів обиралися за мажоритарною системою відносної більшості у 225 одномандатних виборчих округах, 225 – за пропорційною системою з голосуванням за закриті списки кандидатів у депутати від партій у єдиному загальнодержавному виборчому окрузі. У загальнодержавному виборчому окрузі право на участь у розподілі депутатських мандатів мали ті партії, які подолали 5% виборчий бар'єр.

Відповідно до частин 2, 3 статті 18 Закону «Про вибори народних депутатів України» одномандатні округи утворюються в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя з приблизно рівною кількістю виборців в кожному окрузі. Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатних округах визначається Центральною виборчою комісією, виходячи з відомостей Державного реєстру виборців. Відхилення кількості виборців в одномандатному окрузі не може перевищувати дванадцяти відсотків орієнтовної середньої кількості виборців в одномандатних округах. Перелік одномандатних округів із зазначенням їх номерів, меж та центрів округів, публікується Центральною виборчою комісією не пізніш як за сто сімдесят п'ять днів до дня голосування (орієнтовно до 5 травня 2012 р.) в загальнодержавних та регіональних друкованих засобах масової інформації.

Разом з тим закон, має і суттєвий недолік – він не закріпив принципів, які повинна брати до уваги ЦВК при утворенні округів, окрім орієнтовної кількості виборців. Під час проведення попередніх парламентських виборів за цією виборчою системою (1998 та 2002 рр.) до таких принципів відносили ще й суміжність територій, що входять до складу одного округу та неможливість поділу території адміністративно-територіальних одиниць (районів чи невеликих міст) між декількома округами. Це не стосувалось великих міст, у межах яких утворювалось по декілька округів. Виходячи з даних, що доступні на офіційному сайті розпорядника Державного реєстру виборців, станом на 30 листопада 2011 року в Україні було зареєстровано близько 37 мільйонів виборців. Відповідно середня величина одномандатного округу має складати 163 тисячі 467 виборців. Якщо взяти до уваги допустиме 12-відсоткове відхилення, то максимальна кількість виборців в окрузі може становити 183 тисячі 086 виборців, мінімальна – 143 848. Виходячи з цього, коливання кількості виборців в межах різних одномандатних округів (часто навіть сусідніх) може становити до 40 тисяч виборців [3].

Що стосується Миколаївщини, то було утворено 6 територіальних виборчих округів:

Округ №127 Центр – місто Миколаїв, Заводський район. Межі: місто Очаків, Заводський район міста Миколаєва, Миколаївський, Очаківський райони (кількість виборців становить 155062 чол.).

Округ №128 Центр – місто Миколаїв, Ленінський район. Межі: Ленінський, Корабельний райони міста Миколаєва (кількість виборців становить 172 604 чол.)

Округ №129 Центр – місто Миколаїв, Центральний район. Межі: Центральний район міста Миколаєва, Жовтневий район (кількість виборців: становить 152428 чол.).

Округ №130 Центр – місто Баштанка. Межі: Баштанський, Березнегуватський, Казанківський, Новобузький, Новоодеський, Снігурівський райони (кількість виборців становить 147543 чол.).

Округ №131 Центр – місто Вознесенськ. Межі: міста Вознесенськ, Южноукраїнськ, Березанський, Веселинівський, Вознесенський, Доманівський, Єланецький райони (кількість виборців становить 161 553 чол.).

Округ №132 Центр – місто Первомайськ. Межі: місто Первомайськ, Арбузинський, Братський, Врадіївський, Кривоозерський, Первомайський райони (кількість виборців становить 149103 чол.).

Переможцем на 127 окрузі став В.Л. Наконечний [6], який до Миколаївщини не має ні якого відношення. Основним гаслом його виборчої кампанії стала теза про відродження суднобудування.

Серед кандидатів в народні депутати України по округу №127 – три народні депутати – це В.Наконечний (3 скликання), В.Матвєєв (5 скликань) і Г.Задирко (1 скликання) [4]. Опозиційні сили на окрузі представляв свободівець О. Юрлов, який у підсумку набрав 7%. Реально з В. Наконечним міг боротися комуніст В. Матвєєв, але все ж таки перемогу здобув представник влади, який до виборів ніколи не був в Миколаєві і скоріш за все вже ніколи не буде.

128 округ, відмінно від «нудного» 127 округу порадував аналітиків трьома приблизно рівними кандидатами: А. Ільюк, О. Мудрак, С. Ісаков. Дуже цікаво, що саме висуванець С.І саков позиціонувався як представник третьої сили у всіх проявах цього слова, а в кінцевому результаті зайняв друге місце після А. Ільюка. Головними суперниками на окрузі були «старі друзі» регіонал Артем Ільюк і представник опозиції Олег Мудрак. Передвиборна програма А. Ільюка базувалася на ремонті та будівництві інфраструктури області. Регіонал пропонував збудувати міст через Південний Буг з метою розвантажити місто від транзитного транспорту.

Опозиційний кандидат у своїх передвиборчих обіцянках недалеко відстав від своїх колег: високі зарплати, зняття пільг з народних депутатів, доступна освіта і т.д. Але найбільше Олег Іванович запам'ятався пропозицією встановити WI-FI майже не в усіх домівках Миколаєва. Єдиним спільним моментом у передвиборчих обіцянках всіх трьох кандидатів є те, що вони пропонують для миколаївців новий комфортабельний громадський транспорт [4]

Ситуація на 130 окрузі склалася таким чином, що за перемогу боролися лише два кандидата – регіонал Ф.Ольшевський і представник «Батьківщини» І.Бриченко. Цей округ – єдиний, де переміг представник опозицій (42,23%) [4].

Після обробки 100% протоколів з мокрими печатками з окружних виборчих комісій перемогу одержав кандидат від опозиції Ігор Бриченко, набравши 42,23% голосів. За його основного опонента – кандидата від Партії регіонів Фелікса Ольшевского проголосували 38% виборців [8].

Кампанія Ф.Ольшевського супроводжувалась тотальним адміністративним ресурсом, як медійним, організаційним і особливо бюджетним. У поїздках по округу його завжди супроводжували представники районних адміністрацій, сільських, селищних рад. Були створені безпрецедентні умови ведення кампанії: районні газети, обласне телебачення висвітлювали кожну зустріч кандидата із населенням та всі його ініціативи; на кожному районному заходу був присутній Ф.Ольшевський і анонсувався як головний спонсор

Перемогу на 131 окрузі здобув кандидат від Партії Регіонів Гержов Юрій Іванович (міський голова м. Вознесенська). У своїй програмі він приділив значну увагу питанню місцевого самоврядування, соціальним проблемам, традиційну проблему медицини і освіти. Вважав, що Україну до успіху може привести курс, заснований на трьох важливих складових, це: конкурентоспроможна економіка; сильна держава; розвинена демократія.

Але більш за все Миколаївська область запам'яталася 132 округом, де шляхом активного втручання влади відібрали перемогу у опозиціонера А. Корнадського.

Вибори в окрузі супроводжувалися численними порушеннями: дані на сайті ЦВК, свідчили про перемогу опозиціонера Аркадія Корнацького, за результатами підрахунку 100% голосів (відрив від В. Травянко склав 4189 голосів), з часом несподівано змінилися: до його конкурента «перетекла» частина голосів, відданих за кандидатів-аутсайдерів. Підрахувавши протоколи Центрвиборчком назвав переможцем у 132-му окрузі опозиційного Аркадія Корнацького, який набрав більше 39 відсотків голосів. Його конкурент, заступник голови обласної держадміністрації,

регіонал Віталій Травянко набрав трохи більше 34 відсотка. Але пізніше ЦВК оприлюднила нові дані, згідно з якими А.Корнацкій програв В.Травянку. Тим часом, за даними паралельного підрахунку голосів, організованого опозицією і громадськими організаціями («Селянський фронт», «Громадянська справа» та Комітет виборців України), переміг А.Корнацкій. Після того, як опозиція організувала мітинг проти фальсифікацій підрахунку голосів, спецпідрозділу міліції «Беркут» і Державна виконавча служба вилучила протоколи і бюлетені без складання відповідних актів [5].

З часом, за позовом одного з таких кандидатів, Миколаївський окружний адмінсуд висунув вимогу доставити до Миколаєва всі протоколи з ОВК. У процесі виконання судового рішення судові виконавці, працівники «Беркута» побилися з мітингувальниками, які захищали інтереси А. Корнацького під ОВК.

За версією представників опозиції, при перевезенні до Миколаєва протоколи були сфальсифіковані на користь В.Травянка. При цьому на руках у опозиціонерів залишилися другі примірники оригіналів кожного дільничного протоколу, дані яких свідчать про перемогу А. Корнацького [7].

Народний депутат України Геннадій Москаль стверджує, що значну частину протоколів з дільничних виборчих комісій по округу № 132 по дорозі в Миколаївський окружний адміністративний суд підмінили. За його словами, у фальшивих протоколах кандидату від Партії регіонів В.Травянку приписані голоси від непрохідних і технічних кандидатів, а кількість голосів за А.Корнацького суттєво зменшено.

Частину результатів парламентських виборів в Україні було сфальсифіковано. Про це заявили 36 з 50 опитаних фондом «Демократичні ініціативи» українських журналістів. При цьому вісім журналістів вважають, що на виборах були окремі випадки підтасовок, однак вони суттєво не вплинули на остаточний результат. Ще шестеро сказали, що результати були повністю сфальсифіковані. Діяльність ЗМІ під час виборчої кампанії журналісти переважно оцінили як 50:50 (тобто як позитивно, так і негативно). Серед основних негативів діяльності ЗМІ під час виборів були названі: велика кількість джинси і незбалансованість новин на телеканалах; мала кількість об'єктивних аналітичних матеріалів і нерівномірний доступ до основних ЗМІ з боку влади і опозиції [2].

Влада в особі Прем'єр-міністра М. Азарова заявила про те, що парламентські вибори в Україні були добре організованими, демократичними, чесними і прозорими [1].

А 6 листопада 2012 р. парламент рекомендував Центральній виборчій комісії провести перевибори у п'яти проблемних округах – №94, 132, 194, 197, 223. Раніше ЦВК визнав неможливість встановлення достовірних результатів виборів на цих округах. Центрвиборчком наголосив на необхідності проведення повторних виборів в цих округах і звернувся до Верховної Ради з проханням призначити проведення повторних виборів.

Отже, виборча кампанія на Миколаївщині принципово нічим не відрізняється від того, що відбувається в інших регіонах. За висновками громадських організацій, що стежили за виборами, найхарактерніші риси парламентських перегонів – переважний доступ до ЗМІ однієї політичної сили, а саме Партії регіонів, підкуп виборців, адміністративний тиск та використання бюджетних коштів для реалізації масштабних проектів спрямованих на поліпшення іміджу влади.

На мажоритарних округах Миколаївщини Партія Регіонів здобула 4 мандати (М. Жук, А. Ільюк, В. Наконечний, Ю. Гержов). Опозиція здобула лише один мандат (І. Бриченко). І на жаль, 132 округ ввійшов до числа тих округів де неможливо підрахувати результат.

Проаналізувавши хід та результати парламентських виборів 2012 р. на мажоритарних округах Миколаївської області, автор констатує:

1. Використання провладними кандидатами службового становища при проведенні передвиборної агітації виключало рівні можливості претендентів.

2. Всі регіональні посадовці в рівній мірі задіяли бюджетний, медійний, регіональний адміністративний ресурс.

2. Маніпулятивні технології стали основою стратегії провладних політиків.

3. Низька кваліфікація членів дільничних, окружних виборчих комісій, їх упередженість служила основою для фальсифікацій.

4. Застосування адміністративного ресурсу змістилося з виборчого періоду на післявиборчий, на час підрахунку голосів.

5. Активи адмінресурсу серед кандидатів збереглися з часів виборчої каденції 2004 року.

Адмінресурс мав значний вплив на вибори за мажоритарною складовою, і дещо менший – на пропорційну частину. Так, владні кандидати в одномандатних округах мали необмежений доступ до державних установ (для проведення агітації), незважаючи, що агітація в них є забороненою законодавством, можливість за кошти державного бюджету реалізовувати власні

передвиборчі піар-акції, заходи, концерти, вирішувати поточні проблеми округу та виборців державним коштом, видаючи це за свої власні ініціативи; під виглядом «ініціатив кандидатів» реалізовувались планові державні програми, фінансовані державою.

Парламентські вибори 2012 р. відзначилися неподільним пануванням адміністративного тиску. Незважаючи на твердження влади про повну його відсутність, на практиці відбувалося зовсім протилежне.

Цьогорічні вибори показали, що адмінресурс спрацьовує. Ставка, зроблена владою на нього, цілковито себе виправдала. Якщо спробувати зробити прогноз на майбутні, вже президентські вибори, і передбачити, чи буде на них застосування адмінресурсу, і в якій ступені, то можна зробити висновок наступного змісту: адміністративний ресурс буде широко використовуватись доти, допоки він не перестане себе виправдовувати. Якщо з часом електорат не буде вестись на подібні технології, то вони з часом будуть мати все менш значне використання, а наостанок і зовсім зникнуть з української політичної системи та суспільства.

На фоні зростаючої критики щодо згортання демократичних процесів в Україні, політико-правове забезпечення проведення виборів відповідно до міжнародних стандартів і взятих Україною на себе зобов'язань повинно було стати шансом для влади продемонструвати готовність керуватися принципами верховенства права, відновити конкурентність політичної системи України, але на превеликий жаль такого не сталося.

Бібліографічні посилання

1. Азаров: Нема підстав сумніватися в легітимності виборів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2012/10/31/6976274/
2. Вибори-2012: очікувані та неочікувані наслідки. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?vibori2012_ochikuvani_ta_neochikuvani_naslidki&objectId=1273475
3. Вибори – 2012: вплив маніпулятивних технологій при формуванні виборчих округів. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cpaec.org.ua/uk/news/view/492
4. Внимание! Наиболее вероятные претенденты в народные депутаты по округу №127 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obzor.mk.ua/nikolaevskie-novosti/3795-vnimanie-naibolee-veroyatnye-pretendenty-v-narodnye-deputaty-po-okrugu-127.html
5. Міліція намагалась розігнати представників опозиції та громадськості, використавши сльозогінний газ.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.radiosvoboda.org/content/article/24759009.html
6. Офіційний сайт ЦВК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp039?PT001F01=900
7. Скандальною ОВК №132 у Первомайську зайнялася прокуратура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/VYBORY-2012/skandalnoyu_ovk_132_u_pervomaysku_zaynyalasya_prokuratura-112071.html
8. У Миколаївській області оскаржили ще одну перемогу опозиціонера. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news-w.com/62764-9067/n/62764-3533/
9. Янукович звільнив заступника губернатора, оголошеного переможцем у скандальному окрузі № 132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/VYBORY-2012/yanukovich_zvilniv_zastupnika_gubernatora,_ogoloshenogo_peremozhtsem_u_skandalnomu_okruzi__132-111701.html

УДК 321:341.52(4-11)

І. Ю. Осадчук

ПРЕЗИДЕНЦІАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМ ІНСТИТУТІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У КРАЇНАХ СНД: ІНДЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА

Проаналізовано системи інститутів виконавчої влади у країнах СНД. Запропоновано методики визначення «сили» президентів і прем'єр-міністрів у системах правління зазначених країн. На підставі цих методик та політичної практики визначено наскільки системи інститутів виконавчої влади у країнах СНД є президенціалізованими.

© І. Ю. Осадчук, 2012

Ключові слова: виконавча влада, система інститутів виконавчої влади, президенціалізація системи інститутів виконавчої влади.

Проанализированы системы институтов исполнительной власти в странах СНГ. Предложены методики определения «силы» президентов и премьер-министров в системах правления указаных стран. На основании этих методик и политической практики определено насколько системы институтов исполнительной власти в странах СНГ являются президенциализированными.

Ключевые слова: исполнительная власть, система институтов исполнительной власти, президенциализация системы институтов исполнительной власти.

Systems of institutions of executive power in the CIS countries are analysed. Methods which enable to determine the «power» of presidents and prime ministers in these countries are offered. On the basis of these methods and political practice we have determined the extent of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

The object of research are the systems of executive power institutions in the CIS countries. The subject of research is presidentialization of systems of executive power institutions in the foregoing countries. The goal of the research is index and practical analysis of systems of executive power institutions in the CIS countries.

Preferring the political practice (real power of the president / the prime-minister in political system; the role and position of the president / the prime minister in the system of executive power institutions) the semi-presidential systems in Azerbaijan (since 1995), Armenia (since 1995), Belarus (since 1996), Georgia (2004 – 2009), Kazakhstan (since 1995), Kyrgyzstan (1996 – 2007), Russia (since 1993 – at the federal level, and since 2005 – at the level of subjects of federation), Tajikistan (since 1995), Uzbekistan (since 1995), Ukraine (1996 – 2004 and since 2010) and parliamentary system in Moldova (in 2001 – 2009 – at the highest and central levels in the system of executive power institutions and in 2001 – 2007 – at local level) are defined as presidentializated. Thereby we can talk about presidentialization of the systems of executive power institutions in these countries. In further studies, the main goal will be to specificate the stages and levels, determine factors, institutional and functional consequences of presidentialization of the systems of executive power institutions in the CIS countries.

Keywords: executive power, system of executive power institutions, presidentialization of system of executive power institutions.

Для переважної більшості країн СНД характерним є посилення президентських рис при послабленні парламентських складових. Поняття «президенціалізація системи інститутів виконавчої влади» дозволяє проаналізувати складні та суперечливі процеси, що відбуваються в рамках систем правління сучасних країн СНД, зокрема при виборі моделі реалізації принципу поділу влади, оптимального розмежування повноважень органів законодавчої та виконавчої влади, створення ефективної системи стримувань і противаг. При цьому, важливо враховувати в кожному конкретному випадку історичний досвід і традиції країни, внутрішньополітичну ситуацію, рівень політичної культури населення, особливості функціонування політичних інститутів, завдання, які необхідно вирішувати цим інститутам на певному етапі розвитку країни.

Об'єкт дослідження – системи інститутів виконавчої влади (далі – СІВВ) у країнах СНД. Предмет – президенціалізація СІВВ у цих країнах. Мета дослідження – індексний та практичний аналіз президенціалізації СІВВ у країнах СНД.

Для досягнення поставленої мети нам необхідно розв'язати такі завдання: по-перше, визначити поняття «система інститутів виконавчої влади» та структуру СІВВ у країнах СНД; по-друге, на підставі запропонованих методик та на основі емпіричних даних проаналізувати СІВВ у зазначених країнах. Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці А. Антошевського [27, с.44], О.Зазнаєва [1;2], А. Кроувела [26].

Сьогодні членами СНД є Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Узбекистан. Колишніми членами СНД є Грузія (23 жовтня 1993 р. – 18 серпня 2009 р.) та Туркменістан (21 грудня 1991 р. – 26 серпня 2005 р.). Підкреслимо, що Туркменістан (з 26 серпня 2005 р.) та Україна (з 8 грудня 1991 р.) є державами -спостерігачами. Україну в статусі держави-спотерігача включаємо до аналізу. Туркменістан ми не аналізуємо, оскільки тут згідно із Конституцією функціонує президентська система. Грузію ми аналізуємо у 2004 – 2009 рр. (від часу формального встановлення напівпрезидентської системи до виходу країни зі складу СНД), Киргизстан – до 2010 р. (формування «Тимчасового уряду»), а Молдову у 2001 – 2009 рр. (президентство В. Вороніна).

Система інститутів виконавчої влади – сукупність, в якій усі складові частини (окремі

інститути та їх структурні підрозділи) є взаємопов'язаними, творять цілісність та водночас складають самостійні підсистеми, що мають своє спеціальне призначення (здійснення діяльності виконавчого та розпорядчого характеру), організаційну структуру і певну компетенцію для вирішення завдань і однорідних за своєю природою управлінських функцій. СІВВ у країнах СНД мають наступну структуру: вищий рівень інститутів (президент, уряд та кабінет міністрів), центральний (міністерства, державні комітети та інші відомства), місцеві інститути виконавчої влади (місцеві адміністрації).

Президенціалізація СІВВ – процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих президентом як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності «реального» глави виконавчої влади долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

Для того, щоб визначити президенціалізацію на вищому і центральному рівнях СІВВ у системах правління країн СНД необхідно проаналізувати не лише конституційні положення («силу» президента аналізуємо за методикою О. Зазнаєва, «силу» прем'єра за методикою, в основу якої ми взяли переважну більшість критеріїв, запропонованих А.Антошевським), а й політичну практику.

Методика О. Зазнаєва. Російський дослідник відкорегував методику А.Кроувела, проаналізуваши кожен критерій, висунутий нідерландським вченим, зокрема:

1) критерій «призначення кабінету» російський дослідник розділив на два критерії: «призначення прем'єр-міністра» і «призначення членів уряду». Якщо парламент (нижня палата) бере участь у процесі призначення глави кабінету і всіх членів уряду, то це, без сумніву, додає парламенту більшу силу на відміну від ситуації, коли він впливає лише на призначення прем'єра;

2) критерій А. Кроувела «вотум довіри парламенту новому складу кабінету міністрів» О. Зазнаєв виключає, оскільки таке

вираження довіри має суто формальний характер і не відображає реальної влади парламенту над кабінетом. Саме тому важливішим стає критерій «вотум недовіри»;

3) з критерія «право законодавчої ініціативи і право вето президента», дослідник цілком слушно виокремив два критерії – «право законодавчої ініціативи» та «право вето президента», оскільки вони не пов'язані один з одним: наприклад, президент може мати право вето, але при цьому не має можливості вносити законопроект на розгляд парламенту (як у США);

4) перелік критеріїв, висунутих А. Кроувелом, О. Зазнаєв доповнив ще двома показниками – «сумісність депутатського мандата з урядовою посадою» і «формування нового кабінету після президентських чи/і парламентських виборів». У США як президентській республіці член конгресу не може входити до складу уряду. Щодо парламентських систем, то значна кількість парламентських країн дозволяє суміщення урядової посади з депутатським мандатом.

Як зазначає О.Зазнаєв поділ влади виявляється у розподілі посад. Тому критерій сумісності / несумісності депутатського мандата з міністерським портфелем – показник рівня президенціалізму і парламентаризму. Необхідність включення іншого додаткового критерію («формування нового кабінету після президентських чи/і парламентських виборів»), то, за словами російського дослідника, пов'язана з тим, що він показує, які сили (президент чи парламент) здійснюють безпосередній вплив на склад кабінету.

На основі методики нідерландського вченого А. Кроувела [26], О.Зазнаєв розробив «індекс форми правління», що дозволяє виміряти наявність чи відсутність конституційної (юридичної) президенціалізації [1, с. 190]. В результаті індексування здійснюється за 10 змінними: 1) вибори президента; 2) носій виконавчої влади; 3) призначення прем'єр-міністра; 4) призначення інших членів уряду; 5) формування нового кабінету; 6) вотум недовіри; 7) законодавча ініціатива президента; 8) вето президента; 9) розпуск парламенту; 10) сумісність депутатського мандата з урядовою посадою із урахуванням порядку обчислення, запропонованого нідерландським вченим. Максимальне значення показника за кожним критерієм – «1», мінімальне – «0». Як і в А. Кроувела, у методиці О. Зазнаєва є проміжний варіант – «0,5». Максимальне значення для президентського індексу та для парламентського індексу становить «10», а мінімальне – «0» [1,с.191].

Методика О. Зазнаєва дозволяє умовно ранжувати країни по групах: «парламентаризовані напівпрезидентські системи» (ІФП від –7 до –3,5), «збалансовані напівпрезидентські системи» (ІФП від –3 до +3) і «президенціалізовані напівпрезидентські системи» (ІФП від +3,5 до +9). При цьому, якщо ІФП > +9 - країни відносять до президентських систем. У випадку, коли ІФП < - 7 – до парламентських систем [24]. Дану методику застосовуємо і до парламентських систем. Індекс форми правління розраховується як різниця президентського та парламентського індексів [1, с.194]: ІФП = ПрІ – ПарІ (див. табл. 1).

Таблиця 1

Індекси форми правління країн СНД

Країна	ПрІ	ПарІ	ІФП
Азербайджан	8	2	+6
Білорусь	8,5	1,5	+7
Вірменія І (до реформи 2005 р.)	6,5	3,5	+3
Вірменія ІІ (після реформи 2005 р.)	4,5	5,5	-1
Грузія (2004-2009 рр.)	7,5	2,5	+5
Казахстан І (до реформи 2007 р.)	9,5	0,5	+9
Казахстан ІІ (після реформи 2007 р.)	9	1	+8
Киргизстан І (до реформи 2006-2007 рр.)	9	1	+8
Киргизстан ІІ (2007-2010 рр.)	7	3	+4
Молдова (2000-2009)	2,5	7,5	-5
Росія	9	1	+8
Таджикистан	8	2	+6
Узбекистан	7	3	+4
Україна І (1996-2004рр.; з 2010 р.)	7	3	+4
Україна ІІ (2004-2010 рр.)	5	5	0

Методика визначення «сили» прем'єр-міністра. Взявши за основу *методику А. Антошевського,* ми пропонуємо вимірювати «силу» прем'єр-міністра на основі таких критеріїв (див. табл. 2):

1) відставка прем'єр-міністра – умовне позначення А (0 – за власним розсудом президента; 0,5 – на підставі вотуму недовіри прийнятого парламентською більшістю; 1 - лише на підставі конструктивного вотуму недовіри);

2) політична відповідальність прем'єр-міністра - умовне позначення В (0 - тільки президенту; 0,5 – президента і парламенту; 1 – тільки парламенту);

3) організаційні повноваження прем'єр-міністра - умовне позначення С (0 – міністри призначаються і звільняються з посади президентом; 0,5 - кандидати прем'єр-міністра, затверджуються президентом; 1 – прем'єр-міністр має виняткове право призначати кабінет);

Таблиця 2

Прем'єрські індекси/сила прем'єр-міністрів країн СНД

Країна	A	B	C	D	Сила прем'єр-міністра
Азербайджан	0	0	0	0	0
Білорусь	0	0	0	0	0
Вірменія І	0	0,5	0,5	0	1
Вірменія ІІ	0,5	1	1	0,5	3
Грузія	0	0,5	0	0	0,5
Казахстан І	0	0	0	0	0

Країна	A	B	C	D	Сила прем'єр-міністра
Казахстан II	0	0	0	0	0
Киргизстан I	0	0	0	0	0
Киргизстан II	0	0,5	0,5	0	1
Молдова	0,5	0,5	0,5	0	1,5
Росія	0	0	0	0,5	0,5
Таджикистан	0	0	0	0	0
Узбекистан	0	0	0	0	0
Україна I	0	0	0,5	0	0,5
Україна II	0,5	0,5	0,5	0,5	2

4) одноосібний контроль над внутрішньою політикою – умовне позначення D (0 – внутрішня політика, розроблена президентом; 0,5 – внутрішня політика може бути змінена парламентом; 1 – усі дії уряду затверджуються парламентом) [27, с.44].

Таким чином, виходячи з даних (див. табл. 1,2) напівпрезидентські системи в *Азербайджані* (з 1995 р.), Білорусі (з 1996 р.), Грузії (2004 – 2009 рр.), Казахстані (з 1995 р.), Киргизстані (1996 – 2010 рр.), Росії (1993 – 2008 рр.; з 2012 р.), Таджикистані (з 1995 р.), Узбекистані (з 1995 р.) та Україні (1996 – 2004 рр. та з 2010 р.) визначаємо як президенціалізовані на вищому і центральному рівнях СІВВ. У цих країнах конституційна президенціалізація стала передумовою фактичної президенціалізації виконавчої влади. Вважаємо за доцільне звернути окрему увагу на Вірменію (до і після конституційної реформи 2005 р.), Молдову (часів президентства В.Вороніна) та Росію (часів президентства Д. Медвєдєва та прем'єрства В. Путіна).

До реформи 2005 року Вірменія формально представляла собою відносно збалансовану напівпрезидентську систему: ІФП= +3 (див. табл. 1) [11]. Проте, на практиці характерною була перевага саме президентської складової. Зокрема, глава держави призначав і звільняв з посади прем'єр-міністра, кабінет якого повинен був користуватися довірою Національних зборів (однопалатного парламенту). На референдумі, що відбувся 27 листопада 2005 року була прийнята нова редакція Конституції, підготовлена пропрезидентською парламентською більшістю. Частина конституційних повноважень президента перейшли до парламенту (ІФП = - 1). Відповідно до Конституції в редакції від 2005 року, кандидатура прем'єр-міністра визначається президентом в ході консультацій з парламентськими фракціями з урахуванням розподілу депутатських місць в Національних зборах. Прем'єр-міністром призначається особа, яка користується довірою більшості (в ідеалі – абсолютною, але якщо це неможливо, то хоча б відносною) членів парламенту [12]. У 2008 році президентом було обрано Сержа Саргсяна, а прем'єром став представник пропрезидентської Республіканської партії Тігран Саркісян. Надаючи перевагу політичній практиці (фактичну силу президента) напівпрезидентську систему у Вірменії визначаємо як президенціалізовану. Це, у свою чергу, дає нам змогу, говорити про президенціалізацію на вищому і центральному рівнях СІВВ у цій країні.

За перших два терміни президентства в *Росії* В. Путіна формальна і фактична сила президента визначала його домінуючу роль у політичній системі країни (формальна і фактична сила прем'єра перебувала на низькому рівні). Після 2008 року, змінилася ситуація щодо фактичної сили глави уряду: на практиці позиція прем'єр-міністра В. Путіна (прем'єр-міністр у 2008 – 2012 рр.) в СІВВ була сильнішою за президента Д. Медведєва. Це, зокрема, підтверджують і соціологічні дані під час опитування, що проводилось «Левада-Центром» з 23 по 27 вересня 2011 р. 51% респондентів вважали, що президент Медведєв діє під контролем прем'єра Путіна та його оточення. Протилежної точки зору дотримувалися лише 26% опитаних [20]. На виборах президента Росії, що відбулися 4 березня 2012 р. В.Путін переміг у першому турі. Вперше президент Росії обирався на 6 років (до цього на 4 роки). Феномен прем'єр-міністра Путіна з метою усунення термінологічних суперечностей дозволяє нам використовувати поняття «прем'єризація системи інститутів виконавчої влади», яке означає процес, що передбачає збільшення обсягу контрольованих прем'єр-міністром як «реальним» главою виконавчої влади ресурсів, підвищення ступеня його автономії, посилення інституційної спроможності прем'єр-міністра долати опір інших політичних акторів, закритість правлячої еліти та зменшення ролі партій у політичному процесі, зокрема при фактичному формуванні уряду.

5 липня 2000 р. у Конституцію *Молдови* були внесені зміни, відповідно до яких введено

парламентську форму правління. Після конституційної реформи президент формально втратив повноваження формувати уряд. Крім того, з 2000 р. глава держави обирається парламентом [15]. За результатами парламентських виборів 2001 року 71 депутатський мандат із 101 здобула Компартія [22]. Це стало відправною точкою виникнення молдавського феномена «конкурентно-авторитарної парламентської моделі». З одного боку, в республіці Молдова формально зберігалася парламентська форма правління, існувала багатопартійність і свобода слова, президент був обмежений у своїй діяльності парламентом. З іншого боку – партійна більшість у парламенті забезпечила концентрацію в руках президента Вороніна всіх формальних і неформальних механізмів прийняття рішень у державі [23].

Як вважає О.Макаркін, безумовним лідером країни у 2001 – 2009 роках залишався президент Володимир Воронін при лояльному йому парламенті і «технічних» прем'єр-міністрах [21].

Аналізуючи фактичну силу президента парламентську систему в Молдові (2001 – 2009 рр.) визначаємо як президенціалізовану. Це, у свою чергу, дає нам змогу, говорити про президенціалізацію на вищому і центральному рівнях СІВВ за часів президентства В.Вороніна.

Щодо місцевих інститутів виконавчої влади у інших країнах СНД, то саме президент (адміністрація президента) здійснює фактичний контроль над місцевими адміністраціями. Зокрема в Азербайджані Президент формує місцеві органи виконавчої влади. Виконавчу владу на місцях здійснюють глави виконавчої влади. Глави виконавчої влади призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом Азербайджанської Республіки. Повноваження виконавчої влади на місцях визначаються Президентом [7]. У Білорусі глава місцевої адміністрації призначається на посаду і звільняється з посади Президентом Республіки Білорусь [3;13]. У Вірменії губернатори (марзпети) здійснюють територіальну політику уряду, координують діяльність територіальних служб виконавчих органів. Марзпети призначаються і звільняються з посади урядом країни [12]. Зважаючи на політичну практику (фактичну силу президента) у Вірменії можемо говорити про президенціалізацію на рівні місцевих інститутів виконавчої влади.

Представництво Президента і уряду *Грузії* в адміністративно-територіальних одиницях Грузії, забезпечує державний повірений – губернатор, якого, після консультації з прем'єр-міністром, призначає на посаду та звільняє з посади Президент Грузії [8].

У *Казахстані* місцевий виконавчий орган очолює акім відповідної адміністративно-територіальної одиниці, який є представником Президента та Уряду Республіки [14]. Акіми областей, міст республіканського значення і столиці призначаються на посаду Президентом Республіки за згодою масліхатів відповідно областей, міст республіканського значення і столиці. Акіми інших адміністративно-територіальних одиниць призначаються чи обираються на посаду в порядку, визначеному Президентом Республіки Казахстан. Президент Республіки має право на свій розсуд звільняти акімів з посад [4;14].

За часів президентства А.Акаєва та К.Бакієва в *Киргизстані* виконавчу владу в областях, районах і містах республіки здійснювала місцева державна адміністрація, очолювана головою місцевої державної адміністрації, якого призначав президент [9;10]. При цьому, голови місцевих державних адміністрацій діяли під керівництвом уряду.

У *Молдові* місцеве публічне управління здійснюють прімари [5]. Фактично з початком президентства В.Вороніна до 2007 року (на місцевих виборах перемогла опозиція) прімари перебували під контролем глави держави та пропрезидентської Партії комуністів Республіки Молдови (ПКРМ).

Виконавчу владу у *Таджикистані* на місцях здійснює представник Президента – голова області, міста та району. Голів Гірничо-Бадахшанської автономної області, областей, міста Душанбе, міст і районів призначає та звільняє Президент, представляючи їх кандидатури на затвердження відповідних меджлісів (місцевих рад) народних депутатів. Голова відповідальний перед вищестоячим виконавчим органом і відповідним меджлісом народних депутатів [16].

У *Росії* губернатор – це вища посадова особа суб'єкта Російської Федерації (краю, області, автономного округу, міста), яка очолює виконавчу владу на території відповідного суб'єкта [18;25]. З 1995 по 2005 рік губернатори обиралися жителями суб'єктів Російської Федерації. З 2005 по 2012 роки призначалися законодавчими (представницькими) інститутами суб'єктів Російської Федерації за поданням Президента Росії. З 1 червня 2012 року набув чинності закон Російської Федерації, який повернув прямі вибори вищих посадових осіб регіону. Зауважимо, що 14 жовтня пройшли вибори губернаторів у п'яти областях: Амурській, Бєлгородській, Брянській, Новгородській, Рязанській. За результатами цих виборів губернаторами вищезазначених областей було обрано представників правлячої партії «Єдина Росія» [6].

Президент *Узбекистану* призначає та звільняє за поданням Прем'єр-міністра Республіки з посад хокімів (голів місцевих адміністрацій) областей і міста Ташкента. Президент може

звільнити з посад хокімів районів та міст в разі порушення ними Конституції, законів чи вчинення дій, що принижують честь і гідність хокімів [17].

В *Україні* голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, то саме Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації [19]. Фактично, останнє слово щодо призначення та звільнення з посади губернатора залишається за главою держави.

Отже, віддаючи перевагу політичній практиці (фактична сила президента/прем'єр-міністра у політичній системі; роль і місце президента/прем'єр-міністра в СІВВ) напівпрезидентські системи в Азербайджані (з 1995 р.), Білорусі (з 1996 р.), Вірменії (з 1995 р.), Грузії (2004 – 2009 рр.), Казахстані (з 1995 р.), Киргизстані (1996-2007 рр.), Росії (з 1993 р. –

на федеральному рівні; з 2005 р. – на рівні суб'єктів РФ), Таджикистані (з 1995 р.), Узбекистані (з 1995 р.) та Україні (1996 – 2004 рр. та з 2010 р.), а також парламентську систему в Молдові (2001 – 2009 рр. – на вищому і центральному рівнях СІВВ; 2001 – 2007 рр. – на місцевому рівні) визначаємо як президенціалізовані. Це, у свою чергу, дає нам змогу, говорити про президенціалізацію СІВВ у цих країнах. У подальших дослідженнях основною метою буде конкретизація етапів та рівнів, визначення чинників та інституційно-функціональних наслідків президенціалізації СІВВ у країнах СНД.

Бібліографічні посилання

1. Зазнаев О. Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты / О.И.Зазнаев. - Казань: Казанский государственный университет им. В.И.Ульянова-Ленина, 2006. - 374 с.
2. Зазнаев О. Президенциализация полупрезидентской системы // Вестник Новосибирского государственного университета. Т. 2: Вып. 2. Новосибирск: Изд-во НГУ, 2006. - С. 62-68.
3. Закон Республики Беларусь «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь». 4 января 2010 г. № 108-З - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H11000108&p2={NRPA}
4. Закон Республики Казахстан «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» от 23 января 2001 года № 148. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.minjust.kz/ru/node/15719
5. Закон Республики Молдова «О местном публичном управлении» №436-XVI от 28.12.2006. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18597
6. Итоги выборов 14 октября 2012 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.novayagazeta.ru/politics/54944.html
7. Конституция Азербайджанской Республики от 12.11.1995 г. (с изменениями от 24.08. 2002 года (вступившие в силу 19.09.02)) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ru.president.az/azerbaijan/constitution
8. Конституция Грузии от 24.08. 1995 г. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://worldconstitutions.ru/archives/130/3
9. Конституция Кыргызской Республики от 5.05.1993 г. (с изменениями и дополнениям от 10.02.1996 г. и 17.10.1998 г.) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/node/41806?page=0,8
10. Конституция Кыргызской Республики от 21.10.2007 года. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?regnom=223&oidn=_1Y2105UJV#_1Y2105UJV
11. Конституция Республики Армения от 5.07.1995 г. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.gov.am/u_files/file/Constitution/Constitution-hin.pdf
12. Конституция Республики Армения 5.07.1995 г. (с изменениями от 27.11.2005 г.) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=rus
13. Конституция Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24.11.1996 г. и 17.10.2004 г.). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://house.gov.by/index.php/,248,,,,0,,,0.html
14. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 г. (с изменениями и дополнениями от 7.10 1998 г. и 21.05.2007 г.). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/the_constitution/the_constitution
15. Конституция Республики Молдова от 29.07.1994 г. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.president.md/const.php?lang=rus
16. Конституция Республики Таджикистан от 6.11.1994 г. (с изменениями и дополнениями от

26.09.1999 г., 22.06.2003 г.) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.prezident.tj/ru/taxonomy/term/5/112
17. Конституция Республики Узбекистан от 8.12.1992 г. (с изменениями от 18.04.2011 г.) - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://fmc.uz/legisl.php?id=konst
18. Конституция Российской Федерации от 12.12.1993 г. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://constitution.kremlin.ru/
19. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0
20. Левада-центр: Сегодня за Путина проголосуют 32%, за Медведева - 15%. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.city-n.ru/view/198473.html
21. Макаркин А. Постсоветское пространство: авторитаризм и компромиссы. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2011/6/ma21.html
22. Парламентские выборы в Молдавии (2001). - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F....D0%B8_(2001)
23. Попеску Н. Хрупкий плюрализм. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://carnegieendowment.org/files/ProetContra_52_50-61.pdf
24. Тарасов И. Выбор формы правления как институциональная проблема посткоммунизма. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.politex.info/content/view/665/30/
25. Федеральный закон Российской Федерации от 2 мая 2012 г. N 40-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» и Федеральный закон «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.rg.ru/2012/05/04/gubernatori-dok.html
26. Krouwel A. Measuring presidentialism of Central and East European countries. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.fsw.vu.nl/en/Images/Globalisation,%20Neoliberalism%20and%20the%20Employment%20Question_tcm31-42728.pdf
27. Transformation of political systems in post-Soviet space / Edited by Ryszard Herbut and Walenty Baluk. - Wrocław : Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010. - 322 p.

УДК 321.01

О. М. Оснач

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ІММІГРАНТІВ

Дана стаття присвячена розгляду специфічних особливостей політичного регулювання у сфері захисту і реалізації прав іммігрантів. Значна увага приділена проблемі політичних прав іммігрантів-негромадян і моделям політичної інкорпорації іммігрантів в політичну спільноту в державах прибуття, а також теоріям, що пояснюють особливості політичної участі іммігрантів. Крім того, приведена класифікація держав відносно особливостей надання ними виборчих прав іммігрантам-негромадянам, а також аналіз умов для політичної емансипації іммігрантів.
Ключові слова: виборчі права, громадянські права, захист, негромадяни, політична спільнота, політичні права, права громадян, права іммігрантів.

Данная статья посвящена рассмотрению специфических особенностей политического регулирования в сфере защиты и реализации прав иммигрантов. Значительное внимание уделяется проблеме политических прав иммигрантов-неграждан и моделям политической инкорпорации иммигрантов в политическое сообщество в принимающих государствах, а также теориям, которые объясняют особенности политического участия иммигрантов. Кроме того, приведена классификация государств относительно особенностей предоставления ими избирательных прав иммигрантам-негражданам, а также анализ условий для политической эмансипации иммигрантов.
Ключевые слова: избирательные права, гражданские права, защита, неграждане, политическое сообщество, политические права, права граждан, права иммигрантов.

The main topic of the following article are the specifics of political regulation in the protection and realization of the rights of immigrants. It also deals with the political rights of immigrants and models

© О. М. Оснач, 2012

of political incorporation of immigrants in the political community of the host countries, as well as theories that explain the features of the political participation of immigrants.
Keywords: voting rights, civil rights, defense, non-citizens, the political community, political rights, civil rights, the rights of immigrants.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Іммігранти та їх спільноти є невід'ємною частиною приймаючих суспільств, оскільки вони нарівні з громадянами платять податки, вносять свій вклад в економічний розвиток, беруть участь в соціально-культурному житті, а також, що має особливе значення в контексті даного дослідження, беруть участь в прийнятті, рішень, а точніше – мають на це право і реалізують його тим або іншим способом.

Під громадянськими правами розуміються фундаментальні права особи, що належать їй від народження, незалежно від країни народження чи проживання. У цьому сенсі громадянські права служать для захисту людини від свавілля органів влади. До громадянських прав, як правило, відносять право на життя, право на свободу, право на особисту безпеку, особисту недоторканість і невтручання в приватне життя, право на захист честі та гідності, право на свободу пересування і вибір місця проживання [11].

Політичні права безпосередньо пов'язані з участю людини в соціальних і політичних процесах на усіх рівнях управління, в публічній політиці, у формуванні і діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, прийнятті та реалізації політичних рішень і тому подібне. Політичні права, як правило, витікають з громадянства, яке, у свою чергу, є формою політичного і правового взаємозв'язку між індивідом і державою. Об'єм політичних прав розрізняється у осіб, що мають громадянство країни проживання; у осіб, що не мають громадянства країни проживання, але мають громадянство іншої держави; і, нарешті, у осіб, що взагалі не мають громадянства. Відповідно, до іммігрантів, що підпадають під дві останні категорії, на нашу думку слід застосовувати поняття «негромадяни». Проте ,слід мати на увазі, що не всякий «негромадянин» обов'язково одночасно є іммігрантом. Справедливо також і зворотне – не всякий іммігрант є «негромадянином».

Громадянство – це не просто факт правового визнання наявності у індивіда певних політичних прав. Це також система можливостей і зобов'язань, за допомогою яких людина визначає своє відношення до політичної системи, бере участь в публічній політиці, взаємодіє з усіма учасниками політичного процесу. В той же час, громадянство є формою підтвердження автономного статусу особи, вираженого в наборі прав людини. Цей автономний статус «передбачає політичну участь на рівних підставах в процесах обговорення і ухвалення рішень».[4]

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У науковій літературі проблеми політичної участі іммігрантів та реалізації ними політичних і громадянських прав розглядалися в працях Р. Баубока, Р. Гайдука, М. Мартінелло, А. Чаглар, Д. Ернеста, С. Вертовеца, М. Феннема, Дж. Гімпеля, а якщо говорити про вітчизняних дослідників, то можна назвати Я. Н. Пилинського, І. Н. Молодикову, І. М. Прибиткову.

Метою статті є дослідження специфічних особливостей політичного регулювання у сфері реалізації громадянських і політичних прав іммігрантів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Дослідник Р. Баубок виділяє три моделі політичної інкорпорації (у тому числі у формі отримання громадянства) іммігрантів в політичну спільноту в державах прибуття. [1] Перша модель – це модель виключення. У цій моделі особливе положення займає уявлення про націю як спільноту громадян по праву народження. Спільні предки, мова і культура є найважливішими критеріями приналежності до політичної спільноти і єдиним легальним критерієм для надання громадянства дітям. Іншими словами, громадянство передбачається тільки для дітей тих, хто народився в цій країні і сам має громадянство по народженню, тобто діє принцип jus sanguinis. Згідно з цим принципом, надання громадянства будь-яким іммігрантам, а також їх дітям (що вже народилося в країні прибуття) є небажаним. Рестриктивна система надання громадянства пов'язана з процедурою запрошення тимчасових іноземних робітників і має такі риси, як неприйняття принципу возз'єднання сімей, відмова в наданні дозволу на постійне проживання і небажання сприймати країну як «імміграційну». До цієї моделі найбільш близькими були свого часу Німеччина, а також Австрія, Швейцарія і Бельгія.

Друга модель називається моделлю ассиміляціоністського включення. Вона має дві характерні особливості. Перша з них полягає в реалізації так званої французької «республіканської моделі»

громадянства; згідно з якою членство в політичній спільноті може бути поширене на іммігрантів в тому випадку, якщо останні засвоюють певний набір громадських цінностей, який, у свою чергу, виводить їх на більш високий рівень культурної асиміляції. Друга особливість – це проведення пост-імперської політики інтеграції жителів колишніх колоній шляхом надання їм громадянства екс-метрополії. Таким чином, іммігранти різної етнічної – приналежності стають рівними громадянам в їх лояльності метрополії, що, втім, не означає їх рівності в політичному, економічному або соціальному відношенні. Така модель існує сьогодні в різних формах в Сполученому Королівстві, Нідерландах і Франції.

Третя модель – це модель плюралістичного включення. Вона також заснована на прийнятті іммігрантів в політичну спільноту, але при паралельному визнанні культурних відмінностей. Така модель виникла і поширилася переважно в тих країнах, які спочатку розглядали імміграцію як частину стратегії формування нації і тому використовували інститут громадянства як стратегію інтеграції іммігрантів. Ця модель характеризує ситуацію, що склалася в США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії.

Слід зазначити, що ця модель досить варіативна. У США склалася плюралістична демократія з низькою мірою державного втручання в соціальні та культурні питання. Питання інтеграції значною мірою передані приватному сектору. Нова Зеландія проводить політику бікультуралізму, зважаючи на особливу ситуацію з корінним аборигенним населенням країни – маорі. Австралія і Канада здійснюють політику інтенсивного державного втручання з метою підтримки культурного плюралізму. Проте, встановлені і межі: культурні відмінності визнаються тільки в межах, що встановлюються законами, і не повинні ставити під загрозу непорушність певних фундаментальних політичних інститутів і базових соціальних цінностей.

Звичайно, слід розуміти те, що усі три моделі є ідеальними типами і не можуть повністю описати досвід різних країн в сфері політики регулювання, імміграції і надання громадянства, тим паче, що цей досвід дуже складний, динамічний і формується безперервно. В той же час, усі три моделі не суперечать одна одній, їх об'єднує один і той же закладений в них імператив, у вигляді політико-культурного контексту. Його дія так чи інакше проявляється в усіх моделях. У моделі виключення – культура розуміється як бар'єр для недопущення інтеграції усіх етнічно чужих іммігрантів в соціально-політичні структури приймаючих суспільств. У моделі асиміляціоністського включення культурна приналежність іммігранта виступає свого роду критерієм можливості та інтенсивності його інтеграції в приймаюче суспільство. Нарешті, в моделі плюралістичного включення взаємозв'язок політики і культури знаходить віддзеркалення в мультикультуралізмі, що відстоює можливість мирного співіснування різних рівних між собою культурних спільнот у рамках однієї держави.

Необхідно взяти до уваги той факт, що не лише громадяни, але й іммігранти-негромадяни, що постійно проживають в країні прибуття, теж є повноцінними учасниками соціальних і економічних процесів, але не повноправними учасниками політичних процесів. Оскільки справжня демократія досяжна тільки в умовах, коли усі індивіди, що проживають на одній території і становлять певну спільноту, беруть участь у виробленні, інтерпретації та імплементації норм, що мають пряме відношення до прав, свобод і обов'язків кожного конкретного індивіда, виникає питання про пошук «прийнятних» форм політичної участі іммігрантів. Найчастіше воно вирішується або шляхом надання обмеженого об'єму політичних прав (не дивлячись на те, що різні дослідження підтверджують гіпотезу про спочатку низьку орієнтованість іммігрантів-негромадян і натуралізованих громадян на активну політичну участь в приймаючих країнах), або шляхом інституціоналізації можливостей для неформальної (дорадчої, консультативної) участі іммігрантів в політиці.

Сьогодні відбувається «реконцептуалізація поняття громадянства : виникає розуміння, що не лише воно визначає сукупність прав і обов'язків індивіда. На це вплинули глобальні економічні тренди, що позбавили держави можливості повністю визначати і задовольняти потреби своїх жителів, а також глобальні комунікації, сприяючі поширенню ідей». Оскільки «держава більше не є «автономною і незалежною організацією людей певної національності», «іммігранти дістають можливість чинити набагато більший вплив на політичну динаміку, ніж це можна припустити, виходячи з їх правового статусу в приймаючих суспільствах». [9]

На відміну від громадянських прав, реалізація громадянином країни його політичних прав може бути в деяких випадках обмежена або призупинена державою, наприклад, у разі вступу режимів надзвичайного або військового стану. У той же час політичні права іммігрантів-негромадян можуть бути обмежені або призупинені у будь-який момент часу, оскільки це питання цілком знаходиться у компетенції органів державної влади країн, що приймають іммігрантів.

Одна з перших класифікацій політичних прав іммігрантів-негромадян, що наводиться в науковій літературі, така:

1) участь в електоральних процесах в країнах походження (повернення на період проведення виборів в рідні країни або голосування в консульствах своїх країн). До цієї ж категорії слід віднести членство в зарубіжних філіях партій, рухів і організацій, створених і діючих на батьківщині іммігрантів і фінансованих урядом країни походження і/або діаспорою;

2) участь в роботі консультативних структур при органах влади в приймаючих країнах, створених для залучення іммігрантів в процес обговорення питань, що безпосередньо їх стосуються;

3) соціально-професійна активність (профспілки, ради робітників та ін.);

4) соціально-цивільна активність (членство в релігійних і культурних організаціях);

5) позапарламентська активність (мітинги, марші, демонстрації, символічні акції і навіть політичне насильство).[8]

Є усі підстави вважати, що ці формати участі іммігрантів в політичних процесах зумовлюються політико-культурним контекстом. Так, наприклад, бажання і готовність іммігрантів брати участь в електоральних процесах в країнах походження залежить не стільки від того об'єму прав, який вони мають в країні проживання, скільки від інтенсивності і глибини культурної самоідентифікації іммігрантів з тим політичним середовищем, яке вони покинули. Особливості участі іммігрантів в роботі консультативних структур при органах влади, а також інші варіанти участі в соціально-політичному і соціально-економічному житті в приймаючих країнах безпосередньо пов'язані з типом культури, який, репрезентують іммігранти, тому рівень і якість участі будуть вищий у тих іммігрантів, у яких розвинена громадянська та політична культура і високий рівень громадянської свідомості і, крім того, наявна толерантність.

Нині можна спостерігати довгострокову тенденцію до поступового включення іммігрантів в громадянське суспільство. Довгостроковість тенденції обумовлена як теоретично – неприпустимістю позбавляти певну частину населення країни частини прав в демократичній державі, так і практично – постійним збільшенням числа людей, що мають статус постійних резидентів країни, в якій вони проживають, але позбавлених можливостей для повної політичної інтеграції. Тому держави вимушені або проводити імміграційну політику, в результаті якої країна отримувала б таких іммігрантів, на інтеграцію яких не треба витрачати значні фінансові кошти і які не є загрозою національної ідентичності, тобто співвітчизників, або проводити політику прийому іммігрантів з різним культурним «бекграундом», але при цьому реалізовувати ефективні управлінські практики, що забезпечують національне об'єднання на базі мультикультуралізму і транснаціоналізму.

Окрім моделей інкорпорації, в науковій літературі були розроблені різні теорії, що претендують на пояснення особливостей політичної участі іммігрантів. [3]

Першою з них виступає класова теорія. Вона виходить з того, що спільна класова ідентичність іммігрантів ключовим чином визначає природу і характер їх політичної участі. Капіталістична потреба в дешевій робочій силі стимулює імміграцію і об'єктивно приводить до появи класу пролетарів, що чітко виділяються за етнічно-расовими ознаками. Таким чином, етнічність і раса тісно пов'язуються з класовими стосунками. Політична участь іммігрантів сфокусована, з одного боку, на підтримці антирасистських і антинаціоналістичних рухів, лівих і лівацьких політичних партій, а з іншого боку – на членстві в професійних організаціях, в яких місцеві та іноземні працівники приходять до усвідомлення спільного класового інтересу і починають діяти відповідно до нього.

Другою є етноконфесійна теорія. Вона заснована на уявленні про те, що етнічна, расова і релігійна самоідентифікація індивідів і побудована на ній групова ідентичність і солідарність іммігрантів мають виняткову важливість для пояснення їх участі в політичних процесах. З цієї точки зору, іммігранти організовують і артикулюють свої політичні інтереси відповідно до етнічних, расових і релігійних детермінант. Прийнята в кожній конкретній групі іммігрантів модель політичної участі ґрунтується на процесі групової соціалізації і, до певної міри, самоізоляції від взаємодії як з приймаючим суспільством, так і з іншими групами іммігрантів. Найчастіше це проявляється у відтворенні моделей політичної участі, прийнятих в країнах походження, або у формуванні діаспоральних спільнот. Згідно з цією теорією, іммігранти з однієї країни, знаходячись в різних приймаючих суспільствах, відтворюватимуть схожі моделі політичної участі. Такий підхід має явне коріння в принципі традиційно-культурної ідентичності індивідів, яка виступає чинником мобілізації їх політичної активності.

Нарешті, третьою виступає теорія інституціональної каналізації. Її суть полягає в тому, що певні види імміграційної політики і адміністративної практики породжують цілком конкретні форми політичної активності груп іммігрантів. У цьому сенсі політика і закони, що стосуються громадянства та натуралізації, чинять особливий вплив на інтеграцію іммігрантів і характер їх взаємин з приймаючим суспільством.

Політичні та правові інститути, що включають імміграційне законодавство, державну політику прийому та інтеграції іммігрантів, законодавство про громадянство, а також власне органи державної влади, політичні партії, профспілки, некомерційні організації та інші структури, що діють в країнах прийому, виступають свого роду «пропускними пунктами», які контролюють доступ іммігрантів до участі в політичних процесах і процесах ухвалення управлінських рішень, чим послабляють або, навпаки, посилюють ефект дії іммігрантів на політичну систему.

Іншими словами, дії інституціональних «пропускних пунктів» визначають те, яких форми набуде політична участь іммігрантів.

Усі три теорії мають евристичний потенціал і дійсно пояснюють ті або інші особливості політичної участі іммігрантів в різних країнах і в конкретних ситуаціях. Проте, ми вважаємо, що усі ці теорії самі по собі є обумовленими культурними аспектами, а тому не можуть претендувати на всеосяжність. Саме тому використання політико-культурного підходу як методологічного інструменту дозволяє не лише об'ємніше і всебічно осмислити специфіку політичної поведінки іммігрантів, але і знаходити оптимальні та ефективні засоби політичного управління імміграційними процесами.

Найважливішою складовою політичної участі, поза сумнівом, є електоральна активність. Право голосувати довгий час упродовж історії в різних країнах залежало від раси, розміру власності, статі та віросповідання. У другій половині XX ст. ці обмеження зникли практично повсюди, проте з'явилося нове – статус іммігранта, який позначав людину незалежно від того, чи стала вона громадянином, що натуралізувався, або є негромадянином, що має певні дозвільні документи. Тому делегування іммігрантам політичних прав є засобом включення в приймаючий соціум осіб, що свідомо знаходяться в маргіналізованому положенні, як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин.

Старе гасло боротьби північноамериканських колоній за незалежність звучало так: «No Taxation Without Representation (Ніякого оподаткування без представництва)». Згідно з ним, усі люди-платники податків, повинні також мати право голосу, щоб брати участь в ухваленні рішень відносно того, куди і як повинні витрачатися отримувані в результаті сплати податків прибутки бюджетів усіх рівнів. На іммігрантів зазвичай поширюються такі ж і навіть суворіші податкові норми, ніж на громадян відповідних держав. Тим більше що сучасна демократія немислима без рівної політичної участі усіх суб'єктів соціуму, включаючи й іммігрантів. Усі, хто платить податки і підкоряється правилам, що склалися, повинні мати право представляти свої інтереси в органах, що приймають рішення.

Наявність спільних інтересів (передусім в сфері трудових/економічних і міжрасових/міжнаціональних стосунків) між іммігрантами та будь-якими іншими – «корінними» соціальними групами дозволяє визнавати права на участь в колективному рішенні загальних питань ще до отримання ними громадянства. В цьому сенсі відсутність політичних прав у іммігрантів веде до підвищення міри можливості дискримінації та ігнорування іммігрантів як меншості та їх інтересів з боку більшості.

Корінні громадяни та іммігранти-негромадяни можуть мати різні погляди на міжнародні проблеми, говорити на різних мовах і бачити світ в абсолютно різних ідеологічних і культурних парадигмах, проте поза сумнівом і те, що жителів одного населеного пункту турбує, в основному, не «велика політика», а чистота вулиць і частота прибирання сміття, регулярність роботи громадського транспорту, ефективність роботи органів місцевого самоврядування, учбових і медичних закладів. Тому особливе значення набуває володіння політичними правами не на загальнодержавному або регіональному рівні, на яких визначаються і реалізуються, в основному, стратегічні політичні та управлінські завдання, а саме на місцевому рівні, де спільно проживаючі люди щодня стикаються з однаковими для усіх проблемами комунального і побутового характеру. Таким чином, питання про надання політичних прав негромадянам має, швидше, не загальнонаціональний і політичний, а локальний і адміністративний характер.

Очевидно, що з подальшим поглибленням процесів глобалізації, що вимагає свободи пересування не лише товарів, капіталів і послуг, але також і людей, проблеми лібералізації політики імміграції, натуралізації та громадянства, а також асиміляції та інтеграції стануть ще гострішими, ніж сьогодні. Фактично, у демократичної держави немає іншого вибору, окрім інкорпорації іммігрантів як громадян, навіть якщо це означає інституціональні трансформації в усіх сферах громадського життя.

Однією з найважливіших проблем сучасності в контексті взаємозв'язку розширення географії глобальних міграційних процесів та імперативу дотримання прав людини є проблема захисту і реалізації прав іммігрантів, що не є громадянами країни прибуття/проживання. Під правами іммігрантів зазвичай маються на увазі їх соціокультурні та економічні права. В той же час, анітрохи не меншу важливість мають права політичні. Внаслідок того, що абсолютна

більшість іммігрантів, не мають громадянства країни, в яку вони прибувають на постійне місце проживання, формально вони позбавлені можливості чинити вплив на процес ухвалення політичних і адміністративних, управлінських рішень (у тому числі й тих, які безпосередньо торкаються самих іммігрантів) в країні прийому. Проте в багатьох країнах світу існують практики надання іммігрантам обмежених політичних прав, за умови відповідності кожного конкретного іммігранта певним вимогам (наявність дозволу на проживання, проживання в країні прийому протягом певної кількості часу, володіння державною мовою країни прийому, наявність укладеного договору про інтеграцію та ін.). Зазвичай під політичними правами мається на увазі право брати участь у виборах або референдумах, реалізація яких для іммігрантів-негромадян зазвичай обмежується місцевим рівнем. В той же час, очевидно, що спектр політичних прав насправді ширше і включає не лише право участі в електоральних процедурах, але також і можливість включатися в діяльність політичних партій, рухів і організацій, а також брати участь в масових заходах, що мають політичні цілі, як то, пікети, демонстрації та ін. Більше того, в спектр політичних прав можна включити фінансування діяльності структур, що створюються з політичними цілями, організацію лобістської діяльності, створення ЗМІ. Іноді до політичної діяльності відносять участь іммігрантів та їх об'єднань в громадському житті, а також релігійну активність. [7] Наприклад, при міському муніципалітеті в Генуї (Італія) діє рада з релігій, в яку входять представники 16 релігійних напрямів. Дослідження показують, що іммігранти, яуі беруть активну участь в житті релігійної спільноти, проявляють велику активність і в інших формах суспільно - політичній діяльності. [10] Це є ще одним доказом культурної обумовленості їх політичної поведінки.

В якості умов для політичної емансипації іммігрантів ще до моменту прийняття ними громадянства країни перебування слід назвати, по-перше, офіційну позицію державної влади по відношенню до іммігрантів і, відповідно політику у сфері імміграції, натуралізації та інтеграції, що проводиться органами влади. У цьому плані має значення не лише ідеологія, у рамках якої вибудовується стратегічна лінія управління країною, але і те, як сприймається владою і суспільством сам інститут виборів - як один з елементів політичного процесу або ж як його «кульмінація». У першому випадку електоральна участь іммігрантів, наприклад, у вигляді голосування на місцевих виборах сприймається як початок їх політичної емансипації в приймаючому суспільстві та свого роду «тренування» їх громадянської свідомості. У другому випадку електоральна участь розуміється як акт, який може бути здійснений виключно громадянином, тобто особою, що юридично зафіксувала своє відношення до держави і тому наділена правом і відповідальністю брати участь в ухваленні політичних рішень.

По-друге, необхідною умовою є міра децентралізації або, іншими словами, самостійності регіональної та місцевої влади приймати ті або інші рішення в імміграційній сфері в межах своїх територій. По-третє, наявність об'єктивних передумов (активне лобі груп захисту прав іммігрантів, стан громадської думки, певна кількість іммігрантів та ін.) для виникнення необхідності в наданні або розширенні об'єму прав, наявного у іммігрантів. По-четверте, міра вірогідності вирішення економічних, соціальних та інших проблем в приймаючому соціумі у зв'язку з включенням в політичне життя іммігрантів-негромадян. Необхідність надання іммігрантам-негромадянам політичних прав зазвичай обумовлюється фундаментальным правом кожної людини на участь в ухваленні рішень, що безпосередньо її стосуються, а також викорінювання дискримінації та нерівноправності з яких би то не було причин. Дійсно, іммігранти залучені до тих же політичних, соціальних і економічних стосунків, що і громадяни приймаючих країн. І на тих, і на інших в однаковій мірі поширюються державні закони, обов'язок платити податки і так далі, аж до служби в збройних силах. При цьому іммігранти нерідко позбавлені ключової можливості впливати на політичні рішення, що приймаються в країні (регіоні, місті), оскільки не мають політичних прав. І, нарешті, введення практики надання виборчих та інших політичних прав іноземцям (негромадянам) в багатьох країнах не в останню чергу пов'язане з географією країн походження іммігрантів, що наділяє вихідців з них певними етнічними, лінгвістичними і культурними домінантами. Це означає, зокрема, те, що політичними правами наділяються в першу чергу ті іммігранти, які за своїми культурними характеристиками відповідають очікуванням або навіть вимогам країни прийому.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумувати дану статтю ми можемо наступним чином.

По-перше, не лише громадяни, але й іммігранти-негромадяни, що постійно проживають в країні прибуття, є повноцінними учасниками соціальних і економічних процесів. Проте, останні не завжди виступають повноправними учасниками політичних процесів.

По-друге, в наш час іммігранти завдяки реалізації концепцій мультикультурализму і транснаціонального громадянства мають можливість чинити значний вплив на політичні

процеси в приймаючих державах, фактично наближаючись до статусу їх повноцінних акторів, завдяки поширеній практиці надання іммігрантам різного об'єму прав. При цьому важливо підкреслити, що об'єм і зміст цих прав зазвичай прямо пропорційні ступеню близькості іммігрантів до культурних норм і цінностей приймаючого суспільства і ступеню їх лояльності тим цінностям, на яких будується політична єдність приймаючого суспільства.

По-третє, в науковій літературі виділяють три моделі політичної інкорпорації іммігрантів в політичну спільноту в державах прибуття. Усі три моделі не суперечать одна одній, їх об'єднує один і той же закладений в них імператив у вигляді політико-культурного контексту. Його дія так чи інакше проявляється в усіх моделях.

По-четверте, через неприпустимість існування в демократичній державі практики позбавлення певної частини населення країни прав, а також унаслідок постійного збільшення кількості людей, що мають статус постійних резидентів країни, в якій вони проживають, але позбавлених можливостей для повної політичної інтеграції, держави світу вимушені або проводити імміграційну політику, в результаті якої країна отримувала б таких іммігрантів, на інтеграцію (політичну та іншу) яких не треба витрачати значні фінансові кошти і які не є загрозою національної ідентичності, тобто співвітчизників, або проводити політику прийому іммігрантів, з різним культурним «бекграундом», але при цьому реалізовувати ефективні управлінські практики, що забезпечують національне об'єднання.

По-п'яте, питання про надання політичних прав негромадянам має, швидше, не загальнонаціональний і політичний, а локальний і адміністративний характер, оскільки володіння політичними правами має практичний сенс для індивіда не стільки на загальнодержавному або регіональному рівні, а саме на місцевому рівні, де спільно проживаючі люди щодня стикаються з однаковими для усіх проблемами комунального і побутового характеру.

В той же час, ми бачимо, що культурні норми і цінності, що домінують в приймаючих країнах, у підсумку зумовлюють і особливості реалізації в цих країнах громадянських і політичних прав іммігрантів.

Бібліографічні посилання

1. Baubock R. Transnational Citizenship: Membership and Rights in International Migration. - Aldershot: Edward Elgar, 1994. - 360 pp.
2. Benchmarking Integration Governance in Europe's Cities. - Brussels, 2008.
3. DeSipio L., Garcia y Griego M., Kossoudji S. Researching Migration. Stories; from the Field. - N.Y.: The Social Science Research Council, 2007.
4. Habermas J. Between Facts and Norms. - Cambridge, 1996.
5. Hayduk R. Non-citizen voting, pipe-dream or possibility? Drum Major Institute for Public Policy. October 2, 2002.
6. Morris L. Managing Migration. Civic Stratification and migrant's rights. - London, 2002. P. 1.
7. Ray B. Immigrant Integration: Building to Opportunity. Migration Policy Institute. October, 2002.
8. Reuter L. R. Political participation of non -citizens in Germany and Western Europe. Paper presented at the Fourteen Conference of the German Studies Association in Buffalo. - N. Y., October 4 -7, 1990.
9. Sassen S. Territory, authority, rights. From Medieval to Global assemblages. - Princeton, 2006.
10. Stoll M. A., Wong J. S. Immigration and civic participation in a multicultural and multiethnic context // International migration review. Vol. 4L Number J (Winter 2007). PSS4.
11. Международный пакт о гражданских и политических правах ООН: принят 16 декабря 1966 года. - Електронний ресурс. - Режим доступу: (http //wuw.un.org/russian/docurnen/convents/pactpol.htm)
12. Політичні права громадян в країнах ЄС: конституційне регулювання : дослідження / Шк. політ. аналітики при НаУКМА, Укр. незалеж. центр політ. дослідж. ; [за заг. ред. С. В. Балана, С. Г. Конончук]. - К. : Лікей, 2012. - 44 с.
13. Про громадянство України. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : закони України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 берез. 2012 р. : (офіц. текст). - К. : Паливода А. В. [вид.], 2012. - 39, [1] с.
14. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України : за станом на 15 лют. 2012 р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. - К. : Парламент. вид-во, 2012. - 25 с.
15. Суржинський М. І. Інститут громадянства України: конституційно-правовий аспект : [монографія] / М. І. Суржинський ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К. : Наукова Думка, 2011. - 214 с.
16. Темченко В. І. Правові та моральні аспекти механізму забезпечення громадянських прав і

свобод у контексті євроінтеграції : монографія / В. І. Темченко. - К. : К.І.С., 2012. - 435 с.

УДК 324:342.3(477)

В. К. Орловський

ЕТАПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено етапи функціонування політичної опозиції в Україні. Проведений аналіз особливостей діяльності опозиції на сучасному етапі українського державотворення.
Ключові слова: політична опозиція, влада, партії, парламент, демократія.

Исследованы этапы функционирования политической оппозиции в Украине. Отмечается, что процессы демократизации политико-институционального устройства возможны только с учетом деятельности оппозиции как элемента политической системы. Проведен анализ особенностей деятельности оппозиции на современном этапе Украинского государства. Охарактеризованы отношения парламентского большинства и оппозиции в контексте попыток силового решения конфликтных ситуаций, блокирование работы парламента.
Ключевые слова: политическая оппозиция, власть, партии, парламент, демократия.

Investigated stages of functioning of the political opposition in Ukraine. It is noted that the process of democratization of political and institutional arrangements are possible only on the basis of the opposition as part of the political system. The analysis of the characteristics of the opposition at the present stage of the Ukrainian state. We characterize the relationship of the parliamentary majority and the opposition in the context of attempts to force to resolve conflicts, the blocking of the parliament.

The analysis of the problems of the opposition in the political system of Ukraine. It is shown that an important role is played absence constructive dialogue, weak opposition leadership, the uncertainty of the subjects of opposition activity, lack of legislative regulation of opposition activity and a low level of democratic political culture.

Notes the author, that s passing in parliament of new in political forces kotorыe pozytsyonyruyut itself êàê oppozytsyonnыe and zayavlennыe ymy program of action nachalsya a new phase of opposition activities. .

The current stage of relations between the opposition and the government are characterized by a new wave of confrontation, failure to cooperate in the state. Preservation of democratic processes, creating unequal conditions for the opposition political competition, the removal of influential political parties from participating in elections, falsifying their results creates conditions that prevent further democratic development of the country.
Keywords: political opposition, the government, parties, parliament, democracy.

Після розпаду Радянського Союзу незалежна Українська держава отримала можливість самостійно будувати політичну систему на принципах демократії. Досить суттєво на ситуацію вплинули політичні свободи та плюралізм думок, що самі по собі є невід'ємними атрибутами демократичної країни. Багатопартійна система, що утворилася після розпаду СРСР значною мірою вплинула на якість міжпартійної боротьби.

Надмірний демократизм, на який опиралися майже всі політичні сили показав, що в Україні неспроможні одразу побудувати сталу політичну систему за прикладом європейської. Так чи інакше вдалося зробити головне – запустити механізми функціонування демократичних інститутів, таких як поділ гілок влади, система противаг, вибори органів державної влади, багатопартійність та діяльність політичної опозиції.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена тим, що процеси демократизації політико-інституційного устрою можливі лише з урахуванням діяльності опозиції як елемента політичної системи.

Політична наука в Україні має достатні доробки в дослідженні феномена політичної опозиції. Вивченню стану, умов діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації розглядались в роботах: В. Голишева, В.С. Журавського, В.М Кампо, А.І. Куліша, І.В. Мазура, О.М. Матвійчука, М. Михальченка М. та ін.

Метою статті є аналіз етапів функціонування політичної опозиції в Україні та якісна їх характеристика.

© В. К. Орловський, 2012

Політична опозиція це обов'язковий елемент політичного устрою демократичної країни.

Виступаючи повноправним інститутом політичної системи, опозиція є ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, висловлених на політичному рівні, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. Досвід розвинутих демократій засвідчує, що надання опозиції повноцінних можливостей для представлення та обстоювання своєї, альтернативної щодо офіційної, точки зору, конкуренції з правлячими політичними силами, стабілізує політичну структуру суспільства, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, слугує засобом пом'якшення надмірної соціальної напруги та зменшення вірогідності помилок при прийнятті важливих державних рішень [11].

Наявність політичної опозиції в політичній системі, передбачає публічність політики та робить: багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, та формування більш оптимальної політики. Контроль з боку опозиції примушує уряд виконувати свої функції більш ефективно, обмежує зловживання владою, порушення громадянських і політичних прав і свобод населення, також запобігає різкому коливанню політичного курсу уряду, а отже сприяє підтриманню соціальної стабільності. Перебування партій в опозиції сприяє вихованню серед її членів дисципліни та відповідальності, необхідних для перемоги над опонентами, підвищенню рівня політичної культури та професіоналізму партійних керівників, виявленню найбільш обдарованих партійних кадрів. Ефективність діяльності політичної опозиції, належне виконання нею суспільних функцій залежить від багатьох факторів. Серед них: законодавче визначення статусу опозиції; гарантії її прав; наявність механізмів врахування позиції меншості під час прийняття рішень у парламенті; наявність громадської підтримки вимог опозиції, згуртованість сил опозиції, наявність авторитетного лідера. Політична опозиція являється ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин. В українському парламенті політична опозиція, представлена окремими політичними партіями, які пропонують альтернативний владі курс розвитку держави [1].

Таким чином, існування опозиції є рисою демократичної країни. Оскільки в Україні немає конституційно затвердженого, оформленого інституту опозиції (згідно статті 34 Конституції України проголошується свобода слова і думки), то потрібно, зазначити, що питання законодавчого закріплення статусу опозиції залишається відкритим.

Опозиція в Україні, на відміну від європейської опозиції, не має такого давньої історії. За часів Радянського періоду опозиції Кремлю не існувало.

Опозиція з'явилася з дозволу кремлівської влади під час перебудови. Питання політичної опозиції почали досліджувати лише у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. XX ст.

Опозиція в своєму становленні пройшла декілька етапів. Перший етап припадає на початок 90 – х років і поштовхом для формування опозиції як складової політичної системи стало проголошення незалежності та початок розбудови демократичної плюралістичної держави. Потрібно зазначити, що даному етапові передував підготовчий, який характеризувався розпадом однопартійної системи, політична активність громадян та початку створення альтернативних Комуністичній партії рухів, об'єднань.

Другий етап розпочався з приходом до влади Л.Д.Кучми та початку діяльності різнобічних опозиційних сил. Для неї притаманна була антипрезидентська спрямованість та прагнення зміни політичного режиму. В ході низки подій, таких як «Касетний скандал», громадянська акція «Україна без Кучми» та політична криза 2000 – 2001 рр., був розпочатий новий етап розвитку української опозиційності. Він характерний безкомпромісністю, відкритістю, певною організованістю, а також підтримкою з боку населення. На початку XXI ст. важливим кроком в процесі утвердження опозиції стало переведення її з ролі «ворога держави» у стан конструктивного опонента владі, що актуалізувало необхідність законодавчого визначення ролі та статусу опозиції [5, с.184].

До парламентських виборів 2002 року оформленої опозиції в Україні не було. Вибори до Верховної Ради за змішаною пропорційно–мажоритарною системою не давали змоги структурувати фракції парламенту за чіткими ідеологічними чи партійними критеріями. Президент, Кабінет Міністрів та парламент, що не мали чіткої партійної належності, перекладали один на одного відповідальність за неефективну реалізацію державної політики або виправдовували невдалі політичні кроки «доцільністю політичного моменту».

Під час виборів до Верховної Ради України у 2002 р., основними напрямами протидії влади опозиційним силам були: обмеження впливу опозиційних партій на органи державної влади; обмеження присутності опозиційних партій в інформаційному просторі, обмеження можливості

проведення масових заходів опозиційних партій; обмеження діяльності лідерів опозиційних партій, що засвідчили звіти українських і міжнародних спостерігачів [10].

Фактично опозиційна діяльність зводилася до абсолютного неприйняття політики «злочинної влади». В ролі постійних опонентів виступали ліві (Комуністична та Соціалістична партії) або праві (РУХ, ХДП, УРП, «Собор» та ін.), у Верховній Раді виникали ситуативні опозиційні групи щодо конкретних рішень, спрямованих на створення переваг тим чи тим бізнесовим групам.

В цілому, до опозиції відносилися не лише партії чи окремі політики, а й ті, хто підтримували владу, але в деяких питаннях висловлювали незгоду, тому що це заважало їхнім приватним бізнесовим інтересам.

Після Помаранчевої революції, що відбулася у листопаді-грудні 2004 р, змінилася якість та направленість політичної опозиції, що дає стверджувати про початок нового етапу.

У квітні 2007 року, загострилася політична криза, що була спричинена діями Антикризової коаліції, що були спрямовані на розширення повноважень Кабінету Міністрів, звуження повноважень Президента, спроб розширення коаліції у неконституційний спосіб і створення у Парламенті конституційної більшості. Другого квітня 2007 року Президент України видав Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради на підставах, що не зазначені у статті 90-тій Конституції України, яка власне й визначає підстави, зокрема, дострокового припинення повноважень Верховної Ради. Внаслідок цього в українському парламенті, розпочалася політична криза, до якої були залучені: політичні партії, Конституційний Суд, Генпрокуратура, правоохоронні органи. Відбувалися масові акції політичних сил і сутички за участю силових структур. Виникла реальна загроза переростання політичного конфлікту в силове протистояння. У результаті домовленостей між Президентом, Прем`єр-міністром і Головою Верховної Ради, які представляли, відповідно, політичні сили, що перебували в опозиції одні до одних, було прийнято рішення про конституційний спосіб дострокового припинення повноважень Парламенту та проведення позачергових виборів [3, с.344].

2007 – 2010 роки відзначилися новими якісними відносинами між владою та опозицією, що зумовлено було опозиційністю Партії Регіонів та слабкістю провладних сил, їх розрізненістю, неузгодженістю дій, неспроможністю проведення реформ та наведенню порядку в державі.

Як свідчить досвід діяльності парламентів V і VI скликань, ступінь врахування більшістю законодавчих ініціатив меншості зумовлювався, насамперед, характером відносин між опозицією і владою у певний проміжок часу, а також ситуативними домовленостями між владою та певними складовими опозиції. У період гострого політичного протистояння 2007 року, законодавчі ініціативи опозиції мали досить високий рівень підтримки коаліцією. В той же час, за даними Секретаріату Президента, у квітні-травні 2007 року парламентською більшістю було відхилено двадцять один законопроект, внесений представниками опозиційних фракцій і лише дванадцять – внесених більшістю, та два спільно депутатами більшості та опозиції У червні 2007 року було прийнято в цілому п`ятдесят чотири законопроекти, серед яких дванадцять, внесених парламентсько-урядовою коаліцією, чотири – спільно представниками коаліції й опозиції. Жодного законопроекту, внесеного депутатами від опозиції, за цей час прийнято не було, натомість шість таких законопроектів коаліцією було відхилено. Схожа ситуація була у Верховній Раді VI скликання до президентських виборів 2010 року. Зокрема, за даними Фундації «Відкрите суспільство», протягом січня 2009 року, Коаліції демократичних сил, ініціювала тридцять п`ять законопроектів, з яких було прийнято лише один, в той час, коли від опозиції було зареєстровано сімдесят чотири законопроектів, з яких підтримано – тринадцять. Хоча, за загальною кількістю підтриманих законодавчих ініціатив, коаліція випередила опозицію за рахунок постанов, яких було підтримано сто сімдесят чотири з трьохсот вісімнадцяти. Після обрання Віктора Януковича Президентом і створення парламентської коаліції «Стабільність і реформи» ситуація принципово змінилася. Значно зріс відсоток схвалення проектів, ініційованих фракціями більшості, насамперед – Партії регіонів і зменшився ініційованих опозиційними фракціями [5, с.185].

З 2010 року розпочався новий етап діяльності опозиції. Період після президентських виборів характеризувався значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту. Особливого характеру, набула практика порушення кримінальних справ проти вищих посадовців попередньої влади, переважно тих, які представляли БЮТ чи його політичних партнерів [2, с. 52].

Іншим проявом ігнорування прав опозиції стали факти відмови їй у формуванні порядку

денного пленарних засідань у визначений день, наприклад, другого червня 2010 року парламентська більшість відмовила БЮТ у внесенні до обговорення у сесійній залі низки законопроектів щодо введення податкових канікул для малого та середнього бізнесу. Права опозиції у законодавчому процесі досить порушувалися, також через ігнорування більшістю під час розгляду важливих законопроектів висновків профільних комітетів. Крім законодавчого процесу, неконструктивний характер відносин між парламентською більшістю та опозицією виявлявся і під час реалізації Верховною Радою її контрольної функцій, яка є пріоритетною для опозиції [7, с.388].

В Україні, як бачимо, склалася кризова ситуація із забезпеченням прав політичної опозиції. Законодавчих гарантій діяльності парламентської опозиції немає. Опозиція позбавлена можливостей на захист своїх прав через суд, з огляду на його підконтрольність владі. Правоохоронні органи, органи прокуратури та суду, щодо опозиції, виступають складовими єдиного репрессивного механізму держави. Президент України, будучи лідером головної провладної політичної партії, не може цілком неупереджено виконувати функцію гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина відносно опозиції. Позбавлена можливостей захисту своїх прав в межах України, політична опозиція сьогодні змушена апелювати до міжнародних організацій та зарубіжних демократичних країн [4, с.78].

Автор погоджується з тезою, що для подальшого демократичного розвитку держави потрібна конструктивна взаємодія опозиції і влади. Існування політичної опозиції є вкрай необхідною ознакою демократичних політичних систем, тому що саме поняття опозиція витікає з фундаменту демократії, а також забезпечує плюралізм думок та перебування на вищому законодавчому та виконавчому рівнях влади представників від усіх прошарків суспільства. Саме тому, опозицію можна назвати запасним гравцем, який і так знаходиться на полі, але можливостей для того, щоб проявити себе в нього не вистачає, але якщо влада буде грати так, що громадськість це не сприйме, тоді опозиція займе місце влади.

Для встановлення діалогу між владою та опозицією усі політичні сили мають погодитися на такі «правила гри», що зможуть гарантувати опозиції відповідні права і не виключатимуть можливість у подальшому її приходу до влади. Значною мірою створення таких правил залежить від політичної волі сьогоднішньої влади, від її свідомості та готовості дотримуватися демократичних принципів. На жаль, сьогодні є великі сумніви щодо того, чи здатна влада поступитись опозиції і будь-яким конкурентам взагалі. Хоча це і є найбільшою слабкістю будь-якої влади, прагнення «залишитись надовго» завжди руйнує довіру виборців до влади, і саме така практика спостерігається сьогодні в Україні [10].

На сучасному етапі державотворення, в Україні являється гостра проблема в інституціоналізації політичної опозиції, наданні їй законодавчого статусу. Частина опозиційних партій сьогодні переживає труднощі з визначенням свого місця в системі «влада-опозиція та прагматизм» через що їх опозиційність має скоріше антиперсональний характер, спрямований проти конкретних осіб, наприклад, проти Президента, Прем'єра, а не проти їх програмних положень, ідеології тощо. Усі ці негативні чинники призводять до того, що крім неконструктивних стосунків з владою, опозиція не може повноцінно здійснювати притаманні їй функції, що здійснюються в демократичному суспільстві. Опозиційні політичні сили змушені вести політику виживання та боротьбу з владою. Основною відмінністю цих партій є їх прагнення привернути увагу суспільства та міжнародної громадськості до негативних наслідків політики влади, та також критика й спроба захистити себе від політичного утиску. Проте, опозиція, як і влада, не спроможна проводити політику на захист та відстоювання суспільних інтересів. Опозиційним силам поки не вдалося налагодити системну роботу з суспільством, бракує чіткої альтернативної платформи й стратегії, які б склали конкуренцію політиці влади і були б підтримані більшістю українського народу [1].

Значним негативним моментом у відносинах парламентської більшості та меншості стали спроби силового вирішення конфліктних ситуацій, блокування роботи Парламенту. До таких дій вдавались як опозиційні фракції, так і ті, що належали до складу коаліції. Усе це сприяло зниженню рівня підтримки громадянами дій як парламентських більшості та меншості, так і Парламенту загалом.

З проходженням до парламенту нових політичних сил, які позиціонують себе як опозиційні та заявлені ними програми дій надають можливість стверджувати про початок нового етапу діяльності опозиції.

Таким чином, сучасний етап відносини між опозицією та владою характеризуються новою хвилею протистояння, неспроможністю співпрацювати на користь держави. Подальший тиск влади на опозиційні партійні сили матиме негативні наслідки для держави. Провладна сила повинна зрозуміти, що вона в майбутньому також має шанс стати опозицією, і традиції

репресивного апарату почнуть працювати проти неї. Це спонукає їх до антидемократичних кроків, а саме: консервування демократичних процесів, створення для опозиції нерівних умов політичної конкуренції, відсторонення впливових політичних сил від участі у виборах, фальсифікації їх результатів.

Бібліографічні посилання

1. ГнаповськийО. Проблеми діяльності політичної опозиції в Україні: шляхи оптимізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://naub.oa.edu.ua/2012/problemy-diyalnosti-politychnoji-opozytsiji-v-ukrajini-shlyahy-optymizatsiji-2/
2. Голишев В. Діяльність парламентської більшості: [монографія] / В. Голишев. – 2010. – С. 52.
3. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму: [монографія] / В.С. Журавський. – 2011. – С. 344.
4. Кампо В.М. Проблеми правового регулювання статусу парламентської більшості та парламентської опозиції у Верховній Раді України / В.М. Кампо // Політичний календар. Інформаційно – аналітичний огляд, 2007. – С. 78.
5. Куліш А.І. Опозиція в парламенті: політологічний сенс діяльності «груп тиску»/ А.І. Куліш // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика, 1996. – С. 182 – 185.
6. Мазур І.В. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика: [монографія] / І.В. Мазур. – 2011. – С. 94 – 102.
7. Матвійчук О.М. Політична трансформація та перспективи розвитку політичної опозиції: [монографія] / О.М. Матвійчик. – 2009. – С. 388.
8. Михальченко М. Позиції опозиції: Хто є хто в України? / М.Михальченко // Віче. – 2002. – №7. – С. 3–11.
9. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи їх нормалізації" інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу на тему «Опозиція і влада в Україні: чи є шанс на подолання конфронтації?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf
10. Опозиція в Україні: налагодження конструктивних відносин з владою [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://razumkov.org.ua/rus/files/category_journal/NSD125-126_ukr_6.pdf
11. Опозиція в УкраїнЗагальна характеристика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/additional/analytical_report_NSD31_ukr.pdf

УДК 321:342.33:342.511

А. С. Панарін

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ПРИ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ ФОРМІ ПРАВЛІННЯ

Досліджується вплив інституційного аспекту на формування політичної стабільності у країнах з напівпрезидентською формою правління. Аналізується вплив наслідків виборчої системи та особливостей партійної системи на можливі формати взаємодії між президентом, урядом та парламентом, а також місце та роль судової гілки влади.

Ключові слова: політична стабільність, виборча система, партійна система, інститут президентства.

Исследуется влияние институционального аспекта на формирование политической стабильности в странах с полупрезидентской формой правления. Анализируется влияние последствий избирательной системы и особенностей партийной системы на возможные форматы взаимодействия между президентом, правительством и парламентом, а также место и роль судебной ветви власти.

Ключевые слова: политическая стабильность, избирательная система, партийная система, институт президентства.

Political stability, as an object of political science research is a multifaceted problem. One of

© А. С. Панарін, 2012

the important aspects of the study of this problem is the institutional design of the political system, especially at a time when the country is in a state of active flow of social transformations (reforms), the stability of the political system (political stability) depends on the efficiency of achievement of planned changes in all spheres of public life. In this regard, become especially important development issues of theoretical and methodological tools evaluation of the real state of the political system in terms of its stability, as well as issues related to the functioning of the political system, its main elements, the nature of their interaction with various social groups and institutions, as well as identifying factors that determine political stability. The purpose of this article is to explore how institutional design affects the formation of political stability in the form of semi-government.

Institutional design has a significant impact on the features of the formation of political stability in countries with semi-presidential form of government. In assessing the possibilities of forming and maintaining stability of the political structure analysis of its functioning with the real possibilities that shape regulatory and self-regulating capacity of state institutions. The influence of the effects of different types of electoral system, party system characteristics influence the work of Parliament, defined signs forming parliamentary coalitions with potentially high rate stability and features of the formation of governments, analyzed the possible interaction between the president, government and parliament and their influence on the formation and support of the political system within the state. The place and role of the judiciary.

Exploring the problem of the formation of political stability determined that whether political systems generate effective governance depends on a wide range of factors, including institutional design is only one, albeit very important. In addition there is absolutely clear correlation between institutional design and political stability and its government, as one, and so the system of political institutions may have different policy implications depending on the quality characteristics of each state.

Keywords: political stability, electoral system, party system, the presidency.

Політична стабільність, як об'єкт політологічного дослідження є багатоаспектною проблемою. Однією із важливих сторін дослідження даної проблеми є інституційний дизайн політичної системи, особливо в умовах, коли країни перебувають в стані активного протікання суспільних трансформацій (реформ), від стабільності політичної системи (політичної стабільності) залежить ефективність досягнення результатів запланованих змін у всіх сферах суспільної життєдіяльності. У зв'язку з цим, набувають особливої актуальності питання розробки теоретико-методологічних інструментів оцінки реального стану політичної системи з точки зору її стабільності, а також проблем пов'язаних з функціонуванням політичної системи, її основних елементів, характером їх взаємодії з різними соціальними групами та інститутами, а також виявлення чинників, які детермінують політичну стабільність. Мета статті: дослідити як інституційний дизайн впливає на формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління.

Характер політичної стабільності визначається суспільною системою та її політичним режимом. При демократичному режимі всі механізми влади спрямовані на досягнення певної рівноваги соціально-політичних інтересів, звичайно, виходячи із потреб панівних кіл. Формується механізм саморегулювання, в тому числі політичних відносин. У цьому механізмі провідна роль відводиться державі, яка покликана регулювати всю систему суспільного життя для збереження існуючого ладу. По суті існує механізм адаптації політичної системи до зміни умов існування суспільства. Мається на увазі сукупність певних інститутів, процесів і відносини, за допомогою яких забезпечуються найбільш оптимальні умови нормального функціонування політичної системи, підтримки хоча б мінімального рівня її життєдіяльності на різних етапах розвитку.

Історія людського суспільства показує, що різноманітні форми і методи досягнення політичної стабільності та збереження досягнутого стану рівноваги політичних сил вирішуються переважно на рівні внутрішньодержавних відносин. При чому завжди центральним суб'єктом у цьому процесі виступають держава та її інститути. Тому ефективна і оптимальна інституціональна основа влади – це не тільки реальна гарантія політичної стабільності, але і один із найважливіших факторів її забезпечення.

Обов'язковою умовою формування політичної стабільності будь-якої демократичної держави є конституція, адже саме вона є правовою основою суспільної згоди і встановлює правове підґрунтя дій політичних акторів, тобто виступає координаційним механізмом між різними гілками влади. В цілому законодавство стабільних демократій орієнтоване на чіткість положень та їх відносну сталість протягом тривалого часу, бо нестабільність законів та їх невизначеність призводить в свою чергу до політичної нестабільності.

Проблема формування політичної стабільності напряму пов'язана із типом виборчої системи,

оскільки остання визначає тип партійної системи та особливості формування парламентської більшості. М.Дюверже зазначає, що мажоритарна система в один тур веде до біпартизму, мажоритарна система в два тури – до системи численних, гнучких, незалежних і відносно стабільних партій, а пропорційне представництво орієнтує систему на існування численних, негнучких, незалежних і стабільних партій.[2] Двопартійна система сприяє формуванню стабільної більшості і легіслатурної стабільності уряду (тобто протягом всього терміну повноважень нижньої палати). Відсутність легіслатурної стабільності свідчить про те, що боротьба партій йде не лише на парламентських виборах, але й усередині парламенту, і вона здатна потягти за собою зміну партійного складу кабінету. Двопартійна система, передбачає суперництво за владу двох партій (або двох великих і однієї малої) і дає більш сильній із них непропорційно (при порівнянні з кількістю відданих за неї голосів) більше місць в парламенті. Партія більшості контролює і виконавчу владу, і парламент. В цьому випадку, більш стабільний, сильний уряд протиставлений ідеї представництва. Члени уряду відповідають перед партією-переможницею, а партія перед народом. Від того, як ефективно і якісно буде працювати уряд, залежить перемога партії на наступних парламентських виборах. При такій системі наявним є існування сильної опозиції. Негативним моментом тут може бути слабке наслідування політичного курсу держави у випадку зміни кабінету, що може дорого коштувати національній економіці, а також висока імовірність наявності ситуації когабітації.

В умовах мультипартизму також можлива легіслатурна стабільність при наявності стійкої коаліції, двоблокової системи партій. Пропорційна виборча система з негнучкими, численними партіями, коли в парламенті існує «поліхромна» більшість, створює передумови для кон'юнктурної стабільності, на яку впливають не лише наслідки виборів але й перипетії всередині парламентської боротьби. Так, у даній ситуації можливе формування коаліцій більшості з розгляду конкретних поточних питань.

Деякі вчені (особливо після Другої світової війни), перебуваючи під враженням стабільності демократії у Сполученому Королівстві і США та краху її в Німеччині та Італії, стверджували, що двопартійні системи більше сприяють демократії, а багатопартійним системам властива тенденція бути нестабільними.[8; 5] Ці аналітики не надавали великої уваги невеликим європейським демократичним країнам, де багатопартійні системи не одне десятиліття були сумісними із стабільністю і були одним із найголовніших її чинників. На це зробив наголос А.Лійпхарт, зазначивши що чимало багатопартійних демократій досягли тривалої стабільності. Він стверджував, що в плюралістичних суспільствах з гострими культурними, етнічними, релігійними і мовними розламами багатопартійні системи більше сприяють утвердженню політичної стабільності.[6; 7] За двопартійної системи значні меншини можуть постійно опинятися «поза грою», й така ситуація може зменшити їхню готовність дотримуватися правил гри, а це відповідно призведе до послаблення політичної стабільності. Багатопартійна система може дати цим меншинам змогу домогтися реального представництва і брати участь в урядових коаліціях.

У країнах де функціонує пропорційна виборча система для формування в парламенті стабільної більшості, коаліції партій, які формуються, повинні бути мінімально виграшними та максимально закритими. Автори теорії максимально закритих коаліцій запропонували представити процес формування правлячих коаліцій як гру зі значною, але постійною кількістю гравців. Головною метою коаліції є створення найсильнішої команди гравців, здатної здобути перемогу і поділити її результати між переможцями. Поведінка учасників гри залежить від їхньої здатності задовольнятися частковою перемогою, оскільки ті, хто бажає отримати все, обмежують свої шанси і прирікають себе на поразку. Учасники гри, зрозуміло, не бажають ділитися результатами своєї перемоги з більшою кількістю учасників, ніж це потрібно для перемоги. Для отримання перемоги гравцям потрібна більшість у парламенті, яка може бути сформована в різних конфігураціях. Зі збільшенням кі¬лькості учасників правлячої коаліції частка кожного з них у розподілі результатів перемоги зменшується. Тому ідеальними є ті коаліції, які дають можливість здобувати парламентську більшість меншою кількістю учасників. В свою чергу чим менша кількість партій які сформували коаліцію, тим більший потенціал стабільності в ній закладений.

Розглядаючи питання максимально закритих коаліцій слід зазначити, що більшість міжпартійних союзів повинні бути заснованими на ідеологічній спільності. Коаліція повинна формуватися лише тоді, коли її учас¬ники мають спільні ідеологічні погляди, подібні програмні цілі, позитивно налаштовані щодо головних ціннісних орієнтацій своїх партнерів, спираються на попередні традиції спільного формування коаліційних кабінетів. Умовами, на яких формуються максимально закриті коаліції, є те, що коаліція повинна формуватися на ідейних засадах, які є найприйнятнішими для більшості її учасників, а також жоден з варіантів відкритої коаліції не

може мати для її учасників більшої цінності, ніж політика закриття коаліції. При формуванні такого типу коаліції провідна роль належить тим партіям, без яких не можливе формування парламентської більшості. Йдеться про партії, які мають не лише значне парламент¬ське представництво, а й певну політичну орієнтацію. Найчастіше такими партіями є центристські партії.

З метою зменшення впливу негативних наслідків у багатьох країнах пропорційні виборчі системи передбачають застосування прохідного бар'єра , який партія повинна подолати, щоб бути правочинною взяти участь у розподілі депутатських місць. Такі бар'єри визначають для забезпечення кращої консолідації парламенту, щоб обмежити присутність у парламенті значної кількості дрібних політичних партій, які б були представлені одним або декількома депутатами. За таких умов, як свідчить досвід, особливо 50-х років XX ст., структуризація парламенту та його продуктивна робота стають сумнівними, також помітна нестабільність урядів. Показовим у цьому випадку вважається приклад з новітньої історії Польщі. На загальнонаціональних виборах у 1991 р. було прийнято рішення не визначати виборчого порога. Внаслідок цього до парламенту пройшли представники 29 політичних партій. Кожна з них набрала не більше 12% голосів. Подібний склад парламенту суттєво вплинув на нестабільність коаліційного уряду. Новий виборчий закон 1993 р. запровадив 5% бар'єр для партій і 8% – для партійних блоків.

Система змішаної демократії поєднує в собі ознаки як президентської, так і парламентарної форм правління, що породжує таку характеристику цієї моделі, як наявність «подвійного глави держави»: всенародно обраного президента, та прем'єр-міністра, який обирається партією більшості. Такі країни найчастіше визначають статус президента як арбітра, що не втручається у діяльність державного механізму та окремих його ланок і має діяти лише у виключних випадках, коли виникла кризова ситуації. Але такий «дуалістичний конструкт виконавчої влади» наділяє всенародно обраного главу держави значним повноваженнями не лише у сфері виконавчої гілки влади, яка перебуває під керівництвом прем'єр-міністра, а й законодавчої, що робить посаду президента більш сильною ніж за президентської форми правління. Ця особливість, що виникає внаслідок змішування різних механізмів, часто спричинює напружені стосунки між інститутом президентства та іншими інститутами влади, породжує дестабілізуючі конфлікти, які не оминули й нашу країну. Збагнути такі нюанси функціонування політичних інститутів можливо шляхом докладного аналізу відведених їм повноважень, що враховуватиме не лише конституційно встановлені норми, а й реальну політичну практику. Нечіткість у визначенні повноважень і відповідальності між інститутами породжує дисбаланс у взаємодії та функціонуванні всіх гілок влади та нестабільність.

Особливості взаємовідносини між президентом, урядом та парламентом дещо відрізняються якщо ми розглядатимемо поєднання напівпрезидентської форми правління з мажоритарною та пропорційною виборчими системами. Так як і президент і парламент обираються незалежно один від іншого, то вони мають право притримуватись різних точок зору. При біпартизмі партія президента не обов'язково одночасно є партією більшості в парламенті. Вагомою переваго двопартійної системи за напівпрезидентських демократій є більша спроможність вирішувати тип проблем, пов'язаний з іммобілізмом, який часто породжував проблеми керованості й ставав причиною слабкості виконавчої влади і тяжких конфліктів між законодавчими органами і президентами, що не лише призводило до політичної дестабілізації, а й інколи сприяло вирішальною мірою крахові демократії. Це досягається тому, що полегшується формування уряду, який б забезпечив собі більшість у парламенті, а також тому, що при двопартійних/ дво- і напів партійних системах, ідеологічна поляризація видається менш імовірною. Але не зважаючи на легкість формування парламентської коаліції та уряду відповідно, стабільність останнього, яка в свою чергу впливає на політичну, буде залежати від того чи більшість є пропрезидентською чи опозиційною відносно президента. Досвід особливостей взаємодії між гілками влади у таких ситуаціях можна яскраво побачити на прикладі функціонування напівпрезиденталізму у Франції. У французького президента немає формальних повноважень щодо зміщення кабінету, проте де-факто він такими можливостями володіє в ситуації, коли парламентська більшість на його стороні.[9] Коли має місце співіснування (президент і прем'єр-міністр, який користується довірою Національних зборів, належать до опозиційних один одному політичним партіям), то, без сумніву, президент не в змозі змістити прем'єр-міністра, принаймні, до наступних виборів, і в умовах співіснування «сила» прем'єра значно підвищується, оскільки його підтримують Національні збори.. Якщо президент, прем'єр-міністр і Національні збори (його більшість), зазначає А.Сіарофф, мають одне політичне «забарвлення», то у президента з'являється шанс відправити неугодного йому голову кабінету у відставку. Це сталося, наприклад, з прем'єр-міністрами Ж. Помпіду в 1968 році, Ж.Шабан-Дельмасом в 1972 році і М.Рокаром в 1991 році, жоден з яких не бажав покидати крісло. Цікаво, що Ж.Шабан-Дельмас був усунений від влади

після того, як його уряд отримав довіру з боку Національних зборів. Таким чином, президент володіє можливостями по відстороненню прем'єр-міністра, але не завжди. французька Конституція не надає президентові права змінити прем'єр-міністра, але президент робить це «за заявою» глави уряду, а потім припиняє виконання його обов'язків.[3] За час семирічного (з 2000 року – п'ятирічного) мандата президента в середньому два/три рази міняється прем'єр-міністр. Всі прем'єр-міністри (крім Ж. Помпіду в 1962 році, Ж.Ширака в 1976 році і П.Моруа в 1984 році) подали у відставку на вимогу президента, а не за результатами виборів.[1]

Наступна комбінація – напівпрезидентська система з виборчим законом, який передбачає пропорційне представництво в парламенті, – може бути менш стабільною. При багатопартійності партія президента отримує порівняно невелику кількість депутатських мандатів. У президента відкриваються більш ширші можливості впливати на формування коаліційної більшості в парламенті. Більшість президентів провадять широкі переговори із представниками парламенту, щоб забезпечити підтримку, щоб забезпечити підтримку своїх програм. Загалом вони можуть запропонувати неоціненні патронажні ресурси представникам законодавчого органу, які підтримують їх. Отже, президенти не є повністю безпорадними, поставши перед опозиційним блоком більшості у парламенті, особливо коли партійна дисципліна досить слабка і вони можуть забезпечити собі підтримку за рахунок представників різних партій. Проте навіть за найкращих обставин досить важко забезпечити стабільну основу парламентської підтримки і майже неможливо – у період економічної кризи. Крім того, широке покладання на патронаж як засіб забезпечення власної політичної програми може призвести до звинувачень у корупції та непотизмі, що не сприяє підвищенню авторитету влади і накладає негативний відбиток на стабільність.

Якщо не вдається сформувати пропрезидентську або лояльну до президента більшість тоді, така ситуація стає джерелом суперництва між президентом, який, будучи всенародно обраним, наділяється значними повноваженнями у сфері виконавчої гілки влади та прем'єр – міністром, який, будучи главою уряду, має здійснювати покладені на нього виконавчі функції. Змішаний поділ влади також впливає на спосіб формування уряду і на питання його політичної відповідальності. Процедура вирішення кадрового складу уряду передбачає обов'язкову участь як президента, так і парламенту, що породжує одну з основних ознак змішаної республіки — подвійну політичну відповідальність уряду. Встановлення такої відповідальності закладає основу для інституційного конфлікту, адже дуже часто встановлюється тенденція, за якою уряд опирається на парламентську більшість, а всенародно обраний президент, що володіє загальною популярністю, не втручаючись у поточне управління, спрямовує політичний курс. Якщо щось не виходить, то причини не в політичному курсі президента, а в поганому проведенні цього курсу урядом — глава уряду у такому разі виступає в ролі «хлопчика для биття», і тоді реально зростає загроза частих відставок уряду, за які політичної відповідальності не несе ані парламент, ані президент.

За таких складних ситуацій, коли відносини між президентом, виконавчою та законодавчою гілками влади заходять в глухий кут та існує фіксований графік виборів, і президент і опозиція часто відчувають спокусу вдатися до позаконституційних механізмів, щоб домогтися своїх цілей. Невдоволені своєю нездатністю здійснювати реформи в межах наявної системи, президенти часто намагаються змінити конституцію або вийти за її рамки. Авторитет президентської влади може похитнутись, а разом з ним – і можливість здійснення послідовної політики. Послідовність політики президенти часто підпорядковують способам здобути підтримку для свої програм, бо така підтримка аж ніяк не автоматична: адже в парламенті постійно потрібно формувати нову більшість. У країнах, де партії недисципліновані, президенти часто відчувають потребу будувати нову коаліцію у випадку кожного суперечливого закону. Все це дає змогу припустити, що президенти у напівпрезидентських країнах, маючи досить широкі повноваження, зазвичай мають обмежену можливість реалізовувати свої програми.

Для підтримання політичної стабільності важливу роль грає забезпечення політичної наступності влади. В широкому розумінні слова йдеться про спосіб заміщення або передачі політичної влади від одного індивідуума, уряду або режиму іншим. В більш вузькому розумінні наступність співвідноситься з таким законодавче встановленим процесом передачі влади, який дає змогу уникнути кризових ситуацій, що виникають у подібних випадках, і тримати цей процес під контролем. Існуючий порядок політичної наступності сприяє стабілізації, а також адаптації політичних систем, режимів до нових умов. Здатність політичної системи чи режиму здійснювати послідовну і контрольовану передачу влади є індикатором політичної стабільності, а політична спадкоємність є важливою рисою політичної практики. Оскільки демократичне суспільство є відкритою системою, то воно здатне відносно безболісно пристосовуватися до змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі свого існування. Така стабільність є динамічною,

її можна вважати «живою», конструктивною. Вона виступає умовою самовідтворення демократичних режимів.

Досліджуючи інституційний вимір формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління слід виокремити роль судової влади, яка полягає у забезпеченні панування права, яке закріплене в конституції, інших законах. Судова влада є інструментом впливу права на суспільні відносини, що є дуже важливими за умов конфліктів. Вирішення правових конфліктів у певних межах може здійснюватися представницькими та адміністративними органами, але ця діяльність завжди підконтрольна суду в конституційній державі.

На відміну від законодавчої та виконавчої влади, які є активними політичними силами та перебувають під впливом інших політичних сил, судова влада має бути повністю деполітизована, бо інакше вона не може бути неупередженою, під час розгляду судових справ буде керуватися не правом, а політичною доцільністю. Політичні симпатії та партійні переконання суд взагалі не має права висловлювати. Але на практиці, зрозуміло, цілковитої деполітизації судової влади ще ніде не досягнуто. Суди, особливо ті, що розглядають справи у сфері публічного права, не можуть не передбачати політичні наслідки їх вироків і не рахуватися з ними.

З усіх гілок влади судова – найбільш слабка. Вона не спирається на волевиявлення виборців, як законодавча і не має силових структур примусу, як виконавча. Її сила – тільки у повазі інших гілок влади, суспільства в цілому до права і суду як його професійного тлумача. Суд – останній бастіон демократії. Якщо він підпорядкований вказівкам згори, «проханням» збоку та знизу, або судові рішення ігноруються, то в державі немає конституційного устрою, а конституція не варта паперу, на якому надрукована.[4]

Особливості кожної з гілок влади переконливо свідчать про неможливість існування демократичного суспільства під проводом лише однієї чи навіть двох влад. Тільки узгодження функцій всіх трьох гілок влади спроможне забезпечити політичну стабільність, ефективне функціонування та розвиток країни. Взаємодія законодавчих, виконавчих і судових структур є необхідною інституційною умовою демократизму в суспільстві, його розвитку. Досліджуючи проблему формування політичної стабільності слід зазначити, що те, чи породжують політичні системи ефективне врядування, залежить від широкого діапазону чинників, серед яких інституційний устрій є тільки одним, хоча і дуже важливим. Крім того немає абсолютно чіткої кореляції між інституційним дизайном та політичною стабільністю і ефективністю політики, оскільки одна і так система політичних інститутів може мати різні політичні наслідки в залежності від якісної характеристики кожної держави.

Бібліографічні посилання

1. Ардан Ф. Франция: государственная система. – М.: Юрид. лит., 1994. – 176 ст., С. 76.
2. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. - М.: Академический Проект, 2000. - 538 с. – С. 279.
3. Зазнаев О.И. Франция как модель полупрезидентской республики // Ученые записки Казанского государственного университета. – Том 145. Политические науки и международные отношения. – Казань: Казанский гос. ун-т им. В.И.Ульянова-Ленина, 2004. – С. 21.
4. Конституционное (государсвенное) право зарубежных стран. – М., 1995.- С.296-350.
5. Ferdinand H. Democrathy or Anarhy? A Study of Proportional Representation. – Notre Dame: Review of Politics, 1941
6. Lijphart A. Democrathy in Plural Societies: A Comparative Exploration. – New Haven: Yale University Press, 1977
7. Lijphart A. Typologies of Democratic Systems // Comparative Political Studies. – 1968 – Т.1. - №1 (квітень). – С. 3-44.;
8. Maurise D. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. – London: Methuen, 1954. – С. 206- 280;
9. Siaroff P. Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, SemiPresidential and Parliamentary Distinction. – P. 293.

УДК 32.019.5+316.658

С. В. Ставченко
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ ЯК АНТИКРИЗОВА ТЕХНОЛОГІЯ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Розглядається забезпечення інформаційної асиметрії новинних повідомлень у ЗМІ як технологія антикризового менеджменту. Визначається головний напрямок діяльності спін-доктора як кризового менеджера, яка спрямована на виправлення негативного висвітлення тієї чи іншої події в новинах.
Ключові слова: інформаційна асиметрія, технологія міфологізації, технологія харизматизації образу політика, технології спін-докторінгу, «криза-контроль».

Рассматривается обеспечение информационной ассиметрии новостных сообщений в СМИ как технология антикризисного менеджмента. Определяется главное направление деятельности спин-доктора как кризисного менеджера, которая направлена на исправление негативного освещения того или иного события в новостях.
Ключевые слова: информационная ассиметрия, технология мифологизации, технология харизматизации образа политика, технологии спин-докторинга, «кризис-контроль».
Include the provision of information asymmetry in news stories in the media as a crisis management technique. Determine the main direction of the spin-doctors as crisis manager, which is aimed at correcting negative coverage of an event in the news.
Keywords: information asymmetry, technology of mythologizing, technology of charismatization of image politics, technology of spin-doctoring, ‘crisis-control’.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні дійовим способом подолання кризової ситуації є подання в новинах ЗМІ асиметричної інформації, що є головним завдання кризових менеджерів, які працюють із мас-медіа (спін-докторів). Д. Уоттс виокремила такі рівні спін-технології: «перед-спін» (before spin), яка орієнтована на підготовку очікувань аудиторії перед самою подією; «після-спін» (after spin), яка переймається наведенням блиску на подію, яка вже відбулася; «торнадо-спін» (tornado spin), яка спрямована на відволікання уваги, різкого переведення суспільного інтересу в зовсім іншу сферу, далеку від події, що відбулася; «криза-контроль» (crisis control), в межах якого здійснюється управління подіями, що виходять з-під контролю, і передбачає встановлення особливого контролю за їх висвітленням, а також використання «подієвих криз» для розкручування потрібних тем; «мінімізації збитку» (reduce damage), яка передбачає керування тих подій та / або їх висвітлення, які вже не контролюються, з метою запобігання й мінімізації негативного впливу [8, p. 121].

У принципі класифікацію спін-технологій можна обмежити першими двома видами: «до» і «після». Б. Брюс, наприклад, виокремлює два типи роботи спін-доктора: 1) організація очікувань щодо настання самої події; 2) виправлення проблеми після того, як інтерв’ю одержало неправильне висвітлення [1, с. 297].

Таким чином, можна говорити про дві центральні позиції, з яких відбувається робота спін-доктора: до події й після події. В обох випадках мова йде про виправлення події в символічному вимірі, бо в реальному вимірі її змінити вже неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на важливість спін-технологій у сучасній політичній практиці, вітчизняні автори відносно нещодавно почали приділяти увагу вивченню цих питань. Актуалізована в західній політичній науці наприкінці 1980-х рр. завдяки публікаціям Х.-Б. Брозіуса, Ф. Ессера, Г. Куртца, Дж. Мальтезе, К. Рейнеманна, П. Річардса, Д. Уоттс, Д. Фана та ін., дана проблематика в українському науковому дискурсі поки що недостатньо осмислена. Тут можна виокремити доробки В.М. Бебика, О.В. Гуляєва, В.В. Кривошеїна, Д.В. Ольшанського, Г.Г. Почепцова та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд забезпечення інформаційної асиметрії як антикризової технології у політичному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна асиметрія становить основний елемент інформаційної боротьби, формуючи інформаційний простір будь-якої держави. Офіційні повідомлення, що є передбачуваними й, отже, симетричними, потрапляють на екран

© С. В. Ставченко, 2012

у зв'язку із принципово асиметричним положенням влади, яка сама задає пріоритети повідомлень. Таким чином, асиметричність досягається на іншому рівні. Як визначають дослідники мас-медіа, преса й телебачення виступають у вторинній ролі інтерпретатора, первинна ж роль належить владі, яка може визначити ту чи іншу подію як таку, що становить небезпеку для суспільства [7, p. 127].

Мас-медіа лише розширює й поширює ці уявлення, задані з боку влади. По суті, мас-медіа «систематично організовані таким чином, щоб представляти картинку світу, яка має служити репродукцією відносин домінування, що існують у суспільстві» [7, p. 130]. При цьому новини розглядаються як вибіркова інтерпретація подій.

Розглядаючи висвітлення кризових подій у пресі, західні вчені виділили такі характеристики цього процесу:

1. *Частота* – чим більше частота події збігається із частотою новин, тім більша ймовірність того, що подія буде розглядатися як новина.
2. *Амплітуда* – відповідний рівень, наприклад, насильства потрібний для того, щоб подія розглядалася як новина.
3. *Неоднозначність* – чим менша неоднозначність, тим більша ймовірність того, що подія буде заміченою.
4. *Релевантность* – подія повинна бути культурно релевантною, щоб бути заміченою як новина.
5. *Збіг* – чим подія більш очікувана, тим скоріше вона стане новиною.
6. *Несподіванка* – для того, щоб стати новиною, подія повинна бути несподіваною.
7. Якщо подія стала новиною, вона буде залишатися новиною, навіть при зниженні амплітуди.
8. *Композиція* – новини компонуються так, щоб створювати баланс між різними повідомленнями [7, p. 121].

Більшість із цих характеристик акцентують увагу саме на забезпечення інформаційної асиметрії.

Тут чітко простежується розмежування між реальною подією й символічною новиною. Інформаційна асиметрія базується при цьому на можливості висвітлення події, виходячи з різних її аспектів, створюючи різні види новин. Наприклад, війна може інтерпретуватися або з патріотичних, або з домашніх, сімейних позицій. У першому випадку будуть сильніше офіційні джерела, у другому – неофіційні. Тому саме асиметричність дозволяє якщо не перемагати найсильнішого, то наносити йому серйозну шкоду, бо завжди знаходить слабкі місця в «обороні» ворога.

У цілях забезпечення інформаційної асиметрії часто використовують технологію створення політичного міфу як специфічне символічне середовище. У свій час Ернест Кассірер стверджував, що в міфі відображаються не лише колективні бажання, а й глибинні людські інстинкти, надії та страхи. На його думку, сила впливу міфу на політичну поведінку зростає в період кризи, коли руйнується раціональність, коли людина перестає вірити в ефективність власних зусиль та, внаслідок цього, пов'язує свої сподівання з особою сильного лідера [6, p. 280].

Е. Кассірер вважав, що міф організовує глибинні людські інстинкти, надії та страхи, і, перш за все, страх смерті, яка завдяки міфу більше не означає припинення людського життя, а лише зміну його форми. Сучасні політичні міфи, на відміну від традиційних, створюються та підтримуються свідомо і є технологічною зброєю політиків у боротьбі за владу. У зв'язку з цим Е. Кассірер пише: «Нові політичні міфи не виникають спонтанно; вони не є диким плодом надлишкової уяви. Вони є штучними творіннями, виготовленими вмілими та хитрими майстрами. Протягом XX ст. – нашої великої технічної доби – була розвинута нова техніка міфу. Віднині міфи можуть вироблятися так само і у відповідності з тими ж правилами, як і будь-яка інша сучасна зброя – чи то кулемети, чи літаки» [6, p. 282].

Міф як політична технологія має такі складові: трансформація мови, зміна та впровадження нових слів, насичення мовлення емоціями, впровадження ритуалів, реорганізація ієрархії цінностей, використання пророцтв та обіцянок і, як результат, зміна мотивації учасників політичних груп та спільнот із раціональної на емоційну, стихійну, інстинктивну, що, в свою чергу, обумовлює віру в міф, яка не піддається знищенню за допомогою раціональної аргументації [6, p. 296].

Для пропагандистських цілей інформаційна асиметрія є незамінною, оскільки в кожному суспільстві існує протиставлення офіційної й неофіційної позиції. Ця інформація принципово асиметрична. Єдиним способом запобігання цьому є видача як негативної, так і позитивної інформації для своєї аудиторії з метою створення відповідного імунітету. При цьому негативна інформація повинна йти з відповідними контр-аргументами. У цьому випадку поява її з боку

опонента вже не буде мати серйозних наслідків.

Забезпеченню інформаційної асиметрії може сприяти застосування технології харизматизації образу політика, яка ґрунтується на досягненні консолідації протестних настроїв суспільства та перетворення їх у громадянську підтримку за рахунок уособлення відповідним суб'єктом бунту проти існуючої політичної системи та її представників в ім'я великої ідеї, яка має бути своєрідною відповіддю на запеклі соціальні проблеми та занепадницькі настрої у суспільстві, що у найбільш гострій формі виявляються у перехідні періоди та під час криз. Як стверджує Р. Ітвел, «у часи прискорених змін люди більш схильні до стану аномії, втрати цінностей і почуття соціальної приналежності. Вони, зазнаючи вакуум ідентичності, опиняються відкритими для лідерів, які пропонують радикальні альтернативи. Складні події можуть також налаштувати людей на пошук утіхи у вірі в сильного лідера, здатного контролювати могутні сили та гарантувати спасіння» [4, с. 14].

Засобами здійснення технології харизматизації виступають незвичні, нові форми комунікації із громадськістю, жорстка критика існуючої влади, оптимізм у відношенні успіху реалізації проголошеної ідеї, віра в своє покликання щодо виконання взятої на себе місії, демонстрація зневаги до небезпек та заборон, нав'язаних правлячими силами. Оскільки віра мас у лідера – це завжди відповідь на страх перед майбутнім та реакція на втрату смислу, найбільш ефективно технологія харизматизації образу політика спрацьовує, коли виникає суспільна криза, пов'язана з реальними чи удаваними загрозами нормальному існуванню суспільства чи втратою ціннісних орієнтирів. У зв'язку з цим Р. Ітвел пише: «Харизматичний лідер допомагає людям набути відчуття того, що політика не безглузда, що він може змінити ситуацію, зберігаючи відповідальність за потреби своїх прибічників» [4, с. 14].

Інформаційний простір сучасного суспільства формується в результаті роботи декількох потужних інформаційних джерел. Якщо при цьому виникає інформаційна асиметрія, яка кимось може бути використана, то виправити ситуацію намагається «спін-доктор» (англ. spin doctor). Цей термін уперше з'явився в 1980-х рр. як ідіома, що використовувалася для опису експертів із зв'язків з громадськістю й навіть політичних або корпоративних представників, діяльність яких повинна була гарантувати, що певні події або продукти піддані «позитивному обертанню». Звичайно, методи, якими користуються спін-доктора, визначають як вибіркове подання фактів, що підтримують певну позицію, використовуючи бездоказові істини, евфемізми, які маскують або просувають певний порядок денний і «приховують дурні звістки». Наприклад, повідомляють одночасно про одну популярну річ і декілька непопулярних речей, сподіваючись, що ЗМІ зосередяться на першому повідомленні [3, с. 636-637].

За допомогою технологій спін-докторінгу подача подій мас-медіа відбувається у більш сприятливому вигляді. На думку О.В. Гуляєва, спін-докторінг – це набір прийомів, технологічних інструментів досягнення бажаного для суб'єкта результату на етапі сприйняття певної новини (події) реципієнтами і на етапі її резонансу; це вміння передбачати реакції цільових аудиторій, уміння інтерпретувати події, уміння ефективно здійснювати комунікаційну кампанію. Особливо значимою є ця діяльність у період, коли суб'єкт діяльності потрапляє в кризову ситуацію [2, с. 138].

Спін-доктор має обіграти будь-яку ситуацію в сприятливому для суб'єкта подій ключі. З цією метою він відбирає найбільш ефективні повідомлення, розміщує їх у найбільш важливих каналах, вибирає для цього потрібний час. Спін-доктор націлений не стільки на створення події, скільки на попередження несприятливого для суб'єкта висвітлення подій у мас-медіа.

Схема «криза-контроль» (crisis control) передбачає управління подій, що виходять з-під контролю, шляхом встановлення особливого контролю за їх висвітленням, а також використання «подієвих криз» для розкручування потрібних тем. За цих умов робота спін-доктора переорієнтовується на роботу кризового менеджера.

До завдань кризових менеджерів з питань виправлення небажаних ефектів повідомлень у мас-медіа відносяться: скорочення кількості керованих параметрів; зсув інтересів і реакцій убік первинних; змінюються канали масової комунікації. Для досягнення поставлених завдань кризові менеджери застосовують такі прийоми: переведення паніки в прості зрозумілі дії; прагнення показати, що влада вживає зусилля по зміні ситуації (надія, відволікання від аналізу причин); вихід негативним емоціям по фіксованих каналах (каналізація агресії); відмова від показу негативної реальності у всій повноті.

Ефективність діяльності кризових менеджерів здебільшого залежить від наявності ресурсів для встановлення подібного контролю. Зрозуміло, що достатнім обсягом ресурсів (і в першу чергу, адміністративних) володіють органи держави [2, с. 138-139].

Для кризової ситуації характерні розриви стандартних комунікативних процесів, нейтралізувати які можна за допомогою інтенсифікації нових процесів. Інтенсивна комунікація

характеризується не тільки роботою в стислий термін, але також роботою в агресивному середовищі, яке налаштоване проти даної комунікації. У результаті породжується потрібна «точкова комунікація», яка здатна змінити ситуацію.

Спін-доктор також переймається виправленням «помилок» спікера, які він припустився на прес-конференції чи під час інших публічних заходів. У зв'язку з цим Б. Брюс пише: «Робота спін-доктора є досить гнучкою технікою, що не тільки «фіксує» результати подій (промови, інтерв'ю, дебати тощо) після події, а також керування очікуваннями події, що ще буде мати місце» [1, с. 298].

Слід також зазначити, що не всі політичні актори мають однакове висвітлення в мас-медіа. Дії одного повною мірою висвітлюються в мас-медіа, а дії іншого – замовчуються. Це можна назвати асиметрією висвітлення. Сюди ж можна віднести спроби винятково позитивного або винятково негативного висвітлення того чи іншого політичного актора, що особливо загострюється в період передвиборної боротьби. При цьому з'являється проблема автоматизації сприйняття, оскільки відбувається зникнення інформаційної асиметрії внаслідок звикання до одного типу інтерпретації. Наприклад, дії української опозиції завжди подаються позитивно на ТВІ або на 5-му каналі і переважно негативно на інших каналах – глядач завжди враховує подібне відхилення. Тобто будь-яке автоматичне сприйняття не дозволяє користуватися інформаційною асиметрією.

Особливістю справжніх новин є відповідна збалансованість, що і знімає автоматизм сприйняття й збільшує довіру до інформаційного джерела. При цьому не відбувається порушення технологічності: наприклад, 70 % новин Бі-Бі-Сі – відображення подій, заздалегідь запланованих. Взагалі технологія створення новин полегшує ситуацію тим, що розміщує журналістів у місцях масового породження новин, наприклад у парламенті [7, p. 129].

По суті, новина – це тимчасове створення інформаційної асиметрії. Новина наступного дня викреслює новину дня минулого, підтримуючи принцип інформаційної асиметрії. Новини повинні відповідати вимогам не тільки каналу, але й конкретній комунікативній стратегії даного періоду. Так, у період виборів більше уваги приділяється не реальним обіцянкам кандидатів, а ситуації перегонів між ними. Звідси з'являються різні метафори війни при описі цих ситуацій. Це також можна вважати непрямою вимогою телевізійного каналу, що має потребу у видовищі, яким є ситуація перегонів, а не розмов «голів, що говорять» із приводу видовищно нецікавих економічних або політичних питань. Політика – нецікава, перегони – цікаві. Все це пов'язане з відсутністю людини в першому випадку й присутністю її в другому. Перший варіант також є чисто раціональним, другий – емоційним. Людина-реципієнт завжди віддає перевагу емоційно забарвленій інформації [5, с. 231].

Висновки. Забезпечення інформаційної асиметрії новинних повідомлень у ЗМІ розглядається як дійовий спосіб антикризового менеджменту. Діяльність спін-доктора як кризового менеджера спрямована на виправлення негативного висвітлення тієї чи іншої події в новинах. Виправлення висвітлення події в мас-медіа частіше всього здійснюється після того, як інформаційний розвиток прийняв несприятливий відтінок (після-спін). Проте використовується також «криза-контроль» (crisis control), в межах якого здійснюється управління подіями, що виходять з-під контролю. Цей напрям спін-докторінгу передбачає встановлення особливого контролю за висвітленням подій, а також використання «подієвих криз» для розкручування потрібних тем.

Бібліографічні посилання

1. Брюс Б. Маркетинг власти / Б. Брюс; пер. с англ. // Почепцов Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшенз / Г. Почепцов. – К.: АДЕФ-Украина, 1997. – С. 295-301.
2. Гуляєв О.В. Спін-технології в політиці як дійовий антикризовий засіб / О.В. Гуляєв // Грані. – 2011. – № 1. – С. 137-140.
3. Гуляєв О.В. Технологічні аспекти діяльності спін-лікаря в сучасному політичному процесі / О.В. Гуляєв // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2010. – Вип. 42. – С. 635-641.
4. Итвел Р. Возрождение харизмы? Теория и проблемы операционализации понятий / Р. Итвел; пер. с англ. // Социс. – 2003. – № 3. – С. 9-20.
5. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 1999. – 352 с.
6. Cassirer E. The Myth of the State / E. Cassirer. – New Haven: Yale University Press, 1946. – 316 p.
7. Negrine R. Politics and Mass Media in Britain / R. Negrine; 2 eds. – London: Routledge, 1994.

– 566 p.
8. Watts D. Political Communication Today / D. Watts. – Manchester: Academia, 1997. – 496 p.

УДК 373.015.31:316.42

О. О. Царенко
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського

АБСЕНТЕЇЗМ: СУТНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ, ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Розглядаються основні аспекти абсентеїзму як соціально-політичного явища сучасності. Висвітлюються шляхи подолання абсентеїзму серед молоді та серед студентів Коледжу Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського.
Ключові слова: абсентеїзм, вибори, політична соціалізація, політична культура, молодь, виборче право.

Рассматриваются основные аспекты абсентеизма как социально-политического явления современности. Освещаются пути преодоления абсентеизма среди молодежи и среди студентов Колледжа Николаевского национального университета имени В.А. Сухомлинского.
Ключевые слова: абсентеизм, выборы, политическая социализация, политическая культура, молодежь, избирательное право.

The basic aspects of absenteeism as a socio-political phenomenon of our time. The author notes that absenteeism slows development and the formation of civil society, the negative impact on the performance of elected officials. This phenomenon demonstrates the inadequacy of the existing political system, the rate of growth of confidence in democratic institutions, the light growing social tensions in society. Highlights the ways to overcome absenteeism among college students Nicholas National University named after V. Sukhomlinsky. It is noted that the College National University of Nicholas V. Sukhomlinsky starting in 2010, on the initiative of the student government college established and functioning political club called «Youth and Politics», which is headed by the chairman of the student government. The author summarizes the ways to overcome absenteeism among young people. Political problem of absenteeism focuses on the typical voting behavior and culture of the population, lack of awareness and education and political work among them. Political socialization is the way to overcome the state of absenteeism in the society.
Keywords: absenteeism, elections, political socialization, political culture, youthsuffrage.

Вибори – це один із механізмів легітимації влади, здатним стати інструментом політичної стабілізації або дестабілізації в державі. У зв'язку з цим підвищений інтерес представляють форми подолання абсентеїзму, який, систематично проявляючись на виборах і деформує виборчий процес.

Актуальність теми роботи зумовлена необхідністю аналізу ще недостатньо розробленого напряму політичних досліджень – з'ясування сутності абсентеїзму та вивчення особливостей його впливу на результати волевиявлення громадян.

Вибори є наймасовішою формою участі населення в політиці та управлінні. Разом з тим, як зазначають вітчизняні експерти більшість українського населення, зокрема розглядає участь у виборах не стільки як канал залучення в розвиток і прийняття управлінських рішень або як інструмент діалогу з владою що до погодження інтересів і курсів політики, а скоріше як спосіб висловити свою підтримку або протест владі і політикам у відповідність до принципу «обрати менше зло». Звідси і високий потенціал абсентеїстського типу поведінки, а також протестного голосування на виборах [8].

Дослідження феномена абсентеїзму було започатковано в кінці XIX – початку XX ст. Першими дослідниками абсентеїзму були представники американської політичної школи Ч. Мерріам та Г. Госснел. Надалі проблема абсентеїзму розглядалася в рамках досліджень електоральних процесів в працях Г. Лассуела, С. Верби, П. Лазарсфельда, Б. Берельсона.

Велику увагу проблемі абсентеїзму в свої працях приділяли Г. Алмонд, Р. Даль, А. Лейпхарт, які розглядали абсентеїзм в якості показника стабільності демократії. Дослідник Б. Ліпман аналізував проблему абсентеїзму у зв'язку з вивченням процесів масової свідомості.

У вітчизняній науці проблема абсентеїзму досліджена не достатню, хоч звернення до цієї

© О. О. Царенко, 2012

теми спостерігається у публікаціях фахівців з виборчого права, соціології, соціології політики. Українські ж соціологи Є. Головаха, І. Бекешкіна, та політолог В. Небоженко пояснюють абсентеїзм виборців менталітетом байдужості, характерним для народів колишнього СРСР, а також «психологією конформізму», панування якої в суспільстві вивело на політичну арену некомпетентних діячів, що знизило авторитет законодавчих органів і влади взагалі. Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко пояснюють абсентеїзм виборців менталітетом байдужості, характерним для народів колишнього СРСР, а також «психологією конформізму», панування якої в суспільстві вивело на політичну арену некомпетентних діячів, що знизило авторитет законодавчих органів і влади взагалі. В останні роки дослідження феномена абсентеїзму проводитьться, в основному, французькими, англійськими та російськими вченими.

На думку російського вченого О. Г. Щеніної «синдром абсентеїзму» спостерігається у перехідних суспільствах: низький рівень громадянської відповідальності; низький рівень довіри до інститутів влади, відсутність зацікавленості в результатах голосування, впевненість в неможливості вплинути на життя, відсутність сформованих структур громадянського суспільства і можливості населення широко брати участь в політичному житті суспільства [4].

Метою роботи є аналіз сутності абсентеїзму, основних причин його виникнення на окресленні шляхів подолання зазначеного явища.

Перші відомості про абсентеїзм з'являються ще у III ст. до н. е. У цей час значна частина римських громадян, які, на відміну від афінян, не отримали жодної винагороди за участь у політичному процесі, не могли дозволити собі частої та тривалої участі у зібраннях. Сьогодні у багатьох державах світу вважається нормальним, коли на виборчі дільниці приходить від третини до половини виборців, а деінде голосує ледве 1/10 електорату. У більшості ліберальних держав вважається, що не йти на вибори - це таке ж право вільної людини, як і решта, що їх гарантує особі цивілізоване суспільство. В Україні участь у голосуванні добровільна, а у світі є приклади, коли законодавчо встановлено її обов'язковість. Так, неучасть у виборах в Італії призводить до моральних санкцій (догана від мера), у Мексиці – до штрафу або позбавлення волі, у Греції й Австрії – до тюремного ув'язнення на строк від місяця до одного року; у Австрії — адміністративний штраф 1000 шилінгів або ув'язнення протягом 4-х тижнів; в Аргентині особа, яка не брала участі у виборах, втрачає право перебувати на державній службі протягом трьох років; у Греції та Туреччині таку особу засуджують до позбавлення волі; у Бельгії, залежно від кількості проігнорованих виборів, передбачені різні за розмірами штрафи; в Італії участь громадян у виборах визнається їх обов'язком, за невиконання якого протягом п'яти років прізвища порушників вносяться до спеціальних списків, які виставляються на загальний огляд [9, с. 91].

На сьогодні для більшості громадян розвинених демократичних країн участь у виборах є головною формою їх участі в політичному житті (політичній участі). Як зазначають Е. Губер, Д. Рушемеєр та Дж. Стівенс: «Надання великій групі людей справжнього голосу у формальному колективному вирішенні долі країни є найбільш обіцяючою основою для подальшого прогресу в поширенні влади та інших форм справжньої рівноправності». У літературі існує погляд, що показник кількості людей, які взяли участь у виборах, може вважатись індикатором участі громадян цієї країни у політичному процесі. У більшості європейських країн голосування є обов'язковим для громадян. Так, конституція Греції зазначає,що здійснення виборчих прав є обов'язковою справою, виключення та карні санкції у кожному випадку визначаються законом. Обов'язковий характер голосування передбачається у конституціях Бельгії, Італії та Люксембургу. У Нідерландах до 1970 р. громадяни, які ігнорували вибори каралися штрафом. За ухиляння від виборів в Італії виборцеві може бути висловлений громадський осуд від імені мера. У Австрії та Греції, як альтернатива адміністративним санкціям, допускається навіть можливість кримінальної відповідальності. Наслідком цього є досить високий рівеньучасті у виборах (в середньому 74 %), що значно вище, ніж у США (39 – 48 %). Виняток становить лише Швейцарія, де постійно фіксується найнижчий серед держав Західної Європи показник відвідування виборчих дільниць – 43,3 % (1999 р.), що пояснюється поширенням практики проведення референдумів, часта участь у яких зумовлює втому виборців [9, с. 82].

Обов'язковість виборів забезпечується, наприклад, можливістю накладення штрафу на людину, яка не взяла участі у виборах. Санкція у вигляді штрафу передбачена в Австралії, Люксембурзі, Австрії. Причому в деяких країнах до осіб, що не беруть участь у виборах, може бути застосоване і більш суворе покарання. Наприклад, у Греції, Туреччині і навіть в Австрії деякий час було передбачене позбавлення волі. Термін цього позбавлення не дуже великий, але нормальній людині і 1-2 днів, проведених у в'язниці, достатньо для сильного потрясіння на все життя. В Італії передбачена така міра впливу, як громадський осуд. Списки осіб, які не брали участь у виборах, можуть опублікуватися в газетах. У Бельгії система заходів впливу

диференційована. Щось схоже передбачає і законодавство Аргентини: не з'явився на вибори виборець буде оштрафований і позбавлений права отримати посаду на державній службі протягом 3 років. Такі заходи, що вживаються до виборців, природно, роблять свій вплив. Як вказують деякі джерела, в країнах, де передбачена відповідальність за неучасть у виборах, дуже високий відсоток громадян, які приходять голосувати. Наприклад, у Бельгії регулярно голосують 94,6% зареєстрованих виборців, в Австралії - приблизно стільки ж (94,5%). Дуже високий такий відсоток в Австрії (91,6%) [2].

Абсентеїзм є природно історичне явище, невід'ємний атрибут політичної системи, побудованої на принципах демократії і свободи. Він є феноменом політичногожиття будь-якого демократичного суспільства і правової держави, що вступив на спадну гілку свого розвитку. Широке поширення абсентеїзму, як в країнах класичної демократії, так і тих, які недавно вступили на шлях демократичного розвитку, пов'язане з наростанням процесів дисфункціональності в їхніх політичних системах, вичерпанням креативного потенціалу історично сформованих демократичних інститутів, виникненням підданського типу політичної культури у широких масс під впливом ЗМІ [4].

Як зазначає російська дослідниця З. Джандубаева, масштаб абсентеїзму і форми його прояву безпосередньо пов'язані з історичними умовами становлення інститутів демократії, з відмінностями у менталітеті народів, з існуванням різних традицій і звичаїв у даному соціумі [3, с.3].

Абсентеїзм уповільнює розвиток та формування інститутів громадянського суспільства, негативно позначається на ефективності діяльності виборних органів влади. Дане явище є свідчення недосконалості сформованої політичної системи, показник зростання недовіри до демократичних інститутів, індикатор наростання соціальної напруженості в суспільстві. Саме ці обставини повинні спонукати дослідників проявити науковий інтерес до заявленої проблеми.

Зростання числа абсентеїстів фіксується практично в усіх високорозвинених в економічному відношенні країнах.

За даними Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (Стокгольм, Швеція), що проводив аналіз активності виборців на загальних парламентських і президентських виборах у 163 країнах світу, середньостатистичний показник явки виборців знизився за останні роки з 70 до 64% 3. Таким чином, з відомими допущеннями можна стверджувати, що абсентеїзм став своєрідною «візитною карткою» новітнього часу [3, с. 37].

Зростає число абсентеїстів і в Україні, де у виборах різного рівня не бере участь від 40 до 70% потенційних виборцівТак, явка виборців на виборах до Верховної Ради України у 2006 році становила 67,6%, на позачергових у 2007-му - 62%, явка виборців на виборах 2012 р.становила 57,98 % [6].

Особливо швидкими темпами зростає число тих, хто не бажає брати участь у виборах структур регіональної влади, голів органів місцевого самоврядування. Сьогодні нерідкі випадки, коли місцевими законодавчими органами приймаються акти, в яких вибори визнаються такими що відбулись, якщо в них взяло участь 20-25% зареєстрованих виборців. Так, в м. Херсоні на виборах міського голови в 2010 р. явка становила 34,1% , тобто лише третина виборців обирала голову місцевого самоуправління.

Очевидно, що зниження числа громадян, які беруть участь у голосуванні, переводить у практичну площину проблему легітимності влади, яка сьогодні багатьма усвідомлюється як головна проблема сучасного етапу розвитку постіндустріального суспільства. Прикладом можуть служити США, де в 1996 році в президентських виборах взяло участь 43% виборців. З них за Б. Клінтона тоді проголосувало 47% або 23% від чисельності внесених до списків виборців. Це дало привід політичним опонентам Клінтона підняти в Конгресі питання про легітимність його обрання [1].

Політичний діяч, який не одержав підтримки більшої частини населення не може розглядатися як легітимний, що призводить до дестабілізації та породжує численні кризові явища.

Таким чином, головною причиною абсентеїзму є зневіра до інституту виборів, неприйнятність для частини виборців соціального-політичного ладу, інституту виборів, відсутність інтересу до політики.

Виділяють дві найважливіші типи причин абсентеїзму:

1) Пов'язані з особливостями конкретної виборчої кампанії, коли в силу певних причин вибори нецікаві: висунені неяскраві кандидати, відсутня справжня змагальність на виборах тощо.

2) Пов'язані з загальною політичною, соціальною й економічною ситуацією у державі.

О. В. Лазоренко та О. О. Лазоренко вважають, що абсентеїзм як тип політичної поведінки особи є:

1) рисою її характеру, життєвою позицією, що виявляється у відсутності потреби, звички,

бажання політичної дії;

2) світоглядом, зорієнтованим, наприклад, на внутрішнє вдосконалення [7].

Серед причин абсентеїзму відзначимо низький рівень політичної культури, інфантильність або ж усвідомлення власного політичного безсилля, нездатність впливати на прийняття політичних рішень, відчуження власних політичних цінностей і потреб від можливостей їх задовольнити, високий рівень недовіри виборців політичним інститутам та ін. Абсентеїзм є відбиттям прагнення людей відсторонитися від політики, в якій частина з них вбачає марнославне й амбіційне змагання групових і егоїстичних інтересів. На думку М. Рокара, у сучасному суспільстві, в якому вплив релігії вельми послабився, усе трагічне і священне пов'язують з політикою. Коли ж вона не виправдовує їх сподівань, у ній розчаровуються, і як один із наслідків – абсентеїзм [9, с.179].

Абсентеїзм є показником відчуження громадян від влади та формою політичного протесту проти політичного режиму. В деяких країнах абсентеїзм у набув рис політичного екстремізму. Підґрунтям для екстремістських настроїв є соціальні кризи і конфлікти, недотримання демократичних прав і свобод, крах моральних орієнтирів, цінностей, відсутність соціального ліфту.

Отже, проблема політичного абсентеїзму фокусується на типові електоральної поведінки та культури населення, відсутність просвітницької й освітньо-політичної роботи серед нього. Політична соціалізація є шляхом подолання стану абсентеїзму в суспільстві.

Цілеспрямоване політичне виховання молоді повинно запорукою активної соціальної та політичної позиції підростаючого покоління. Основним агентом політичної соціалізації виступає освіта. Велику роль в процесі політичної соціалізації в сучасному суспільстві виконує політологія, як наукова і навчальна дисципліна.

Можна виділити такі шляхи подолання абсентеїзму серед молоді:

– поступова відмова від однобічного інформування в процесі викладання гуманітарних дисциплін у ВНЗ й перехід до якомога відкритішої комунікації, від ідеологічного монологу – до діалогу, від пасивного сприймання – до інтеракції та кількарівневої взаємодії [5];

–дедалі зростаюче врахування особливостей молодіжного віку та їх врахування у процесі викладання гуманітарних дисциплін[5];

–перехід від спрямованості на афективну сферу сприйняття політичної інформації молодою особою до орієнтування на сфери пізнавальну та поведінкову[5];

– спонукання молоді до більш активної участі у соціально-політичному житті країни в якості її повноправного суб'єкта[5];

– існування в державі соціального ліфту, можливість для самореалізації молоді.

В Коледжі Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського починаючи з 2010 року, за ініціативи органів студентського самоврядування коледжу створено і функціонує політичний клуб під назвою «Молодь і політика», який очолює голова студентського самоврядування.

У вересні 2011 року в Коледжі МНУ імені В.О.Сухомлинського розпочато проект «Студенти для органів місцевого самоврядування та парламенту», метою якого є виховання нового покоління політиків, підвищення професійної освіти молоді, сприяння талановитим студентам у набутті адміністративного та політичного досвіду шляхом їх роботи помічниками-консультантами народних депутатів, а також у аналітичних групах при ВРУ.

Протягом 2011 –2012 н. р. студенти ІІІ –ІУ курсів коледжу, які виявили бажання приймати участь у даному проекті та мають аналітичні здібності пройшли стажування в органах Миколаївської міської виконавчої влади та Миколаївської обласної державної адміністрації.

Також окремим чинником в подоланні аспектів абсентеїзму є спокійна зовнішньополітична і внутрішньополітична обстановка країни. Політична активність пробуджується лише в періоди революцій та глибоких соціально - економічних криз. У часи стабільності абсентеїзм стає нормою політичного життя.

Бібліографічні посилання

1. Абсентеїзм: поняття, ознаки, форми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gendocs.ru/v4418/
2. Абсентеизм (санкции за неучастие в выборах) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.regional.kz/opyt/allabout2/88-absentism.htm.
3. Джандубаева З.З. Абсентеизм как фненомен современной российской практики / З. З. Джандубаева // Диссертация кандидата социологических наук : 22.00.04. – Москва, 2005. – 134 с. : ил.
4. Електоральний абсентеїзм як різновид політичної поведінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://real-politics.org/en/elektoralnyj-absentejizm-yak-riznovyd-politychnoji-

povedinky/
5. Корнієнко В.О.Політична соціалізація студіюючої молоді в процесі демократичної трансформації українського суспільства[Електронний ресурс]. / В.О. Корнієнко. – Режим доступу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/kornienko.php
6. На виборах очікується рекордна явка [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zaxid.net/home/home/showSingleNews.do?na_viborah_ochikuyetsya_rekordna_yavka__politolog&objectId=1268385
7. Логвіна В.Л. Політологія [Електронний ресурс] / В.Л. Логвіна– Режим доступу:http://pidruchniki.ws/18211001/politologiya/peredmova_politologiya
8. Роль феномену абсентеїзму в політичному житті суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://politiko.ua/blogpost57559
9. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейськістандарти та досвід для утвердженнядемократії в Україні / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

УДК 322.21

І. М. Миклащук
Інститут всесвітньої історії НАН України

ЛЕГІТИМАЦІЯ ВЛАДИ В РЕСПУБЛІЦІ КОСОВО: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Автором висвітлено особливості легітимації державної влади Республіки Косово у процесі становлення суверенітету молодої держави. Акцентовано увагу на міжнародному визнанні незалежності Республіки Косово, в контексті суперечності принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення.
Ключові слова: Республіка Косово, легітимність влади, державний суверенітет.

Автором освещены особенности легитимации государственной власти Республики Косово в процессе становления суверенитета молодого государства. Акцентировано внимание на международном признании независимости Республики Косово, в контексте противоречия принципов территориальной целостности государства и права наций на самоопределение.
Ключевые слова: Республика Косово, легитимность власти, государственный суверенитет, международное признание, гражданский мир.

The author differentiated the main stages of the Republic of Kosovo in becomind independent in 1992-2012. It is investigated the peculiarities of legitimation of state power in the Republic of Kosovo at time of sovereignty formation by young state. The question of legitimacy of the government is considered in connection with needs in unity among citizens in the self-proclaimed state and preservation its territorial integrity.

In this context, attention is drawn to the risks of ignoring the civil rights of ethnic minorities the threat of separation Serb enclaves from the Republic of Kosovo. The government of Kosovo to be legitimated has to offer such values to citizens, which ensure the interests and security of Kosovo Serbs and other ethnic minorities. The attention is drawn on such problematic aspects of society as high levels of poverty, unemployment and corruption. In contradiction of the principles of territorial integrity and the right of nations to self-determination the attention is drawn to needs to intensify active international policy. It achieves international recognition of the independence of the Republic of Kosovo by majority of countries and allows to join major international organizations. Special attention is paid to the improvement of relations between the Republic of Kosovo and the Republic of Serbia. Recommendations to strengthen cooperation with the Republic of Serbia in the context of European integration policy of the two countries are given.
Keywords: Republic of Kosovo, the legitimacy of the government, state sovereignty, international recognition, civil peace.

Легітимність державної влади виявляє себе як одна з найбільш важливих умов сталого суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни і суспільства. Криза легітимності державної влади впливає на більшість сфер життя суспільства, дезорганізує державне управління, ставить перепони економічному розвитку. Найбільш часто криза легітимності спостерігається в країнах із поліетнічним складом населення, релігійними та

© І. М. Миклащук, 2012

соціальними протиріччями тощо. Пошук шляхів виходу із кризи легітимності і забезпечення сталого розвитку політичної системи – одна із центральних проблем сучасної політичної науки.

Інтерес до теми легітимності державної влади в Республіці Косово зумовлений суперечливими процесами становлення суверенітету молодої держави на європейському континенті. Самопроголошення 17 лютого 2008 р. незалежності Республіки Косово ставить на порядок денний не тільки питання легітимації влади в новому державному утворенні, а являє собою яскраве уособлення суперечності принципів територіальної цілісності держави та права націй на самовизначення.

Функціонування цих двох принципів неможливе у відриві один від одного, а також від інших засад міжнародного права, визначених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі. На практиці визначені принципи можуть суперечити один одному, що унеможливлює реалізацію якогось із них без заперечення іншого.

Актуальність статті зумовлена унікальною ситуацією щодо статусу території Косово, що створило прецедент в міжнародному праві. Незважаючи на те, що Косово проголосило свою незалежність, котру Міжнародний Суд ООН визнав такою, що відповідає нормам міжнародного права, членство в таких міжнародних організаціях, як Міжнародний Валютний Фонд та Світовий Банк регіон Косово й досі залишається автономною територією Сербії. Проголошення незалежності Косово призвело до низки суперечностей та умовного розподілу міжнародної спільноти на два табори. Ряд держав схвалили проголошення незалежності Косово, розглядаючи її як визнання легітимності влади Косово та надання народу, котрий бореться за самовизначення можливості самостійно керувати своєю державою без ризику зовнішнього втручання. Водночас, супротивники виступають проти створення такого прецеденту, який би загрожував сучасній міжнародній системі цілісності держав.

Питання становлення політичних інститутів державності Косово досліджують такі українські вчені як А.Бредіхін [3], М.Каменецький [4] та О.Коваль [5], правові аспекти розглядає М.Рєзнєва [6]. Міжнародно-правовий аспект проблеми, висновки які може винести для себе Україна, перебувають у полі зору Н.Бобицького [2] та В.Ржевської [7].

В цілому, можна виділити кілька основних етапів становлення державності Косово на уламках Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, які формувались з урахуванням внутрішньополітичних обставин в республіці, а також геополітичних процесів, що відбувалися в регіоні. При цьому слід зазначити, що домінуючу роль у становлення державності Косово відіграють європейські та євроатлантичні інституції.

Перший етап становлення незалежності Косово сягає початку 90-х років XX століття, моменту розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. У відповідності з Конституцією Косово від 7 вересня 1990 р. «Республіка Косово – демократична держава албанського народу і представників інших народів і національних меншин його громадян...» (ст. 1). «Республіка Косово як держава є членом югославської співдружності» (ст. 2). Офіційною мовою і алфавітом є албанська (ст. 11). Республіка має свої герб, прапор і гімн (ст. 19-21). Колегіальним главою держави по Конституції є Президія Республіки Косово (ст. 14), конституційна і законодавча влада належить Скупщині (Зібранню) Республіки Косово (ст. 13), органом виконавчої влади є Уряд Республіки (ст. 112), що складається із голови, його заступників та міністрів (ст. 114) [1, с.207-211].

Для реалізації права на самовизначення 26-30 вересня 1991 р. в краю проведений референдум по питанню суверенітету і незалежності. За результатами референдуму з 1 051 357 жителів Косово, які мали право голосу, в референдумі взяли участь 914 902 (81,01%). З них 913 705 (99,87%) проголосували за незалежність Косово. За результатами референдуму Скупщина офіційно проголосила Косово суверенною і незалежною Республікою [1, с.218]. 22 жовтня 1991 р. постановою Народних зборів Республіка Албанія офіційно визнала незалежність Республіки Косово. Однак, інші держави не підтримали позицію тогочасного керівництва самопроголошеної країни.

Зазначимо, що прийнята 28 вересня 1990 р. Конституція Республіки Сербія задекларувала, що «в Республіці Сербія існує Автономний край Воєводина і Автономний край Косово і Метохія» (ст.6) [1, с.212].

Другий етап (мобілізаційний) тривав з 1992 до 1998 р. і був пов'язаний зі створенням інституцій державної влади. 24 травня 1992 р. в Косово відбулись вибори Президента Республіки та багатопартійні вибори в Скупщину Республіки Косово. Президентом був обраний Ібрагім Ругова, а в парламенті абсолютну більшість голосів 76,55% (96 місць) отримали кандидати від Демократичної ліги Косово. Розпочато створення військових формувань албанців, які в 1996 р. були об'єднані у Визвольну армію Косово, що розвернула партизансько-терористичну боротьбу

проти сербських урядовців та сербської меншини в краю. Таким чином, в Косово сформувалась албанська система державної влади, яка існувала паралельно із сербською до кінця XX ст.

Третій етап (ескалація конфлікту) в 1998-99 роках. У 1998 р. між Визвольною армією Косово та югославськими (сербськими) урядовими військами виникає збройне протистояння. Війна супроводжувалась масовими репресіями та етнічними чистками з двох сторін конфлікту, потоком біженців, руйнуванням економіки та соціальної сфери. 19 березня 1999 р. на переговорах в Рамбуйє (Франція) серби відмовилися підписати мирну угоду з албанцями. Тобто офіційний Бєлград проігнорував ультиматум ключових західних держав. Після цього війна стала неминучою. Військова інтервенція НАТО проти Югославії у 1999 р. в ході операції «Союзна сила» змусила сербський уряд погодитись на умови запропоновані міжнародної спільнотою. Легітимацію процесу забезпечила резолюція СБ ООН №1244 від 10 червня 1999 р., яка підтвердила введення в Косово воєнного контингенту НАТО і перехід краю під управління ООН. Разом з тим в резолюції задекларовано територіальну цілісність Союзної Республіки Югославія [10].

Четвертій етап (під протекторатом ООН) з 1999 до 2008 р.

Влітку 1999 р. після завершення виведення сербських сил безпеки з Косово та введення до країни миротворців «КФОР» під командуванням НАТО ситуація в Косово стабілізувалась. Угода Рамбуйє («Тимчасова угода про мир і безпеку в Косово» (1999) [11] і затверджені головою Місії ООН по справах тимчасової адміністрації в Косово (МООНК) «Конституційні рамки місцевого самоуправління в Косово» (2001) [12] заклали інституційну основу майбутньої держави.

Міжнародні місії проводили і продовжують проводити сьогодні серйозну роботу по формуванню навиків державного управління, налагодженню механізмів політичної участі і зниженню етнополітичної напруги. Втім в цей час провідники косовських албанців продовжують висловлювали незадоволення тим, що ООН постійно відкладає остаточне вирішення питання незалежності Косово. Прихильники албанського відділення від Сербії сподівалися, що політична криза в Белграді та реалізація чорногорського курсу на незалежність за умови антисербської позиції ЄС та США виключать можливість силового варіанту сербського втручання. Після косовської кампанії НАТО у 1999 р. прискорились внутрішньополітичні зміни на сербській політичній арені. Восени 2000 р. під тиском вуличних протестів пішов у відставку С. Мілошевич. Наступного року він та лідер «Сербської радикальної партії» В. Шешель опинились перед Гаазьким міжнародним трибуналом, звинувачені у злочинах, скоєних на території колишньої Югославії. Перемога 27 червня 2004 р. в другому турі президентських виборів в Сербії Б. Тадича, лідера «Сербської демократичної партії» засвідчила перевагу демократичного вибору в сербській політиці. Президент Сербії В. Тадич стоїть на позиції, що поміркованість Сербії у «косовському питанні» має допомогти інтеграції в Європейський Союз. У віддаленій історичній перспективі після вступу Сербії до Євросоюзу косовське питання, на його думку, буде вирішене на основі спільних європейських цінностей.

17 березня 2006 р. у Відні продовжено сербсько-албанські переговори з питання визначення остаточного статусу Косово. Знайти компроміс, який був би прийнятний для всіх зацікавлених сторін, так і не вдалося. Албанці єдиним варіантом рішення визнавали лише незалежність. Натомість тодішній міністр закордонних справ Сербії В. Драшкович заперечив можливість визнання Бєлградом повної незалежності Косово.

28-29 жовтня 2006 р. у Сербії відбувся референдум щодо прийняття нової Конституції. В преамбулі Конституцій Сербії прийнятої на референдумі, яка замінила Основний Закон 1990 р. зазначається, що «край Косово і Метохія є невід'ємною частиною території Сербії, що він володіє статусом широкої автономії в складі суверенної держави Сербія і що з такого статусу краю Косово і Метохія випливають конституційні обов'язки всіх державних органів відстоювати і захищати державні інтереси Сербії в Косово і Метохії в усіх внутрішніх і зовнішніх політичних відносинах» [16].

У відповідності з положеннями Конституції Республіки Сербія 2006 р., автономні краї – це автономні територіальні одиниці, визначені Конституцією, в яких громадяни здійснюють своє право на крайову автономію (ст. 182). Територія автономних країв не може бути змінена без згоди їх громадян, висловленої на референдумі, у відповідності з Основним Законом (ст. 182). Автономні краї володіють правом співпрацювати з відповідними територіальними одиницями інших держав, в межах зовнішньої політики Республіки Сербія, при повазі до територіальної цілісності і правової системи Республіки Сербії (ст. 181) [16].

Вищим правовим актом автономних країв є Статут, який приймається їх парламентами, після схвалення його проекту Народною Скупщиною Республіки Сербія (ст. 185 Конституції) [16].

В січні 2007 р. у Відні за посередництва спеціального посланника Генерального секретаря в Косово Мартті Ахтісаарі відбулись нові переговори між сербами та албанцями Косова.

Сербський парламент відкинув пропозиції щодо механізмів визнання незалежності Косово. В свою чергу албанці були невдоволені затягуванням на їх думку надання їм повної незалежності. В березні 2007 р. спеціальний посланник Генерального секретаря в Косово Мартті Ахтісаарі в своїй доповіді приходить до висновку, що потенціал переговорів між керівництвом Сербії і Косово щодо статусу Косово вичерпаний і що невизначеність по відношенню до майбутнього статусу Косово становить серйозну перешкоду, яка заважає забезпеченню демократичного розвитку краю і міжетнічного примирення. Рекомендація спеціального посланника полягала в наданні Республіці Косово незалежності під наглядом міжнародної спільноти. На думку посланника ООН: «тільки незалежне Косово із власними демократичними інститутами буде повністю відповідальним і підзвітним за свої дії, і це матиме вирішальне значення для забезпечення поваги принципів верховенства права та ефективного захисту меншин» [13].

В пропозиціях ООН окреслюється структура управління краю. Косово визначено як мультиетнічне суспільство, в якому захищаються права спільнот, включаючи культуру, мову, освіту і атрибутику. Передбачені конкретні механізми забезпечення неалбанських спільнот в парламенті, децентралізація влади і т.д.

П'ятий етап (державного суверенітету) триває з 2008 р. до сьогоднішнього дня. 17 лютого 2008 р. парламент Косово в односторонньому порядку проголосив незалежність від Сербії і формування незалежної держави. 9 квітня 2008 р. парламент прийняв Конституцію Республіки Косово, яка вступила в силу з 15 червня 2008 р. Згідно Конституції Республіка Косово визнається як: «незалежна, суверенна, демократична, єдина і неділима» (ст.1, п.1); «держава громадян», «здійснює владу на основі поваги прав і свобод своїх громадян і всіх інших осіб в його кордонах» (ст.1, п.2); «мультиетнічна спільнота, що складається з албанської та інших спільнот, з демократичним управлінням при повній повазі до верховенства закону» (ст.3, п.1) [15].

Країна була проголошена республікою, але великі владні повноваження закріплені за президентом. Офіційними мовами визнано албанську та сербську. Також були передбачені механізми захисту сербської етнічної меншини у Косово. Інтенсивно формується косовська дипломатична служба. Остаточно витіснений з грошового обігу сербський динар, але власної валюти Косово до кінця 2008 р. не мало, користуючись євро та американськими доларами. Новою Конституцією Косова «заборонено об'єднуватись з Албанією» [15].

Офіційний Белград відмовився визнати одностороннє вирішення статусу Косово, але досить значна частина представників політичної еліти країни вважає, що в принципі повернення краю під контроль Сербії уже неможливе. Ця еліта дотримується думки, що при визнанні Сербією незалежності Косова Європейський Союз піде назустріч Белграду і, пришвидшить приєднання Сербії до ЄС. На 1 грудня 2012 р. Республіка Косово получила офіційне визнання від 94 держави [9]. До речі, визнавати нову державу відмовилися ряд європейських країн, у яких спостерігається небезпечний потенціал сепаратизму, - Кіпр, Греція, Румунія, Словаччина, Іспанія, Україна, Росія.

12 грудня 2010 р. в Косово відбулися перші парламентські вибори після проголошення краєм незалежності. Результати виборів засвідчили позитивні зрушення в напрямі подальшої консолідації і розвитку процесів держбудівництва, а також зростання громадянської самосвідомості косоварів. Владі Косова і виборчим комісіям виявилося під силу організувати й швидко провести вибори, до того ж оголошені дочасно після несподіваного розпуску парламенту на початку листопада 2010 р. Причиною послужили вотум недовіри прем'єру Хашиму Тачі й політична криза, яка настала після залишення свого поста президентом Фатміром Сейдіу. 24 вересня 2010 р. Конституційний суд вирішив, що Сейдіу порушив основний закон, поєднавши посади голови політичної партії «Демократичної ліги Косова» (ДЛК) і президента. Його відставка спричинила розпад правлячої коаліції, в якій ДЛК була партнером «Демократичної партії Косова» (ДПК), очолюваної прем'єр-міністром Хашимом Тачі. Таким чином, на грудневі парламентські вибори колишні партнери по коаліції йшли як опоненти

Незважаючи на ряд зауважень, в цілому, вибори пройшли із дотриманням необхідних демократичних стандартів. Водночас вони розкрили слабкі сторони нинішнього існування наймолодшого державного утворення в Європі. В сербських анклавах, розташованих біля кордонів із Сербією сербське населення традиційно бойкотувало вибори. Це було очікувано і вочевидь свідчить, що проблема «територіальної цілісності» Косова і визнання органів державної влади далека від вирішення.

Натомість інша частина сербів – розсіяних у менших анклавах у південній частині краю – не тільки брала участь, а й продемонструвала високу явку чого раніше ніколи не було. За різними даними, в голосуванні взяло участь 15-20 тисяч сербів, що підтримали кандидатів від восьми сербських партій Косова. Найактивнішими були «Єдиний сербський список», Самостійна ліберальна партія і Сербська демократична партія Косова.

22 липня 2010 р. Міжнародний суд ООН в Гаазі прийняв рішення по питанню незалежності

Республіки Косово проголошеної в односторонньому порядку в лютому 2008 р. Як заявив Голова Міжнародного суду ООН Хісасі Овада, «проголошення незалежності Косово не суперечить нормам міжнародного права» [8]. Цей вердикт не є юридично обов'язковим, але він додатково легітимізує дії сьогоднішньої влади в Косово, яка добивається якнайширшого визнання незалежності в світі. Після повідомлення про рішення суду на вулицях Пріштини розпочалось святкування рішення суду. Натомість в сербських анклавах серби скандували «Косово је Србија!» [14].

Характерно, що в Косово періодично виникають проблеми міжетнічного протистояння між албанською більшістю та сербською меншістю. Приміром в серпні 2011 р. косовський спецназ здійснив силову операцію проти місцевих сербів. У зв'язку із періодичними спалахами насильства, критичним станом економіки Республіки Косово постає питання, чи може уряд цієї держави забезпечити безпеку та прийнятний рівень життя для своїх громадян. Поки що, влада не змогла добитися головного – зменшити бідність, знизити рівень безробіття, залучити необхідні інвестиції. Безробіття охоплює понад 50 % жителів краю. Майже кожна сім'я розраховує на фінансову допомогу хоча б одного зі своїх близьких, які працюють за кордоном.

Косово є однією з небагатьох країн, що не знає точної чисельності свого населення: щось між 1,8 і 2,5 млн. чоловік. Зате відомі інші цифри: «460 тисяч одиниць нелегальної зброї; понад 23 тисячі косовських албанців сидять у в'язницях 27 країн ЄС за торгівлю наркотиками тощо» [3]. Всі ці чинники підривають легітимність влади в Косово і віддаляють повноцінне визнання Косово суб'єктом міжнародної політики.

Щоб бути легітимною, влада Косово повинна запропонувати громадянам такий набір онтологічних і ціннісних установок, який би співпадав з їх баченням світу. Саме в цьому і криється головна проблема поліетнічних спільнот – кожній групі в ідеалі потрібна така влада, яка б відповідала їхньому баченню. Тому вирішити цю проблему на рівні формальних інститутів практично неможливо. Відтак, якщо уряд Косово має намір вести своїх громадян до побудови справді незалежної держави до якої вони так прагнуть, то мають бути повністю забезпечені інтереси і безпека косовських сербів та інших національних меншин.

Складним залишається питання зовнішнього визнання. Свого часу Косово не могло розраховувати на загальне визнання, але рішення Міжнародного Суду ООН від 22 липня 2010 р. докорінно змінило статус Косово. Це дає йому змогу бути визнаним та повноцінно вступати у міжнародні відносини як повноцінний суб'єкт міжнародного права.

Для реалізації національних інтересів Республіці Косово необхідно основну увагу зосередити на покращенні відносин із Сербією. З наданням Сербії статусу «кандидата в ЄС» офіційний Бєлград відкритий для компромісу в питанні Косово, що є головною перешкодою інтеграції Сербії в ЄС. Оскільки від розвитку цих відносин залежать євроінтеграційні перспективи як Сербії, так і Косово.

Бібліографічні посилання

1. Албанский фактор в развитии кризиса на территории бывшей Югославии. Документы. В 3-х т. Т. 1 (1878-1997) // Отв. ред. д-р ист. наук Е.Ю. Гуськова. – М. – 2006. – 511 с.
2. Бобицький Н. Косово – висновки для України : Міжнародно-правовий аспект / Назар Бобрицький // Дзеркало тижня. – 2008. – № 7 (686).– 23 лют. – С. 3.
3. Бредіхін А. Проблема краю Косово і Метохії як передумова формування нових принципів міжнародних відносин / А. Бредіхін // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 143-148.
4. Каменецький М. Косово від Маркса до Буша / М. Каменецький // Зовнішні зносини. – 2008. – № 8. – С. 14.
5. Коваль О. Косово: незалежність із відстрочкою / Олексій Коваль // Дзеркало тижня. – 2007. – № 48. –15 груд. – С. 5.
6. Рєзнєва М. Незалежність Косово та проблема визнання. / М. Рєзнєва // Вісник Львівського університету. Серія Юридичні науки. – 2011. – Вип. 54. – С. 153-158.
7. Ржевська В. Міжнародна безпека: цілі і засоби / Валентина Ржевська // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2005. – Вип. 53. – С. 107–111.
8. Международный суд ООН: провозглашение независимости Косово правомерно. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.rian.ru/world/20100722/257402916.html.
9. Процес визнання незалежності Косово відслідковується на спеціальному сайті „Косово дякує тобі". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:- // http://www.kosovothanksyou.com.
10. Резолюція 1244 (1999) СБ від 10 червня 1999 року (Прийнята Радою Безпеки на 4011 Засіданні) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un. org/russian/ documen/ scresol/ res1999/res1244.htm

11. Текст Договору Рамбуйє [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/russian/documen/kosovo/99-648.pdf
12. Текст "Конституційних рамок тимчасового самоуправління в Косово" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unmikonline.org/constframework.htm
13. Текст доповіді Спеціального посланника Генерального секретаря ООН по визначенню майбутнього статусу Косово [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unosek.org/docref/report-russian.pdf
14. Borba za Kosovo se nastavlja. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.kurir-info.rs/vesti/jeremic-borba-za-kosovo-se-nastavlja-43005.php
15. Constitution of the Republic of Kosovo. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kosovoconstitution.info/repository/docs/Constitution.of.the.Republic.of.Kosovo.pdf
16. Ustav Republike Srbije. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sllistbeograd.rs/documents/ustav_republike_srbije_lat.pdf

УДК 32.019.5(477)

Г. Г. Четверик

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА «ЕЛЕКТРОННИЙ СУВЕРЕНІТЕТ» УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню тенденцій використання мережі Інтернет та їх наслідків для державного суверенітету. Розкрито особливості врегульованості правових відносин в Інтернеті. Визначено основні проблеми які змушують шукати новий, кращий підхід до вироблення політики в сфері Інтернету та набір функцій і повноважень, який дозволяє державам здійснювати регулювання Інтернету.
Ключові слова: Інтернет, електронний суверенітет, мережеві спільноти, кіберпростір.

Статья посвящена исследованию тенденций использования сети Интернет и их последствий для государственного суверенитета. Раскрыты особенности урегулированности правовых отношений в Интернете. Определены основные проблемы, которые заставляют искать новый, лучший подход к выработке политики в сфере Интернета и набор функций и полномочий, который позволяет государствам осуществлять регулирование Интернета.
Ключевые слова: Интернет, электронный суверенитет, сетевые сообщества, киберпространство.

To research trends of the Internet and its implications for national sovereignty. The features of adjustment of law relationships online are describes. Define the main problems are forced to seek a new and better approach to policy-making in the field of Internet and set of functions and powers, which allows states to regulate the Internet.
Keywords: Internet, electronic sovereignty, network community, cyberspace.

Заява Президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва 15 червня 2011 року про необхідність впровадження поняття «електронний суверенітет» була не тільки наслідком побоювань авторитарного лідера за свою владу в світлі подій на арабському Сході, але й наслідком тривалих дискусій фахівців на цю тему. Розмови про «інформаційний» чи «цифровий» суверенітет піднімаються давно і можна очікувати подальшої їх інтенсифікації, оскільки відкритим залишається питання про можливості й межі контролю в Інтернеті та його вплив на суверенітет держави.

Прагнення держав узяти Інтернет під свій контроль є цілком зрозумілим, оскільки між технічно безмежним Інтернетом і обмеженими націями виникла динамічна напруга, коли важливо не стільки відокремити свої території, скільки визначитися з природою та статусом загальних та все більш транскордонних взаємодій в середовищі Інтернет. Стикається з цим завданням і Україна, тому особливої актуальності набуває розгляд питання про статус «електронного суверенітету» України та його вплив на міжнародні відносини і зовнішню політику України. Тому метою даного дослідження є визначення зв'язку між «електронним суверенітетом» України та її діями в системі міжнародних відносин.

Основна частина. Інтернет залишається фактично поза сферою правового та політичного регулювання всередині націй-держав. У світовій політиці складається ситуація, коли майже всі

Г. Г. Четверик, 2012

країни зацікавлені в розвитку інтернет-простору, однак при цьому хотіли б розповсюдити свою юрисдикцію на його територію. Правові відносини в Інтернеті зачіпають проблеми: юрисдикції відносин між користувачами; відповідальності контент-провайдерів; саморегулювання стандартів і протоколів. Загальносвітова практика правового регулювання Інтернету зводиться на сьогодні до низки суперечливих судових рішень, що визначають державну юрисдикцію. Це пов'язано з тим, що для нього відсутні так звані колізійні норми (наприклад, lex patrie - закон громадянства, lex loci actus - закон місця укладання угоди і т.д.). Шляхи врегулювання статусу Інтернету розташовані в сферах укладення багатосторонніх угод, прийняття міжнародних договорів і поступової уніфікації національних законодавств з даного питання. Такому процесу перешкоджають насамперед неоднакові політичні режими країн субконтиненту і, відповідно, відмінності в підходах до регулювання Інтернету. Режим контролю над провайдерами контенту і доступу в нього - в діапазоні від практично тотального (Саудівська Аравія, Північна Корея, Ірак, Лівія) до обмеженого втручання у відносини всередині мережі та надання імунітету провайдеру за дії своїх користувачів (США).

Розвиток кібер-простору дистанціює його мешканців від місцевого контролю та матеріальних атрибутів громадянства, суверенітету та державності. Це викликає потребу у регуляторних рішеннях, що виходять за межі старих парадигм, та популярність таких функцій як самоорганізація та соціальна взаємодія, аніж інстутиційна влада» [1, с.5].

Все це обумовлює необхідність осмислення сучасних глобальних інформаційно-комунікаційних відносин та вирішення актуальних питань їх регулювання за допомогою як правових, так і інших технічних, технологічних, організаційних , саморегулятивних інструментів тощо.

Наявний комплекс питань, викликаних появою та розвитком Інтернет, що потребує вирішення міжнародною спільнотою за допомогою міжнародно-правового регулювання, на нашу думку, можна умовно розділити на дві групи. До першої – належать політико-правові аспекти регулювання функціонування та розвитку інфраструктури Інтернету як глобальної інформаційно-комунікаційної мережі. До другої – спеціальні правові питання, що можна охарактеризувати як цивілізаційні «виклики», що привніс Інтернет по відношенню до вже традиційних комунікаційних та медіа засобів, таких як пошта, телефонний зв'язок і телебачення. Останнє пов'язано, насамперед, з дігіталізацією пристроїв та конвергенцією технологій, що викликає потребу перегляду вже існуючих міжнародно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до вимог часу. Питаннях, що виникають у зв'язку із функціонуванням та розвитком інфраструктури Інтернету пов'язані, в першу чеогу з організаційно-правовими засадами управління Інтернетом.

У чому полягає актуальність цієї теми, які проблеми в управлінні Інтернет на сьогоднішній день потребують вирішення за допомогою міжнародно-правових інструментів, які шляхи та моделі для цього можуть бути обрані?

Як національне регулювання, так і міжнародні процеси явно наштовхнулись на операційні та законодавчі обмеження у взаємопов'язаному та незалежному світі, із 190 країнами дуже різного розміру, впливу, рівнем демократизації та стабільності. До числа головних викликів які змушують шукати новий, кращий підхід до вироблення політики в сфері Інтернету належать:

1. Складні політичні проблеми. Декілька авторів продемонстрували помилковість ідеї, що Інтернет зможе взагалі уникнути будь-якої регуляції. Нема необхідності розробляти: численні національні закони, які прямо або опосередковано впливають на людську діяльність в Інтернеті, незалежно від того, подобається нам це чи ні. Більш того, більшість проблем державної політики, які стосуються Інтернету, не є новими, як, наприклад: свобода висловлення, захист конфіденційності та персональної інформації, протидія злочинності усіх видів, прийнятні правила для інтелектуальної творчості або навіть оподаткування, якщо обмежитись лише декількома.

Подібні до тих, з якими стикаються в національних врегулюваннях, ці проблеми можуть, тим не менш, враховуючи масштаб (по своїй сутності глобальної транскордонної мережі), швидкість (оскільки ми рухаємося в режимі реального часу) та кількість і різноманітність задіяних дійових осіб, все ж таки спричинити якісний зсув в складності вирішення проблем. Більш того, щільні взаємозв'язки викликають сильні нелінійні ефекти, які складно передбачити, не кажучи вже про усунення наслідків, традиційними засобами. Ініціатива «День спалювання Корану» поодинокого пастора із Флориди за лічені години викликала демонстрації в Пакистані, наслідком яких стало кілька смертей. Проблеми традиційної політики отримали несподіване завихрення через Інтернет.

2. Взаємозв'язок. Головна трансформація, запущена Інтернетом – це мультиплікація людських груп транснаціонального або навіть глобального масштабу. В економічному

просторі, Інтернет запустив та полегшив глобалізацію. В результаті виникли компанії з обігами більшими, ніж національні ВВП, із своїми транснаціональними мережами працівників, клієнтів та постачальників. Навіть наймолодші мережеві старт-апи негайно здобувають міжнародну аудиторію, а платформи соціальних медіа збирають сотні мільйонів користувачів. Більшість людських мереж також отримала можливість долати кордони: родини, асоціації, неурядові організації, діаспори зараз можуть бути глобально пов'язаними, більше і більше в режимі реального часу завдяки майже універсальному поширенню мобільних телефонів.

Такі мережі не заміщують традиційних дійових осіб, якими є держави. Вони просто зросли і досягли порівняних, або навіть більших, масштабів. Такий взаємозв'язок, можливо, досяг межі, роблячи з людства складне суспільство, а не просто зіставлення окремих національних суспільств з обмеженими взаємодіями. Це не означає, звичайно, що кожен може бути пов'язаний з кожним: тим не менш щільність зв'язків кардинально зросла. Як кажуть в теорії складних динамічних систем: збільшене є іншим. Глобальне суспільство є мішаниною численних суспільств, що перетинаються між собою, і прагнуть взяти участь в глобальній дискусії стосовно простору, який вони розділяють.

3. Різноманітність партнерських груп. Більшість державних дійових осіб розглядає появу транскордонних корпорацій або мереж громадянського суспільства як виклик їхній власній владі. Тим не менш громадяни, як користувачі, постачальники або клієнти, мають свій особистий інтерес в питаннях, яким їхні власні уряди не надають першочергового значення або взагалі опонують, і через це вони покладаються на недержавні організації, аби забезпечити, що їх погляди будуть враховані в ході міжнародних дискусій. До того ж, національні процеси ухвалення рішень, навіть найдемократичніші, мають природним результатом зведення різноманітності точок зору до єдиної позиції, що означає практичну неможливість підходу, який відстоює меншість, бути винесеним на міжнародне міжурядове обговорення.

Індивідууми все ще хочуть, аби їх уряди представляли їх інтереси як громадян національного суспільства. Але зараз вони мають інші більш диверсифіковані інтереси в еволюції Інтернету, його екосистеми та правил, які до нього застосовуються. Для все більшої кількості людей громадянство є однією серед кількох інших можливостей відстояти свої інтереси. Вони прагнуть, аби різноманітність їхніх інтересів та турбот була повністю взята до уваги в процесі визначення глобального інтересу, який не є лише агрегацією національних громадських інтересів.

4. Конфлікти юрисдикцій. Національні законодавства залишаються ключовим інструментом розробки політики. Тим не менш, некоординоване накопичення потенційно несумісних національних норм – стосовно, наприклад, конфіденційності або свободи вираження – генерує конфлікти юрисдикцій. Для глобальних платформ дуже важко поважати цю різноманітність правил. Більше того, діяльність індивідуумів, яку вони здійснюють через Інтернет, часто має транскордонний характер, що привносить особливі складності стосовно правозастосування. Нарешті, національні рішення однієї держави можуть мати прямий або опосередкований ефект на території іншої. Якщо суверенітет – це здатність здійснювати вищу владу на території, то Інтернет є прямим викликом територіальності законодавства, яка є одним з ключових компонентів вестфальської моделі.

5. «Фракталізація» суверенітету. Ще більш важливо, що виникнення великих платформ соціальних медіа дає несподіваний ефект їхнім користувачам, беззастережно до їх фізичної локалізації, а саме можливість підпадати під дію «Умов користування» (ToS - Terms of Service), які встановлюють юрисдикцію країни інкорпорації компанії, або, в найкращому випадку, локалізації її дата- центру. Цей феномен веде до «фракталізації» суверенітету, коли юрисдикція та правові засади країни стають де-факто застосованими до громадян іншої країни, розширюючи межі першої та звужуючи, по відношенню до суверенних повноважень, межі останньої.

6. Цифрові території. В популярній пресі є поширеним софізм, що, якби Facebook був би країною, він посів би третє місце в світі за розміром. Порівняння неприйнятне: для того, аби стати країною, треба набагато більше, аніж просто колективність користувачів, навіть дуже велика. Тим не менш, до тих пір, поки вони залишаються в цій мережі, більш ніж 600 мільйонів користувачів Facebook передусім підкоряються «Умовам користування» стосовно, наприклад, свободи вираження або захисту конфіденційності. Така структура відображає загальну тенденцію, за якою все більша кількість людей все більше часу проводить у транскордонних взаємодіях.

Не надто далеко заходячи в своїх міркуваннях, ми можемо стати свідками виникнення «цифрових територій», що є ознакою розвитку нової географії кіберпростору, потенційно побудованої навколо спільнот платформ соціальних медіа. Такі платформи, в намаганнях знайти спільні правила співіснування мільйонів своїх користувачів, грають де-факто роль розробників політики. Втім, ця роль, яка виконується під суворим корпоративним керівництвом, повністю

поважає демократичний принцип, який вимагає залучення тих, ким вона керує. Конфлікт між цією новою віртуальною географією та фізичними кордонами, які потребували століть для свого установлення, в найближчі роки буде, схоже, тільки наростати.

7. Конкуренція з міжнародними інституціями. Якщо національні законодавства зустрічаються з головними викликами в транскордонному Інтернеті, то, можливо, міжнародні угоди дадуть належне рішення? Теоретично, так. Декілька корисних інструментів були розроблені в намаганнях вирішити основні проблеми. Добрим прикладом є Будапештська конвенція з кіберзлочинності, завдяки якій вдалось значно підвищити усвідомлення необхідності більш тісної кооперації, та ініціювати деяку гармонізацію між національними законодавствами, а також встановити чіткі правила для правозастосування. Тим не менш, справа не тільки в тому, що створення таких інструментів триває надзвичайно довго, а ще й в тому, що вони дуже рідко є універсальними, адже зазвичай ініціюються спеціалізованими або регіональними агенціями. І, оскільки Інтернет зростає, все більше і більше організацій починають конкурувати між собою за лідерство, у відповідності до своїх власних мандатів, відтворюючи на глобальному рівні неузгодженість і потенційну несумісність, яка існує між різними національними законами.

Поширення Інтернету, через 30 років після його створення, тепер істотно впливає на сферу, де він був утворений. Принципи мережевої організації, пірінгових взаємодій, абсолютизація ролі інформації в інфраструктурі держави - всі ці фактори призвели до початку справжньої революції у міжнародних відносинах. У відповідних концепціях держав з'являється поняття інформаційної війни, різні визначення інформаційної зброї. Єдиної, або скільки-загальновживаної, класифікації інформаційної зброї не існує. Важливо розуміти, що об'єктом впливу в інформаційній війні, і взагалі у війні нового типу, є не тільки військова інфраструктура супротивника, але і його загальна інфраструктура управління країною, її населення. Чим більше розвинена країна, тим вразливіші її інфраструктура. Загрози для неї здатні виходити звідусіль, у т.ч. від індивідів, терористичних угруповань і т.д. Якщо військові системи управління зазвичай досить добре захищені і не мають гейтів, що зв'язують їх з Інтернетом, то системи управління рухом, енергетичні та комунальні структури очевидно підлягають таким загрозам.

Однак в останні роки більшість країн сприймають і реагують на виклик Інтернету на державному рівні. Можна виділити наступні типи реакцій на появу глобального інформаційного середовища: відторгнення, прийняття, ухвалення з обмеженнями, використання, ставка на розвиток. Основне завдання, що стоїть перед розвиненими націями-державами, які беруть активну участь у світовій політичній системі і роблять ставку на розвиток Інтернету, - адекватний перехід на інтернет-якість державних і громадських структур, конвергенція держави і суспільства на основі інформаційних технологій. Вектор вербалізований інтелектуалами, просувається бізнесом і верифікований урядами. «Клас» (поки в лапках) інтернет-користувачів вимагає нововведень і наближення стандартів офлайн до можливостей онлайну. Цей «клас» - основна рушійна сила, імовірно, нового революційного процесу, а так як його представники апріорі є багатшими, мобільнішими і впливовішими тих, хто працює в офлайні, то вони з великим успіхом впливають на процеси прийняття рішень, що стосуються створення інтернет-держав і т.д. Чим більше впливу, тим більше людей включаються в їх «клас» і стають носієм його ідеології, тим більше їх сукупний вплив на світ.

Дослідження зазначеної проблематики оптимальним чином може бути вирішене за допомогою порівняльного методу, який дозволить визначити особливості позицій кожної з зацікавлених сторін і на цій основі виявити позицію оптимальну для України, з врахуванням її національних інтересів.

При реалізації низки сценаріїв світового політичного розвитку Інтернет здатний розпастися на безліч національних та інших зон, вхід і вихід з яких буде контролюватися урядами та іншими суб'єктами світової політики. Уже сьогодні тут функціонує кілька альтернативних зон, підтримуваних великими інтернет-провайдерами. Крім того, в Інтернеті є багато так званих темних і «сутінкових» чи «присмеркових» зон [2, с.74]. «Темні зони» невидимі для більшості користувачів; при цьому їх кількість становить близько 5% від загальної їх чисельності. У таких зонах розташовані переважно сайти військових відомств США, що використовують створену в роки холодної війни адресну систему Milnet. «Сутінкові зони» Інтернету вважаються покинутими і використовуються хакерськими групами для організації DOS - атак. Архітектура Інтернету створювалася в умовах, коли всередині мережі існувала довіра до дій окремих учасників. В результаті Інтернет що розрісся несе на собі відбиток «дитинства» і майже не містить вбудовані механізми безпеки. Якщо учасник мережі (роутер) заявляє, що він володіє блоком адресного простору, інша частина Інтернету вірить йому на слово і адресує до нього весь відповідний трафік. Значить, можна створити будь-який мережний блок і запустити його в Інтернет, надавши анонімність будь-якій атаці. «Сутінкові зони», поряд з технологіями підміни

авторства («спуфінга») кардинально змінюють способи ведення війни в інтернет-просторі.

Системи пошукових механізмів (англ. search engines) і механізмів вилучення контенту (data mining). За оцінками аналітиків, сьогодні найбільші пошукові системи (Google, Fast, Northern Light, Yahoo) сукупно індексують не більше 45% від загальної кількості сторінок, розміщених в Інтернеті. Найбільш популярна і релевантна пошукова система (з механізмом ранжирування індексованих сторінок на основі уподобань користувачів) - Google. Технологія Google заснована на обліку думки самих користувачів про веб-ресурсах. Існує думка, що Google є прообразом «держави майбутнього», що не потребує традиційних засобів примусу. Дійсно, з пошуковими системами безпосередньо пов'язане питання про механізми і суть влади в інтернеті. Якщо представництва тієї чи іншої організації тут не «обраховані» Спайдер-пошуковою системою, то для абсолютної більшості користувачів Інтернету ця організація не існує. Така ситуація створює в мережі механізми придушення і контролю окремих акторів, отже, допускає можливість появи «онлайнового» варіанту держави. В інтернеті діють зовсім інші актори, ніж у звичайному світі, і сукупна міць окремої нації-держави, переломлена в кіберпросторі, значно поступається можливостям компанії Google або громадського «онлайнового» співтовариства, наприклад, пов'язаного з антиглобалістським рухом. Виняток, що підтверджує правило, - США, яким доступний інституціональний контроль над Інтернетом, і сама уразлива частина мережі - інфраструктура. Втім існує безліч дрібних, в порівнянні з гігантами типу Google, пошукових механізмів і засобів індексації, які представляють, в тому числі, закриті корпоративні інформаційні системи та альтернативні пірінгові спільноти, типу Гнутелли (Gnutella), Морфеус (Morpheus) або Kazaa. Пошукові системи іноді використовуються для доступу до інформації, яка блокується національними урядами. Відома практика закриття доступу до певних сайтів урядом Китаю, який так бореться з опозицією комуністичному режиму країни. Google кешує (зберігає копії) індексовані сторінки, що дозволяє китайським опозиціонерам отримувати доступ до сайтів, які в КНР заборонені. Блокувати підходи до самого Google значно складніше, бо є безліч шляхів доступу, в тому числі з використанням пірінгових технологій, що розробляються хакерськими групами (Pick-A-Booty).

Висновки. До числа головних викликів які змушують шукати новий, кращий підхід до вироблення політики в сфері Інтернету належать:

1. Проблеми регулятивності Інтернету.
2. Мультиплікація людських груп транснаціонального або навіть глобального масштабу.
3. Різноманітність партнерських груп.
4. Конфлікти юрисдикцій.
5. «Фракталізація» суверенітету.
6. Цифрові території.
7. Конкуренція з міжнародними інституціями.

Набір функцій і повноважень, який дозволяє говорити про регулювання Інтернету включає: а) глобальне технічне управління ключовими ресурсами Інтернету: доменними іменами, IP-адресами, Інтернет-протоколом і системою кореневих серверів; б) доступ до контенту і його обмеження. Для України доступним є виключно другий варіант регулювання.

Поняття «електронного суверенітету» включає в себе: власну операційна система, пошукові й інформаційні системи, антивірусну систему, систему шифрування, кореневий домен, свій процесор, власна система геопозиціонування. На даний момент єдиною країною яка володіє повноцінним «електронним чи цифровим суверенітетом» є США. Для України найбільш актуальним можна вважати розвиток власної пошукової системи.

Бібліографічні посилання:

1. Alexander J. C. Core Solidarity, Ethnic Out-Groups, and So¬cial Differentiation / In: Differentiation Theory and Social Change. Comparative and Historical Perspective. Ed. by Jeffrey C. Alexander and Paul Colomy. – New York: Columbia University Press, 1990. – P. 268 -272.
2. Натсак О. «Технополитика» Интернета / Органа Натсак // Международные процессы. - 2008. - Том 6. – № 1. - С. 71-75.

УДК: 327 (73)

В. М. Шамраєва
Харківський регіональний інститут державного управління при Президенті України

УКРАЇНСЬКО-АМЕРИКАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТИРИНИ США

Українсько-американське співробітництво у контексті реалізації зовнішньополітичної доктрини США.

Здійснено аналіз основних теоретичних підходів до визначення зовнішньополітичної концепції США на сучасному етапі. Розглянуто головні тенденції розвитку позиції США та України з основних міжнародних проблем та щодо шляхів вирішення питань міждержавного співробітництва.

Ключові слова: українсько-американське міждержавне співробітництво, зовнішня політика, міжнародні відносини, зовнішньополітична доктрина.

Украинско-американское сотрудничество в контексте реализации внешнеполитической доктрины США.

В статье проведено анализ основных теоретических подходов к определению внешнеполитической концепции США на современном етапе. Рассмотрены главные тенденции развития позиций США и Украины по основным международным проблемам и путям разрешения вопросов межгосударственного сотрудничества.

Ключевые слова: украинско-американское межгосударственное сотрудничество, внешняя политика, международные отношения, внешнеполитическая доктрина.

The article carries out the analysis of the main theoretical approaches to the definition of foreign policy conception of the USA at the modern stage. It was considered the main tendencies of the development of the USA and Ukraine positions on the basic international problems and the ways of the problems solution on inter-state collaboration.

Regarding the whole complex of historiography on the problems of formation and development of Ukrainian-American relations one should underline its variety, the absence of unanimous acknowledged approaches to the sources assessments, mechanisms of realization and the level of the development of Ukrainian-American partnership.

Such kinds of discrepancies in assessments are partially preconditioned by dispersity of the ways and methods used by different leaders of the United States in their plans and actions. So, mainly all of them with the benefit for national interests used inter-state conflicts in Europe, turned to diplomatic demarche which let enforce American influence on European international processes.

Despite the different interpretations of priorities of the modern American foreign policy by the native and foreign historiography and political science the most of them concentrated nowadays on its European vector with the following consideration of the other regions of the world in the context of making generalizing analysis. At the same time on the basis of the so-called peripheral systems of international relations it was worked out the instruments of the general paradigm of the USA behavior on the international arena, and having carried out the analysis of the global international policy of the USA, it is easier to understand the causes of the belonging of Ukraine to “the zone of indifference” at the beginning of the XXth century or, vice versa, “partnership” in the system of foreign policy priorities of the USA and proclamation of strategic partnership at the beginning of the XXI century.

Key words: foreign policy, international relations, conception of foreign affairs.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Переобрання Б.Обами на другий президентський строк знову пожвавило інтерес до відносин України з повідним світовим гравцем, які переживають складний етап розвитку. Українсько-американське співробітництво стало показовим у процесі розбудови стратегічного партнерства нашою державою з іншими міжнародними акторами. Розвиток міждержавних відносин між Україною та США можна умовно поділити на кілька періодів, які характеризувалися і проривами української дипломатії, її великими здобутками та і не меншими помилками і втратами. Вагомого значення набуває розвиток стратегічного партнерства і з огляду на роль США у сучасних міжнародних відносинах. Саме тому проблематика

© В. М. Шамраєва, 2012

розвитку українсько-американських відносин потребує уваги і більш ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Діяльність США на міжнародній арені завжди привертала до себе багато уваги світових засобів масової інформації, але нажаль комплексний науковий аналіз американської зовнішньої політики у контексті її впливів на Україну, як державу що прагне зайняти провідні позиції у сучасній системі регіональних та глобальних міжнародних відносин, ще не отримав достатнього висвітлення у вітчизняних науково-аналітичних колах. Дана публікаціє є логічним продовженням досліджень автора, і спирається на періодичні видання та короткі аналітичні доповіді провідних інформаційних агентств.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Економічна криза та інші глобальні виклики сучасних міжнародних відносин дещо відволікли увагу науковців від змін принципів і теоретичних основ обґрунтування та практичної реалізації зовнішньополітичної концепції демократичною адміністрацією США. По закінченні першого строку перебування у Білому домі Б.Обами вже можна підвести певні підсумки та більш обґрунтовано аналізувати практичні зміни у баченні ролі США на світовій арені, методах досягнення зовнішньополітичних цілей його адміністрацією.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням даної розвідки є визначення та аналіз основних рис зовнішньополітичної концепції американської адміністрації Б.Обами, шляхів та методів її практичної реалізації і спроба прогнозування їх впливів на український напрямок зовнішньої політики США.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз основних підходів американських науковців до визначення стратегічного партнерства передбачає з'ясування його ключових складових, тобто «стратегія» і «партнерство». Висхідним поняттям при аналізі є зовнішньополітична стратегія держави, а стратегічне партнерство розглядається як засіб її реалізації. Даний принцип ґрунтується на аналізі понять «стратегія», «стратегічні відносини», які вперше було систематизовано досліджені в працях таких зарубіжних політологів як Б.Г. Лідделл Харт [21], В. Мюррей і М.Грімслі [23], Дж.М. Коллінз [8]. Схожі підходи можна відзначити в працях представників російської політологічної думки, зокрема, Т. Мозель [9], С. Проскуріна [12], П. Циганкова [20].

При дослідженні проблем вироблення новітньої зовнішньополітичної доктрини США у період трансформації світової системи міжнародних відносин після закінченні холодної війни, велике значення набуває аналіз праць видатних американських політологів, таких як З. Бжезінський, С. Хантінгтон, Ф. Фукуяма та ін.

У своїх дослідженнях С. Хантінгтон особливу увагу приділяє цивілізаційній складовій розвитку міжнародних відносин. Саме тому, на думку автора, у новому світі суперництво наддержав змінилось зіткненням цивілізацій. А основні конфлікти відбуватимуться між народами різної культурної ідентифікації.

У контексті аналізу розвитку українсько-американських відносин з ідей С. Хантінгтона випливає, що партнери відносяться до різних цивілізацій, і цей факт значно ускладнює розвиток міждержавної взаємодії, але не виключає можливостей взаємовигідного партнерства на засадах поваги незалежності, суверенітету та національних інтересів держав-партнерів. Таке твердження випливає із висновків американського дослідника, що з метою запобігання міжцивілізаційній війні необхідно усвідомити унікальність цивілізацій, а не універсальність, яку намагаються поширити у світі окремі політики США, а іншим лідерам цивілізацій прийняти поліцивілізаційний характер глобальної політики і взаємодіяти з метою його підтримки [18].

Прихильник політичної школи лібералізму Ф. Фукуяма, під час аналізу історії XX ст. характеризує його як період ідеологічного насильства і боротьби між лібералізмом, абсолютизмом, новітнім марксизмом, у результаті якої перемогли західні цивілізаційні цінності. Такі погляди дослідника викладено у його праці «Кінець історії» [17]. Особливий інтерес при вивченні новітньої зовнішньополітичної концепції США та механізмів її реалізації представляє книга Ф. Фукуями «Америка на роздоріжжі» [16]. У даній роботі автор розглядає основні проблеми американської зовнішньої політики після 11 вересня, зокрема аналізує причини початку компанії в Іраку, варіанти побудови відносин США із світовим співтовариством і т.д. Особливий інтерес в контексті даного дослідження становлять висновки автора з основ формування зовнішньополітичної концепції Дж. Буша, досягнень та перспектив американської зовнішньої політики новітнього періоду. Окремо тут проаналізовано і погляди провідних науковців та аналітиків, які стали філософськими та політологічними основами зовнішньої політики США у XXI ст., зокрема щодо її реалізації у ЦСЄ та розбудови стратегічного партнерства з Україною.

Колишній держсекретар США Г. Кіссінджер виклав свої погляди на історію розвитку міжнародних відносин та їх перспективи у ґрунтовній праці «Дипломатія» [22]. Систему

світового устрою на початку XXI ст. автор бачить як таку, що характеризується одночасно фрагментарністю та глобалізацією. Також дослідник відстоює тезу про моральну перемогу ідей ліберальної демократії на зламі XX – XXI ст. У той же час Г. Кіссінджер не є ідеалістом як В. Вільсон чи Б. Клінтон, тому не прогнозує створення однополюсного світового порядку на чолі з США, хоча і передрікає їм роль «перших серед рівних».

Досліджуючи сучасні проблеми вироблення та обґрунтування американської зовнішньополітичної доктрини Г. Кісінджер підкреслює, що не дивлячись на роль лідера у сучасних міжнародних відносинах при реалізації зовнішньої політики США часто вдаються до методів часів «холодної війни», які не відповідають умовам глобального суспільства. Іншою проблемою він вважає значне зниження інтересу самих американців до міжнародної політики, тому приходить до висновку про необхідність відмови від імперських амбіцій і досягнення Сполученими Штатами «морального консенсусу», поширення а не нав'язування демократичних цінностей. [7]

Таким чином, з ідей Г. Кіссінджера випливає, що Україна та США відносяться до різних груп міжнародних гравців, але в той же час це не виключає можливостей розвитку взаємовигідного співробітництва, а за певних умов і розбудови стратегічного партнерства.

Визнаним ідеологом американської зовнішньої політики є і колишній радник з питань національної безпеки Президента США Зб. Бжезінський. Найбільш повно свої ідеї щодо розвитку міжнародних відносин після завершення «холодної війни» автор виклав у праці «Велика шахівниця» [2]. Зб. Бжезінський вважає, що сьогодні значно зменшується роль територіальної і значно підвищується роль інших складових потенціалу держави: економічної, технологічної військової та політичної.

Наступними працями автор розвиває висунуті концепції та розглядає основні принципи і перспективи розвитку американської зовнішньої політики у сучасних міжнародних відносинах. У праці «Вибір: світове домінування чи глобальне лідерство» Зб. Бжезінський аналізує шляхи вирішення основних зовнішньополітичних проблем, які постали перед США після подій 11 вересня. Предметом його уваги тут стали альтернативи американської гегемонії: домінування, яке побудоване на силі, чи лідерство, засноване на спільних цінностях. Автор рішуче відстоює перспективу лідерства, поєднуючи його з гегемонією, за допомогою яких можна контролювати розвиток світових міжнародних процесів [3].

При проведенні дослідження практичної реалізації міжнародної політики США на початку XXI ст., в тому числі і американського бачення розвитку українсько-американського співробітництва є праця Зб. Бжезінського «Ще один шанс»[4] де автор представляє глибокий аналіз зовнішньополітичної діяльності трьох президентів США – Дж. Буша-старшого, Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого.

Не оминув Зб. Бжезінський і проблему місця України у регіональних та світових міжнародних процесах, зокрема і важливість існування української держави у контексті реалізації європейських зовнішньополітичних інтересів США. У його праці «Україна у геостратегічному контексті» аналізуються актуальні процеси українського політичного життя, відстоюються ідеї необхідності незалежної демократичної України для створення у Європі зони стабільності [5]. Дана праця є своєрідним орієнтиром у розумінні процесу формування і реалізації міжнародної політики США, зокрема у сфері розвитку українсько-американського стратегічного партнерства.

Аналізуючи сучасний стан розвитку українсько-американських відносин слід зазначити, що у останній рік свого президентства Дж.Буш-молодший доклав багато зусиль щодо активізації співробітництва з Україною. Ці кроки пояснюються визнанням важливої ролі нашої держави у розбудові регіональної системи безпеки, зацікавленістю Сполучених Штатів у підтримці інтеграційних устремлінь України у контексті американських зовнішньополітичних інтересів на європейському континенті.

Україна визнає своїм провідним стратегічним партнером на міжнародній арені саме Сполучені Штати Америки. Термін «стратегічне партнерство» у американсько-українських відносинах з'явився ще з 2003 р. У 2008 р. відбулося підписання Дорожньої карти – документу що визначив основи українсько-американського міждержавного співробітництва. У основу «Дорожньої карти» покладено стратегічні пріоритети розвитку двосторонніх відносин на середньострокову перспективу у політичній, безпековій, торговельно-економічній, енергетичній та гуманітарній сферах, а також у галузі науково-технічного та військового співробітництва.

Підписання «Дорожньої карти» було покликане сприяти подальшому поглибленню відносин стратегічного партнерства між нашими державами [15].

31 березня у приміщенні МЗС України відбулося урочисте підписання ще одного важливого документу – Угоди між Урядом України та Урядом США про торговельне та інвестиційне співробітництво [10]. Угодою передбачалося створення постійно діючого двостороннього

механізму співробітництва – українсько-американської ради з торгівлі та інвестицій.

Наступним кроком на шляху закріплення рівня стратегічного партнерства в українсько-американських відносинах стали переговори щодо підготовки та підписання Хартії про стратегічне партнерство. Документ було підписано у Вашингтоні на зустрічі Міністра закордонних справ Володимира Огризко з держсекретарем Кондолізою Райс [19].

За своїм змістом Хартія Україна-США про стратегічне партнерство є лише заявою про наміри та не несе на собі прямої юридичної сили. Не дивлячись на це документ має надзвичайне значення, бо визначає сфери співробітництва між Вашингтоном і Києвом та підтверджує прихильність США до інтеграційних устремлінь української сторони. Хартія про стратегічне партнерство розкриває широке коло сфер співробітництва у різних галузях, включаючи економічний розвиток та оборону.

На розвиток Дорожньої карти пріоритетів українсько-американського співробітництва Україна та США започаткували діяльність двосторонньої групи з питань енергетики. Для економічного напрямку українсько-американських міждержавних відносин надзвичайно важливим є процес налагодження регіонального співробітництва. Інтенсифікації такого виду співпраці сприяє інститут міст побратимів.

Важливими для відстоювання інтересів нашої держави є і заходи, які проводить українська діаспора Сполучених Штатів. Виходячи з особливостей внутрішньополітичного устрою США такі громадські об'єднання справляють неабиякий вплив на процес вироблення зовнішньополітичних рішень.

Новий етап у розвитку українсько-американських відносин розпочався з приходом у Білий дім демократичної адміністрації на чолі з Б. Обамою. З ним багато аналітиків пов'язують кардинальні зміни у зовнішньополітичній концепції США в цілому і, щодо її українського напрямку, зокрема. Такі підходи обумовили деяке занепокоєння Києва щодо можливості відсторонення українсько-американського співробітництва до другорядних завдань міжнародної політики Вашингтона.

Співробітництво між Україною та США буде тісним при президенті Бараку Обамі, заявив тодішній посол США в Україні Вільям Тейлор [6]. Він аргументував свою думку тим, що новий президент США був в Україні, добре знає цю країну, а також висловив свою підтримку європейським устремлінням України. Підтверджуючи таке переконання Посол особливо підкреслював наявність у команді нового Президента США висококваліфікованих спеціалістів з проблем України. Крім того у команді Б. Обами є колишні посли США в Україні.

Але аналізуючи сучасну міжнародну ситуацію слід зазначити, що на перший план у всіх без виключення країнах світу вийшла боротьба з економічною кризою, і американська адміністрація не стала виключенням. Другою, за значенням, проблемою для Сполучених Штатів є покращення відносин з європейськими союзниками та відносини з Росією. У такому контексті Україні слід докласти великих зусиль для того, щоб проголошене українсько-американське стратегічне партнерство наповнилося і реальним змістом, а не залишилося лише декларуванням намірів сторін.

Показовим у міжнародній політиці США став своєрідний розподіл ролей у першій адміністрації Б.Обами, тоді як сам Б. Обама і держсекретар Хілларі Клінтон зосередили увагу на відновленні відносин з Росією, віце-президент США Джозеф Байден сконцентрував увагу на державах, які є сусідами Росії, пояснюючи їм, що «перезавантаження» не буде шкодити їхнім інтересам. Спочатку Д. Байден здійснив офіційні візити до Грузії і України, пізніше до Польщі й Чехії.

Під час офіційного візиту до Києва він зробив усе можливе щоб заспокоїти українських політиків, щодо основних принципів побудови зовнішньої політики США у Центральній та Східній Європі. Так під час інтерв'ю «Українським новинам» віце-президент США зазначав - «Ми працюємо над перезавантаженням наших відносин з Росією, але хочу вас і ваш народ запевнити, що це не буде за рахунок України. Скоріше навпаки, я переконаний, це буде корисно для України» [1]. Д. Байден підкреслював, що США розглядає Україну як стратегічного партнера в Європі.

Адміністрація Б. Обами вважала, що нормалізація американсько-російських відносин буде корисною для України і не здійснюватиметься за рахунок українського напрямку зовнішньої політики Сполучених Штатів. Під час перебування у Києві Д. Байден також неодноразово наголошував, що США не визнавали і не визнають будь-які сфери інтересів і вважають, що кожна країна повинна сама вибирати свій шлях розвитку.

Головним здобутком в українсько-американських відносинах на кінець 2008 – початок 2009 років стало юридичне закріплення рівня стратегічного партнерства у міждержавних відносинах. Протягом цього періоду було вжито ефективних заходів щодо послідовної підтримки США євроатлантичних устремлінь України; започатковано роботу Ради з питань торгівлі та інвестицій.

Головними пріоритетами України в розбудові українсько-американських відносин на 2010 - 2012 рр. стали: налагодження співпраці з адміністрацією Б. Обами, подальше поглиблення стратегічного партнерства та узгодження перспективного графіку двосторонніх візитів; реалізація положень Дорожньої карти українсько-американського співробітництва та Хартії Україна-США про стратегічне партнерство; активна співпраця в межах Міжвідомчої координаційної групи.

Нажаль на сьогодні українсько-американські відносини переживають період спаду інтенсивності та певні кризові явища у політичній сфері. Зокрема у США відновилися дискусії щодо стану розвитку демократії в Україні. Так у своїх виступах держсекретар США Х. Клінтон закликала до просування демократії та прав людини у ті частини Європи, у яких «ситуація не така, як повинна бути» [13]. Вона також підкреслювала, що вибори в Україні жовтня 2012 р. стали «кроком від демократії».

Певне занепокоєння у США викликали і кроки України в економічній сфері. Так американські політики зазначали, що бажання України переглянути мита в рамках Світової Організації Торгівлі можуть значно ускладнити двосторонні торговельні відносини. Таке занепокоєння міністру закордонних справ України К. Грищенко під час зустрічі у Вашингтоні 30 листопада 2012 р. висловив торгівельний представник США Рон Кірк [11].

Не дивлячись на певні труднощі після переобрання Б.Обами на другий президентський строк його адміністрація залишає за Україною статус держави-стратегічного партнера Сполучених Штатів.

«Безсумнівно, Україна залишається державою важливого стратегічного значення для Сполучених Штатів», - відзначив посол США в Україні Джон Теффт [14].

За його словами мета політики Сполучених Штатів стосовно України була незмінною з початку відносин – «допомогти українцям побудувати демократичну та економічно розвинуту країну, яка є невід'ємною частиною європейської сім'ї народів». Теффт підкреслив, що цей шлях потребує від України демократичних зобов'язань, припинення вибіркового переслідування і підсилення інтеграції з європейськими партнерами. У той час як збереження корупції, недоліки у проведенні останніх парламентських виборів і нове законодавство, зокрема Закон про референдум, потенційно віддаляють Україну від демократичних стандартів та норм, – відзначав американський дипломат.

При цьому Посол вважає успіхом прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу, зазначивши, що ще багато має бути зроблено для його імплементації, а також для обмеження повноважень Генеральної прокуратури. Тефт назвав «гарним стартом» уряду України в енергетичній сфері за останні півтора роки залучення американських компаній Shevron та Exxon Mobile. Крім того, він відзначив, що США високо цінують участь України у миротворчих операціях, зокрема у Афганістані [14].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Розглядаючи весь комплекс історіографії з проблем становлення і розвитку українсько-американських відносин слід підкреслити її розмаїття, відсутність єдиних визнаних підходів до оцінок витоків, механізмів реалізації і рівня розвитку українсько-американського стратегічного партнерства.

Такого роду розходження в оцінках частково зумовлені дисперсністю способів і методів, до яких вдавались у своїх планах і діях різні керівники Сполучених Штатів. Так, майже всі вони з вигодою для національних інтересів використовували міждержавні конфлікти в Європі, вдавалися до дипломатичних демаршів, котрі дозволяли підвищити американський вплив на європейські міжнародні процеси.

Попри різноманітні тлумачення пріоритетів новітньої американської зовнішньої політики вітчизняною і зарубіжною історіографією та політологією, більшість з них сконцентрована сьогодні на її європейському векторі із побіжним розглядом інших регіонів світу у контексті проведення узагальнюючого аналізу. У той же час на базі так званих периферійних систем міжнародних відносин відпрацьовувався інструментарій загальної парадигми поведінки США на міжнародній арені, і провівши аналіз глобальної міжнародної політики США легше зрозуміти причини належності України до «зони байдужості» на початку XX ст. або, навпаки, «партнерства» в системі зовнішньополітичних пріоритетів США і проголошення стратегічного партнерства на початку XXI ст.

Бібліографічні посилання

1. Байден запевняє, що перезавантаження відносин США і Росії не буде за рахунок України / proUA / 21.07.2009 15:48 // http://ua.proua.com/news/2009/07/21/154815.html
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы / З. Бжезинский – М., 1998. – 243 с.

3. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лідерство / Пер. с англ. / З. Бжезинский – М.: Междунар. отношения, 2007. – 288 с.
4. Бжезинский З. Еще один шанс. Три президента и кризис амерканской сверхдержавы / З. Бжезинский – М.: Междунар. отношения, 2007. – 240 с.
5. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті. – [Перекл. з англ.] / З. Бжезинский – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 102 с. – (Актуал.світ.дискусії).
6. Вашингтонская хартия подтверждает гарантии безопасности Украины // http://www.newsukraine.com.ua/news/133461/
7. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер – М., 2002. – 128 с.
8. Коллинз Дж. М. Большая стратегия. Принципы и практика / Дж. М. Коллинз – М., 1975. – 387 с.
9. Мозель Т. Теоретические основы международных отношений: Учебн. пособие / Т. Мозель / ДА МИД РФ. – М., 2000. – 263 с.
10. Новини МЗС України // http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/news/detail/11891.htm
11. США обвинили Украину в подрыве двусторонних отношений // http://news.mail.ru/inworld/ukraina/global/112/politics/11152172/?frommail=1
12. Теоретические основы внешнеполитической деятельности России / Под общ. ред. С. А. Проскурина. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 306 с.
13. Украина – сворачивает демократию, а Россия – вызов для США и Европы, – Клинтон // http://news.eizvestia.com/news_abroad/full/ukraina-svorachivaet-demokratiyu-a-rossiya-vyzov-dlya-ssha-i-evropy-klinton
14. Украина сохранила статус «стратегическая страна» // http://kontrakty.ua/article/55829
15. Україна і США підписали «Дорожню карту» двосторонніх відносин // http://www.president.gov.ua/news/9495.html
16. Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 282 [6] с. – (Philosophy)
17. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. - № 3. – С. 134-155.
18. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон; пер.с англ. Т. Велимеева. – М.: АСТ:АСТ МОСКВА, 2007. – 571, [5] с. (Philosophy)
19. Хартія Україна — США про стратегічне партнерство // http://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%E2%80%94_%D0%A1%D0%A8%D0%90
20. Цыганков П. Теория международных отношений: Учеб. пособие. / П. Цыганков – М.: Гардарика, 2002. – 590 с.
21. Hart Liddell B.H. Strategy. – 2-nd rev. ed. / Liddell B.H. Hart – New-York: Meridian Book, 1967. – 426 p.
22. Kissinger Henry A. Diplomacy. / Henry A. Kissinger – N. Y., 1994. – 754 p.
23. Murray W., Grimsley M. Introduction on Strategy / W. Murray, M. Grimsley // The making of strategy. – New-York, 1994. – p. 1-16.

УДК 32.001

Ю. О. Шейко

АВТОНОМІЯ ПОЛІТИЧНОГО В ТЕОРІЇ КАРЛА ШМІТТА

Теорія політичного К. Шмітта відображає зміну перспективи в розгляді сутності феномену політики, наголошує необхідність її пошуку в термінах самої політики. Модель «друг – ворог» об'єднує два фундаментальних аспекти політики, боротьбу та управління. Аналізується неоднозначний характер наукового спадку К. Шмітта та пропонуються варіанти розв'язання суперечливих моментів у теорії політичного.

Ключові слова: політичне, К. Шмітт, держава, друг, ворог, війна, політичний екзистенціалізм.

Теория политического К. Шмитта отражает изменение перспективы в рассмотрении сущности феномена политики, подчеркивает необходимость ее поиска в терминах самой политики. Модель «друг-враг» соединяет два фундаментальных аспекта политики,

© Ю. О. Шейко, 2012

борьбу и управление. Анализируется неоднозначный характер научного наследия К. Шмитта и представляются варианты решения спорных моментов в теории политического.
Ключевые слова: политическое, К. Шмитт, государство, друг, враг, война, политический экзистенциализм.

Carl Schmitt was the first theoretician to problematize and conceptualize the political, turning attention to the inner sense and intrinsic meaning of the political sphere. His intention was to understand politics in terms of politics itself, but not based on the economy, morality, or religion. C. Schmitt is well-known as an anti-liberal and anti-enlightenment theoretician, and as a prominent supporter of National Socialism. His theoretical works, containing provocative ideas on the cutting edge of notions as war, struggle, or friend and foe, are only contributing to the ambiguity. Despite all this, his popularity is continuing to rise. Therefore, the main point of the article is to reveal the causes and constituents of Schmitt's significance for political science, to explain the heuristic potential of his theoretical heritage. Accomplishment of such a goal is impossible without resolving some of the most disputed points of Schmitt's conceptions, such as: which is the correlation between political and state; is politics an autonomous sphere of human life; which part is dominating in the model "friend-foe"; and is war an integral part of politics. It is crucial to understand Schmitt's theory as political existentialism.

C. Schmitt's turn in political thought that diverts attention to the political from the perspective of the political, enabled the formulation of a model that unites the aspects of dominion and struggle in politics and as consequence explains many political phenomena (like state, sovereignty, war, citizenship etc). Schmitt's theory has a strong heuristic potential that was shown, e. g., by Chantal Mouffe who analyzed with its help the tension between liberalism and democracy. This article will help Ukrainian scholars either to better understand the political thought of Carl Schmitt or to acquire a new perspective of analyzing the political sphere.
Keywords: the political, C. Schmitt, state, fried, foe, war, political existentialism.

Карл Шмітт (Carl Schmitt) є однією з найбільш неоднозначних фігур політичної думки XX ст. Відомий у 20 – х та на початку 30 – х років, він вступає у 1933 році в НСДАП, ідейно підтримує націонал-соціалізм, за що після 1945 року піддається остракізму. І все ж з 80 – х років [4] інтерес до нього зростає аж по появи терміну «шміттизм» та видання восьми томів «Шміттіани» [13].

Глибока критика лібералізму, просвітництва, марксизму та парламентаризму з боку цього консервативного мислителя зробила його теоретичний спадок важливим як для нових лівих та правих, так і для лібералів. Розуміння концепцій К. Шмітта натрапляє на численні складнощі, викликані, по-перше, намаганням представників різних течій пристосувати ідеї К. Шмітта до обґрунтування своїх ідей, по-друге, тим, що його думки проходять наче по лезу бритви і втрата цієї грані небезпечна хибним розумінням усієї теорії. Суперечність фігури К. Шмітта як в політичному, так і в науковому аспектах добре ілюструє стаття А. Михайловського [4].

На пострадянському просторі К. Шмітт хоч і не увійшов до класиків, проте здобув популярність у багатьох науковців та інтелектуалів, в першу чергу в Російській Федерації, причиною чому є значна поширеність ідей правого спектру. Тут варто відзначити таких науковців як О. Філіппов (Александр Филиппов), О. Михайловський (Александр Михайловский), В. Нікітаєв (Владимир Никитаев). В Україні, натомість, можна констатувати відсутність серйозної наукової рецепції ідей К. Шмітта.

Метою даної статті є демонстрування евристичного потенціалу теорії К. Шмітта для знання про політику і необхідність її рецепції українською політичною наукою. Також стаття призначена для привернення уваги до принципових та суперечливих моментів наукового доробку К. Шмітта: співвідношення політичного та державного, чи є політика автономною сферою людських відносин, яка сторона моделі «друг – ворог» є домінантною, чи є війна невід'ємною складовою феномену політичного, як визначити друга і ворога – та розв'язання їх на основі герменевтичного аналізу джерел та врахування останніх досягнень світової політичної науки.

Роль теорії політичного К. Шмітта полягає в концептуалізації зміни перспективи розгляду місця політики в суспільному житті. Введення терміну «політичне» відображає відмінний аспект в знанні про політику – в увазі до внутрішньої сторони політики, до пошуку її сутності в ній самій, а не в інших сферах суспільного життя – релігійній, моральній або економічній.

Карл Мангайм говорить про серйозний недолік позитивізму, а саме, схильність до «квантифікації, формалізації і систематизації» [3, с. 182] та, особливо, аналізу. Відсутність другої сторони аналізу – синтезу, призвело до того, що «знання, здобуті таким чином, хоча й дали можливість науково освоїти певний гомогенний рівень предметної дійсності, однак виявилися неспроможними впоратися з дійсністю у всій її повноті» [3, с. 182]. Без усунення такого недоліку не може бути повноцінної науки про політику. Модель К. Шмітта можна віднести до таких

синтетичних концепцій, зокрема, вона включає в себе два основних аспекти політики: політику як управління та як боротьбу. Такий синтез є можливим завдяки схемі «друг – ворог».

Як зазначає німецький науковець Хайнріх Майєр (Heinrich Meier), робота «Поняття політичного» займає особливе місце в доробку К. Шмітта [9, с. 6]. Не дивно, що вона була першим з його текстів перекладеним і виданим на пострадянському просторі. За свідченням автора перекладу, О. Філіппова, видання було здійснено з просвітницькими намірами [6]. Такі наміри є корисними, проте вони не гарантують науковості: текст, який вийшов у 1992 році в журналі «Вопросы социологии», займає 33 сторінки (з 35 по 67), більше схожий на довгу статтю і не має посилання на вихідне видання [Див. 7], що є важливим, оскільки було три видання «Поняття політичного» – від 1927, 1932 і 1933 років. [9, с. 6-7] Загальноприйнятим вважається четверте видання, від 1963 року [11]. Крім основного тексту від 1932 року, який займає 54 сторінки (з 19 по 72), до нього входить переднє слово від 1963 року, доповідь «Епоха нейтралізацій і деполітизацій» від 1929 року, післяслово до видання 1932 року, три додатки та примітки. Вся книга займає 116 сторінок [11]. Російське видання охоплює тільки основний текст, проте не весь: випущені численні уривки (напр., випущено середину першого абзацу [7]), відсутні підсторінкові виноски, через що російський текст не дає змогу отримати повну картину концепції, а лише загальне уявлення.

Неоднозначність фігури К. Шмітта підкріплюється ще і хибним розумінням його ідей. Так, Шанталь Муфф наголошує на можливості використання концепцій К. Шмітта для консолідації ліберальної демократії, визнаючи, що це, безумовно, суперечить його цілям [10, с. 37, 57-58]. В. Нікітаєв, посилаючись на роботи німецького мислителя, називає питання про державу рамковим для розуміння поняття політичного [5]. Проте, перша фраза основного тексту «Поняття держави визначає поняття політичного» була обрана К. Шміттом винятково як провокуюча з метою привернути увагу до необхідності критичного осмислення звичних уявлень [11, с. 12 – 13]. Оригінальний текст не дає простору для інтерпретацій, коли стверджує, що визначення політичного через державне є хибним. Зовсім навпаки, держава є вирішальною єдністю тільки тому, що вона за своєю сутністю має політичний характер [11, с. 41].

Так само дивним є закид, що К. Шмітт не говорить «відкритим текстом» про владу, коли розкриває сутність політичного. [5] Так, подібно до визначень, що зазвичай ототожнюють політичне з державним [11, с. 20], не дають змогу знайти чітке визначення політичного [11, с. 19] і ті дефініції, які орієнтуються на поняття влади, оскільки влада все одно в них розуміється як державна влада [11, с. 20].

Тому К. Шмітт намагається вийти за межі незадовільного кола, в якому держава постає як політичне, а політичне як державне [11, с. 20]. Той факт, що цілий ряд аспектів політичного виходить за рамки державного, уже не дозволяє зводити одне до другого. З одного боку, історія надає нам приклади інших політичних єдностей: релігійної організації, яка може вимагати від своїх послідовників мученицької смерті [11, с. 45], католицької церкви, яка оголошує хрестовий похід або Ост-Індської компанії, яка веде війну. З другого боку, якщо в 20 – 30-х роках К. Шмітт заперечував визначення політичного через державне з теоретичних міркувань, то в 60-х роках він пише, що епоха державності наближається до кінця [11, с. 10]. Загалом, текст від 1963 року дає розуміння, що держава є феноменом перехідним. Зміни і повороти в людській історії викликають появу і розвиток нових форм політичного групування – то збільшуючи, то скорочуючи їх кількість [11, с. 43]. При цьому політичне є неперехідним, теоретично воно може зникнути, але це є чистою абстракцією. Про світ без політики К. Шмітт пише так: «Чи і коли настане такий стан на Землі, таке становище людства, я не знаю. Поки що такого нема.» [11, с. 51]

Уникнути кола взаємопов'язаних визначень можна шляхом пошуку сутності політичного в ньому самому. В чому полягає ця спроба? К. Шмітт наголошує, що як поняття, політичне можна визначити лише через встановлення і розкриття специфічно політичних категорій, які є фундаментальними розрізненнями. [11, с. 25] Це означає, що дане розрізнення не ґрунтується на якомусь іншому і не виводиться з якогось іншого. [11, с. 25]

Політика, поряд з мораллю, економікою, естетикою становлять відносно незалежні предметні області людської думки та дії [11, с. 25]. Якщо в області моралі такими крайніми розрізненнями є добре та зле, в естетиці – красиве та потворне, в економіці корисне та шкідливе або прибуткове та неприбуткове [11, с. 25], то для політики таким розрізненням є друг та ворог. [11, с. 25] Кожна релігійна, моральна, економічна або інша протилежність може зростати в своїй інтенсивності до політичної. Перехід відбувається тоді, коли ці протилежності починають розділяти людей на групи, боротьба між якими стає реальною можливістю. Тоді ці відмінності переходять в сферу політичного. [11, с. 34-35] При цьому політичне полягає не у самій боротьбі, а в поведінці, яку визначає можливість такої боротьби, в чіткому розумінні такої ситуації та завданні правильно

розрізняти друзів та ворогів [11, с. 35].

К. Шмітт використовує визначення ворога за Ґ.-В.-Ф. Геґелем: ворог – це «звичаєва відмінність як чужість, яку треба заперечити в її життєвій тотальності». [11, с. 58] У передмові до видання 1963 року К. Шмітт називає закид щодо примату поняття ворогу (напр., з боку Лео Штрауса [14, с. 96]) стереотипним і вигаданим. [11, с. 14] Не можна надавати якоїсь особливої ваги жодній із двох частин бінарної схеми друг – ворог, оскільки це дві сторони які не можуть існувати одна без другої.

Політичне протиставлення є найінтенсивнішим та крайнім протиставленням і, відповідно, кожна опозиція є настільки політичною, наскільки вона наближається до цього крайнього пункту [11, с. 28]. К. Шмітт розвиває до кінця цю ідею, внаслідок чого політична сфера не має власного предметного поля [11, с. 36]. Політичне описує тільки ступінь інтенсивності асоціації та дисоціації людей, чиї мотиви можуть бути національними, економічними, релігійними та ін. [11, с. 36] Тут постає черговий конфлікт інтерпретацій. А. Михайловський проводить розрізнення, що коли в першому виданні політичне виступає однією з предметних областей, то починаючи з другого видання воно розуміється як ступінь інтенсивності конфлікту [4]. А Л. Штраус говорить, що неправильно розуміти політичне як таке, що завжди передбачає опозиції, які носять неполітичний характер, бо тоді політичне було б чимось вторинним або додатковим, проте ідея К. Шмітта полягає в тому, що формувати виключні групи є основною тенденцією людської природи [14, с. 124]. Лише через таке об'єднання людей може бути встановлене панування, причому будь-яке об'єднання є об'єднанням проти інших людей. Відповідно, будь-яка асоціація є необхідно і розділенням. Така тенденція до розділення є призначенням та долею людини. [14, с. 125] Проте, К. Шмітт недарма залишив у остаточній редакції тексту обидві ідеї: політики як автономної сфери та політичного як ступеню напруження, – вони не суперечать одна одній. Цей парадокс дозволяє зрозуміти теорія Нікласа Лумана, за якою підсистеми суспільства не є наперед окресленими, вони самостійно визначають кожною операцією комунікації свою предметну область [Див. 2, с. 16]. Предметні поля кожної сфери не є застиглими, так економіка намагається поширити грошове регулювання на всі людські відносини (напр., купівля політичної посади), а мораль має схильність залучати теми з інших сфер для моральної оцінки. Отже, політика тільки вказує на те, наскільки та чи інша тема є життєво-важливою для людей, але вона, як і будь-яка сфера, черпає теми з інших сфер суспільного життя. Таку діалектичну взаємодію та боротьбу за становище центральної сфери К. Шмітт описує в своїй доповіді «Епоха нейтралізацій і деполітизацій» [Див. 11, с. 74-87]. Для німецького теоретика політика є особливою сферою не тому, що головніша за інші, а через намагання лібералізму та марксизму деполітизувати суспільне життя. К. Шмітт захищає політичне від нейтралізації, оскільки наслідком таких інтенцій лише приховування політичного, яке нікуди не зникає з реальності. Воно є неуникним бо завжди будуть існувати різні погляди на те, як треба жити і в якому напрямі розвиватися суспільству.

К. Шмітту часто закидають, що він не говорить про те, як людина чи група може вирізнити друга або ворога, так, Х. Майєр стверджує, що ворог постає лише тоді, коли атакує, а до цього визначити його неможливо [9, с. 18-19]. Проте в другій частині тексту К. Шмітт чітко роз'яснює це питання в рамках свого децизіоністського підходу: «...кожен з них може тільки сам вирішити, чи інше буття чужого в даній конкретній конфліктній ситуації означає заперечення власного способу існування і, значить, від нього треба захищатися і з ним боротися, щоб уберегти власний відповідний (seinsmäßige) спосіб життя». [11, с. 26] Ключовим є вислів власний спосіб буття, або modus vivendi, він є однаковий з друзями і відрізняється від такого у ворогів. Тільки участь дає змогу правильного вирізнення та розуміння ворога або друга [11, с. 26].

Наразі варто згадати ще один конфлікт інтерпретацій наукового доробку К. Шмітта. Як зазначає Х. Майєр, «За його власним розумінням, К. Шмітт є політичним теологом» [9, с. xiv], крім того, він бачить корені досліджуваної концепції в теології: ворог в своїй основі не політичний, а вічний, це Диявол; рішення не соціальне, а релігійне – за Христа чи за Диявола. [Див. 9, с. 56] Хоча таке формулювання можливе, варто звернути увагу на те, що К. Шмітт постійно говорить саме про політичного ворога, про соціальне та політичне рішення.

Л. Штраус зазначає, що К. Шмітт шукав тільки наявну, а не вічну істину, і стверджував, що всі поняття духовної сфери можна зрозуміти лише в їх конкретному політичному існуванні [14, с. 91]. Чи може бути теологічним прагнення розуміти тільки часткову, наявну істину? Це не теологія, а екзистенціалізм. Сам К. Шмітт вживає поняття друг та ворог в їх конкретному екзистенційному сенсі, а не як метафори чи символи [11, с. 27]. Тому більш продуктивно розуміти теорію К. Шмітта як політичний екзистенціалізм, слідуючи Хайнеру Білефельдту (Heiner Bielefeldt) [Див. 8].

Якщо поняття ворога грає таку роль, то не може не постати і питання війни, яка для німецького

теоретика є крайнім випадком, винятковою ситуацією [11, с. 33]. Вивчення виняткових ситуацій (Ausnahmefall) становить методологію К. Шмітта. Саме їх вивчення дозволяє зрозуміти сутність речей [11, с. 33]. В «Політичній теології» вказано, що виняток є важливішим за правило не з романтичної іронії або любові до парадоксу, а через те, що розуміння крайнього і нетипового іде глибше за узагальнення, яке засноване на вивченні середньостатистичних повторюваних фактів [12, с. 21]. Виняток не підтверджує правило, виняток створює правило, оскільки «У винятку сили справжнього життя прориваються через корку застиглої у повторенні механіки.» [12, с. 21] Крайнє окреслює те коло, в якому знаходиться нормальне. Ідея К. Шмітта полягає в тому, що вивчення нормального не може бути повним, бо абстрагується від одиничних та незвичайних випадків, не дає уявлення про межі нормального. Лише поєднане з вивченням нормального дослідження меж явища дозволяє отримати всю картину в її повноті.

Концепція К. Шмітта не є спробою представити переможну війну або успішну революцію як соціальний ідеал [11, с. 32]. Боротьбу, яка передбачає убивство людей, не можна розглядати в термінах чогось ідеального або нормативного, а тільки з точки зору конкретної екзистенції [11, с. 46]. Війна не є ні ціллю, ні призначенням, ні підставою або змістом політики, але тільки завжди наявною передумовою, яка визначає людські дії та думки і є тому причиною специфічної політичної поведінки [11, с. 33]. Тобто, в політиці не обов'язково має бути присутнім саме фізичне знищення іншої сторони, але лише його можливість. Глибше це зрозуміти дозволяє механізм темпоралізації насильства, концептуалізований Н. Луманом [Див. 1]. Для К. Шмітта політика є серйозною справою, а не просто конкуренцією чи дискусією, результат якої зазвичай не є принципово важливим для подальшого існування. Політичне групування і свій modus vivendi – це те, що можна захищати до своєї смерті або до знищення того, хто на них зазіхає. Як зазначає К. Мангайм, в політичній дискусії ідеться необхідно не про фізичне знищення опонента, а про знищення екзистенційної основи його мислення [3, с. 55].

Методологію виняткової ситуації можна також застосувати до другої сторони моделі, тобто друга. Група не може існувати без влади, а винятковою ситуацією влади є суверенітет, який К. Шмітт визначає як повноваження оголошувати надзвичайний стан, скасовувати норми, а потім приймати рішення про повернення до нормальної ситуації чи створення її. [Див. 12, с. 13-21]

Таким чином, політичне не можна визначати через державне, натомість держава отримує своє значення завдяки політичному. Політика, як і інші сфери, є автономною сферою людських відносин, позбавленою виключної предметної сфери. Вона має особливе значення для К. Шмітта, оскільки потребує захисту від лицемірних намагань приховати політичний характер в людських відносинах. Обидві сторони моделі «друг-ворог» є рівнозначними та не можуть існувати одна без другої. Війна є невід'ємною складовою феномену політичного тільки як евентуальність. Друг і ворог визначаються рішенням кожної людини та кожної групи, внаслідок чого теорію К. Шмітта варто розуміти не як політичну теологію, а як політичний екзистенціалізм.

Основною заслугою концепції політичного є привернення уваги до проблематики політичного та намагання зрозуміти політичне, виходячи з нього самого. Такий підхід дозволив сформулювати модель політики, що включає в себе аспекти управління та боротьби і пояснює такі феномени як держава, суверенітет, війна, громадянство та ін. Теорія К. Шмітта має високий евристичний потенціал, що, зокрема, було продемонстровано Ш. Муфф, яка за її допомогою проаналізувала напруження та суперечності між лібералізмом і демократією [10, с. 36-59]. Стаття допоможе українським науковцям глибше зрозуміти політичну думку К. Шмітта або відкрити для себе новий підхід до дослідження політичної сфери.

Автор висловлює вдячність за поради та рекомендації щодо статті доктору Міхаелю Драйєру (Michael Dreyer), професору Єнського університету ім. Фрідріха Шиллера, Німеччина.

Бібліографічні посилання

1. Луман Н. Власть / Никлас Луман; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М.: Праксис, 2001. – 256 с. – ISBN 5-901574-06-0
2. Луман Н. Общество общества 4. Дифференциация / Никлас Луман; пер. с нем. Б. Скуратов. – М.: Издательство «Логос», 2006. – 320 с. – ISBN 5-8163-0061-X
3. Мангайм К. Ідеологія та утопія / Карл Маннгайм; пер. з нім. – К.: Дух і літера, 2008. – 370 с. – ISBN 978-966-378-072-6
4. Михайловский А. В. Борьба за Карла Шмитта. О рецепции и актуальности понятия политического / А. В. Михайловский // Вопросы философии. – 2008. – №7. – С. 158-171.
5. Никитаев В. Политическое как стратегия власти [Електронний ресурс] / Владимир Никитаев // Логос. – 2004. – №6. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/logos/2004/6/ni10.html – Назва з екрану.

6. Филиппов А. Незамеченное заметное событие. О Карле Шмитте [Електронний ресурс] / А. Филиппов. – Режим доступу: http://index.org.ru/nb/2000/schmitt.html. – Назва з екрану.
7. Шмитт К. Понятие политического / Карл Шмитт. – Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 35-67.
8. Bielefeldt, H. Kampf und Entscheidung: politischer Existentialismus bei Carl Schmitt, Helmuth Plessner und Karl Jaspers / Heiner Bielefeldt. – Würzburg: Königshausen und Neumann, 1994. – 176 S. – ISBN 3-88479-857-X
9. Meier, H. Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue / Heinrich Meier; translated by J. Harvey Lomax. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995. – 136 p. – ISBN 0-226-51889-2
10. Mouffe, Ch. The Democratic Paradox / Chantal Mouffe. – London-New York: Verso, 2009. – 144 p. – ISBN 978-1-84467-355-1
11. Schmitt, C. Der Begriff des Politischen / Carl Schmitt. – 8. Aufl. – Berlin: Duncker und Humblot, 2009. – 116 S. – ISBN 978-3-428-13116-7
12. Schmitt, C. Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität / Carl Schmitt. – 6. Aufl. – Berlin: Duncker und Humblot, 1993. – 72 S. – ISBN 3-428-07766-0
13. Schmittiana. Beiträge zu Leben und Werk Carl Schmitts: in 8 Bände / Hrsg. von Piet Tommissen. – Berlin: Duncker und Humblot, 1988-2003.
14. Strauss, L. Notes on Carl Schmitt, The Concept of the Political. Three Letters to Carl Schmitt / Leo Strauss // Carl Schmitt and Leo Strauss. The Hidden Dialogue / Heinrich Meier. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995. – P. 89-128

УДК 329.15(477):316.3

С. І. Шкірчак

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВНА ВЛАДА В ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМУ

Розглядаються особливості взаємодії інститутів громадянського суспільства з державною владою в ідеології українського націонал-комунізму. Порівнюються погляди на вказану проблему основних представників українського націонал-комунізму першої чверті XX століття. Подаються головні розбіжності у концепціях та визначаються причини цих відмінностей.
Ключові слова: громадянське суспільство, державна влада, український націонал-комунізм, С. Мазлах, В. Шахрай, Г. Піддубний, М. Хвильовий, Українська комуністична партія.

Рассматриваются особенности взаимодействия институтов гражданского общества с государственной властью в идеологии украинского национал-коммунизма. Сравниваются взгляды на указанную проблему основных представителей украинского национал-коммунизма первой четверти XX столетия. Подаются главные расхождения в концепциях и определяются причины этих отличий.
Ключевые слова: гражданское общество, государственная власть, украинский национал-коммунизм, С. Мазлах, В. Шахрай, Г. Поддубный, М. Хвылевой, Украинская коммунистическая партия.

Research devoted to the ideology of Ukrainian national communism in the political thought of the first quarter of the twentieth century. The purpose of this article is to clear up the matter of conceptions about interaction between civil society and government in the views of the main representatives of this ideology. The author defines the differences and similarities in their views. Later, the author comes to the following conclusions:

First, each of the representatives of the Ukrainian national communism attaches to different significance of interaction between civil society and government in own doctrines and concepts. If S. Mazal and V. Shakhrai consider these issues as secondary (indirect), G. Piddubny and M. Khvylovy consider these issues as a priority (along with others).

Second, representatives of the Ukrainian national communism have no definite unity of opinion on this issue. Some representatives call to the politicization of the civil society and defend the idea of accountability of civil society to public authorities and the Communist Party (G. Piddubny, the program of Ukrainian Communist Party). Other representatives are opposed to these ideas (M. Khvylovy).

© С. І. Шкірчак, 2012

Thirdly, the reason for these differences of opinion has the following explanation. The first concepts (for example, the program of Ukrainian Communist Party and ideas of G. Piddubny) are a kind of ideal types of society. These types could not take into account all the shortcomings of implementing communist ideology into practice. However, more recent ideas (for example, views of M. Khvylovy) were a reaction to the process of formation a totalitarian society in the USSR. Therefore, the representatives of these ideas defended the independence of civil society institutions from the total control of the Communist Party and state apparatus of coercion.

Key words: civil society, government, Ukrainian national communism, S. Mazal, V. Shakhrai, G. Piddubny, M. Khvylovy, Ukrainian Communist Party.

Суспільно-політична думка України першої чверті XX століття досі турбує сучасних дослідників, оскільки революційний характер суспільних трансформацій тих часів породжував чимало ідей, які можуть бути корисними нинішнім поколінням. Цікавою у даному контексті виступає ідеологія українського націонал-комунізму.

Варто зазначити, що ідеологія українського націонал-комунізму в найрізноманітніших аспектах вже доволі широко представлена у сучасних наукових розвідках. Не перераховуючи зайвий раз усіх, хто доклав своїх зусиль задля дослідження даної тематики, відзначимо роботи А. Кам'янської [див. 4; 5] та Я. Потапенко [див. 9], в працях яких можна знайти вичерпну характеристику вітчизняної та зарубіжної історіографії з українського націонал-комунізму.

Проте, не дивлячись на таке ґрунтовне вивчення українського націонал-комунізму як у вітчизняній, так і у зарубіжній науці, все ще залишаються деякі проблеми, які потребують свого висвітлення. Одна з таких проблем – питання взаємодії громадянського суспільства і державної влади в ідеології українського націонал-комунізму. Інтерес до даної теми зумовлений, по-перше (як буде помітно далі), змістом самої ідеології українського націонал-комунізму, по-друге, значним інтересом дослідників до процесу розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні, який призводить до щонайширшого наукового розгляду даної проблеми, навіть, у подібних історичних ретроспекція.

Тому цілі даної статті полягають у тому, щоб: 1) з'ясувати, яке місце та який зміст вкладали головні представники українського націонал-комунізму в концепцію взаємодії громадянського суспільства і державної влади; 2) відобразити основні спільні та відмінні риси у характеристиці взаємодії громадянського суспільства і державної влади у поглядах представників даної ідеології; 3) визначити можливі причини таких відмінностей.

Перед цим, необхідно дати визначення поняттям «громадянське суспільство» та «державна влада». Важливість з'ясування змісту вказаних понять полягає в тому, що представники українського націонал-комунізму з тих чи інших причин могли і не вживати вказані поняття, проте явища та процеси, які цими поняттями описуються, цілком могли бути в полі їхнього розгляду.

Отже, громадянське суспільство надалі буде розуміється як спосіб облаштування суспільного життя шляхом самоорганізації членів суспільства задля реалізації та задоволення спільних інтересів та потреб. А державна влада – спосіб керівництва (керування) суспільством для якого характерна опора на спеціальний апарат примусу. Таким чином, з одного боку маємо самоорганізовану систему з горизонтальними соціальними зв'язками між членами суспільства, з іншого боку – ієрархічну систему з вертикальними соціальними зв'язками. Тому в цій статті спробуємо з'ясувати яким чином відбувається взаємодія та існування цих двох систем в межах держави з погляду представників українського націонал-комунізму.

Родоначальниками українського націонал-комунізму прийнято вважати С. Мазлаха та В. Шахрая, які у своїй роботі «До хвилі: Що діється на Україні і з Україною» (1919 р.) на марксистсько-ленінських позиціях обґрунтовували необхідність існування самостійної української радянської держави. Проте, С. Мазлах та В. Шахрай прямо не звертаються до проблеми взаємодії громадянського суспільства і державної влади. Лише побічно, в контексті розгляду тієї чи іншої проблематики, автори розглядають певні складові елементи громадянського суспільства. Зокрема, характеризуючи стан українського руху в Російській імперії у XVIII – XIX століттях, автори вказують, що він стримувався усіма можливими силами, в тому числі долучалися до цього й елементи громадянського суспільства: «всі страшенні сили і страшенна «зброя», яку тільки і феодально-кріпосницьке і буржуазно-капіталістичне суспільство, було вжито для знищення українського руху не одною лише бюрократією, а й «обществом»: поміщиками і буржуа, і «третім елементом» і навіть «неукраїнським» пролетаріатом» [7, с. 84]. Також С. Мазлах та В. Шахрай відзначають вагому роль інститутів громадянського суспільства в українському національному відродженні 1917 р.: «Березень – квітень 1917 року. В нетрях всяких кооперативів і спілок формується українське національне обличчя, вилізає на світ Божий

Рада [Центральна Рада – авт.]…» [7, с. 159].

Більшу увагу проблемі взаємодії громадянського суспільства та державної влади приділено в програмі Української комуністичної партії (УКП, «укапісти»). Створена на установчому з'їзді 22–25 січня 1920 р., УКП стала найпослідовнішим теоретичним й організаційним оформленням українського комунізму. Перш за все, варто зазначити, що у програмі УКП ставиться завдання «повалення буржуазного панування і встановлення диктатури пролетаріату на всьому світі і переведення її на Україні в формі Української Соціялістичної Радянської Республіки» та становлення дійсної пролетарської демократії, яка потребує активної участі якнайширших мас населення у державному будівництві» [10, с. 24].

Отже, в контексті нашої проблематики, маємо пропозицію про злиття державної влади та громадянського суспільства в єдину систему. Особливо це помітно в тих положеннях програми, де УКП пропонує долучати до управління державою практично всіх громадян (працюючих): «Радянська форма держави в повній мірі забезпечує перехід влади до рук працюючих, притягаючи всю їх масу до активного державного будівництва» [10, с. 27], «радянська влада проводить принцип єдності всієї влади з низу до гори і поєднує принцип централізованої держави з найбільшою самодіяльністю на місцях…» [10, с. 28]. Проте, ця єдність державної влади та громадянського суспільства, організації та самоорганізації, породжує певні суперечності, які чітко можна простежити в програмі. По суті, партія пропонує примушувати населення до активної діяльності у різних сферах суспільного життя, зокрема і в управлінні державою: «обов'язкове притягнення кожного члена ради (совіту) до виконання певної роботи по управлінню державою» [10, с. 28]. Така ситуація не лише у сфері прямого управління державою, але і, наприклад, в освітній сфері: «Притягнення працюючого населення до активної участі в освітній справі. […] Притягнення до педагогічної діяльності в вищій школі всіх, хто може там учити» [10, с. 35]. Про ніяку добровільну згоду «притягнених» в програмі мова не йде. Таким чином, УКП у своїй програмі прагне поєднати доволі не поєднані речі: шляхом примусу привчити людей до самодіяльності та самоорганізації. Зрештою, практика Радянського Союзу наочно показала, яким чином державний апарат примусу може сприяти виконанню цього завдання.

Детальніше взаємодію інститутів громадянського суспільства та державної влади розглядав один із представників Закордонної групи українських комуністів (утворена 9–14 вересня 1919 р. на закордонній конференції Української соціал–демократичної робітничої партії у Відні) Г. Піддубний у своїй роботі «Комунізм і кооперація» (1921 р.).

Заздалегідь роз'яснимо причину особливої нашої уваги до кооперації та кооперативного руху в контексті взаємодії державної влади та громадянського суспільства. Кооперативний рух на межі XIX і XX століть набув чималої популярності на теренах України. Діяльність кооперативів, зазвичай, не обмежувалася лише економічною сферою. Вони здійснювали значний вплив на суспільне життя шляхом культурно-просвітницької, меценатської та іншої діяльності. Це дає нам нагоду розглядати кооперативний рух першої чверті XX століття також як своєрідний інститут громадянського суспільства. Про це так само зазначають у своїх дослідженнях В. Грек та Ю. Ушкаренко: «коли йдеться про кооперативний рух, підкреслюється соціальний аспект і характер діяльності кооперації. У цьому розумінні кооперативний рух, крім усього іншого, виступає як історичний елемент громадянського суспільства» [11, с. 375].

Перш за все, Г. Піддубний визначає відмінність кооперативів від звичайних капіталістичних підприємств та акціонерних товариств, яка полягає у тому, що «… вони иноді сприяють культурним, корисним робітничій клясі установам» [8, с. 3]. Та не дивлячись на таку незначну відмінність, автор наголошує на одній позитивній рисі кооперативів, яка сприяє розвитку громадянського суспільства. Полягає вона в тому, що «обхоплюючи велику кількість людей на споживчому полі, вони […] привчають споживачів до самодіяльности на ланах економічної чинности, при розподілі речей і краму, і навіть у виробництві» [8, с. 3–4].

Г. Піддубний також піднімає питання політичності кооперативного руху, розкриваючи, тим самим, яким мусить бути характер взаємовідносин даного інституту громадянського суспільства з державною владою. Як відомо, для інститутів громадянського суспільства, зазвичай, не є характерним активне втручання в політичну сферу життя суспільства. Дійсно, порівнюючи кооперативний рух і робітничий профспілковий рух Г. Піддубний наголошує на тому, що члени кооперативів не схильні до активної політичної діяльності: «… кооперат ніде в промисловій, революційній, а значить і політичній боротьбі не виступає. […] Кооперація ж ніколи в такій революційній боротьбі ролі не грає, а коли й грає, то на боці реакції» [8, с. 4].

Приймаючи до уваги те, що кооперація – це самоорганізаційне об'єднання громадян заради соціально-економічної співпраці, Г. Піддубний зазначає, що значна кількість кооператорів прагне бути нейтральною до політичного життя суспільства, або сповідує «демократичну нейтральність кооперації» [8, с. 5]. Проте, Г. Піддубний переконаний, що сучасні капіталістичні відносини

роблять абсолютно неможливою нейтральність кооперативних і професійних організацій. На його думку, «вони мусять бути прихильними або до буржуазії, або до пролетаріату, до революції або до контр-революції. Мусять вони стати на боці совітів, або на стороні Петлюри, Пілсудського, Денікіна» [8, с. 5].

Підсумовуючи розгляд «нейтральності» кооперативів, Г. Піддубний, зрештою, робить висновок: якщо кооперативи сповідують нейтральність до політичного життя – вони обов'язково є прихильниками буржуазії та капіталістичних урядів: «під нейтральністю звичайно ховається прихильність до буржуазії і її правительства. Комунізм не припускає ніякої нейтральности у царині суспільної, економічної й політичної чинности» [8, с. 10]. Тому, на думку Г. Піддубного, не-нейтральна кооперація у своєму ставленні до влади може бути лише на боці радянської влади та сповідувати ідею побудови соціалізму, іншого політичного характеру кооперація не може мати: «Кооперація не могла й не може бути нейтральною. Вона повинна стати по боці радянської влади, пролетарської кляси і революції» [8, с. 8]. «Це не буде нейтральна кооперація, але кооперація класово-пролєтарська, перейнята стремлінням до перебудови капіталістичного ладу в радянський лад» [8, с. 10].

З такими умовами Г. Піддубний підходить до розгляду місця і ролі кооперації у пролетарській державі. Кооперація, на його думку, повинна стати своєрідним урядовим апаратом: «… кооперативи, які повстаючи по окремих чарупках, мов клітинки переплітаються далі в більші організації і так переходять аж геть до самого осередку пролетарської держави, до свого найвищого центра» [8, с. 16]. «Дійсно, кооперація зробилася державним апаратом, тим органом, що випливає з волі пролетарської кляси і обов'язковість котрого кождий мусив був признати» [8, с. 25].

Найбільшу цінність в контексті взаємовідносин державного апарату пролетарської держави та кооперативів має розділ «Споживча комуна майбутнього», який хоча і присвячений баченню Г. Піддубним розвитку кооперації у майбутньому, але текст часом написаний у доконаному виді, неначе описана ситуація вже відбулася. Більш того, розглядаючи кооперацію майбутнього, автор неначе забуває про самоорганізаційну та самодіяльну сутність кооперації, проголошену на початку роботи, і виставляє на передній план у взаємовідносинах між кооперативами та державною владою останню.

Тобто, не дивлячись на те, що, на думку Г. Піддубного, кооперація зробилася державним апаратом і, як наслідок, потрібно вести мову про самоконтроль. Активно пропагується ідея підконтрольності кооперативів. Зокрема, радянська влада повинна перебудувати кооперативи «відповідно до нових завдань, що постали в зв'язку з розвитком соціалістичного ладу» [8, с. 25]. Задля цього всі громадяни повинні бути членами кооперативів: «дальшим ділом було організовування цілої людности в кооперативи. Оповіщено обов'язковість приналежности всіх громадян до якогось кооперативу» [8, с. 25]. Більш того, комуністи повинні «об'єднувати і перечищати українську кооперацію і зі знаряддя куркулівської контр-революції робити її знаряддям робітничої революції. Кооперативи обернулися в органи допомоги совітській владі і станули під контролею комуністів» [с. 28]. Як бачимо, тут кооперативи вже повинні перетворитися не в самі органи влади, як зазначалося Г. Піддубним раніше, а лише в підконтрольні органи допомоги радянській владі.

Отож, на думку Г. Піддубного, саме так мусить розвиватися кооперація – від утворення добровільного і самоорганізаційного до утворення обов'язкового для всіх, всезагального і підконтрольного комуністичній партії. По суті, Г. Піддубний у своєму баченні взаємовідносин між державною владою та кооперативами проілюстрував описану вище тезу з програми УКП про принцип єдності всієї влади з низу до гори і поєднання принципу централізованої держави з найбільшою самодіяльністю на місцях. Але в концепції Г. Піддубного йде мова, скоріше, не про поєднання, а про поглинання органами державної влади інститутів громадянського суспільства.

Після утворення Радянського Союзу ситуація подібного контролю над інститутами громадянського суспільства з боку державної влади та комуністичної партії почала активно впроваджуватися в життя. Така ситуація викликала супротив певної частини громадськості. У даному плані важливою для нас є діяльність та творчість М. Хвильового, адже, як зазначає І. Дзюба, «… він і донині актуальний як у прозі, так і в статтях, бо вперше сформулював ідею про громадянське суспільство» [1, с. 54].

Заради справедливості, слід зазначити, що в емігрантській літературі часом зустрічаємо доволі суперечливі оцінки творчості та діяльності М. Хвильового. Зокрема, Р. Задеснянський відзначав, що вартість ідей М. Хвильового для УССР є «тим більше сумнівна, що сам Хвильовий не лише від них відрікся, але й протягом наступних п'яти років нищив їх завзято і вперто» [3, с. 165]. Натомість, І. Лисяк-Рудницький оцінює постать М. Хвильового більш позитивно, зазначаючи, що «прикметою літературних процесів у Східній Європі є те, що письменники виявляють там нахил

брати на себе більшу частку громадської відповідальності, ніж це прийнято в західних країнах. Якщо існуючі умови не дозволяють політичним хотінням проявити себе через «нормальні» канали вільних вборів і відкритих політичних дебатів, тоді часто на літератора спадає обов'язок виконувати службу речника свого суспільства. Микола Хвильовий був яскравим представником цієї східноєвропейської традиції «заангажованої літератури» [6, с. 228].

Так чи інакше, публіцистична творчість М. Хвильового є своєрідним відображенням боротьби певного кола інтелігенції проти спроб комуністичної партії СРСР підкорити собі усі сфери суспільного життя. В тому числі й ті, які до того часу були у віданні громадянського суспільства. Про це М. Хвильовий зазначає у своєму полемічному трактаті «Україна чи Малоросія?» (1926 р.), зазначаючи, що «… в Росії компартія завжди втручається морально і матеріально в національно-культурне будівництво, в усі його закутки…» [12, с. 416].

В контексті нашого дослідження цікавою є участь М. Хвильового у ним фактично розпочатій «літературній дискусії» (1925–1928 рр.), яка розгорнулася між представниками тих самоорганізаційних літературних товариств, що діяли на той час в Україні. У спрощеному вигляді, суть дискусії полягала в тому, що літератори сперечалися щодо того, хто має бути еталоном для українських письменників – російська література чи західноєвропейська. М. Хвильовий аргументував європейський напрямок, подекуди це відбувалося в досить різких заявах, на зразок: «геть від Москви!». Ясна річ, це не могло не викликати негативної реакції з боку партійного керівництва. І хоча М. Хвильовий у своєму памфлеті «Апологети писаризму» (1926 р.) зазначає, що «не треба плутати нашого політичного союзу з літературою» [12, с. 315], зрештою, дискусія переходить у площину політики. Про це зазначає й І. Дзюба, наголошуючи, що «громогласні естетичні декларації були звичними в літературному й мистецькому житті 20-х років, але тут уже гостро запахнуло політикою» [2, с. 20].

В даному питанні вкрай важливим є розуміння місця взаємодії громадянського суспільства і державної влади. Особливість суспільних процесів 1917–1920-х років полягала в тому, що українська інтелігенція (і не лише українська) звикла проявляти свою громадсько-політичну активність шляхом об'єднання у різного роду громадські організації, і не лише політичного чи економічного характеру, а й культурно-мистецького характеру. Бурхливо розвиваючись, особливо в період НЕПу, ці організації набули великого суспільного розмаху та почали активно впливати на тогочасні суспільні процеси. Сучасні дослідники назвали б це не інакше як інституціоналізація громадянського суспільства. Проте радянська влада не бажала мати у своїй державі не стільки таке активне громадянське суспільство, скільки таке безконтрольне та самостійне громадянське суспільство. Причина цього навіть не у тому, що деякі інститути громадянського суспільства прагнули у своїй діяльності відійти від офіційної комуністичної доктрини, а у тому, що активність певних інститутів та окремих учасників громадянського суспільства може перерости у сферу політики і зазіхнути на процес рекрутизації еліти, оновлення державно-бюрократичного апарату тощо. Що і сталося під час літературної дискусії. Зрештою, політика українізації завершується, українська культура отримує феномен «розстріляного відродження», а суспільство, в цілому, сталінський варіант тоталітаризму. Як влучно відзначив І. Лисяк-Рудницький, що 20-ті рр. XX ст. «… був гарячковий період в історії Радянської України, року великого культурного піднесення нації, згодом зрізаного сталінським терором» [6, с. 228].

Тому, публіцистику М. Хвильового слід розуміти також і як прагнення автора відійти від розбудови культурно-мистецького життя в Україні (та інститутів громадянського суспільства, що з ним пов'язані) під проводом всесоюзної (читай, російської) комуністичної партії до самостійного (самоорганізаційного) розвитку культурного життя.

Підбиваючи підсумок розгляду проблеми взаємодії громадянського суспільства та державної влади в ідеології українського націонал-комунізму, слід зазначити наступне:

1. Кожен з представників українського націонал-комунізму надає різного значення ідеям взаємодії громадянського суспільства та державної влади у своїх доктринах та концепціях. Так, якщо для С. Мазлаха та В. Шахрая ці питання є другорядними і згадуються лише поміж іншим, то для Г. Піддубного та М. Хвильового вони стоять на чільному місці.

2. Однозначної єдності у поглядах на дану проблему у представників українського націонал-комунізму немає. Наприклад, у питанні політизації діяльності інститутів громадянського суспільства, ці розбіжності постають досить чітко. Якщо в програмі УКП та у поглядах Г. Піддубного помітні заклики до політизації громадянського суспільства та підконтрольності його інститутів комуністичній партії (зокрема, Г. Піддубний закликає до політизації кооперативного руху в Україні), то М. Хвильовий виступає проти надмірної політизації та посилення надмірного державного контролю над інститутами громадянського суспільства (на прикладі літературних об'єднань в Україні).

3. Причина такої відмінності у поглядах скоріш за все полягає у тому, що перші концепції

(наприклад, програма УКП та ідеї Г. Піддубного) є лише своєрідними ідеальними типами суспільного ладу, які розроблялися в той час, коли всі недоліки впровадження в життя комуністичної ідеології ще не були помітними. Натомість, пізніші ідеї (наприклад, погляди М. Хвильового) були реакцією на вже існуючу соціальну дійсність і відбивали прагнення інститутів громадянського суспільства позбутися тотального контролю з боку комуністичної партії та державного апарату примусу.

Бібліографічні посилання

1. Бондаренко Ст. «Дзюба – постать століття» / Ст. Бондаренко // Віче. – 2011. – № 17. – С. 52–54.
2. Дзюба І. Микола Хвильовий: «Азіятський ренесанс» і «психологічна Европа» / І. Дзюба. – К. : Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 48 с.
3. Задеснянський Р. Що нам дав М. Хвильовий? / Р. Задеснянський; [третє вид., перевірене і доповнене]. – Торонто : Вид-во «Критична думка», 1979. – 266 с.
4. Кам'янська А. Український націонал-комунізм: витоки, сутність, еволюція : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Кам'янська Анна Вікторівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 20 с.
5. Кам'янська А. Український націонал-комунізм: зміст та особливості / А. В. Кам'янська // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2006. – Вип. 81 – 83. – С. 173–176.
6. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен : Вид-во «Сучасність», 1973. – 444 с.
7. Мазлах С. До хвилі : Що діється на Україні і з Україною / С. Мазлах, В. Шахрай. – Нью-Йорк : Пролог, 1967. – 304 с.
8. Піддубний Г. Комцунізм і кооперація / Г. Піддубний. – Відень : Видання Української секції Комуністичної партії Австрії, 1921. – 45 с.
9. Потапенко Я. Зарубіжна історіографія українського націонал- комунізму : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Потапенко Ярослав Олександрович ; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. – К., 2000. – 20 с.
10. Програма Української Комуністичної Партії (Ухвалена Першим Установчим З'їздом У. К. П. 22–25 січня 1920 року). – Відень–Київ : [б. в.], 1920. – 64 с.
11. Ушкаренко Ю. Ідентифікація понять «кооперативний рух» і «кооперативна система» / Ю. В. Ушкаренко, В. І. Грек // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : Збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.7. – С. 374–377.
12. Хвильовий М. Твори : В 5-х т. / М. Хвильовий. – Т. 4. – Нью-Йорк–Балтімор–Торонто : Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. – 662 с.

ФІЛОСОФІЯ

УДК 261.6:336.027

М. І. Далекорей

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Досліджуються особливості сучасної моделі фінансового забезпечення діяльності православної церкви. Увагу приділено складностям економічних взаємин церкви з державою, іншими економічними агентами. Автором розглянуто перспективу створення єдиної церковної фінансової системи.

Ключові слова: церква, організація, фінансове забезпечення, управління, економічна діяльність, фінансовий моніторинг.

Исследуются особенности современной модели финансового обеспечения деятельности православной церкви. Внимание уделено сложностям экономических отношений церкви

© М. І. Далекорей , 2012

с государством и другими экономическими агентами. Автором рассмотрены перспективы создания единой церковной финансовой системы.
Ключевые слова: церковь, организация, финансовое обеспечение, управление, экономическая деятельность, финансовый мониторинг.

The features consider revising of the modern model of financial support of the Orthodox Church. Attention is given to the complexities of the economic relations of the church with the state and other economic agents. The author examined the prospects for a unified church financial system. Important scientific and practical problem of church life is to develop theoretical studies practical approach to budgeting Church. This issue contains the identification of sources, types and structure of financial income, as well as ways to mobilize budgetary funds must be used to finance key priorities and areas of church life. For the proper functioning of the financial system should be developed following the principles of its organization, which will allow each ward to determine when, to whom, how much and for what purpose it has to pass some portion of their income.
Keywords: church, organization, funding, governance, economic activities, financial monitoring.

Вступ. Релігійні організації є впливовими суб'єктами суспільного життя і, відповідно, для виконання своїх основних суспільних функцій, повинні займатися економічною діяльністю, вступаючи в економічні відносини з державою та іншими економічними агентами. Найбільш значний вплив на формування й функціонування економічного механізму діяльності релігійних організацій має держава. Також важливу роль відіграють форма суспільного устрою, пануючі в суспільстві світоглядні орієнтири й ідеологія, форми і методи реалізації політичних цілей, рівень розвитку правосвідомості громадян тощо. На початку XXI ст. на пострадянському просторі тривають процеси суспільно-економічних трансформацій, зміни старих і становлення нових суспільних інститутів. Різноманітні релігійні організації перебувають у пошуку більш ефективних форм взаємодії з державою й іншими суспільними структурами.

Проблеми економічної діяльності релігійних та інших некомерційних організацій досліджуються в працях Г.А. Тахінова, А.М. Бабича, Є.В. Єгорова, О.В. Макаренко, М.О. Митрохіна, М.П. Мчедлова, А.Г. Новицького, Б.Л. Рудника, Б.В. Срєбніка, С.В. Шишкіна, Л.І. Якобсона і ряду інших вчених. Специфіка економічної політики Руської Православної Церкви (РПЦ) піднімалися в роботах архімандрита Ієроніма (Тестіно), С.В. Чапніна та інших авторів. Однак проблема функціонування економічного механізму діяльності релігійних організацій залишилися недостатньо вивченою. Суспільна значущість і недостатня розробленість зазначеної проблеми зумовили вибір теми даної статті.

Основна частина. Однією з найважливіших характеристик соціально-економічних систем, які мають централізоване управління й організовані як структурно-ієрархічне ціле, є наявність єдиного фінансового механізму. Українська Православна Церква (Московський Патріархат) (далі УПЦ (МП)) являє собою соціальну систему, що є цілісною організацією, хоча й має в своїй структурі окремі автономні елементи (парафії, монастирі, єпархії, екзархати, релігійні школи, академії і т. п.), які пов'язані в єдине ієрархічне ціле. Відповідно, кожен з цих елементів виникає (створюється) й існує не сам по собі, а у зв'язку з іншими елементами організованої церковної системи, ієрархічно підпорядковуючись елементам більш високого рівня. Ця церковна система має централізоване управління за відповідними рівнями ієрархії: парафіяльні установи як окремі юридичні особи можуть і повинні управлятися відповідними приходами; парафії організовуються в єдине (єпархіальне) ціле і підпорядковуються апарату Єпархіального Преосвященного; єпархії об'єднані в єдине (Всецерковне) ціле і підпорядковуються апарату Святійшого Патріарха. Кожна окрема автокефальна православна церква є побудованою за ієрархічним принципом організацією та має власну єдину фінансову систему, що суворо регламентує взаємовідносини між окремими структурними частинами з приводу формування, розподілу і використання матеріальних і грошових ресурсів. Крім того, вона також використовує комплекс механізмів, що дозволяють реалізовувати ці взаємини, та відповідні (подібні для більшості суспільних організацій) фінансові інструменти: фінансовий, бухгалтерський та управлінський обліки. Проте в більшості пострадянських країн така система лише налагоджується. Зокрема в парафіях, які підпорядковуються УПЦ (МП) (Українській Православній Церкві (Московського Патріархату)), проводиться регулярно навчання порядку ведення фінансово-економічної діяльності (основам бухгалтерського та податкового обліку, застосуванню форм річної фінансової звітності та ін.). Але хоча ці парафії і перераховують регулярно кошти на загальноцерковні потреби, у фінансовому відношенні вони діють переважно відособлено від інших структурних церковних одиниць. Це спричиняє певні ускладнення й проблеми у фінансуванні керуючих органів Православної Церкви, зокрема її Синодальних відділів. Таким чином, створення єдиної фінансової системи

УПЦ (МП) залишається актуальною й невирішеною до кінця проблемою для цієї організації. В цьому контексті для церковних ієрархів актуальним виглядає положення, що «вигоди бюджетного фінансування незалежних некомерційних організацій особливо великими будуть тоді, коли в наявності є хоча б одна з таких умов: існує можливість залучення до роботи добровольців, розв'язувана задача є не зовсім стандартною, потрібно застосувати нешаблонний підхід до конкретної категорії одержувачів послуг, потрібна глибока індивідуалізація діяльності» [1, с.59].

Створення дієвої єдиної фінансової системи неможливо без удосконалення державного законодавства, що регламентує взаємини між суб'єктами церковної і державної власності. Зауважимо, що Церква в нашій країні відділена від держави й керується в своїй діяльності принципом свободи совісті та релігійних переконань. Відповідно, в «Основах соціальної концепції Руської Православної Церкви» принцип свободи совісті характеризується як одна з необхідних умов існування Церкви в безрелігійному світі, що «дозволяє їй мати легальний статус в секуляризованій державі та незалежність від інаковіруючих та невіруючих шарів суспільства» [2, с.26].

У загальносвітовій практиці набули поширення дві основні моделі фінансування релігійних організацій: державна й общинна. Зустрічаються також варіанти, що представляють собою те чи інше поєднання даних моделей з одночасним визнанням за релігійними організаціями права на ведення господарської та/або комерційної діяльності, що дає можливість отримання фінансового прибутку. Державна модель фінансування релігійних організацій виходить з того, що більша частина фінансового тягаря покладається на державу. Державне фінансування офіційних (традиційних, культуроутворюючих і т. ін.) церков, як правило, передбачає наявність церковного податку. Але в сучасній Україні ввести його не просто. Значна частина наших співгромадян рішуче заперечують доцільність введення офіційної релігії і, відповідно, необхідність державного фінансування будь-якої церкви. Були спроби популяризації ідеї впровадження церковного податку через ЗМІ. Але ці намагання зустріли вельми неоднозначну і переважно негативну реакцію. На наше переконання, спроба введення цього податку призведе лише до посилення антицерковних настроїв серед значної частини наших співвітчизників. Відповідно, «пряме фінансування діяльності незалежних некомерційних організацій з боку органів державної влади та місцевого самоврядування виправдано головним чином в тій мірі, в якій воно служить об'єднанню зусиль у вирішенні найбільш важливих соціальних завдань» [1, с.48]. З іншого боку, існує модель общинного фінансування, яка найбільшою мірою відповідає християнським традиціям. Згідно з Основами соціальної концепції Православної Церкви, «жертва віруючих людей є основним компонентом формування власності релігійних організацій. Пожертвування є особливим випадком економічних і соціальних відносин, тому на них не повинні автоматично поширюватися закони, що регулюють фінанси та економіку держави, зокрема, державне оподаткування» [3, с.56]. Проте, на жаль, добровільна жертва віруючих не може поки що стати єдиним джерелом церковного доходу внаслідок низького добробуту переважної більшості населення нашої країни. Інакше кажучи, парафіяни не спроможні фінансувати винятково з власних коштів всі витрати своїх церковних громад. Проблема фінансування ще більше ускладнюється, коли храмові споруди потребують ремонту, реставрації і, тим більше, капітальних відновлювальних робіт. Розрив між ринковими цінами на подібного роду послуги і рівнем доходів більшості церковних приходів є, на жаль, поки досить суттєвим.

Доводиться констатувати, що в умовах, коли немає можливості повноцінного функціонування «у чистому вигляді» двох вищезазначених традиційних моделей фінансування релігійних організацій, створення стабільного й ефективного механізму господарської діяльності православних релігійних організації досі полишається невирішеною проблемою. Відповідно, якщо основні традиційні схеми фінансування релігійних організацій або взагалі не спрацьовують, або спрацьовують лише частково, ми маємо в наявності третій варіант господарювання, коли парафії та інші структурні церковні одиниці для фінансового забезпечення своєї діяльності беруть активну участь підприємницькому житті суспільства. Нинішня модель організації церковної економічної діяльності характеризується високим ступенем децентралізації і, відповідно, низьким фінансового контролю з боку центральних органів.

Відомий сучасний дослідник діяльності РПЦ М.О. Митрохін в праці: «Руська Православна Церква: сучасний стан і актуальні проблеми» зазначає, що «для храму продаж свічок є головним способом заробітку. Купуючи свічки оптом на вагу, храм заробляє на їх роздрібному продажу до 4000% прибутку. Ще щось він заробляє на здачі недопалених свічок оптовикам, які їх приймають за вагою в обмін на цілі. Тому в храмах, особливо на службах, які відбуваються у великі свята, уважний спостерігач побачить, як непомітні жінки… тихо гасять і висмикують з підсвічників свічки, які згоріли лише на третину від своєї довжини. Якщо їх починають зупиняти обурені відвідувачі, то ті аргументують свою поведінку - необхідністю очищення столу для нових свічок.

В даний час саме купівля свічок є основної формою сплати не існуючого офіційно церковного податку, хоча переважна більшість віруючих цього і не усвідомлюють... Два інші види доходу дають разом близько 30% прибутку для… храму. Перший з них - торгівля товаром. Цим словом позначається широкий асортимент товарів, що вважаються «православними» і тому продаються за свічковим ящиком і в церковних крамницях. У такій лавці може продаватися близько тисячі видів різної продукції. Крім книг, газет і журналів…, ікон, відео-та аудіокасет, таких харчових продуктів, як просфори, мед, вино, це можуть бути ароматична олія, прикраси, одяг, керамічні вироби, чотки... Однак таку масштабну діяльність можуть собі дозволити тільки собори і частина середніх храмів у районних центрах і містах... На свічній скрині сільського приходу з товару лежать лише кілька дешевих книжок у яскравих обкладинках та два-три види хрестиків. Інше джерело доходу - служби і треби. Воно є більш стабільним, оскільки багатьом людям… від Церкви в повсякденному житті потрібно лише хрещення дитини в храмі і присутність священика на похоронах (або заочне відспівування небіжчика)» [4, с.139-140].

Важливою частиною економічної діяльності Церкви на регіональному рівні є повернення частини нерухомості - церковних будівель і їх відновлення, що сприяє налагодженню нормального господарського житті парафій. З іншого боку, активна комерційна діяльність релігійних організацій часто завдає шкоди їх профільній діяльності. Більш того, надмірна залученість церковних інститутів до підприємницької та/або комерційної діяльності призводить до виникнення у них організаційних і структурних диспропорцій. Нажаль, бувають випадки, коли священики, захоплюючись заняттями бізнесом, забувають про свої обов'язки, нехтують служінням Богу. Все це часто викликає негативну суспільну реакцію і моральний осуд.

Досить принциповим і важливим є питання, чи залишиться цей третій шлях моделлю тільки перехідного періоду, чи він надовго закріпиться в Церкві. Це залежить не в останню чергу від того, який тип церковно-державних відносин складеться в нашій країні. Останнім часом все гучніше стала висловлюватися думка про необхідність відновлення державного контролю над діяльністю релігійних організацій. На наш погляд, бажаною, а часто просто необхідною є співпраця Церкви і держави в таких сферах життєдіяльності суспільства як освіта, виховання, соціальне служіння, миротворчість, виконання деяких суспільно-політичних проектів. Така співпраця держави і церкви в Україні і сьогодні часом складається цілком успішно, проте її потенціал значно перевищує досягнутий рівень співпраці.

Економічна стабілізація і певне зростання економіки, яке спостерігалось протягом останніх років в нашій країні дещо збільшили доходи населення і підприємств. Частина цих коштів потрапили на ринок релігійних послуг. Разом з тим, очевидно, що релігійним організаціям не слід повністю покладатися на спонсорську підтримку але й варто шукати внутрішні резерви для підвищення ефективності економічного механізму функціонування. Потребують змін методи адміністрування всіх ланок фінансово-економічного управління. Організаційну структуру слід модернізувати з використанням ряду досягнень сучасного менеджменту і маркетингу. Зауважимо, що в XX ст. православна церква мала негативний досвід впровадження адміністративних реформ. Зокрема, на парафіяльному рівні в другій половині 1940-х років був порушений баланс в управлінні господарською діяльністю, коли вона була повністю передана під керівництво настоятелів парафій. З іншого боку, в 1960-ті роки було відхилення в іншу сторону, коли всі господарські питання передали у компетенцію мирян, а настоятелів відсторонили від будь-якої позакультовової діяльності. Зараз теж необхідно усунути наявні управлінські диспропорції. На наше переконання, настоятель повинен зберігати нагляд над усіма сторонами парафіяльного життя, проте безпосередньо економічною діяльністю повинні займатися миряни, звільняючи священика від численних господарських справ. Відповідно, необхідна більш активна діяльність парафіяльних рад, які мають узяти на себе вирішення господарських питань життя парафій, звільняючи клір для здійснення богослужінь, місіонерської та просвітницької діяльності.

Підвищенню ефективності економічного механізму діяльності Церкви значно сприяло б формування транспарентного церковного бюджету. Сказане стосується як консолідованого загальноцерковного бюджету, так і бюджетів усіх інших рівнів. Прозорий церковний бюджет міг би стати одним з кроків на шляху підвищення відповідальності кожного члена Церкви за її земне, історичне буття. Необхідно показати, на що і як Церква витрачає гроші, які напрямки діяльності потребують додаткового фінансування. Проте в теперішньому житті Церкви існують явні диспропорції між економічним станом церковних інституцій різного рівня і в різних регіонах, що негативно позначається на діяльності усіх без винятку церковних структур. У зв'язку з цим було б доцільно в бюджетній звітності розділити інформацію про те як заробляють кошти відповідні церковні підрозділи і на що їх витрачають. Для цього слід ввести реально працюючу і прозору систему звітності, контролю та моніторингу фінансових потоків, що рухаються, як знизу вгору, так і згори вниз. Адже одностороннього фіскального контролю буде

явно недостатньо. Одночасно необхідно запровадити принципово інший підхід до трансфертної політиці Церкви. Зараз ця політика не має систематичного характеру, відзначається спорадичністю. Варто було б створити спеціальні благочинні фонди для перерозподілу церковних коштів на різних рівнях, починаючи від центрального управління і закінчуючи єпархіями. Це дозволить систематично, цілеспрямовано й оперативно проводити трансферну політику, дотримуючись визначених пріоритетів фінансування, вирівнюючи наявні диспропорції. Для вивчення ситуації щодо надання власне культово-ритуальних послуг, а також для контролю за продажем товарів церковної економіки, було б доцільно створити спеціальні центри на загальноцерковному та регіональному рівнях. Ці центри повинні займатися аналізом існуючого економічного стану, виробляти пропозиції й формулювати прогнози. Проте, на наш погляд, високою є ймовірність, що існуюча тепер в Церкві схема фінансових відносин не буде реформованою в найближчі роки. У цьому випадку можна прогнозувати постійну обмеженість в ресурсах для організації загальноцерковних і соціально значущих проектів.

Для пошуку джерел фінансування загальноцерковних програм, а також для відбору партнерських виробничих й економічних організацій, на загальноцерковному рівні була створена комісія з економічних та гуманітарних питань. Однією з цілей її формування стало також узагальнення досвіду економічної діяльності окремих структурних підрозділів Церкви, підготовка пропозицій і рекомендацій щодо шляхів подальшого розвитку. Сам факт створення такої комісії слід розцінити позитивно, однак необхідно значно підвищити ефективність її роботи. Для цього варто було б зробити діяльність комісії більш відкритою і динамічною, активно поширювати в церковних установах, єпархіях, парафіях та монастирях підготовлені нею матеріали, рекомендації та пропозиції. Інформаційний обмін з церковними і громадськими інститутами дозволив би мати в розпорядженні членів комісії набагато більше необхідних даних для проведення об'єктивних і всебічних досліджень.

Ми живемо в епоху стрімкого становлення ринкових відносин, коли поняття «змішана економіка» найточніше відбиває «природу сучасних суспільно-економічних відносин. Її суть можна визначити як взаємообумовлену взаємодію двох принципів побудови та регулювання економічного життя суспільства, таких як приватне благо та суспільне благо, ринок та соціально-економічна діяльність держави» [5, с.15]. Враховуючи цю обставину, необхідна спільна робота в економічній сфері церковних і громадських організацій на єпархіальному рівні, яка допоможе готувати спільні церковно-державні програми. Відповідно, питання економічного співробітництва Церкви і держави варто розглядати на спільних світсько-церковних зібраннях і конференціях, залучаючи до цього широке коло громадських, наукових, церковних та інших організацій.

Висновки. Серед важливих науково-практичних проблем організації церковного життя однією з головних є розробка теоретичного обґрунтування практичних підходів до складання бюджету Церкви. Ця проблема містить в собі визначення джерел, типів і структури фінансових доходів, а також способи мобілізації бюджетних коштів, які мають спрямовуватися на фінансування основних пріоритетів і напрямів церковного життя. З методологічного погляду важливим є точне визначення основних видів та напрямків внесків у централізовані церковні фонди і обґрунтування їх розмірів, а також вироблення принципів обов'язкового оподаткування, аналогічних, наприклад, принципам податкової державної системи. Цими принципами є загальність і єдність правил, сувора визначеність порядку оподаткування, безоплатність (внески нічим не компенсуються). При цьому слід враховувати, що на відміну від державної системи оподаткування в церковній системі оподаткування повинна бути передбачена можливість надання допомоги окремим нужденним в ній парафіям за рахунок загальноцерковних коштів. Для нормального функціонування єдиної фінансової системи слід розробити такі принципи її організації, які дозволять кожному приходу самостійно визначати, коли, кому, скільки і на які цілі він має передати деяку частку від своїх доходів. Те ж саме стосується єпархій, а також усіх інших структурних церковних одиниць.

Нормативна база фінансів може виявитися неефективним механізмом, якщо не буде створена система фінансового контролю в усіх ланках церковної організації. Існуюча в даний час в Церкві єдина система фінансової звітності потребує вдосконалення, оскільки нині вона обмежена лише фіксацією видів доходів і витрат, що значно послаблює контрольні функції центральних органів церковної системи. Створення єдиної фінансової системи вимагає також організації установ УПЦ (МП), які повинні керувати фінансами, системою обліку та звітності, концентрувати управління церковним майном в єпархії і Патріархії, тобто мова йде про необхідність створення нових єпархіальних і патріарших службових підрозділів фінансового управління й управління церковним майном. Крім того, необхідно створити методичний центр для підготовки фахівців і надання оперативної допомоги в справі контролю за функціонуванням фінансової системи.

Бібліографічні посилання:

1. Государство и негосударственные некоммерческие организации / [Макаренко О. В., Рудник Б. Л., Шишкин С. В., Якобсон Л. И.]. - М.: «СИГНАЛЪ», 1997. - 176 с. – (Серия: «Поддержка общественных инициатив»).
2. Социальная концепция РПЦ: Методология, характерные черты / [Мчедлов М. П., Митрохин Л. Н., Логинов А. В., Горбунов В. В.]; под ред. М. П. Мчедлова. М.: Республика, 2002. – 399 с.
3. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви: Материалы Архиерейского Собора РПЦ 2000 г. [Электронный ресурс] / 12 сентября 2005. – Режим доступа к тексту: http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html.
4. Митрохин Н. А. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Николай Александрович Митрохин. – М.: Новое литературное обозрение, 2006 г. - 656 с. – (Серия: Библиотека журнала «Неприкосновенный запас»).
5. Жильцов Е. Н. Экономика общественного сектора: учеб. пособие / Е. Н. Жильцов, Г. А. Ахинов. – М.: ИНФРА, 2008. – 345 с.

НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ

УДК 321.01

Е. О. Федорова

ЭВДЕМОНИСТИЧЕСКИЙ ПАРАДОКС: ПОЛИТИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КРИЗИСА

Сучасні кризові тенденції в країнах Південної Європи потребують комплексного аналізу для якісного формування антикризової стратегії держави. Особливістю цієї статті стало відкриття автором «евдемоністичного парадоксу», застосування якого, дозволить вирішити кризові процеси не тільки у випадку країн Південної Європи, але й стосовно будь-якого суб'єкта міжнародних відносин. Відкриття відбулося в процесі авторської розробки конфлікту цілей перфекціонізму.

Ключові слова: парадокс, евдемонізм, гедонізм, політична криза.

Современные кризисные тенденции в странах Южной Европы требуют комплексного анализа для качественного формирования антикризисной стратегии государства. Особенностью этой статьи стало открытие автором «эвдемонистического парадокса», применение которого, позволит разрешить кризисные процессы не только в случае стран Южной Европы, но и относительно любого субъекта международных отношений. Открытие произошло в процессе авторской разработки конфликта целей перфекционизма.

Ключевые слова: парадокс, эвдемонизм, гедонизм, политический кризис.

Contemporary crisis tendencies in the South Europe countries require a comprehensive analysis to formulate the high-quality anti-crisis strategy of the state. The distinctiveness of this article is the discovery of «the eudaimonistic paradox» by the author. The application of the eudaimonistic paradox will solve the problems of the crisis processes. Moreover, it solves not only the case of the South Europe countries, but also respectively to any subject of international relations. Discovery was made during the author's research and development of the perfectionism purposes conflict.

Keywords: paradox, eudaimonia, hedonism, political crisis.

Постановка проблемы исследования. Тема данного исследования актуализируется возрастающей тенденцией финансово-экономического и политико-управленческого процессов кризиса в Европе, которые в своей совокупности усугубляют существующую нестабильность государств. В контексте вышеизложенной ситуации, актуальным представляется анализ природы кризисного положения и его политических последствий.

Анализ последних публикаций по данной проблематике. Фундаментально вопросы системы политического развития государства, а также изучения эвдемонистических и гедонистических

© Е. О. Федорова , 2012

аспектов философии, рассматриваются в работах таких ученых как: И. Бентам, Н. Бердяев, Д. Пирс, Ф. Ратцель, Л. Фейербах, Эпикур. Опираясь на публикации последних лет, стоит акцентировать внимание на исследованиях Р. Апресяна, А. Гусейнова, К. Карпинского, Г. Пирогова.

Высветление нерешенных ранее частей по проблематике статьи. Актуальность усугубления проблемы современных финансово-экономического и политико-управленческого кризиса в Европе является очевидной, поэтому она требует специальных исследований. В виду этого, необходимо:

1. Выяснить природу вышеуказанного кризиса.
2. Проанализировать причины усугубления кризисных процессов и задержку их преодоления.
3. Спрогнозировать политические последствия текущих кризисных тенденций.

Цель работы - исследовать природу, причины и последствия прогрессирующего в Европе кризиса, использовав структурно-функциональный метод, междисциплинарную призму и применив ситуационный анализ.

Изложение основной части. Для наиболее чёткого понимания материала изложенного в статье, следует начать с определений терминологии, которой апеллирует автор в своём исследовании.

«Перфекционизм» - (от фр. perfection – совершенствование) учение о способности человека к совершенствованию. Представители перфекционизма считают совершенствование человека его нравственной целью и видят в нем смысл истории вообще. Апологеты: Г. Лейбниц, Э. Шефтсбери, маркиз де Кондорсэ, Э. Ренан, Х. фон Вольф, И. Кант и др.[2, с. 678].

«Гедонизм» - (от греч. hedone – удовольствие) этическое направление, рассматривающее чувственную радость, удовольствие, наслаждение как мотив и цель нравственного поведения. Только образованная и мудрая личность умеет правильно наслаждаться – она не отдается наслаждению, а стоит над ним, владеет им. Это направление было основано Аристиппом из Кирены [2, с. 198].

«Эвдемонизм» - (от греч. eudamonia – блаженство) этическое направление, рассматривающее счастье как мотив и цель всех стремлений. Приверженцы эвдемонизма считали счастливым и добродетельным того человека, чьи способности, как духовные, так и телесные могут беспрепятственно развиваться, который благодаря всестороннему развитию этих способностей доставляет удовольствие себе и другим, так что ему обеспечены уважение современников и память потомков. Апологеты: Сократ, Эпикур, Б. Спиноза, Г. Лейбниц, Э. Шефтсбери, Л. Фейербах, Х. фон Зигварт, Е. Дюринг, Г. Зидвик, Х. Бехер, Г. Спенсер и др.[2, с. 1040].

«Парадокс» - (от греч. paradoxos – неожиданный, странный) мнение, рассуждение, резко расходящееся с общепринятым, противоречащее (иногда только на первый взгляд) здравому смыслу [2, с. 662].

«Междисциплинарная призма» – аллегория оптической дисперсионной призмы, которая по аналогии рассеивает белый луч (античную философию, как исток всех наук) на весь спектр цветов радуги (современные научные направления). В междисциплинарной науке используется для комплексного анализа предмета исследования, путём проекции положений и понятий одних наук, для более глубокого и всестороннего изучения проблемы другой, смежной науки. Апологеты – украинские исследователи Л.Ф Мараховский., И. Н Козубцов.[5].

Главным текущим вопросом на сессии Европейского парламента[17] является проблема преодоления современного финансово-экономического и политико-управленческого кризиса. В данном контексте наибольшего внимания заслуживают страны Южной Европы, которых долговой кризис поразил особенно сильно. Страны группы PIIGS[18] имеют отрицательные государственные показатели: наибольший в еврозоне дефицит госбюджета, крупный внешний государственный долг, высокий уровень инфляции, систематическое падение ВВП и очень высокий уровень безработицы населения[7].

Природа современного кризиса определяется тем, что это – первый кризис новой информационной постиндустриальной эпохи, к которой перешли развитые страны. Современный кризис происходит в условиях глобализации мирового хозяйства, что придало ему всеобщий характер, охват им всех стран и континентов. Он стал первым кризисом

17 Имеется в виду заседание ЕП 04.09.2012 г.

18 PIIGS – (англ.) аббревиатурное обозначение Португалии, Ирландии, Италии, Греции и Испании, принятое в экспертном сообществе финансовых аналитиков в 2008 г.

XXI в., который приобрел глобальные масштабы. Качественно новая техника обеспечила многолетний подъем экономики большинства стран, но в момент насыщения производства и общества этими видами техники, в 2008 г. произошел банковский, кредитный коллапс. По этой причине, мировой экономический цикл перешел в убывающую фазу, что и обусловило современный финансово-экономический кризис.

Европейские политологи в поиске наиболее оптимальных и эффективных путей решения кризисной ситуации, делают акцент на использовании всех потенциальных ресурсов каждого государства. Это сможет повысить национальное производство, снизить уровень безработицы и задействовать экономику отстающих регионов каждой европейской страны. В ответ, лидеры стран PIIGS, а также Кредитная тройка[19] выступают за политику жёсткой экономии, либерализацию трудового кодекса, повышение пенсионного возраста и ввод налогов на роскошь для наиболее обеспеченных граждан.

Пока что путь развития, предложенный лидерами европейской политики, только усугубляет ситуацию внутри государств: прогрессирует падение народного доверия лидеру страны, возрастает социальное напряжение из-за отсрочки выхода на пенсию, безработных становится всё больше, из-за того что работника стало так же легко взять на работу, как и уволить. Негативная тенденция также наблюдается и среди наиболее защищённых слоев населения: миллионеров.

Взяв за пример Францию, следует акцентировать внимание на том, что уже несколько миллионеров отказались от национального гражданства, получив более либеральное – бельгийское. Из-за политики социалистов, президента республики Ф. Олланда и премьер-министра Ж.-М. Эро, согласно которой был введён 75% налог на прибыль для миллионеров и 45% для тех, кто почти миллионер, Франция уже потеряла в рядах своих граждан французов мировой известности. Среди них: рок-звезда Дж. Холлидей; актёр, ресторатор и винодел Ж. Депардьё; самый богатый человек Франции, президент LVMH[20] Б. Арно. Двое последних даже были награждены орденом Почетного легиона за особые заслуги перед Францией. Таким образом, французский бюджет скорее проиграл, чем выиграл от такого рода экономии.

Для того, чтобы глубже проанализировать причины усугубления кризисных процессов на территории Европы, следует изучить теоретико-философский и ситуативно-практический аспекты исследования. Начнём с теоретико-философского.

Сторонники философского перфекционизма Ф. Ницше и И. Кант убеждены, что совершенствование человека является не только его нравственной задачей для собственного саморазвития, но и смыслом всей человеческой истории [4, с. 67]. Ведь именно перфекционизм есть главной мотивацией профессионала, гения и любого вида открытия. Помимо меркантильных мотиваций, человек склонен идеализировать всё то, что имеет первенство в общественной жизни: нобелевский лауреат, олимпийский чемпион, человек года, первая любовь, и мн. др. Отличным примером высокого стремления к совершенству и идеальным пропорциям является Витрувианский человек Л. да Винчи (ок. 1490 г.). Для поддержки стремлений к лучшему, людям необходимо регулярно составлять рейтинги, чтобы видеть и знать кто умнее, богаче, сильнее, быстрее.

С одной стороны, такая идеализация приводит к ошибочному мнению социума, ибо лучший это не всегда первый. Порой тот, кто действительно является лучшим не участвует в оценочных рейтингах, либо остаётся на 2-ом или 3-ем местах, т. к. 1-ое слишком дорого стоит. В мире, погружённом в непотизм[21] и коррупцию редко первый становится лучшим. Пользуясь капиталом и связями, нередко родственными, человек удовлетворяет свои тщеславные амбиции и волю к власти и славе. Более того, таким непрофессионалам неинтересен перфекционизм, ни относительно департамента, который он возглавляет, ни относительно себя самого.

С другой стороны, общество должно признавать тех сограждан, что совершили наибольший вклад в развитие государства и всех его направлений развития. Ведь люди, которые дошли до высших руководящих постов путём карьерного роста и трудовых заслуг, стараются улучшать прогресс производства, потому что знают всю структуру аппарата с нижних ступеней, знают,

19 Кредитная тройка - термин, которым обычно называют такие три инстанции мирового масштаба: Европейская комиссия, Европейский центральный банк и Международный валютный фонд (специализированное учреждение ООН).

20 LVMH - мировой производитель предметов роскоши под торговыми марками Louis Vuitton, Givenchy, Guerlain, Chaumet, Moët & Chandon, Hennessy.

21 Непотизм - (от лат. nepotis - внук, племянник) фаворитизм, кумовство (в особенности, при найме на работу), предоставляемое родственникам или друзьям, вне зависимости от профессиональных достоинств.

что только качественно исполняя обязанности они смогут работать дальше. Карьерные чиновники становясь лучшими ищут эффективные решения и генерируют прогресс, а непотисты становясь первыми, ищут славу и материальную выгоду, тормозя прогресс.

Соглашаясь с идеей прогресса личности И. Канта, следует применить междисциплинарную призму и спроектировать его этико-философский вывод в политологическую плоскость исследования. Таким образом, прогресс государства будет зависеть от вектора их устремлений: если за главную цель берётся слава, власть и материальные блага – то прогресс умирает; если же за вектор берётся перфекционизм и достижение сверхзадач совершенства, то прогресс генерируется.

Этот вывод имеет важное значение относительно анализа европейского финансово-экономического и политико-управленческого кризиса. Согласно данным международного агентства Transparency International именно страны Южной Европы, и соответственно группа PIIGS, имеют наибольший процент коррупции в госаппарате среди прочих стран ЕС [12]. Это свидетельствует о высоком уровне непотизма в этих государствах. Однако, проблема состоит не только в коррупции.

В связи этим, стоит перейти к *ситуативно-практическому аспекту.* Для этого, следует наиболее детально рассмотреть влияние ТНК и системы бизнеса на текущий европейский финансово-экономический и политико-управленческий кризис. Таким образом, представляется необходимым сначала проанализировать роль бизнеса в системе мирохозяйственных отношений, а после в государственном секторе. Начнём с проблем глобальной экономики.

В первую очередь, следует акцентировать внимание на том, что европейская модель либеральной экономики в поисках максимальной выгоды стремится инвестировать капиталы в развивающиеся страны, где привлекательны низкая заработная плата и слабые налоговые требования. Благодаря такому свободному обмену, развитие стран третьего мира происходит в ущерб странам со средним достатком и их уровню жизни. Утверждение принципов свободного рынка влечет за собой ряд негативных последствий.

Также следует указать, что в мире появляются транснациональные экономические системы чрезвычайной эффективности, финансовый потенциал которых значительно превышает возможности некоторых государств, входящих в эти системы. В то же время, внутри наиболее влиятельных экономических систем образуются группы влияния, способны ориентировать выбор действующих правительств в пользу собственных интересов. Этот процесс сопровождается исчезновением национальных рынков, которые до этого времени были устоявшимися, регламентированными и часто защищёнными местными властями. Свободный обмен парализует их за счет неизбежной конкуренции, в которой побеждает единый мировой рынок. Часто отмечают, что экономическая глобализация усиливает неравенство между продвинутыми странами и остальным миром, и что она является фактором роста бедности в развивающихся странах[8].

Обращаясь к роли бизнеса в государственном секторе, не следует приуменьшать его влияние на финансово-экономический и политико-управленческий кризис. Такое влияние наиболее очевидно в странах, что развиваются и в группе PIIGS, хотя его аппликация универсальна и подходит для Украины в той же степени. Ситуация создаётся парадоксальная: чем больше развито государство, тем больше возможностей и потенциала у бизнеса стать ТНК, чем больше ТНК в государстве, тем больше они влияют на госаппарат в своих интересах.

Проблема состоит в том, что стратегические должности в государственном аппарате зачастую занимают представители крупных бизнес структур, которые наследуют частные интересы своей фирмы, а не национальные. Да, они остаются перфекционистами и в исходящей точке А ничего не меняется: есть мотивация, цель, и есть вектор качественного удовлетворения этой цели. Конфликт происходит в конечной точке Б, так как вектор удовлетворения цели отклоняется от точки Б (национальные интересы) в точку В (частные интересы ТНК). Такое искажение вектора приводит к тому, что официальная политика осуществляется в ущерб развитию государства, происходит конфликт целей перфекционизма.

Таким образом, проведённый выше анализ причин усугубления кризисных процессов на территории Европы приводит автора исследования на мысль, что факт упадка государств Южной Европы и их текущий аскетизм в лице политики жёсткой экономии, противоречит естественному процессу перфекционизма самостоятельного индивида. Государство не удовлетворяет свои текущие потребности и работает себе в ущерб. Следовательно, конфликт целей перфекционизма приводит к неестественному, парадоксальному поведению государства. Именно этот феномен автор называет «эвдемонистическим парадоксом».

Эвдемонистический парадокс состоит в том, что организм имеет жизненные потребности, в то же время он имеет все средства и ресурсы, чтобы их удовлетворить, однако, остаётся в бездействии.

Рис. 1 Конфликт целей перфекционизма

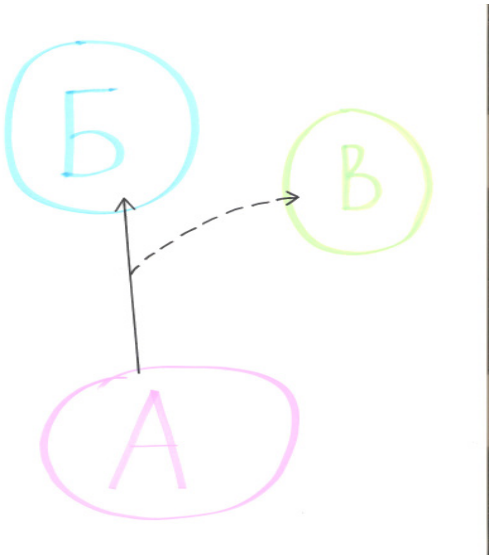

Под организмом автор понимает государство, продолжая античные изыскания Платона и Аристотеля, а также основателей геополитики Ф. Ратцеля и Р. Челлена. Развивая их политологическую мысль под междисциплинарной призмой, автор обращает особое внимание на мотивацию организма к удовлетворению его жизненно важных желаний и потребностей. Здесь стоит заметить, что автор использует термин «эвдемонизм», а не «гедонизм» (разница понятий была описана в начале статьи в терминологическом аппарате), тем самым не ограничивая понятие желания физическим измерением.

Эвдемонистический парадокс кризиса стран Южной Европы состоит в том, что ещё до 2008 г. рост их государственных показателей стремительно возрастал. Возьмём за пример Испанию. Страна была одной из самых быстрорастущих экономик ЕС; по величине ВВП Королевство было на 8-ом месте в мире; с 1973 по 2005 гг. страна полностью преодолела отставание от стандартов ЕС по уровню дохода на душу населения. Испания занимала 1 место в Европе по рыболовной промышленности, по производству электроэнергии на основе солнечных батарей; 2 место в мире по числу туристов, принимая ежегодно более 50 млн. чел., зарабатывая на этом более 40 млрд. евро (уступая при этом только США). Королевство занимало 3 в мире по автомобильной, обувной и пищевой промышленности, Испания обеспечивала четверть мирового потребления оливок, оливкового масла, вина, цитрусовых и морских водорослей [3, с. 59].

Исходя из вышеизложенных цифр, сложно представить себе, каким образом такие мощные государственные системы смогли всего за 3 – 5 лет скатиться с передовых мест в европейской политике и экономике, и войти в группу 5 наиболее отстающих стран PIIGS. Ведь они до сих пор имеют в своём распоряжении тот потенциал, что был до кризиса: трудовые, технологические, энергетические, производственные ресурсы. Насчёт капитала, то он тоже остался в пределах государства – испанские олигархи, в отличие от французских, гражданства не меняли. Вопрос в мотивации вложения в отечественную экономику.

Стоит вспомнить, что М. Рахой[22] 16 сентября 2011 г. собрал около 20 самых влиятельных банкиров Испании, во дворце графа Карлоса де Годо, в Барселоне. После переговоров стало ясно, что все они поддержат его, как кандидата на выборах [14]. Теперь, М. Рахой премьер-министр Испании, и ему стоило бы воспользоваться предвыборными договорённостями с самыми богатыми людьми страны на пользу национальным интересам. В целом, сотрудничество государства и крупного бизнеса всегда должно идти на пользу развития отечественной экономики, тогда интересы обеих сторон будут соблюдены.

Таким образом, текущее состояние стран, на которых повлиял кризис не так безысходно, как об этом говорят европейские политики. Выход из кризиса очевиден, и народ это видит, регулярно выступая против внедрения принципов жёсткой экономии в Испании, Греции,

22 Мариано Рахой Брей - текущий премьер-министр Испании с 2011 г. Представитель НП, правоцентрист.

Португалии. Это служит причиной повышения уровня недоверия к власти, которая не предпринимает эффективных мер по исправлению ситуации, не решает вопрос безработицы, не задействует трудовые ресурсы страны, которые являются неисчерпаемым источником капитала.

Формулировка прогностического сценария политических последствий текущих кризисных тенденций в Европе состоит в эффективной проекции свойств, присущих организму относительно государства. Аскетизм, к которому сейчас стремятся лидеры Южной Европы не принесёт желаемого результата. Он не улучшит экономику страны, а только ещё глубже укоренит текущие кризисные тенденции, которые уже приобрели системный характер. Актуальным будет вспомнить недавнее высказывание экс премьер – министра Испании Ф. Гонсалеса[23] : «Если так стоять на смерть за жёсткую экономию, то можно и умереть»[13].

Таким образом, при продолжении текущей кризисной тенденции, дальнейшему внедрению принципов жёсткой экономии, а также прогрессированию государственного аскетизма, страну ждут объективные природные последствия. Их следует разделить на этапы по силе их интенсивности. Совершенствуя принципы органистической теории государства, автор формулирует *5 фаз регрессивных процессов государства:*

1. Организм приводится в состояние истощения. Невысокая интенсивность. Падает рост ВВП, снижается уровень доходов населения, производства, платёжеспособности, конкурентоспособности;
2. Болезнь. Средняя интенсивность. Инфляция, безработица, дефицит государственного бюджета, высокий внешний долг, экономия на социальных выплатах;
3. Хроническое заболевание. Повышенная интенсивность. Эмиграция, дефицит товаров, стремительное повышение цен, массовые банкротства предпринимателей, появление сепаратистских настроений;
4. Некроз, отмирание некоторых конечностей. Высокая интенсивность. Полноценный сепаратизм, нарушение территориального единства страны, прав человека, банкротство некоторых секторов экономики;
5. Смерть организма и его разложение. Наивысшая интенсивность. Потеря суверенитета, провинций, переход под протекторат соседнего государства, аннексия, уничтожение государства, как субъекта международных отношений.

Таким образом, исходя их объективных тенденций процессов современного кризиса в Европе, автор делает вывод, что такие страны, как Португалия, Италия, Ирландия, Греция и Испания находятся на повышенной 3 фазе «хронического заболевания» государства и тяготеет к высокой 4.

При условии сохранения текущей антикризисной стратегии, государственные показатели будут иметь отрицательную тенденцию, и в среднесрочной перспективе (3 – 5 лет) перейдут к 4 фазе упадка страны. В случае же комплексной оценки государственным лидером последствий «эвдемонистического парадокса», прогрессирующего в условиях системного кризиса, а также разрядке конфликта целей перфекционизма, следует ожидать оздоровления функционирования властных госструктур и экономики, а также понижения уровня упадка страны до 2 и 1 фаз.

Выводы. Следовательно, на основе анализа теоретических исследований по теме проблематики статьи, руководствуясь объективными тенденциями современных международных отношений в южно-европейском регионе, а также эффективно применив междисциплинарную призму путём философского подхода к предмету исследования, следует сделать такие выводы из поставленных задач.

1. Пользуясь структурно-функциональным методом, автор исследовала природу финансово-экономического и политико-управленческого кризиса в Европе: проведённый анализ показал, что это первый кризис новой информационной постиндустриальной эпохи, он приобрёл системный характер, чему способствовали условия глобализации макроэкономики.
2. Проанализировав причины усугубления кризисных процессов и задержку их преодоления, автор объясняет это высоким уровнем непотизма в странах Южной Европы, что обусловил небольшую часть профессионалов на стратегических государственных должностях; высоким уровнем коррупции, что говорит о несовершенных законах; а также о пребывании бизнес-представителей на должностях государственной важности, что говорит о высоком уровне вмешательства интересов ТНК в национальное законодательство, вследствие чего происходит конфликт целей перфекционизма в ущерб национальным интересам.
3. Прогностический сценарий автора, относительно политических последствий текущих

23 Фелипе Гонсалес Маркес – премьер-министр Испании 1982-1996 гг. Представитель ИСРП, левоцентрист.

кризисных тенденций в Европе, представляется негативным. Современная антикризисная стратегия стран PIIGS не удовлетворяет текущие требования государства и его граждан. В предложенном сценарии, автор сформулировала 5 фаз регрессивных процессов государства, которые в условиях управленческого бездействия и отсутствии политической воли приведут к коллапсу государства. Уровень кризиса в странах Южной Европы автор оценила 3 фазой повышенной интенсивности, которая тяготеет к 4 – высокой.

Отдельно от трёх основных заданий исследования стоит сказать о принципиально новом научном результате, который автор самостоятельно логично выявила в ходе синтеза философских терминов «перфекционизм» и «эвдемонизм», а также анализа конфликта целей перфекционизма.

Научный результат состоит в открытии «эвдемонистического парадокса», а также в эффективной аппликации его философского и нравственно-этического смысла на современные кризисные процессы.

Теоретическая значимость исследования. Применение эвдемонистического парадокса в гуманитарных науках позволит разрешить кризисные процессы не только в случае стран Южной Европы, но и относительно любого субъекта международных отношений (государства, наднационального образования, ТНК). Научный результат исследования является междисциплинарным, и в равной степени полезен для таких отраслей научных исследований, как: политология, философия, экономика, государственное управление и бизнес-администрирование.

Практическая значимость исследования состоит в универсальности применения «эвдемонистического парадокса», как для стран группы PIIGS, так и для остальных стран мира, которые поражены кризисными процессами. Искоренение причины конфликта целей перфекционизма, а также понимание «эвдемонистического парадокса» поможет политическому лидеру избежать пагубных тенденций, прогрессирующих в государственной системе и остановить нарушение национальных интересов страны.

Перспективы дальнейших исследований. Исследуя глубже феномен «эвдемонистического парадокса», следует изучить морально-этический аспект научного открытия. Так как в мировой политологической мысли существуют не только приверженцы личностного гедонизма и эвдемонизма, для большей объективности автор считает необходимым провести в следующей своей статье компаративный анализ морально-этических подходов к изучению научного открытия.

Библиографические ссылки

1. Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. Этика: Учебник. Гл. 9 Эпикур. – С.: 96-105. / Гл.10 Кант. – С.: 108-118. - М.: Гардарики, 2000. - 374 с.
2. Ивин А. Философия энциклопедический словарь. – М.: Гардарики, 2006
3. Испания: анфас и профиль: [сб. науч. раб. / науч. ред. Верников В. Л.] / Гл. 4 Модернизация хозяйственной системы. - С.: 59-77 // А. В. Авилова. М.: «Весь Мир», 2007. - 480 с.
4. Кант И. Критика практического разума. - М.: Наука, 2007
5. Мараховский Л.Ф., Козубцов И. Н. Междисциплинарная призма на основе экспертной системы [Электронный ресурс] // Научный электронный архив. Режим доступа URL: http://www.econf.rae.ru/pdf/2012/04/1195.pdf
6. Спиноза Б. Этика [IV] // Спиноза Б. Избр. произв. Т.1. М.: Госполитиздат, 1957
7. Рен А. Европарламент - за интеграцию ЕС, лишь бы не было кризиса [Електронний ресурс] / Euronews, від 04.09.2012. Режим доступу: http://ru.euronews.com/2012/09/04/eu-commission-pushes-banking-union-plan
8. Федорова К. О. Вплив боргової кризи на сучасну зовнішню політику Іспанії / Междисциплинарные исследования в науке и образовании // Первый Международный научно-методический Конгресс, №1. - К. – 2012. Режим доступу: www.es.rae.ru/mino/158-1122
9. Федорова К. О. Іспанія у пошуках виходу з політико-управлінської кризи крізь призму процесів глобалізації / Матеріали Круглого столу: Тенденції міжнародних відносин в умовах глобальних економічних трансформацій // 20.02.2012. К.: ІСЕМВ, 2012. - 44 с. – С.: 27-30.
10. Фейербах Л. Эвдемонизм./ Л.Фейербах – М.: Госполитиздат, 1955
11. Эпикур. Письмо к Менекею // Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов [X, 432-436]. М.: Мысль, 1979
12. Clemente E. España no controla la corrupción, según Transparencia Internacional / La Voz De Galicia, 07.06.2012. Режим доступу: http://www.lavozdegalicia.es/noticia/espana/2012/06/07/

espana-controla-corrupcion-segun-transparencia-internacional/0003_201206G7P21991.htm
13. González F. La austeridad hasta la muerte conduce a la muerte / El País, 04.05.2012. Режим доступу: http://internacional.elpais.com/internacional/2012/05/04/actualidad/1336159046_127932.html
14. Méndez L. Rajoy se da un baño de empresarios [Електронний ресурс] / El Mundo // 16.09.2011. Режим доступу: http://www.elmundo.es/blogs/elmundo/sombrapoder/2011/09/16/rajoy-se-da-un-bano-de-empresarios.html

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Бялоблоцький З.	Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Грузії після «Революції Троянд» (2004-2012 рр.)	3
Барикіна І. Є.	Всемилостиві маніфести XIX ст. як політична технологія	16
Безрук О. О.	Особливості функціонування державної адміністрації як прямого каналу політичної мобільності в Україні	23
Бердій Т. С.	Співвідношення етнічної та національної ідентичностей в сучасному контексті	29
Березинський В. П.	До питання про політичну сутність місцевого самоврядування	34
Богданова Т. Є., Калачова О. О.	Африканська політика Великобританії на сучасному етапі	39
Борисова Ю. В.	Кількісні та якісні аспекти вимірювання в соціальних дослідженнях	44
Гатрич В. Р.	Особливості формування суспільно-політичного контенту (на прикладі українських недержавних телеканалів)	48
Гетьманчук П. М.	Принципи формування сучасної політичної управлінської еліти в Україні	54
Гревцова Л. М.	Становлення діалогу між державою та суспільством у сфері національної безпеки. Досвід для України	59
Грицан А. В.	Електронний уряд як СМК нового покоління	64
Джилавян А. С.	Від кемалізму до неоосманізму: ретроспективний аналіз	70
Жолонко Т. В.	Українсько-кубинські відносини: сучасний стан та перспективи	74
Іщенко І. В.	Політичні інститути у період нестабільності: синергетичний підхід	80
Кісєльова Н. В.	Фактори, що визначають сучасний парламентський бікамералізм	83
Конон Н. Є.	Глобальне громадянське суспільство: передумови виникнення та сучасний стан концепту	91
Кривошеїн В. В.	Аналітичний потенціал концепту «цивілізація ризику» при дослідженні небезпек у глобалізованому суспільстві	95
Кузнєцова О. В.	Політичні цінності та орієнтації у формуванні політичної культури українського суспільства	102
Латиш Ю. В.	Червоний Ренесанс: Комуністична партія України у виборчій кампанії 2012 року	109
Литвин Н. М.	Діяльність дипломатії Західноукраїнської Народної Республіки у країнах Західної Європи (1920-1923)	115
Лопата О. М.	Урядова стабільність і чинники стабільності урядів Чехії	121
Лукач У. Р.	Суспільно-політичні ідеї Наталії Кобринської крізь призму партійного будівництва в Західній Україні наприкінці XIX ст.	129
Сенюшкін Є. О.	Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття політичних рішень	134
Кравченко В. Ю.	Вплив асиметричної стратегії на трансформацію політичного насилля	140
Магда Є. В.	Енергетичний аспект відносин Росії та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону у 1998-2005 рр.	144

Марченко Ю. В.	Внутрішньо- та зовнішнополітичні чинники вибору моделі безпеки підприємництва в Україні	149
Ніколаєнко Н. О.	Парламентські вибори 2012 року в мажоритарних округах Миколаївської області	155
Осадчук І. Ю.	Президенціалізація систем інститутів виконавчої влади у країнах СНД: індексний аналіз та політична практика	159
Оснач О. М.	Особливості реалізаціх громадянських і політичних прав іммігрантів	166
Орловський В. К.	Етапи функціонування політичної опозиції в Україні	173
Панарін А. С.	Інституційні чинники формування політичної стабільності при напівпрезидентській формі правління	177
Ставченко С. В.	Забезпечення інформаційної асиметрії як антикризова технологія в політичному процесі	183
Царенко О. О.	Абсентеїзм: сутність визначення, причини та шляхи подолання	187
Миклащук І. М.	Легітимація влади в Республіці Косово: здобутки та перспективи	191
Четверик Г. Г.	Міжнародні віносини та «електронний суверенітет» України	196
Шамраєва В. М.	Українсько-американське співробітництво в контексті реалізації зовнішньополітичної доктрини США	201
Шейко Ю. О.	Автономія політичного в теорії Карла Шмітта	206
Шкірчак С. І.	Громадянське суспільство і державна влада в ідеології українського націонал-комунізму	211

ФІЛОСОФІЯ

Далекорей М. І.	Фінансово-економічна діяльність православної церкви	216

НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ

Федорова К. О.	Евдемоністичний парадокс: політико-філософський аналіз кризи	221

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Бялоблоцкий З.	Конституционные и политические особенности формирования и отставок правительств в контексте политической системы Грузии после «революции роз» (2004-2012 гг.)	3
Барыкина И. Е.	Всемилостивейшие манифесты XIX столетия как политическая технлогия	16
Безрук О. О.	Особенности функционирования государственной администрации как прямого канала политической мобильности в Украине	23
Бердий Т. С.	Соотношение этнической и национальной идентичностей в современном контексте	29
Березинский В. П.	К вопросу о политической сущности местного самоуправления	34
Богданова Т. Е., Калачова О. О.	Африканская политика Великобритании на современном этапе	39

Борисова Ю. В.	Количественные и качественные аспекты измерения в социальных исследованиях	44
Гатрич В. Р.	Особенности формирования общественно-политического контента (на примере украинских негосударственных телеканалов)	48
Гетьманчук П. Н.	Принципы формирования современной политической управленческой элиты в Украине	54
Гревцова Л. М.	Становление диалога между обществом и государством в сфере национальной безопасности. Опыт для Украины	59
Грицан А. В.	Электронное правительство как СМК нового поколения	64
Джилавян А. С.	От кемализма к неоосманизму: ретроспективный анализ	70
Жолонко Т. В.	Украинско-кубинские отношения: современное состояние и перспективы	74
Ищенко И. В.	Политические институты в период нестабильности: синергетический подход	80
Киселева Н. В.	Факторы, определяющие современный парламентский бикамерализм	83
Конон Н. Е.	Глобальное гражданское общество: предпосылки возникновения и современный статус концепта	91
Кривошеин В. В.	Аналитический потенциал концепта «Цивилизация риска» при исследовании угроз в глобализированном обществе	95
Кузнецова О. В.	Политические ценности и ориентации в формировании политической культуры украинского общества	102
Латыш Ю. В.	Красный Ренессанс: Коммунистическая партия Украины в избирательной кампании 2012 года	109
Литвин Н. Н.	Деятельность дипломатии Западно-Украинской Народной Республики в странах Западной Европы (1920-1923)	115
Лопата О. М.	Правительственная стабильность и факторы стабильности правительств Чехии	121
Лукач У. Р.	Общественно-политические идеи Натальи Кобринской через призму партийного строительства в Западной Украине в конце 19 в.	129
Сенюшкин Е. О.	Информационно-аналитическое обеспечение принятия политических решений	134
Кравченко В. Ю.	Влияние асимметричной стратегии на трансформацию политического насилия	140
Магда Е. В.	Энергетический аспект отношений России и стран Азиатско-Тихоакеанского региона в 1998-2005 гг.	144
Марченко Ю. В.	Внутренне- и внешнеполитические факторы выбора модели безопасности предпринимательства в Украине	149
Николаенко Н. О.	Парламентские выборы 2012 года в мажоритарных округах Николаевской области	155
Осадчук И. Ю.	Президенциализация систем институтов исполнительной власти в странах СНГ: индексный анализ и политическая практика	159
Оснач О. М.	Особенности реализации гражданских и политических прав иммигрантов	166
Орловский В. К.	Этапы функционирования политической оппозиции в Украине	173

Панарин А. С.	Институциональные факторы формирования политической стабильности при полупрезидентской форме правления	177
Ставченко С. В.	Обеспечение информационной асимметрии как антикризисная технология в политичском процессе	183
Царенко О. О.	Абсентеизм: определение, причины и пути преодоления	187
Миклащук И. М.	Легитимация власти в Республике Косово: достижения и перспективы	191
Четверик Г. Г.	Международные отношения и «электронный суверенитет» Украины	196
Шамраева В. М.	Украинско-американское сотрудничество в контексте реализации внешнеполитической доктрины США	201
Шейко Ю. А.	Автономия политического в теории Карла Шмитта	206
Шкирчак С. И.	Гражданское общество и государственная власть в идеологии украинского национал-коммунизма	211

ФИЛОСОФИЯ

Далекорей М. И.	Финансово-экономическая деятельность православной церкви	216

НАУЧНОЕ ОТКРЫТИЕ

Федорова Е. О.	Эвдемонистический парадокс: политико-философский анализ кризиса	221

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

Bialoblocki Z.	Constitutional and political characteristics of cabinets' formations and dismissals in the context of construction and development of Georgian political system of after "The Revolution of Roses" (2004-2012)	3
Barykina I.	All-Merciful manifests of 19th century as a political technology	16
Bezruk O.	Features of public administration as a direct channel of political mobility in Ukraine	23
Berdij T.	Correlation of ethnic and national identity in a modern context	29
Berezinsky V.	About political nature of local government	34
Bogdanova T., Kalachova O.	African policy of UK at the present stage	39
Borisova Yu.	Quantitative and qualitative aspects of measurement in social studies	44
Gatrych V.	The Features of Social and Political Content (at the example of Ukrainian private TV-channels)	48
Getmanchuk P.	Formation principles of modern administrative political elite in Ukraine	54
Grevtsova L.	Formation of dialogue between society and the state in the area of national security. Experience for Ukraine	59
Gritsan A.	E-government as tool of mass communication of new generation	64
Dzhilavyan A.	From Kemalism to neoosmanism: a retrospective analysis	70
Zholonko T.	Ukrainian-Cuban relations: current status and prospects	74

Ishchenko I.	Political institutions in a period of instability from the point of synergy	80
Kiseleva N.	Factors influencing the structure of Parliament	83
Konon N.	Global civil society: background and current status of the concept	91
Krivoshein V.	Analytical potential of the concept «Civilization of risk» in the study of hazards in a globalized society	95
Kuznetsova O.	Political values and orientations in shaping the political culture of the Ukrainian society	102
Latysh Iu.	Red renaissance: Communist Party of Ukraine in the election campaign in 2012	109
Lytvyn N.	Activities of diplomacy of West Ukrainian National Republic in Western Europe (1920-1923)	115
Lopata O.	Government stability and stability factors of Czech government	121
Lukacs U.	Social and political ideas of Natalia Kobrin through the prism of party building in western Ukraine in the late 19th century	129
Senyushkin Y.	Information and analytical support for policy-making	134
Kravchenko V.	Effect of asymmetric strategies to transformation of political violence	140
Magda E.	Energy aspect of the relations between Russia and the countries of Asian-Pacific region, 1998-2005	144
Marchenko Yu.	Internal and external political factors of the selection of the security model of business in Ukraine	149
Nikolaenko N.	2012 parliamentary elections in majority districts of Mykolaiv region	155
Orlovsky V.	Functional phases of the political opposition in Ukraine	159
Osadchuk I.	Prezidentsialization of the system of executive power in the CIS: index analysis and political practice	166
Osnach O.	Features of realization of civil and political rights of immigrants	173
Panarin A.	Institutional factors of political stability in the semi-presidenrial form of government	177
Stavchenko S.	Providing information asymmetry as a crisis technology in the political process	183
Tsarenko O.	Absenteeism: Definition, Causes and Cures	187
Miklashchuk I.	Legitimation of power in the Republic of Kosovo: achievements and prospects	191
Chetverik G.	International relations and «electronic sovereignty» of Ukraine	196
Shamraeva V.	Ukrainian-American cooperation in the context of USA foreign policy doctrine	201
Sheiko I.	Autonomy of the Political in Carl Schmitt's theory	206
Shkirchak S.	Civil Society and Government in the Ideology of Ukrainian National Communism	211

PHILOSOPHY

Dalekorey M.	The financial and economic activities of the Orthodox Church	216

SCIENTIFIC DISCOVERY

Fedorova E.	The eudaimonistic paradox: political and philosophical analysis of the crisis	221

Наукове видання

ФІЛОСОФІЯ І ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Науковий журнал

Випуск 4 (1)

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15512-4048Р від 25.08.2009 р.

Редактор В.І. Пащенко
Технічний редактор
Коректор

Підписано до друку 15.11.2012 Формат 60х84 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум друк арк. 17,9. Обл. – вид. арк. 21,00.
Тираж 100 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: innovaciya@list.ru